

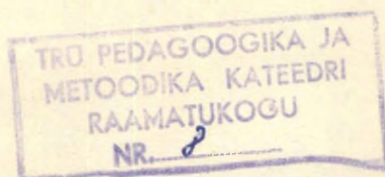

TARTU RIIKLIK ÜLIKOOL
PEDAGOOGIKA JA METOODIKA KATEEDER

Kaarel Kotsar

AJALOO ÜPETAHINE EESTI RAHVA-
KOO LIS

(aast 1917.a.)

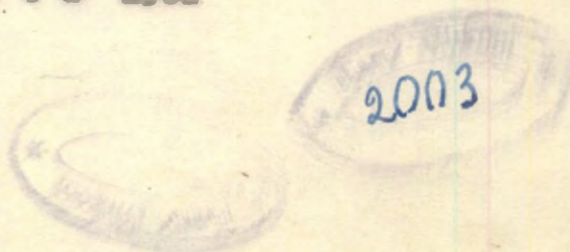

Dissertatsioon

pedagoogikateaduste kandidaadi teadusliku kraadi
taotlemiseks

teaduslik juhendaja Tartu Riikliku Ülikooli dotsent
pedagoogikateaduste kandidaat A. Klango

Tartu 1962

S I S U K O R D

	lk.
SISSEJUHATUS	4
I ptk. EESTI RAHVAKOOL JA PEDAGOOGILINE MÕTE XIX SAJ.	
II POOLEL JA XI SAJ. ALGUL.....	26
1. Ühiskondlik-saja dualistid suhtes Eesti XIX saj. II poolel ja XI saj. algul	26
2. Balti saksa mõisnike ja lateri uus kiriku osa eesti rahvakooli arengus; nende võitlus vene õiguse kiriku ja vene riigivõimu mõju- da vastu rahvakooli alal	35
3. Eesti ühiskonna progressivaeste jõudude võitlus rahvakooli demokratsiaalse eest	56
II ptk. AJALOO KUI JEPRAINE ASUND EESTI RAHVAKOOLIS	82
1. XIX saj. II poole ja XI saj. alguse histo- riograafia põhimõtted ja nende mõjud ajaloos špetanisele	82
a) Saksa XIX saj. historiograafia	83
b) Balti saksa historiograafia	85
c) Eesti valgustajate-demokraatide osa ees- ti kodanliku ajaloolise mõtte arengus ..	87
d) Vene katollik-monarhistlike historiogra- fia mõju ajaloos špetanisele eesti rahva- koolis ja špetajaid ettevalmistavates asutustes	90
e) Eesti marksistlik-leninlik ajalookäsitlus	91

	lk.
2. Polvealika ajaloo õpetamise ühe rahvakoolis	55
3. Ajalookursuse saht ja aisu rahvakoolis ...	118
A. Kohalike ülemkoolivalitsuste ja ministeeriumi õppeplaanid ja ajalooõppemüüdid	118
a) Interni osu valla- ja kihelkonnakoolid	119
b) 2-klassilistes ministeeriumikoolid	138
c) Vene õiguse abi- ja kihelkonnakoolid	145
B. Ajalugu eesti kodanluse osutatud koolid	161
a) Ajaloo õpetamisest Eesti Aleksandrikoolis	161
b) Ajalugu haridusseltside koolid	164
C. VÕitlus eesti ajaloo õpetamise eest rahvakoolis	174
4. Ajaloolane õppekirjandus XIX saj. II pool ja XX saj. algul	190
a) Ajaloo kooliõpikud	190
b) Ajalooaineline materjal eesti koolilõpetajates	262
c) Eesti ajalugu käsitlev õppekirjandus	267
5. Eesti algupärase ajaloolise ilukirjanduse mõjust kaasaegsele kooliõppele	305
 III ptk. AJALOO ÕPETAMISE METOODILISE PROBLEEMI	
ÕPETAJATE ETTEVALMISTAVATES ASUTUSTES JA EESTI RAHVAKOOLIS	322
1. Rahvakooliõpetajate ajaloolase ettevalmistamise tingimused	322

	lk.
A. Seminarides	323
B. Õpetajate suvekursustel	353
C. Linnakoolides ja linna- ning ministeeriumikoolide pedagoogilistes klassides	360
D. Haiglasgümnaasiumide pedagoogilistes klassides	379
E. Õpetajate kutseeksamite kaudu	398
a) Algastme koolide õpetajate kutseeksamite kaudu	398
b) Kõrgemate algkoolide kutseeksamite kaudu	403
2. Ajaloo õpetamise metoodika arengujooni ees- ti rahvaskoolis	410
KOKKUVÕTE	445
KASUTATUD KIRJANDUS	454
LIIDAD: 1. Ajaloolase õppekirjanduse ilmutise sünkro- nistlik tabel	
2. Ülevaatlik tabel ajaloo õpetamise kohta koo- lide ja perioodide järgi	

S I S S E J U H A T U S

Nõukogude Eesti ajaloolased on XIX saj. II poole ja XX saj. alguse ajaloo uurimisele pööranud rohkesti tähelepanu, kusjuures eelistamist on leidnud ühiskondlik-poliitiline liikumine XIX saj. 60-80-ndail aastail ning 1905.-1907.a. revolutsiooni periood. Ilmunud on ka sama perioodi marksistlik üldkäsitlus.¹

Vähem on marksistlikku käsitlemist leidnud selle aja- ja järgu kooliajaloo küsimused. Meil puudub praegu eesti pedagoogilise mõtte üldmonograafia. Kodanlikus Eestis ilmunud P. Põllu² "Eesti kooli ajalugu" on koostatud ilma marksistliku metodoloogia rakendamiseta ning seetõttu kasutatav üksnes faktilise materjali publikatsioonina ning ajajärku puudutavale kirjandusele viitava teatmeteosena.

Ainsaks terviklikumaks marksistlikuks käsitluseks on praegu A. Elango³ kirjutatud ülevaade "Eesti kooli ja pedagoogilise mõtte arengu peaetapid". Teos tugineb küll kodanlike ajaloolaste tööde kriitilisele läbitöötamisele ja publitseeritud allikate uurimisele, kuid ta väike maht ei anna võima-

¹ VIII ja IX peatükk teoses: Eesti NSV ajalugu (kõige vanemast ajast tänapäevani), Tallinn 1957.

² P. Põ l l u , Eesti kooli ajalugu, Tartu 1933.

³ A. E l a n g o , Eesti kooli ja pedagoogilise mõtte arengu peaetapid, "Pedagoogika ajaloo küsimusi", TRÜ rotaprint, 1958.

lusi üksikprobleemide sisu sügavamaks ning konkreetsemaks lahendamiseks.

Põhjalikku käsitlemist on leidnud eesti pedagoogilise hariduse ajalugu A.Pindi¹ doktoridissertatsioonis, mis käesoleva töö vastava peatüki käsitlemisel on olnud hinnatavaks orientiiriks. Marksistlikust klassivõitluse õpetusest lähtudes pööratakse A.Pindi uurimuses erilist tähelepanu balti saksa aadli ja luteri usu vaimulike taotlustele ja püüetele hoida eesti talurahva "vaimse hooldamise" ettekäändel oma käes rahvakool ja rahvakooli õpetajaid ettevalmistavad asutused. Kui eesti pedagoogika ajaloo kodanlikud käsitlejad nägid balti saksa ajaloolaste eeskujul 1885.-1887.a. koolireformis ainult venestamistendentsi, siis nõukogulikes käsitlelustes on näidatud selle reformi objektiivselt positiivset osa eesti rahva lähendamisel vene rahvale ja vene kultuurile.

Ülalmainitud marksistlikes käsitlelustes on loobutud seisukohast, nagu oleks 1885.-1887.a. koolireform enesega kaasa toonud eesti rahva haridusliku taseme silmapaistva languse, ning, toetudes algallikate hoolikale uurimisele, väidetakse, et reformi teostamine ei suutnud takistada õpilaste ja koolide arvu edasist kasvu, hoolimata balti saksa ringkondade kõige energilisemast vastutöötamisest.

Eesti monopolieelse kapitalismi ning imperialismi ja

¹ А.О. П и н д и, Основные этапы истории педагогического образования в Эстонии в XIX-XX веках, Москва-Тарту 1951.

(Doktoridissertatsioon (käsikiri) NSV Liidu V.I.Lenini nimelise Raamatukogus Moskvast).

kodanlik-demokraatlike revolutsioonide ajajärgu rahvahariduse ajaloole on tähelepanu pööranud ka TRÜ NSV Liidu ajaloo kateeder, kes, eriti üliõpilasi - diplomande sellel alal uurimistööle suunanud, on kaitstud diplomitööde¹ näol andnud tõhusa panuse eesti rahvahariduse ajaloo marksistlikku läbitöötamisse; samuti on selle perioodi kooliajaloo küsimusi käsitlenud oma mõningates uurimustes A.Liim² ja E.Laul.³

Kuid ülalmainitud tööd kas ei haara ammendavalt või ei puuduta üldse üksikute õppeainete käsitlemise põhilisi aspekte ega näita ajaloo kui õppeaine erilist osa eesti rahvakoolis, lähtudes selle aine kui ideoloogilise relva olemusest.

Sel probleemil ei puudu aga oma aktuaalsus.

Juba Teisele maailmasõjale järgnenud aastatel, eriti aga viimasel ajal, on Lääne-Saksamaal kodanlike saksa ajaloolaste W.Schlessingeri, Annelies Krenzlini,⁴ Golo Manni,⁵

¹ H. Järvela, Eesti ajaloolise ilukirjanduse tekkimine ja areng XIX saj. II poolel, Tartu 1957. Diplomitöö (käsikiri).

A. Konks, Eesti valla- ja kihelkonnakool aastatel 1874-85, Tartu 1955. Diplomitöö (käsikiri).

A. Viigi, Haridus ja kultuur Tormas XIX sajandil, Tartu 1960, Diplomitöö (käsikiri).

² A. Liim, Võitlus rahvahariduse demokratiseerimise eest Eestis Esimese Vene revolutsiooni perioodil, "Nõukogude Kool" 1955, nr.12.

³ E. Laul, Kirik ja kool XIX ja XX sajandi vahetusel Eestis, "Religiooni ja ateismi ajaloo Eestis, Artiklite kogumik II", Tallinn 1961.

⁴ Prof. Dr. A. Krenzlin, Das Wüstungsproblem im Lichte ostdeutscher Siedlungsforschungen, "Zeitschrift für Agrargeschichte und Agrarsoziologie", 1959, Heft 2.

⁵ G. Mann, Deutsche Geschichte des neunzehnten und zwanzigsten Jahrhunderts, Frankfurt am Main 1960.

W.Görlitzi,¹ ja kirikuajaloolaste H.Dörries i, A.Baueri, Reinhard Wittrami jt. sulest või toimetusel ilmunud rida raamatuid, kus püütakse õigustada ja puhtaks pesta saksa röövvalutajate XIII saj. teostatud sissetungi Baltimaadele ja nende järglaste - balti parunite siinset edasist ajalugu ning tegusid, samuti võltsida Saksa ja Venemaa ajalugu erinevatel ajaloo-perioodidel.

Baltimaade ajalugu käsitlevates teostes püütakse näidata, nagu poleks feodaalide ja talupoegade vastuolud siin kunagi olnud eriti teravad ning et rõhumise, kui see kunagi üldse esines, olevat heaks teinud saksa "valitseva kihi" poolt arendatud kultuuritöö.² Nii kirjutavad balti saksa parunite ja pastorite apologeedid H.Dörries ja A.Bauer 1956.a. Göttingenis ilmunud eesti emigrantide väljaantud kogumikus,³ nagu oleks munk Meinhardi tegevus esialgselt toimunud Polotski vürsti loal, "tema kaitse ja toetuse all", Ja ainult Polotski vürst olevat süüdi, et Saksamaalt Väina suudmesse ilmunud röövrüütlid alustasid paganate vastu ristisõda, põletasid maha siinsete päriselanike külad ning muutsid talupojad

¹ W. G ö r l i t z , Die Junker- Adel und Bauer im Deutschen Osten Geschichtliche Bilanz von 7 Jahrhunderten, Glücksburg Ostsee 1957.

² J. K a h k , Rahutused ja reformid. Talupoegade klassivõitlus ja mõisnike agraarpoliitika Eestis XVIII ja XIX sajandi vahetusel (1790-1810), Tallinn 1961, lk.9.

³ Baltische Kirchengeschichte, herausgegeben von Reinhard Wittram, Göttingen 1956.

pärisorjadeks.¹ Sest miks keeldus Liivimaa riigivõim (s.o. Polotski vürst) oma toetusest "kristliku jumalariigi laiialeotamisel", "ilma milleta misjonär kuidagi läbi ei saanud", küsivad need kunagi Baltimaadel tegutsenud ja praegu Lääne-Saksa revanšistlike ringkondadega seotud saksa kirikuajaloolased, valmistades ideoloogiliselt ette oma loodetavat tagasipöördumist Balti "kodumaale".

Sama laadi kontseptsioonid on loodud ka sakslaste verise idakspansiooni õigustamiseks ja Preisi rehabiliseerimiseks. Sel eesmärgil tõstavad näiteks Gerhard Ritter,² Hübatsch ja Schoeps ajaloouurimises esiplaanile Friedrich Suure teema, Hans ja Gertrud Mortensenid³ kuulutavad slaavilased "vähem kandevoimelisteks" (weniger leistungsfähig) ja nõrgekesteks, mille tõttu preisi junkrutel ei olewat lõpuks muud üle jäänud kui Elbest ida pool asuvad slaavlaste maad muuta mõisamaadeks, s.t. kehtestada siin teoorjuslik suurpõllupidamine. Anneliese Krenzlini arvates olewat selline tarvete slaavi külade hävitamine olnud ühiskonna arengu seisukohalt koguni progressiivne nähtus, kuna võimaldanud üle minna intensiivsematele põlluharimisviisidele.

Preisi junkrute rehabiliteerimine on ka W.Görlitzi,

¹ J. K a h k , Lääne-Saksa reaktioonilised ajaloolased Bonni militaristide teenistuses (historiograafilisi märkusi), "Kaasaja ajalooost. Lühiaartiklite kogumik", toimetanud J.Kahk ja P.Larin, Tallinn 1961, lk.35.

² G. R i t t e r , Friedrich der Grosse. Ein historischer Profil, Heidelberg 1954.

³ Hans und Gertrud Mortensen, über die Entstehung des ost-deutschen Grossgrundbesitzes, "Nachrichten der Akademie der Wissenschaften in Göttingen. I Philologisch Historische Klasse", 1955, nr.2.

Golo Manni ja F.Gause¹ tööde peamisi eesmärke, kusjuures kõikide ülalmainitud ajaloolaste ajaloovõltsimise katsed viivad lõppude lõpuks tänapäeva Lääne-Saksa militarismi õigustamiseni ja Nõukogude-vastaste revanšistlike meeleolude propageerimiseni "teadusliku" argumentatsiooni abil.

Kuid just oma laadilt niisuguse ajalookäsitlusega hingesuguluses olevaid kontseptsioone õpetasid balti saksa parunid ja vaimulikud oma aadliseminaride kaudu eesti rahvakooliõpetajatele juba 100 aastat tagasi lootuses, et need seda mürki sisendaksid haridusjanulistele ja vastuvõtlikele talulastele. Sest milline sisuline vahe on esimese eestikeelse ajalooõpiku autori pastor J.G.Schwartzi manitsusel sellest, et rüütli "ei võtnud vihha pärast mõega kätte, vaid armu pärast ussu vastu ja õnnistegija vastu ja nende hingede vastu, kedda nemmad tahtnud tõetundmise pole pöördä"² ja varemmainitud H.Dörriesi samateemalisel jutul sellest rüütli "pimestavast innust, kui arvati, et ta teenib jumalat ja hinge ka siis, kui ta pagana maha lööb"³

Eesti külakoolmeistrid eesotsas valgustaja-demokraadi

-
- ¹ F.Gause, Deutsch-slavische Schicksalsgemeinschaft, ab-riss einer Geschichte Ostdeutschlands und seiner Nachbarländer, Kitzingen/Main 1952.
 - ² J.G.Schwartz, Koli-ramat. Seitšmes jaggo. Sündinud as-jade juttustamine, Tartu 1858, lk.191.
 - ³ Baltische Kirchengeschichte, herausgegeben von Reinhard Wittram, Göttingen 1956, lk.22; tsit. J.Kahk, Lääne-Saksa reaktioonilised ajaloolased Bonni militaristide teenistuses, "Kaasaja ajaloo", toimetanud J.Kahk ja P.Larin, Tallinn 1961, lk.35 järgi.

G.R.Jakobsoniga mõistsid sellise rahvavaenuliku ajalookäsitluse juba siis kõige otsustavamalt hukka ning alustasid ägedat võitlust Baltimaade XIII saj. ajaloo kodanlik-demokraatliku käsitlusviisi eest. Tuleb kõrgelt hinnata nende tolaegsete külakoolmeistrite meele- ja põhimõttekindlust, kes, hoolimata kerjuslikust majanduslikust sõltuvusest oma leiva-isadest - balti parunitest ja pastoritest, julgelt rahva õiguste eest avalikult välja astusid just selles Baltimaade valitsevate klasside kõige õrnemas küsimuses.

Meie peame ka oma kohuseks tolaegse ajalooõpetamise tendentside avanise kaudu anda vastulöök nendele balti saksa kannust põlvnevatele pseudoteadlastele, kes ajaloo õppetundidest hoolimata julgevad unistada "saksa valitseva kihi" ja eesti kolhoositalurahva ning tööliklassi "uuest ühiselust".

Nagu seni teostatud uurimistöö tulemused eesti pedagoogika ajaloo valdkonnas näitavad, pole peaaegu üldse käsitletud üksikute õppeainete õpetamisega seetud küsimusi¹ eesti koolis. Erandiks ei ole olnud ka selline valitsevate klasside ideoloogilise relvana tähtis aine nagu ajalugu. Ometi pakub ajaloo õpetamine suurt huvi, kuna ajalooliste tead-

¹ A. T i i g i kandidaadiväitekiri (Võimlemine eesti koolides XIX saj. II poolel. Tartu 1958, Diss. käsikiri Tartu Riikliku Ülikooli Teaduslikus Raamatukogus) on esimene ja ainukene sellelaadiline käsitlus. Kuid ideoloogilise relvana oli võimlemise õpetusel teisejärguline tähtsus.

miste õpetamise arenemine eesti rahvakoolis kajastab eriti eredalt klasside ja poliitiliste parteide võitlust Eestis kui ühel Venemaa majanduslikult enamarenenud ääremaal XIX saj. lõpul ja XX saj. algul, s.o. ajal, mil maailma revolutsioonilise liikumise tsentrum kandus Venemaale ning tsaari-riik oli kodanlik-demokraatliku revolutsiooni ootel.

Teistes vennasvabariikides on üksikute õppeainete õpetamisele revolutsioonieelses koolis pühendatud rohkesti uurimusi. Ajaloo õpetamise valdkonnas tuleb nimetada P.D. Eriku,¹ M.I.Krugljaki,² E.Kuznetsova,³ D.N.Nikiforovi⁴ dissertatsioone ajaloo õpetamise kohta revolutsioonieelses vene koolis ja K.P.Tserteli⁵ dissertatsiooni ajaloo õpetami-

¹ П.Д. Э р и к, Школьное преподавание истории и историко-методическая мысль в России XVIII века, (Diss. Käsikiri NSV Liidu V.I.Lenini nimelises Raamatukogus Moskvas).

² М.И. К р у г л я к, Развитие основных взглядов на преподавание истории в русской школе, (Diss. Käsikiri NSV Liidu V.I.Lenini nimelises Raamatukogus Moskvas).

³ Е.М. К у з н е ц о в а, Борьба за историю, как науку в школьном преподавании / Из истории научно-методического движения в 60-х годах XIX века/, Москва 1950, (Diss. Käsikiri NSV Liidu V.I.Lenini nimelises Raamatukogus Moskvas).

⁴ Д.Н. Н и к и ф о р о в, Методы наглядного преподавания истории в русской дореволюционной средней школе, Москва 1944-1947, (Diss. Käsikiri NSV Liidu V.I.Lenini nimelises Raamatukogus Moskvas).

⁵ К.П. Ц е р е т е л и, Вопросы преподавания истории в школах Грузии в 1804-1874 гг., Тбилиси 1954, (Diss. Käsikiri NSV Liidu V.I.Lenini nimelise Raamatukogus Moskvas).

sest Gruusia koolis. Tähelepanu pööramine revolutsioonieelse kooli pärandile on täiesti seaduspärane ja põhjendatud, sest minevikupärandi tundmine etendab suurt osa nõukogude õpetaja pedagoogilise kultuuri tõstmisel, aitab kaasa tema pedagoogilise meisterlikkuse arenemisele. Metoodiliste ideede tekkimine ja areng, toleleagssed populaarsemad ja autoriteetsamad kooliõpikud, õppeplaanide ja -programmide struktuuri iseärasused ja nende põhjused, õppeprotsessi organiseerimine mineviku tingimustes - kõige selle tundmine avardab õpetaja silmaringi, soodustab veel teadlikumat suhtumist oma töösse nõukogude koolis.

Käesolev töö on esimeseks katseks anda Oktoobrirevolutsiooni-eelses eesti rahvakoolis ja õpetajaid ettevalmistavates asutustes teostatud ajaloo õpetamise marksistlikku käsitlust.

Töö eesmärgiks on analüüsida ajaloo õpetamise olukorda eesti rahvakoolis XIX saj. II poolel ja XX saj. algul, paljastada sellega Lääne-Saksamaa võimude mahitusel tegutsevate balti saksa ajaloovaltsijate "teooriaid" balti saksa paruni ajaloolise mineviku küsimuses. Ühtlasi püütakse töö tulemusena jõuda selgusele, milline on Oktoobrirevolutsioonieelse eesti kooli pedagoogilise pärandi ajaloolis-teoreetiline ja praktiline tähtsus nõukogude tänapäeva koolile.

Andes käesoleva teema puhul kasutatud allikmaterjali üldiseloostust, peab märkima, et arhiivides säilinud materjal on äärmiselt hajali haridus- ja kirikulugu puudutavate dokumentide hulgas, mille tõttu osutus vajalikuks läbi

vaadata vastavate fondide materjal tervikuna kogu käsitletava perioodi ulatuses, et leida selle hulgast vajalikke andmeid. Arhiivides säilinud dokumentaalse materjali hajutatuse kõrval on selgelt märgatav ka kogu andmestiku subjektiivsus valitsevate klasside huvides, mille tõttu selle kasutamine on võimalik vaid küllalt kriitilise lähenemise korral.

Kasutatud allikmaterjali tekkinine tsaarivõimu ja rüütelkonna vahelise hõõrumise pinnal võib siiski anda uurijale isegi teatavat abi saadud andmete kriitilisel läbitöötamisel, kuna see juhib tähelepanu vastaspoole tendentsidele. Uurijal tuleb kriitikaga suhtuda mitte ainult balti aadli ja pastorite poole väidetesse, vaid ka tsaaribürokraatia poolt esitatud argumentatsioonisse, unustamata, et kuigi poole esindajad võitlesid esmajoones oma klassihuvide kaitsmise ja oma klassipositsioonide tugevdamise eest, kuigi nad mõnigi kord kasutasid eesti talurahva huvide kaitsmise demagoogilist argumentatsiooni.

Objektiivselt ei saanud selline valitsevate klasside vaheline hõõrumine eesti talurahva hariduspüüetele kahjulik olla, kuna toimuv võitlus talurahva "vainse hooldamise eest" tõi enesega kaasa suurema hoolitsuse talurahvakoolide olukorra parandamise eest ning tunduva elavnemise eesti pedagoogilise mõtte arengus.

Kriitiline suhtumine arhiividokumentidesse on seda enam vajalik, et need kujutavad olukordi mitte ainult tendentslikult, vaid sageli täiesti võltsitult. On küllaldane siinkohal meenutada Liivimaa rüütelkonna koostatud dokumente

ja kokkuvõtteid eesti ja läti maarahvakoolide olukorra kohta, eriti 1870.a. märgukirja, kus XIX sajandi kolmanda veerandi maarahvakooli korraldust ja tulemusi on sedavõrd üles kiidetud, et "Liivimaa rahvakooli saavutused ainult veel nii kõrgele arenenud rahvakoolide võimeist, nagu Saksa ja Taani omad",¹ maha jäävat.

Kasutatud arhiivimaterjalidest tuleb esijoones nimetada Leningradi Riikliku Ajaloo Keskarhiivi fondi nr.733, mis sisaldab Oktoobrirevolutsiooni-eelse Venemaa Rahvahariduse Ministeeriumi Rahvahariduse Departemangu dokumentaalsest materjali ka Tartu õpperingkonna kohta. Rahvahariduse Departemang loodi 1803.a. algul ja oli eriti XIX sajandi esimesel poolel rahvahariduse ministeeriumi peamiseks täidesaatvaks organiks. Tartu õpperingkonda puudutavatest dokumentaalsetest materjalidest tulid antud teema jaoks kasutusele eeskätt pedagoogiliste õppeasutuste põhimääruste, õppeplaanide ja -programmide projektid ning kirjavahetus nende kohta kuni kinnitamiseni, samuti ulatuslik kirjavahetus seoses 1885.-1887.a. koolireformi ettevalmistamise ja läbi viimisega.

Teiseks väärtuslikuks andmete allikaks käesoleva uurimuse koostamisel oli Leningradi Riikliku Ajaloo Keskarhiivi fond nr.734, mis sisaldab peamiselt Rahvahariduse Ministeeriumi Teadusliku Komitee koosolekute üksikasjalikke protokolle. Teaduslik Komitee oli aastail 1817-1917 rahvahariduse

¹ Peeter Põld, Eesti kooli ajalugu, redigeerinud Hans Kruus, Tartu 1933, lk.127.

ministeeriumi juures nõuandvaks organiks ja koostas rahva-
hariduse ministri poolt määratud Spetslaadest, kirjanikest
ja pedagoogidest.

Teaduslik Koomitee vestas läbi need õpikud, käsiraama-
tud ja õppeainete programme ning andis neile oma hinnangu
(kiitis heaks, lükkas tagasi jne.), samuti arutas Teaduslik
Koomitee mitmesuguseid pedagoogilisi küsimusi ja kavatsusi
olevaid kriitisi teaduse valdkonnas.

Tavaliselt esines üks koomitee liige arutatavas küsimu-
ses põhjaliku ettekandega (mis sünnis-õnalt protokolliti), mil-
lele järgnes pärast arvamuste vahetamist koomitee ühine hin-
nang.¹

Teadusliku Koomitee protokollid sisaldavad peale külla-
olevat teemat valgustavate andmete rohkesti andiki eesti koo-
li ajalugu puudutavaid materjale.

Eesti NSV Riiklikus Ajaloo Keskrahilvis kaotatud ar-
hiivmaterjalidest tuleb esikõige esile tähta fondi nr. 384-
Sartu õpperingkonna kuratorifondi materjale.

Selles fondis säilitatakse õpperingkonna kuratori ko-
ga kirjavahetus nii õpperingkonna allasutustega kui ka rah-
vahariduse ministeeriumiga, samuti kirjavahetusega kantselli-

¹ Väärib siinkohal märkimist, et ka Eesti Kirjanoste Selt-
si ja Aleksandrikooli asutamise ettepanekud olid Teadus-
likus Koomitees arutamisel. Ettekande tunnagi küsimuse koh-
te tegi sel ajal koomitee liikmeks olnud progressiivne
hoiakuga ja K.Õinoki pedagoogilisi ideid pooldav vene pe-
dagoog ja kirjanik Nikolai Kristjanovitš Vesel (1857-
1906), kes oma tšüdes rõhutas alghariduse laiendamise are-
damise vajadust rahva hulgas ning pooldas kooli üldrahva-
likku iseloomu. Ka eestlaste üllasainitud üritustes osu-
tas Vesel väga soojalt, esistades Aleksandrikooli avami-
se teatlasel puhul väga suurt tähtsust asjaolule, et see
on esimene kord, kus eesti rahvas ise avalikult välja es-
tub saksakeelse kooli ja -hariduse vastu emakeelse kooli
nõudmisega. Nende materjalide lähen uurimine võiks anda
ajaloostele mõndagi uut Eesti Kirjanoste Seltsi ja Ees-
ti Aleksandrikooli ajaloo küsimustes.

vad materjalid, mille hulgast on välja otsitud põhiline osa käesoleva töö koostamiseks vajalikust andmestikust.

Kahjuks on vähesel arvul ja võrdlemisi puudulikult säilinult antud arhiivi üksikute koolide ja pedagoogiliste õppeasutuste fondid, mille tõttu nad ei sisalda oma enamikus teema jaoks vajalikke andmeid.

Esmajärgulist lisamaterjali leidub käesoleva teemaga seotud küsimuste lahendamisel Eesti NSV Teaduste Akadeemia Fr.R.Kreutzwaldi nimelise Kirjandusmuuseumi käsikirjade osakonna fondides, eeskätt C.R.Jakobsoni, J.Bergmanni, J.Kunderi jt. kirjakogudes.

Ajalooõpetamise olukorra iseloomustamisel eesti rahvakoolis ja õpetajaid ettevalmistavates õppeasutustes pakuvad väärtuslikku allikmaterjali kaasaegsete mälestused revolutsioonieelse rahvakooli õppemeetoditest, kommetest ja õpetajate tüüpidest. Memuaarmaterjali on viimastel aastatel kogunud Eesti NSV Pedagoogika Teadusliku Uurimise Instituut õpetajate-pensionäride kirjalike mälestuste hankimise kui ka vanemate koolitegelastega vestlemise teel. Mõningal määral on sedalaadi materjali kogutud üliõpilaste-stipendiaatide poolt 1920-ndate aastate lõpul ja 1930-ndate aastate esimesel poolel koos muude rahvamälestustega Eesti ajaloo kohta (säilitatakse praegu Eesti NSV Teaduste Akadeemia F.R.Kreutzwaldi nimelises Kirjandusmuuseumis). Need materjalid on käesolevas töös kasutamist leidnud koos andmetega, mis oli võimalik hankida vestluse teel isikutega, kes õpetasid või käitsid koolis käsitletava perioodi lõpukümnenditel.

Trükis avaldatud memoraarkirjandusest on käesolevas töös kasutatud esijooneskoguteost "Tartu Õpetajate Seminar 1828-1928",¹ aga ka H.Lange toimetatud "Das erste Dorpatsche Lehrerseminar mit seinen Schülern und Lehrern von seiner Gründung 1828 bis zu seiner Schliessung 1889", J.Kivisaare "Tartu Eesti vallakooliõpetajate (Hollmanni) seminar 1873-1887", G.Petersoni jt. toimetatud "Das ritterschaftliche Parochiallehrer Seminar in Walk, seine Lehrer und Zöglinge 1839-1890", mis sisaldab võrdlemisi ulatuslikult teemakohast materjali. Kasutatud on ka rea koolide (Rakvere Linna III Algkool, Tartu Linna XV Algkool, Vastseliina algkool, Väike-Maarja kool jt.) juubeliaastapäevade puhul koostatud albumeid, kus muu hulgas on ära toodud rohkesti endiste õpilaste mälestusi ajaloo õpetamise kohta.

Väga huvitavat materjali pakuvad samuti mitmete kirjjanike, nagu F.Tuglase, J.Vahtra, J.Kärneri, M.Sillaotsa jt. autobiograafilised teosed.

Arhiivimaterjalide kõrval on monopolieelse kapitalismi ajajärgu kohta Eestis ulatuslikumaks allikaks toleleagne ajakirjandus, kus laste õpetamise ja kasvatamise küsimustele, sealhulgas ka ajaloo õpetamise küsimustele pöörati suurt tähelepanu.

C.R.Jakobsoni ja üldse rahvusliku liikumise eesrindlike ideede tribüüniks ka ajaloo õpetamise valdkonnas oli 1860-ndatel aastatel (kuigi sageli I.V.Jannseni kui toimetaja

¹ Riiklik kogu endiste seminaristide mälestusi, mis on olnud ülalmainitud koguteose koostamise aluseks, säilitatakse praegu Eesti NSV RAKA fondis nr.2292, kus ka käesoleva töö koostamiseks leidis kasutamiskõlblikku allikmaterjali. Mälestuste juurde on real juhtudel lisatud väärtuslikke dokumente, näit. seminari õppenõukogu protokoll ajaloo praktikatundide arutelu kohta 1894.a. (nim.1, s.ü.82) jt.

ja ebakohaste kommentaaridega) "Eesti Postimees", hiljem, 1870-ndate aastate lõpul sai selleks ajaleht "Sakala". Siin leidsid väljendust eesti rahvusliku liikumise kodanlik-demokraatliku suuna esindajate poolt sõnastatud rahva taotlused ja nõudmised ning seepärast levis "Sakala" pastorite keelust hoolimata laialdaselt ka rahvakooliõpetajate hulgas, kes siit ammutatud ideid oma igapäevases pedagoogilises töös koolinoorsoole edasi andsid.

Suurt tähelepanu osutas rahvahariduse ja eriti rahvakooli küsimustele eestikeelne bolševistlik ajakirjandus. Ajalehtedes "Narva Kiir", "Töö Hääl", "Kiir", kalendris "Tulus tähtsaamat" jm. ilmus kodanlik-demokraatlike revolutsioonide ajajärgul rahvahariduse alalt rida ulatuslikke artikleid, kus anti bolševistlik hinnang kaasaja aktuaalsematele pedagoogilistele probleemidele ega mindud mööda ka ajaloo õpetamise küsimustest.

Rohkesti on kasutatud ametlikke väljaandeid: Vene impeeriumi täielikku seaduste kogu, rahvahariduse ministeeriumi määruste ja korralduste kogumikku, mitmesugustel aegadel väljaantud koolialaseid seadusi ja õppeplaanid, Tartu õpperingkonna¹ tsirkulaare jt. materjale, mis sisaldavad faktilist materjali õppetundide arvu kohta eri koolitüüpides, ametlikke seletuskirju ja ainete õpetamise metoodilisi juhendeid. Suhteliselt enam andmeid leidub õpperingkonna tsir-

¹ Alates 1893.a. ümber nimetatud Riia õpperingkonnaks.

kulaarides, kus avaldatud materjalid ametlike dokumendide-
na peegeldavad valitsevate ringkondade reaktsioonilisi sei-
mukohti.

Ametlikest väljaannetest välirivad tähtsaima Tartu
Ülikooli professorite A.N.Jassinski ja I.I.Lappo aruanded
ajaloo õpetamise olukorrast Riia õpperingkonnas, mis nad
koostasid kuraatori ülesandel ning millest esimene on aval-
datud Riia õpperingkonnas 1905.a. tsirkulaaride lisana, tei-
ne kogutakse " К вопросу качественного подъема средней

школы ".^I

Kuna aruanded käsitlevad ajaloo õpetamise
olukordi kehtestatud õppeasutustes, sealhulgas näitlemissu-
uides ja nende pedagoogilistes klassides, pakuvad need aru-
anded meile huvitavaid materjali ning aitavad talendada üle-
vandot ajaloo õpetamise kohta õpetajaid otsevalmistavates
õppeasutustes.

Nendes aruannetes analüüsivad A.N.Jassinski ja I.I.
Lappo ajaloo programme, kirjeldavad koolides rakendatavaid
ajaloo õpetamise meetodeid, annavad meile oma hinnangu ning
käsitlevad muid ajaloo õpetamisega seoses olevaid küsimusi.

Arendamataks allikaks ajaloo õpetamise olukorra suri-
miseel on teil ajal käibel olnud koolilugusikud ja ajaloo

¹ К вопросу качественного подъема средней школы. Ревизион-
ные отчеты г.г. профессоров Императорского Брѣвского Уни-
верситета, Рига 1912. Вып. кат. И.И. Лапко. Отчет про-
фессора Императорского Брѣвского Университета И.И. Лапко
по ревизии преподавания истории в средних учебных заведе-
ниях Рижского Учебного Округа. Отдельный оттиск из Ревизи-
онных отчетов г.г. профессоров Императорского Брѣвского
Университета, Брѣв 1912, лк. 63-190.

õpikud, mille järgi on võimalik anda hinnanguid õpitava ajaloolise materjali sisu, ajalooaine metodoloogia, stiili ja keele kohta. On läbi vaadatud ja analüüsitud käsitletaval perioodil eest rahvakoolis üldkasutatavaid või kasutamiseks mõeldud J.G.Schwartzi, J.Bergmanni, P.Jakobsoni, J.Sitska, E.Assoni, M.J.Eiseni jt. ajalooõpikuid ning C.R.Jakobsoni, K.Malmi, A.Grenzsteini, M.Kampmanni koolilugemike ajalooainelisi osi. Venekeelseid ajalooõpikuid (D.Ilovaiski jt.) ei ole üksikasjalikult analüüsitud, kuna küsimust on nõukogude autorite¹ töödes ammendavalt käsitletud. On lisatud vaid üksikuid andmeid nende õpikute kasutamise kohta eesti rahvakoolis.

Töö kirjutamisel on lähtutud marksistlik-leninlikust printsiibist - vaadelda ideoloogilise võitluse nähtusi ajaloo õpetamise valdkonnas tihedas seoses konkreetse ajaloolise olukorraga, näidates nende sügavat seost sotsiaalsete arengutingimustega. Seepärast on käesolevas töös antud käsitletaval perioodil Eesti territooriumil kujunenud sotsiaal-majanduslike suhete ning klassivahekordade üldine iseloomustus.

Ajalooalase pedagoogilis-metoodilise mõtte arengu vaatlemisel on juhitud leninlikust printsiibist: "Ajaloolistele teenete üle ei otsustata selle järgi, mida ajaloolised tegelased ei andnud võrreldes tänapäeva tingimustega, vaid selle järgi, mida nad andsid uut võrrel-

¹ Vt. käesolev töö lk.11, viited nr.2-5.

des oma eelkäijatega."¹

Ajaloolise materjali analüüsi suurepäraseid eeskujusid on andnud Lenin. Selle näitena võiks tuua tema artikli "Millisest pärandist me loobume",² kus näeme "pärandi" ja "valgustajate" tegevuse tõeliselt dialektilist hindamist. Lenin toob esile kodanliku valgustaja Skaldini vaadete progressiivsed jooned, kuivõrd Skaldin esineb siin pärisorjusele igandite vastu. Kuid samal ajal rõhutab Lenin Skaldini nõudmiste piiratust ja poolikut iseloomu, võrreldes 1860-ndate aastate eesrindlike pedagoogiliste ideedega.

Rakendades sellist kriteeriumi ajaloolise materjali analüüsimisel, on käesolevas töös esile tõstetud ajalooõpetamise rahvakooli sisseviimise nõudmist kui uut, progressiivset seisukohta eesti pedagoogilise mõtte arengus, seisukohta, mis kerkis päevakorda Eesti territooriumi majandusliku arengu teataval etapil, s.o. monopolieelse kapitalismi ajajärgul.

Väljendades oma aja küpseks saanud vajadusi, oli see nõue ajaloolase pedagoogilis-metoodilise mõtte arengu eelneva etapi suhtes Eestis suureks sammuks edasi.

"Sotsiaalne tellimus", mida kaasaeg esitab ajalooõpetusele ja selle rakendamisele kooli õppeainena, ei ole lahutatav klassivõitluse käigus tekkivatest poliitilistest idee-

¹ V. I. L e n i n , Majandusliku romantismi iseloomustamiseks (Sisimondi ja meie kodumaised sisimondistid), Teosed, 2.kd., Tallinn 1949, lk.158.

² V. I. L e n i n , Millisest pärandist me loobume, Teosed, 2.kd., Tallinn 1949, lk.439-480.

dest. Seepärast tuleb ka ajalooliste teadmiste õpetamise ajalugu vaadelda seoses poliitiliste ideede ajaloo, sest sotsiaal-poliitiline tegelikkus määrab alati kindlaks ajalooteaduses ilmnevad põhilised arengutendentsid, tema toime ajalooteadusele teostub võitlevate klasside poliitilise ideoloogia mõju kaudu.

XIX saj. 60-80-ndatel aastatel olid Eestis võitlevateks sotsiaalseteks jõududeks balti saksa aadel ja kodanlus, vene tsaarivõim ja talurahva huve esindav eesti kujunev rahvuslik kodanlus, kelle ideoloogiat väljendasid saksa XIX saj. reaktsioonilisest historiograafiast ideid ammutav balti saksa aadellik ajalooteadus, vene aadellik-monarhistlik historiograafia ja eesti kodanlik ajalooline mõte.

Olles ajaloo õpetamise põhiküsimustes ühistel idealistlikel seisukohtadel, erinesid need suunad üksteisest "isamaa" ja kohalike ajaloo valgustamise küsimustes üsnagi diametraalselt. Seepärast vaadeldaksegi käesolevas töös vastavat materjali vene tsarismi ja balti saksa aadli hõõrumiste ning balti saksa aadli ja eesti rahvusliku liikumise vahelise võitluse valgusel.

Selles seoses pakub erilist huvi rahvuslik liikumine Eestis XIX saj. teisel poolel, kuna nii selle liikumise silmapaistvamad esindajad eesti valgustajad-demokraadid Fr.R. Kreutzwald, C.R. Jakobson jt. kui ka eesti rahvusliku liikumise kodanlik-konservatiivse leeri esindajad (J. Hurt, P. Undrits jt.) on tundnud suurt huvi ka ajaloo õpetamise küsimuste vastu eesti rahvakoolis ning avaldanud sel alal oma aja

kohta uusi mõtteid. Nende mõjul koostati eesti rahvakooli jaoks rida eestikeelseid ajalooõpikuid ning ajalooainelisi osi emakeele lugemikkudes; nendest mõtetest innustatuna õpetas eesti rahvakooli õpetaja ajalugu äärmise rõhumise olukorras kujunevale eesti rahvuse noorele sugupõlvele.

Alati ja igasuguses klassiühiskonnas on ajaloolisel haridusel olnud ja on ka praegu noorsoo ideoloogilise kasvatamise ja maailmavaate kujundamise tegurina väga suur tähtsus. Ajaloo õpetamisel ja ajaloolise materjali esitamisel eesti rahvakoolis oli samuti suur ideeline tähtsus, kuna küsimus seisnes selles, kas eesti koolis kasvatatakse lapsi balti saksa reaktsioonilise ideoloogia vaimus või kasvatatakse siin truualamlikke kodanikke isevalitsusele ja kas eesti rahvakool suudab oma kasvandikes äratada rahvuslikku teadvust ning olla selle kandjaks laiematesse rahvahulkadesse.

Kuigi töö kannab pealkirja "Ajaloosõpetamine eesti rahvakoolis", tuli jälgida ajaloo õpetamise olukorda ka rahvakooliõpetajaid ettevalmistavates asutustes, sest poleks mõeldav ülevaate saamine ajalooõpetamise olukorrast rahvakoolis, tundmata rahvakooliõpetajate eneste üld- ja ajaloolase ettevalmistuse taset, nende pedagoogilise meisterlikkuse astet. Samal põhjusel tuli uurida ka muutusi rahvakooliõpetajate koosseisus, muudatusi nende üld- ja ajaloolase ettevalmistamise mahus ja iseloomus, nende metoodilise ettevalmistatuse ulatuses.

Kuigi linnakool ei kuulunud rahvakoolide ega ka otse-

selt õpetajaid ettevalmistavate koolide hulka, ei saanud ajaloo õpetamise käsitlemisest linnakoolides mööda minna põhjusel, et tunduv hulk eriti pärast 1885.-1887.a. koolireformi rahvakoolides töötavaid õpetajaid olid tegelikult oma üldharidusliku (sealhulgas ka ajaloolase) ettevalmistuse saanud just linnakoolides. Kuna linnakoolid olid kreiskoolide otsesteks järeltulijateks ning kõrgemate algkoolide vahetuteks eelkäijateks, tuli terవిలిkkuse huvides käsitleda ajaloo õpetamist ka kreiskoolides ning kõrgemates algkoolides.

Mõnel juhul on osutunud vajalikuks käsitleda ajaloo-kursuse sisu ja õpetamise viise ka Balti kubermangude gümnaasiumides. Pearõhk on siiski asetatud küsimuse käsitlemisele rahvakooli aspektist, kuna just rahvakool oli eesti rahvusest elanikkonnale põhiliseks kooliastmeks, mille kaudu valitsevad klassid püüdsid kujundada eesti talulaste - eksploateeritava töötajate massi järelkasvu - maailmavaadet.

Seejuures on püütud näidata, kuidas eesti rahvuslik liikumine, mõistes hästi just ajaloolaste teadmiste klassiseloomu, püüdis sama ideoloogilist relva ajalooõpetuse sisu kaudu ära kasutada oma klassi huvides, mis XIX saj. 60-80-ndail aastail objektiivselt tähendas võitlust tol perioodil end ühtse klassina tundva eesti talurahva¹ poliitilise teadlikkuse tõstmise, rahvusliku teadvuse levitamise

¹ E. J a n s o n , Erinevate suundade küsimusest eesti rahvuslikus liikumises 1860-1880-ndatel aastatel, "C.R.Jakobson ja tema ajastu", Tallinn 1957, lk.37.

ja rahvahariduse arendamise eest. Eesti kooliajaloo üldküsimustele on pööratud tähelepanu vaid niipalju, kuivõrd materjal oli uudne ning põhiküsimuste mõistmiseks hädavajalik.

Töö kronoloogiliseks piiriks on Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooni aasta - 1917 - kui piiritulp, mis tähistab uue emakeelse kooli algust eesti rahvahariduse ajaloos ning kooli ajalooõpetuse ette seatavaid kvalitatiivselt uusi ülesandeid.

Käesolev töö koosneb kolmest peatükist. Esimene peatükk valgustab Eesti territooriumi sotsiaal-majanduslikku olukorda monopolieelse kapitalismi ning imperialismi ja kodanlik-demokraatlike revolutsioonide ajajärgul, samuti keoliolusid balti saksa aadli ja vene isevalitsuse vahelise hõõrumise ning eesti rahvusliku liikumise ideede valgusel, ning näitab, et valitsevad klassid nägid eesti rahvakoolis eestlaste vaimse orjastamise tööriista.

Teises peatükis vaadeldakse käsitletava perioodi historiograafia seost ajaloolise materjali õpetamisega koolis ning analüüsitakse ajaloo kui õppeaine asendit eesti rahvakoolis.

Kolmas peatükk käsitleb õpetajate ajaloolast ettevalmistust, ajaloo õpetamise meetodilisi probleeme jt. küsimusi. Töö lõpeb kokkuvõttega ja kasutatud kirjanduse nimestikuga.

ESIMENE PEATÜKK

EESTI RAHVAKOOL JA PEDAGOOGILINE MÕTE XIX SAJANDI
II POOLEL JA XX SAJANDI ALGUL

1. Ühiskondlik-majanduslikud suhted Eestis XIX
sajandi teisel poolel ja XX sajandi algul

XIX sajandi 50-60-ndaid aastaid eesti rahva ajaloo iseloomustab klassivõitluse teravnemine, mis sundis valitsevaid klasse asuma kodanlike reformide teele. Teravnev mittevastavus vananenud tootmissuhete ja uute tootlike jõudude vahel ning klassivõitluse tõus XIX sajandi 50-60-ndatel aastatel Eestis kujutasid endast XIX sajandi 50-ndatel aastatel Venemaal kujunenud revolutsioonilise situatsiooni üht koostisosat. 1850-ndate ja 60-ndate aastate vahetusel mitte üksi "alamkihid ei tahtnud", vaid ka "ülemkihid ei saanud" enam elada endist viisi.¹ Eestimaa kubermangus puhkesid 1858.a. talurahvarahutused, millest suurimaks kujunes Mahtra sõda.

Hoolimata 1858.a. rahutuste verisest mahasurumisest jätkus talurahvaliikumine Eestimaa kubermangus järgnevailgi aastail: 1859.a. toimusid teosulaste väljaastumised mitmes

¹ V. I. L e n i n , II Internatsionaali krahh, Teosed, 21. kd., Tallinn 1953, lk. 187.

Virumaa mõisas, 1860.a. Paunkülas, 1861.a. Vormsi saarel.¹ Nendel väljaastumistel oli eesrindliku ühiskondliku mõtte ja revolutsiooniliste traditsioonide arenemisele Eestis suur tähtsus, nad avaldasid sügavat mõju eesrindlikele inimestele intelligentsi hulgast, kes olid tuttavad vene revolutsiooniliste demokraatide ideedega.

Tallinna haritlaskonnas tekkis 50-ndate aastate lõpul ja 60-ndate aastate algul väike progressiivsete haritlaste ring, kes seadis oma ülesandeks eesti talurahva huvide kaitsmise ja selle majandusliku, õigusliku ning haridusliku olukorra parandamise. Ring koondus luuletaja ning ajakirjaniku F.Russovi ja väliskirjanduse tsensori V.T.Blagoveštšenski² ümber. Ringi tegevust mõjustasid N.G.Tšernõševski "Sovremenik" ja A.J.Herzeni ning N.P.Ogarjovi "Kolokol", kus avaldati materjale eesti talupoja seisundi ja tema klassivõitluse kohta.

Kuigi tsaari isevalitsusel koos mõisnikega õnnestus stiihilisi talurahvarahutusi maha suruda, tuli valitsevatel klassidel siiski paratamatult teha uute reformide näol mõningaid järeleandmisi.

¹ J. K a h k , Sissejuhatuseks Eestlane ja tema isand, Talupoegade majandusliku olukorra ja nende seisundi valgustamiseks Eestimaal, Kirjutanud keegi, kes pole eestlane ega tema isand, Tallinn 1959, lk.8.

² J. K a h k oma uurimuses, mis on avaldatud raamatu "Eestlane ja tema isand" eestikeelse väljaande sissejuhatuse-na, toob rohkesti andmeid ja kaalutlusi, mis annavad põhjust oletada, et Blagoveštšenski oligi kõnesoleva raamatu tõenäoliseks autoriks. Ometi ei pea J.Kahk Blagoveštšenski autorluse küsimust lõplikult lahendatuks. (Vt. selle kohta lähemalt: J.Kahk, viidatud teos, lk.21-25).

Balti mõisnikud püüdsid kõigi vahenditega takistada Vene kodanlike reformide laiendamist Balti kubermangudele eesmärgiga säilitada kitsendusteta oma vanu pärisorjuslike eesõigusi, muust Venemaast erinevat balti saksa seisulikke omavalitsust, kohtu-, kooli- ja kirikukorraldust, saksa keele valitsevat seisundit. Kuid tootlike jõudude kasvu ja talurahva massilise liikumise surve all oli tsaarivalitsus mõisnike vastuseisemisest hoolimata sunnitud teostama ka Baltikumis mõningaid kodanlikke reforme.

1863.a. antud uus passikorraldus avardas talupoegade liikumisõigust ning soodustas nende asumist linnadesse ja teistesse kubermangudesse. 1866.a. kehtestati vallakogukonna seadus, mis suurendas vallavanema võimu, kindlustas jõukate talupoegade seisundit ja mõju külas, vabastas vallakooli mõisa ning kiriku otsese mõju alt. 1868.a. kaotati teorent, 1877.a. kehtestati Baltimaadel 1870.a. linnareform, mille elluviimine soodustas eesti linnakodanluse muutumist poliitiliseks jõuks.

Kõigi kodanlikke reforme teostati Baltimail veelgi kärbitumalt kui mujal Venemaal, soodustasid nad ometi kapitalismi arenemist Eestis ning Eesti majanduslike sidemete tugevnemist ja laienemist Venemaaga. Tunduvalt kasvas eesti rahvastik, tõustes 720 tuhandelt elanikult 1865.a. 986 tuhandele elanikule 1897.a.¹ Seejuures kasvas linnarahvastik mitu korda kiiremini kui maarahvastik, tõustes samal

¹ Eesti NSV ajalugu (kõige vanemast ajast tänapäevani), Tallinn 1957, lk.228.

ajavahemikul 64 tuhandelt 176 tuhande inimeseni ehk 2,5 kor-
da.¹ Linnad kasvasid peamiselt maaelanikkonna linnadesse
siirdumise arvel. Eesti rahvusest elanikkond moodustas lin-
nades enamuse. 1897.a. tegeles Eesti elanikkonnast 68 % põl-
lumajandusega, 25,1 % kaubanduse ja tööstusega, 6,9 % mit-
tetootliku tööga. Klassikuuluvuse järgi koosnes Eesti elanik-
kond suurkodanlusest ja mõisnikest (3,3 %), jõukatest väike-
omanikest (14,5 %), vaestest väikeomanikest (15,6 %), prole-
taarlastest ja poolproletaarlastest (66,6 %).² Suurkodanlus,
kelle käes Eestis olid valitsevad positsioonid kaubanduses,
tööstuses ja rahanduses, koosnes peamiselt balti sakslastest,
osalt ka venelastest. Tihe koostöö sidus balti kodanlust bal-
ti mõisnike ja tsaari bürokraatiaga. Balti kodanlust ja mõis-
nikke ühendas ka kartus eesti ja läti rahvahulkade ees, kel-
le ekspuataerimise ja vaimses pimeduses hoidmise parimaks
vahendiks tsaarisoldatite täakide kõrval peeti Balti erikor-
da, s.o. seisuslike eesõiguste ja muude pärisorjuse jäänuste
säilitamist.

Kuna soodsa maailmamajanduse konjunkturi tõttu põllu-
majandussaaduste (eriti lina) hinnad olid kõrged, avanes ees-
ti kodanlusel võimalus majanduslikult suhteliselt kiiresti
areneda. Külal arenes kapitalistlik suurtalunik, kõrtsmik
ja mölder kui hujuneva eesti kodanluse põhijõud; mereranni-
kul eesti soost ettevõtja laevanduse alal; linnades aga maa-

¹ "Эстонская Советская Социалистическая Республика", Боль-
шая Советская Энциклопедия, том 49, второе издание, lk.203.

² Sealsamas.

kodanluse ridadest kerkinud ja linnakäsitöölise arvel täienenud kaupmees, majaomanik, väike-ettevõtja ja kodanlik haritlane.

Reaktsioonilise Balti erikorra tingimustes kujunenud eesti rahvuslik kodanlus oli majanduslikultsuhteliselt nõrk ja poliitiliselt kogenematu. Ta toetas truult tsarismi, nägi ohtu kehvatalurahva, poolproletaarsete ja proletaarsete hulkade liikumisest ning ei julgenud esialgu mõeldagi poliitilisele võitlusele balti parunite vastu.

XIX sajandi II poolel kujunes välja ka eesti kodanlik rahvus. Kapitalismi hoogsa arenemise tulemusena põllumajanduses ja tööstuses kujunes Eestis oma rahvuslik turg, kasvavad linnad muutusid majanduslikeks ja kultuurilisteks rahvuslikeks keskusteks. Vaba tööjõu turu tekkimine tõi kaasa rahvastiku laialdase liikuvuse. Kadus eesti rahva majanduslik kyllustatus, muutus eesti ühiskonna struktuur - kujunesid rahvuslik kodanlus, proletariaat ja intelligents. Kõige selle tõttu hakkas virguma eesti rahvuslik teadvus ning arenema rahvuslik kultuur. Eesti rahvase kujunemine toimus tugeva rahvusliku surve ja poolpärisorjusliku rõhumise olukorras. Saksa aadel ja kodanlus, toetudes vene tsaarivalitsusele, püüdis Balti kubermangudes valitsevat korda kõigiti õigustada, alavääristades ja teotades samaaegselt eesti ja vene rahvast, nende kultuuri ning eitades eesti rahva tulevikku. XIX sajandi II poolel hakkasid balti saksa mõisnikud oma pärisorjusliku võimu kõikuma hakkamist märgates taotlema eesti rahva saksastamist.

Kõige selle tõttu võttis feodalismi igandite vastu suunatud ühiskondlik-poliitiline liikumine Eestis XIX sajandi II poolel rahvusliku ja tugevasti saksavastase värvingu. Kuigi eesti rahvusliku liikumise põhiküsimuseks oli agrar-küsimus, seostus selles liikumises võitlus privilegeeritud balti saksa mõisnike majandusliku ja poliitilise võimu vastu lahutamatult eestlaste rahvavalgustusliku ja rahvaharidusliku tööga.

XIX saj. 60-80-ndate aastate rahvuslik liikumine Eestis oli põhiliselt kodanlik ülddemokraatlik liikumine, milles küllalt selgepiirilisel eraldus kaks erinevat suunda: kodanlik-konservatiivne (eesotsas J.V.Jannseni, J.Hurda jt.) ja kodanlik-demokraatlik suund (C.R.Jakobson, J.Köler, Fr. R. Kreutzwald jt.). Kuigi ka kodanlik-konservatiivne suund eesti rahvuslikus liikumises kaitses kodanliku arenemistee huve, läks ta peagi hirmust rahvamasside aktiivsuse ees kokkuleppele mõisnikega. Kodanlik-demokraatlik suund aga taotles balti saksa mõisnike võimu täielikku purustamist. C.R.Jakobson ja tema mõttekaaslased seadsid oma eesmärgiks rahva aktiveerimise poliitilisele võitlusele mõisnike vastu, rahvusliku teadvuse äratamise, rahva haridusliku taseme tõstmise, nähes rahvusliku kultuuri arenemise eeldust rahva vabanemises mõisnike ikke alt. Võitluses balti saksa mõisnike vastu otsisid nad liitlasi vene ühiskonnast, kasutades mõisnike privileegide kritiseerimiseks vene liberaalseid ja slavofiilseid ajalehti ning mõningaid sel ajal ilmnevaid hõõrumisi balti saksa mõisnike ja tsaarivalitsuse vahel.

Hinnates 60-80-ndatel aastatel Eesti teisisvaid ühiskondlik-poliitilisi jõude, võime võita, et nende mõju ilmus ühiskiindlusele kindlalt kindlalt ühiskondlik-poliitilise ja kultuurilise ole pühakõiguste lahendamisel Eesti kubermangudes.

Vahetus seeses Eesti rahvaliku liikumise alguse ja areamisega XIX sajandi 60-80-ndatel aastatel ning võitlusega balti mõisnike ja pastorete reaktsioonilise päriskõiguse ja sõjavalt rahvavaenuliku "kultuuri" vastu tuleb kiituda ka Eesti rahva kultuuri areamisest XIX saj. II poolal.

Arvestades selle küsimuse vaatlusel marksiistlik-leninlikule teele, mille järgi igas rahvalikus kultuuris on olemas kaks kultuuri,¹ näeme, et XIX saj. teisel poolal avaldas kaks kultuuri - demokraatliku ja antidemokraatliku kultuuri - olemasole ja võitlus nende vahel ka Eesti rahvalikus kultuuris, kusjuures eesrindliku, demokraatliku kultuuri kandjateks sõna laias tähenduses olid Eesti valgustajad-demokraadid, kelle talistes küsimustes ja võitluspingelises publitsistikas väljendunud eesrindlikud ideed üritasid ja kasutasid üles terve põlvkonna mõeldunud sajandi lõpu kultuuritegelasi.

XIX sajandi lõpu poolal hakkas Eesti kiiresti kasvama vene eesrindliku kultuuri mõju vastukaaluks varem Eesti vallitud osakes kultuuri ühepoolsele mõjale. Paljud Eesti kultuuritegelased elasid mõneat või pikemat aega Peterburis,

¹ V. I. L e n i n , Kriitiline märkmeid rahvakuimise kohta, Teosed, 20.kd., Tallinn 1959, lk.15.

õppisid siinsetes vene koolides, süvenesid vene kultuuri rikkustesse ning tundsid end lahutamatult seotuna suure vene rahvaga ja tema eesriindliku kultuuriga. Samal ajal oli ka saksa demokraatlik, progressiivne kultuur oluliselt viljastavaks teguriks eesti kultuuri arengus.

XIX ja XX sajandi vahetusel jõudis kapitalism oma arengulise kõrgeimasse ja viimasesse staadiumi - monopolistliku kapitalismi ehk imperialismi staadiumi. Balti kubermangud kujunesid Venemaal üheks majanduslikult kõige arenemumaks osaks kõigi monopolistliku kapitalismi arengulisele omaste vastuvõetudega. Rohkem kui Venemaal teistel aladel säilivad siin fodaalpärisorjusliku korra jätkused - kohalike saksa mõisnike maamonopol ja sellega seotud poolpärisorjuslikud okupatsioonivormid,¹ mõisnike valitsev seisund poliitikas ja administratsioonis. Noor eesti kodanik elas juba XIX saj. 80-ndatel aastatel üle esimese majanduskriisi, mis ei jätanud oma mõju avaldamata ka eesti rahvusliku liikumise kõrgeriidele üritustele. Põllumajandusseaduste hindade langemine maailmaturul laostas paljusid talupoegi ning nõudis seotud linnakodanlast.² Kiirenes sotsiaalne diferentseer-

¹ Kuigi 1868.a. seaduse järgi pidi teoreetiliselt talumaal üldse likvideeritama, säilitasid mõisnikud teoreetiliselt säilimisevastaselt hiljemgi, mille tulemusena veel sajandi lõpul oli Põhja-Eestis peaaegu iga kolmas-neljas talu teo- ja naturaalarandil (Põhijooni majandusliku mõtte ajalooest Eestis XIX sajandil, toimetanud L. Brutus ja L. Leone, Tallinn 1958, lk.129).

² Põhijooni majandusliku mõtte ajalooest Eestis XIX sajandil, toimetanud L. Brutus ja L. Leone, Tallinn 1958, lk.129 ja 130.

mine maal, äärmiste rühmadena kasvas ühelt poolt arvuliselt kõige suurem rühmitus - maaproletariaat, teiselt poolt väikesearvuline, kuid majanduslikult tugevnev külakodanlus. Balti erikorra tingimustes avaldus Eestis eriti teravalt rahvuslik surve: ühelt poolt reaktsiooniline tsaarivalitsus oma rahvaste vabadust ja üheõiguslikkust eitava vägivaldse venestuspoliitikaga; teiselt poolt balti saksa mõisnike ning suurkodanluse poolt teostatav rahvuslik surve, mille all esijoonel kannatas talurahvas.

Majanduslikult ja poliitiliselt veel sajandi vahetusel täiesti tagaplaanile surutud eesti kodanlus liitus järgnevatel aastatel tihedamini balti saksa ülemkihi ja tsarismi kohaliku bürokraatiaga, kehvatalurahvas aga leidis liitlase Tallinnas, Narvas, Pärnus jm. suurte tööstuslike ettevõtete asutamise tulemusena tekkinud eesti-vene proletariaadi näol, kellega ühines ka osa rahvakooliõpetajaid. Sel määral, kuidas arenesid eesti kodanlus ja klassivastuolud eesti rahvuses, loobus eesti rahvuslik kodanlus paljustki progressiivsest ning jätkas oma rünnakut töötavatele hulkadele. Võitluses rahvavaenuliku kodanliku kultuuriga tugevnesid veelgi sajandi vahetusel ja XX sajandi algul eesti rahvusliku demokraatliku kultuuri sidemed vene ja teiste rahvaste eesrindliku kultuuriga.

2. Balti saksa õhniko ja luteri usu kiriku osa eesti rahvakooli arengus; võitlus vene õhniko kiriku ja vene riigivõimade vastu rahvakooli alal.

Rahvahariduse arengut Balti kubermangudes XIX sajandi teisel ja kolmandal veerandil iseloomustab balti saksa õhniko ja pastorete pidev ja visa võitlus vene tsarivõimade vastu peitsoolide säilitamise eest eesti talurahvahulka "vaimsel hooldamisel".

Rüütelkonna ja vaimalike enaste koostatud ja toetari, valitsuse poolt kinnitatud seadusandlike aktide tõttu oli maarahvakoollide juhtimine XIX saj. 80-ndate aastate lõpuni täielikult balti saksa aadli ja vaimalikkonna kättes. Selle tõttu kujunes aja jooksul balti aadli ja luteri usu vaimalikkonna keskel eesti rahvakoollide suhtes enastane vaade, mis kujulelt väljendus Liivimaa rüütelkonna maamarsalli kirjas Vene rahva hariduse ministrile, kus üldi, et kuni 1887.a. 17.nai ajutiste eeskirjade kontestatsioonil olevat evangeelismil-luteri usu maa kihelkonnakoolid olend alati kiriku omadiks täpselt samuti, nagu külakoolid olid talupoegade kogukonna omadiks.

Liivimaa aadli õigus maarahvakoollide juhtimisele taolene 1819.a. 26.märtsil Liivimaa talurahvaseadusest. Selle seaduse järgi pidid külakogukonnad, kus elas kuni 500 hinget, alal pidama valla kooli, mille jaoks a s i s n a i k a s s a r a e p a s t e r i s o o v i t a s e l kooliõpetaja.

Järelevalve kooli olukorra üle kuulus mõistlikule ja pastorele. Pastor oli kohustatud kooli olukorrast informeerima kirikukonventi; konvent aga, mis koosnes kõigist kihelkonnas piirkonnas olevatest mõistlikest,¹ pidi kooli olukorrast ette kandma ülemkirikueestseisja-ametile.²

Kihelkonnakooli vallakooli järgmise astmena oli kihelkonnale ülalpidamiseks kohalik, kui kihelkonnas oli 2000 seeshinget. Kool seisis kirikueestseisjate ja pastori vahetu järelevalve all, kusjuures kooli saajadusliku olukorrast pidi hoolitsema mõistlik pastori nõuande järgi. Üldine järelevalve kihelkonnakoolide üle kuulus eadli esindajatest koosnevale ülemkirikueestseisja-ametile, kes oma korraldustest informeeris kas eadli konventi või eadliassamblee.³ Mis puutub Eesti ja Kuramaa eadli ja vaimulike õigustesse rahvakooli juhtimisel, siis osialga neil polnudki sellise seadusliku alust; alles pärast katkumööda aastat pärast 1819.a. Liivimaa talurahvasaaduse laiendamist need õigused ka Eesti- ja Kuramaa kubermangude aladele ja seda järgistati saajadusel.

Kõikides Baltimaade lateri uue seaduste alustamisest rahvahariduse ministeeriumi juhtimisele kerkis esile seoses keisri dekreetiga 9. mail 1837.a., mis puudutas rahvahariduse ministeeriumi järelevalve laiendamist kõikidele koolidele (peale sõjaliste ja vaimulike koolide), millistes asotskonde-

¹ "Kirikukonvent", Eesti Entsüklopeedia IV, Tartu 1934, v. 779.

² Liivimaa ja Tallorahva Seadus, Kolmas jagu, Tartu 1829, § 156, punktid 1, 9 ja 19.

³ Seadus, § 517, punktid 1, 7 ja 21.

des nad ka ei oleks.¹ Marta Sporingkonna kureator oma esildises 15.dets. 1837.a. protestoaris kategooriliselt sellise allistamise vastu, viidates kohaliku keelt tundvate isikate pühkumisele, kellele võiks nõudada järelevalve maarahva koolide üle.

Vastuväiteid esitas ka Balti kubermangude andol oma esildistes, paludes säilitada oma õigust maarahvakoolide valitsemisel täiesti sõltumatult üldisest koolide juhtimisest ja viidates seejuures Balti kubermangude talurahvasaadustele (kuigi ei Eesti- ega ka Kuramaa talurahvasaadustes ei ole üldse juttu eadli õigustest talurahvakoolide juhtimisest). Vastu olid ka kohalikud kubernerid. Sellise tugeva ja ukameelse opositsiooni tulemusena oli rahvahariduse ministri krahv S.Uvarovi nõusolek säilitada koolide valitsemisel endine kord nende isikate poolt, kes olid kindlaks määratud Balti kubermangude talurahvasaadustes. 13.sept. 1838.a. kinnitas ka keiser Ministrite Komitee sellekohase seisukoha.²

Seega oli eadli ja lateri usu võimalike õigus rahvakoolide juhtimisest seaduslikult ning läks ka 1845.a. kohalike seaduste kogusse.³

5.mail 1856.a. kinnitati keisari poolt Balti asjade istungi protokoll (Märnaal) 17.veebruariist 1856.a., kus on ees-

¹ РСЗ, Собрание второе, Том XII, № 10217.

² РСЗ, Собрание второе, Том XIII, № 11534

³ Provinzialrecht der Ostsee-gouvernements, Zweiter Theil, St. Petersburg 1845, § 32 p.9.

tiias kubermangu kohte Seldud, et kõrgea järelevalve nende koolide üle tuleb anda aadli ja vaimulike hulgest moodustatud koolivalitsustele ilma riigivalitsuse igasuguse osavõtuta. See aadli ja vaimulike õigus rahvakoolide üle leidis kinnitust ka 1875.a. 25.aprillil seaduses.¹

See puutub pastarite valitsusse seisundisse rahvakooli suhtes, siis algul võis seda õigustada rahvakooli, orienti vallakooli korralduse rangelt konfessionaalne iseloom, kus kooli eesmärgiks oli noorte ettevalmistamine konfirmatsiooniks. Vastavalt 1819.a. Liivimaa talurahvasaadestele piirdes sellises koolis kogu õpetus lugemise, katekismuse ja enantervitatavamate kirikulaulude õppimisega.² Seejärest võidigi koolide juhtimist usaldada ainult kohalike luteri usu vaimulike hoolele.

Valla- ja kihelkonnakooli kursuse laiendamine 1874.a.³ (1878.a.⁴) õppeplaanide alusel osakeele ja vene keele, aritmeetika, geograafia ja ajaloo õpetamise sisseviimisega muutis oluliselt kooli iselooma. Maarahvakool muutus nüüd puhtkonfessionaalsest koolist üldharidusliku kursusega rahvakooliks, millised olid tollal olemas kõikides protestantlikes naades ega pretendeerinud oma puhtkiriklikule iseloomule. Kuid rah-

¹ РСЗ, Собрание второе, Том I, № 54625.

² Liivimaa talurahva Seldus, Kolmas jagu, Tartu 1820, § 516, p.2.

³ Liivimaa luteri usu koolide õpetuse plaanid. (Riigas, Jaanuari kuul 1874. Liivimaa Ülem-Kooli kolmas, Viijandis trükitud 1877).

⁴ Koolipidamise Seadus Rootsimaa Evangeeliumi luteruse usu koolidele. Tallinnas 1878. (Anti välja keisri poolt 25.aprillil 1875.a. kinnitatud Rootsimaa kubermangu kohte käiva nn. koolipidamise seaduse alusel).

vaatamata
vabakooli uuele sisule säilitasid pastoriid siin oma juhtiva
seisundi, kuigi nad juba enam olid loobunud usupetuse õpe-
tamisest koolides, jättes selle kättrite ja ilmalike kooli-
õpetajate hoolede.¹

Kuni 19. saj. 40-ndate aastateni oli balti aadli hulgas
juurdunud kindel veendumus, et eestlastele ja lätlastele he-
riduse andmine on vastoolus aadli huvidega. Seepärast ei
tundnud aadel erilist huvi talurahva hariduse vastu. Kui
1877.-1878.a. aadel hakkas taotlema rahvahariduse anda kätte
jättaist, siis pidas ta esmajoones silmas mõju säilitamist ma-
rahva hulgas oma hevides.

40-ndate aastate algul aadli suhtumine maarahva kooli-
desse muutus. Eestlaste ja lätlaste massiline üleminek vene
õigeuskni ning uue jõuga puhkenud talurahvarahutused, mille
terav ots oli sihitud aadli ja luteri uue vahelike vastu,
näitasid veenvalt mõlemale valitsevale seisusele nende vani-
se positsiooni kõikuma hakkamist. Alles nüüd hakkasid balti
saksa parunid tähelepanu pöörama maarahvakoolide seisundile,
nähes rahvakoolis kuulakat ja kindlat relva võitluses lute-
ri uue kiriku autoriteedi, aga ka oma mõju säilitamiseks eest
maarahva hulgas.² Kuidugi põhjustas ka kapitalistlike toot-
missuhete juurdumine külas ja põllumajanduse algav mehani-

¹ 1819.a. Liivimaa talurahvaseaduse järgi olid kirikuõpe-
tajad kohustatud andma kihelkonnakoolis 4 õritundi nõude-
las, eeskujuks kooliõpetajale (vrd. ka Peeter Põld, Ees-
ti kooli ajalugu, redigeerinud Hans Kraus, Tartu 1955,
lk.79).

² Vrd. E.Janson, Eesti valgustajad-desakreerid võitluses
kiriku ja religioosne obskuranatismi vastu, Religiooni ja
steismi ajaloost Eestis, Tallinn 1956, lk.142.

seerinais mšienike huvi enas haritud tššlistis saamise vastu.

Ühtlasi alustasid pastorid koos mšienikega nššid viise ja soecheitlikku všitlust Šigeeu kiriku mšju vastu eesti talupoja "hinge" pšrast ũlde ja koolide alal¹ ariti.

¹ Vene Šigeeu rahvakoolis hakati Eesti- ja Liivimaa organiseerimise sees talupoegade massilise ũlemiseks vene Šigeeu. ũlles huvitatud Šigeeu vaimlikkonna mšju suurendamisest veneusulise olnikkonna hulgas ja selle laiendamiseest luteriusulisele olnikkonnale, kehtestati 1. mail 1850. a. vene Šigeeu rahvakoolide korraldamise eeskirjad, mille jšrgi need koolid jaganosid 2 liiki: kihelkonnakoolid kirikute juures ja abikoolid nendes kohtades, kust lapsed kaugel maa tšttu ei saanud kšia kihelkonnakoolis. Abikoolides ũpetati Špilastele emakeeles lugemist, kirjutamist ja palvetamist; kihelkonnakoolides sellele lisaks veel pšhaxirja, Šigeeu katokismust, aritmeetika algoid ja kirikulaulu. Kihelkonnakoolide ũpetajateks olid kohalikud proestrid všil kirikuteenrid, abikoolides aga kogukonna valitud ja proestri poolt mšharitud ning Riia piiskopi poolt kinnitatud isikud. Energilise organiseerimisest tšttu kasvav koolide ja Špilaste arv esialgsel kiiresti: 1867. aastal oli ũksnes Liivimaa kubermangus 369 kooli 9367 Špilasoga (RAKA Leningradis, f. 774, nš. 3, s. - d. 10, l. 147), neist valdavalt ena Eesti alal. Eneti olid need koolid sobivate ruumide, ũpetajate ja Špilaste puudumise ning kohalike luteri usu vaimlike vaonliku suhtumise tšttu vene Šigeeu koolide vajadustesse ššraicelt viitaval jšrgel. Nšedes energiliste abinšude rakendamist Šigeeu koolide olukorra parandamiseks, viitab Balti kindralgubernar Peeter Albedinski ena kirjes haridusministeeriumile 1867. a. ena hulgas ka luteri usu vaimlike kasvandi aktiivsusele luteri usu koolide eest hoelitsamisel: "Šigeeu koolide olukorra parandamine ena eriti vajalik just praegu: seda tingib ũhelt poolt talupoegade mšrgatav jahenemine Šigeeu vastu mšnedes kohtades ja teiselt poolt luteri usu vaimlikkonna viimastel aastatel mšrgatavalt tugovmand hoelitsus ena karja eest", mille tulemusena luteri usu koolide olukord všrreldes Šigeeu koolidega tšndovalt olevat parandand. (RAKA Leningradis, f. 774, nš. 3, s. - d. 10, l. 154).

Aadli maapäevade ja luteri usu pastorite sinoditel sai uusimaks narrantaseks "kultuurtööajalugu"; hakati arutama rahvahariduse küsimusi. Viistoides õiguse võimalikega, avasid sakslased uusi kooli ja püüsid tähelepanu kirjaoskajate õpetajate ettevalmistamiseks.

1949.a. ajutiis Liivimaa talurahvasaaduses oli rida paragrahve (645-657) pühendatud rahvakoolide organiseerimise ja valitsemise küsimustele, kuajures loodava rahvakoolide võrgu põhiliseks ülendamiseks pidi olema eestlaste ja lätlaste looleerimine vene kultuuri mõjust. Kui kuni 1940-ndate aastate talurahvarahatusteni ja vene õiguseku ülendamiseni peeti saksa kooli õpetamist eestlaste ja lätlaste lastele peanegu kriimalkariteoks,¹ siis XIX sajandi 50-ndate aastateks valitsemise balti aadli hulgas poliitiline tendents küsimuste võimalike vahenditega soodustada eestlaste ja lätlaste saksastamist. Rahvakooli pidigi olema üheks selliseks talupoegade germaniseerimise vahendiks, kus eestlaste ja lätlaste lapsi taheti kasvatada Venemaa ja vene kultuuri vastasena balti separatismi vaimus.

Kriti energiline talupoegade germaniseerimine kooli kaudu algas 1864.aastal pärast kindralsuperintendent Ferdin-

¹ Vrd. Pester Põld, Eesti kooli ajalugu, Tartu 1933, lk. 128 ja H. Neumann, Kuuks Seminar ja tema kasvandikud, Tallinn 1928, lk.13.

naad Walteri tuntud üleskutses¹ Liivimaa aadlile maapäeva
avamisel, milles lätlaste ja eestlaste saksaastamine seati
otses programmiks. Selle üleskutses vahetaks ja lühinaks tu-
lemiseks oli kihelkonnakoolide muutamine saksa õppekeelega
saksa koolidaks, seanti uute saksa koolide seutamine maal.
Liivimaa kihelkonnakoolides koolitati omakooli kaotamine
teisest õppeaastast alates täielikult; lapsed pidid mitte
ainult õppima, vaid ka omavahel rääkima ainult saksa kee-
les.

Selline balti aadli tegevus äratas tsaarivalitsuses tä-
helepanu. Haridusminister sai keisrilt käsu teha Ministri-
te Komiteele ettepanek selle kohta, millisel määral peaks
Tartu õppekonna kurator sekkuma maakoolide juhtimisse, pi-
dades silmas, et kuratori tegevuse piiramine ainult linna-
koolidega ei vastaks õpperingkonna juhtkonna ülesannete ise-
loomale. Teatades keisri sellisest käesest Tartu õpperingkon-
na kuratorile, juhtis minister ühtlasi kuratori tähelepa-
nu asjaolule, et ministeriali talub paljudest kohtadest ko-
haliku elanikkonna soov õppida vene keelt, mida tol ajal

¹ "Liivimaa rüütel- ja maiskond, nagu kodanikukonkri on
saksaaline...." ütles Walter oma jutluses, "ja et meie
tänapäeval ei või ütelda, kogu Liivimaa on saksaaline,
see suhtes oleme kõigepealt ise süüdi, kuna meie selgu-
setus pistetas nende ajaloost kadunud rahvaliikide
kildude vastu, püüdsime säilitada nende rahvust... Kui
see veel võimalik on, tahku Jumal meile anda küllal-
dast armastust, et seda tegevatajaksid tagantjärele
korda saata, nimelt ... koolide kaudu." (Bischof Dr. Fer-
dinand Walter, weil. General-Superintendent von Livland.
Leipsig 1891-II. Fünf Predigten zum Eröffnung der Land-
tage, lk. 93 j. Zeit. Jakob Kurda kõne ja avalikud kir-
jed, toimetatud Hans Kraus, Tartu 1939, lk. 12-13 järgi).

maakoolides üldse ei õpetatud. Kurator aga oli valitsuse
maakoolide asjadeses sagasise vastu, põhjendades seda as-
jaoluga, et nad ei sellisel juhul kahtlومات kasutab võima-
lust enne lahtiütlemiseks vastatusest ja kuludest maakoo-
lide suhtes. Koolide ülalpidamist aga ei saa valitsus võt-
ta kroonu kulale.

1867.a. hakkas välismaal üksikute väljaannetena ilma-
ma Liivimaa Suukõrta viitsepresidendi W. von Becki teos
"Livländische Beiträge etc...", kus muu hulgas on väljendatud mõ-
tmeid ka rahvakooli osast balti saksa poliitika
edukal teostamisel.

"Et anda Liivimaa rahvakoolele tallo vajalik tempera-
ment ja valada tema seentesse olutuld, oli vaja meie poolt
lühidatult 1841.-1849.a. torni...¹

Näi, lätlaste ja eestlaste saksastamine pole veel
viidud lõpule (1867.a.) ... kuid nende hulgas on juba an-
pooleksalasi, s.o. noid, kes elavad üle saksastamise prot-
sessi... Lätlased võtavad sakslastelt meeloidi haridust, ja
kui oleks võimalik saavutada, et venelased, kasvõi mõnede
aastakümnete kestusel, ei häiriks, ei üsmitaks neid ja ei
kõigutaks ühteluga talupoegade asutusi, siis algav arang
prognoosi õhiskondlike suhete jaores lähene parima, kiirei-
ma ja terveima saksa kriguga...

Jookse on Baltimaade lutari uue maakoolid kuni senini
pääsoma igasugusest tõsisemast vahelesegamisest rahvahari-
duse ministeeriumi poolt ja kuuluvad kohalike maa-asutuste

¹ Eestlaste ja lätlaste üleminek vone õiguseks.

juhtimisele. Kes kuigivõrd on võimaline mõista kriisi, mida germanian olab üle kogu Balti provintsidea Venemaal, see ei kõhkle tunnustamast, et oluliselt ja praktiliselt viib see lõplikult küsimisele, kas maarahvakeeli juhtimine jääb kohaliku rüütelkonna kätte või läheb üle nn. rahvahariduse ministeeriumile.¹

"Eesti Postimees" andmetel olevat "üks Saksamaes olnud kirjas, mis ta meie rahva üle kirjutatud, koguni arvasid, et meie keel ei maksvadki ülesharitud saada, vaid meie rahvas pidada ennast ühe teise suurena (ja nimelt Saksa) rahvaga ühendama, sest mis tehta niisugune enesemistusest vägevast rahvast järeljäänud surdühikite rahvast ilma literatuura ja sümbusteta (-ajaloo) pealühakata!"²

Teatud mõited aitavad nähti mõista balti eadli kangekaelse ja ägeda vastupanu tšelist mõtet teerivalituse poole üritatavale koolireformile. Võidetakse öelda Prantsusmaalga 1870.a. ja Saksamaa ühendamine pani kiiremal tuksusel ka balti sakslaste sõltumad ja eritas neis kirglikke unistusi ühisest isamaast, pidurdamatus tungi Saksamaa poole ning suurenevad vaenu Venemaa vastu.³

Selliseid tundeid pidasid balti sakslased vajalikuks kooli kaudu kasvatada ka eestlastes ja liitlastes nende sakslasteks ümberkasvatamiseks.

¹ Livländische Beitzelge...., Berlin 1867, lk.103.

² Eesti Postimees nr.75, 2.IX 1870.

³ Vrd. E. J a n e e n, Väljarändamiselikuminisest 1860-ndate aastate lõpul ja selle peegeldumisest erinevate ideoloogiliste suundade võitluses Eestis, "C.R.Jakobson ja tema ajastu", koostanud E. J a n e e n, Tallinn 1957, lk.44.

Seega siis tähelepanuks rahvakooli juhtimise jätmine kohaliku saksa aadli ja luteri usu valimlike kätte viimastest muuta maarahvakooli talurahva germaniseerimise ja venevastase propaganda tööriistaks.

Seoses ülaltoodud asjaoludega, samuti klassivõitluse ja välispoliitiliste suhete üldise teravnemisega Lääne-Euroopas 1880-ndatel aastatel, oli tsaarivalitsus sunnitud rahvahariduse alal tugevdama pealetungi balti saksa privileegidele ning kehtestama valitsuse kontrolli rahvakooli üle Balti kubermangudes.

Tähtsamateks abinõudeks selles suunas olid:

1) kihelkonna ja vallakoolide alistamine (19.veebr. 1886.a.) rahvahariduse ministerialle;¹

2) rahvakoolide direktori ja nelja inspektori ametkoha loomine Tartu õpperingkonnas² (26.jaan.1887.a.).³ 1898.a. suurendati rahvakoolide direktorite arvu 3-le (iga kubermangu kohta üks) ja inspektorite arvu 16-le, 1900.a. 22-le;

3) 17.mail 1887.a. keisari poolt kinnitatud ajutiste täiendavate eeskirjade⁴ väljandamine algkoolide valitsemise kohta Liivi-, Eesti- ja Kuramaa kubermangudes, mille eesmärgiks oli valitsuse kontrolli sisseviimine luteri usu maarahvakoolide üle Riia õpperingkonnas ja uute järelevalveorganite (rahvakoolide inspektorid ja direktorid) suhete kindlaksmääramine juba olemasolevate koolikorraldust juhti-

¹ РСЗ, Собрание третье, Том VI, № 3532.

² Tartu õpperingkonna moodustasid kõik kaks Balti kubermangu.

³ РСЗ, Собрание третье, Том VII, № 4196.

⁴ РСЗ, Собрание третье, Том VII, № 4455.

vate organitega.¹ Sama 1867.a. 17.mai seadusega viidi maarahvakoollides sisse kõikide ainete õpetamine vana keeles, välja arvatud usuõpetus ja kirikulaul, ning lubati lastri usu kihelkonna- ja vallikoole muuta kahe ja üheklassilisteks ministeeriumikoollideks nende õhingatute ja isikute taotlusel, kes võtavad osa vastavate koolide ülalpidamisest.²

Seadus, kuigi täiendas kohalike, rahvakooli juhtivate asutuste koostöös valitsust esindavate liikmetega, säilitas kõik seniseksistovinid asutused aga muutus nende seisundis oluliselt. Kõik aga määras seadus kindlaks maarahvakooli juhtivate asute valitsusorganite ja juba olemasolevate

¹ Kõige rüütelkondade osavalitsusorganid, nii olid ka koolikorraldust juhtivad organid Liivi-, Eesti- ja Saaremaa jaoks eraldi välja kujunenud: Liivimaal oli kõrgeimaks instantsiks Riias asuv ülemkoollivalitsus; sellele järgnes kreiskoolivalitsus, millele omakorda allus kihelkonnakoollivalitsus. Samanimelised koolikorraldusse organid okeistoreisid Saaremaa koolide jaoks.

Eestimaa oli kõrgeimaks instantsiks ülemkoollikoosseis (kandis ka eestikeelsest nimetusest ülemkoollikokkus), sellele järgnes maakonna koolide nõukogu, millele omakorda allus kihelkonnakoollivalitsus. Õiguse koolide valitsemist teostas kindralguberneri oesistumisel toimiv Baltimaade õiguse rahvakoollide nõukogu, lähenat järelevalvet kohtadel aga kohalikud kihelkonna kooliõppekogud.

Peale ülalmainitud organite tegelesid kihelkondades kooli asjadega alates 1870.aastast kirikukonventide funktsioonide lahutamise tulemusena loodud kiriku- ja koolikonventid, kuhu kuulusid kühleõigustlike liikmetena kõik rüüteliaspidajad ja peale selle valitud talunaspidajate poolt valitud "konventisaadikud".

Kiriku- ja koolikonventi juhatajaks oli kiriku-eesõisija.

²ПСЗ, Собрание гретье, Том VII, В 4455, §9 и § 11.

kohalike organite tšise tegevuse. Selle seadusega alutas tsaarivalitsus kõik Eesti ala koolid rahvahariduse ministerrivale. Koolide üle kehtestati valitsuse range kontroll. Rahvakoolide direktorid ja inspektorid juhtisid õppe-kaas-
tualikku tööd, jälgisid õpetajaid ja nende poliitilist meel-
sust.

Kartes vene kultuuri mõju eesti rahvale ja püüdes oma privileege säilitada, võttis balti aadel uue seaduse vastu vaenulikult. Aadli ja vaenukiikonna vastuseisaine ja lepitanutult vaenulik suhtumine teostatavasse koolireformi oli selotatav kartusega, et igasugune koolireform võis nende mõju meelaniikkonnale vähendada, ähvardama nende materiaalses kindlustatust, ja mis veel halvem, võis nurja ajada nende poliitilised unistused, mis näisid olevat nii lähedal teostumisele.

Juba 1887.a. juulis pöördus Liivi Maanõunike Kollige-
gium rahvahariduse ministri poole kirjaga, milles protestee-
ris agedaalt 17. mai seaduse rakendamise vastu ja taotles uht-
lasi aadli vahustamist koolide juhtimisest. Samal ajal kool-
dusid kreismakoolivalitsuste esinohed suhtlesid rahvakooli-
de inspektoritega. Liivimaa ülemakoolivalitsus saatis
1. aug. 1887.a. kihelkondade koolivalitsustele ringkirjalise
ettekirjutuse mitte alustada õppetööd enne 15. oktoobrit; kus
aga õppetöö on juba alanud, tuleb õpilased laiali saata.

1. septembril 1887.a. saatis Liivimaa ülemakooliva-
litsus kreismakoolivalitsustele ja kihelkondade kooliva-
litsustele teise ringkirja, milles teatati, et Liivimaa aadli
võtab 17. mai seaduse vastu sügavama kahetsusega ja et ta

alles selles seaduses rahvakooli korralduse aluseid määra-
tavat printsiipi, kooli rahvusliku ja konfessionaalse lee-
loomu hävitamist, kooli lahutamist kirikust ja kallaletungi
viimase õigustele. Neude ringkirjade tagajärjel liideti ki-
halkondades viivitamatult kiriku- ja koolikonventide määru-
sed kihelkonnakoolide sulgemise kohta.

Liivi kubermangu neljas maakonnas sulleti 69-st olemas-
olevast kihelkonnakoolist 59. Seines ka valikoolide sulge-
mise juhtumid. Õpetajatele, kes osameelselt täitsid ka
kõstriko koosseid, küüsti keelduda kooliõpetajakoostuste täit-
misest shvardneel, et kogu mittetäitmise korral võetakse
ära aastüük ja täetatakse korterist vilja.

Pastorid ja kirikueestseisjad kui kooliorganite liik-
sed tegid samal ajal talupoegade hulgas ägedat liikumist
uue seaduse vastu, minnes kuni seaduse meelevaldse tülgan-
damiseni ja isegi talupoegade hirmutamiseni, nagu oleks see-
duse eesmärk pöörata lapid vana õiguskirja.

Kuid pastorite agitatsioonil ei olnud edu. Vastupidis-
t, kihelkondade kiriku- ja koolikonventide talupoegadest liik-
mete poolt hakas kooliringkonna valitsuselo ja Liivimaa ku-
bernerile massiliselt seaduse kaobusi selle kohta, et kon-
ventide otsused on tehtud mõniste ja pastorite survel ning
ei vasta üldse elanikkonna soovidele.

Haridusministri sellekohase ettekirjutuse alusel tegi
kohalik administratsioon korralduse sulatada koolide uuesti
avamiseks. 26. okt. 1890. a. seadusega¹ täetleti kihelkonna-

¹ IC3, Собрание третье, Том X, № 7148.

koolide materiaalse seisundi parandamist.

Samasugust vastupannu 1887.a. 17.mai seaduse rakendamisele avaldasid ka kura- ja Rootsi kubermangude sadel ja luteri usu vaimalikkond. Nii kirjutas Rootsi kuberner tollaegsele Tartu õpperingkonna kuraatorile M.Kapustinile 6.aprillil 1888.a., et mõisnikud, koolinõukogud ja pastoriid pühavad kogu jõuga takistada vana keele sisseviimist koolidesse ja ühvardavad avalikult võtta nea nendelt talupoegadelt, kes soovivad vana keelt mitteõekajaid õpetajaid vahetada vana keele õekajatega.

Kui pastoriitel ja mõisnikel ei õnnestunud aktiivne vastupannu 1887.a. 17.mai seadusele, siis asusid nad passiivse vastupannu teele. Väljakajunenud praktika kohaselt oli iga luteri usu kihelkonnakooli õpetajaametikandidant kohustatud esitama vastavale koolivalitsusele tunnistuse oma moraalise käitumise ja laitema eluviisi kohta. Teolisi tunnistusi andsid tavaliselt välja pastoriid. Pärast 1887.a. 17.mai seadust hakkasid rahvakoolide inspektorid õpetajate kohtadele määramisele selliseid moraalitunnistusi nõudmast, ja seeda põhjusel, et pastoriid hakkasid oma õpetajaameti kandidaate atesteerimise õigust karitarvitama, andes vana keele õekajatele ja uue keelikerre pooldajatele halva isaloennetuse. Selle tagajärjel tekkis maarahvakooli juhtivates organites alati otteheiteid inspektoritele õpetajate määramise ja vallandamise küsimustes.

Neid õpetajaid, kes olid määratud inspektorite poolt, hakati kohalike pastoriite poolekaebamiste alusel süüdistama pahelises eluviisis ja isegi ateiismis, sellele vaatamata et

sama isikuid, kes enne 17. mai seadust paljudel juhtudel aastaid olid töötanud õpetajana teistes koolides, õpetades emakeeles ja saksa keeles, iseloomustasid pastoriid varem positiivsest küljest. Samal ajal iga vallandamine vana kooli mitteestoonise, sobimatuse või agitatsioonist pärast kohaliku elanikkonna halva kutsus esile proteste ülemaskoolivalitsuse ja kõrgeimate komisjonide poolt.

1887.a. loobasid pastoriid aastakümnete jooksul kujunenud tavast - kuulutada kantelist õppeaasta algust. Riiklase õppeaasta ametlikul väljakuulutamisel oli suur praktiline tähtsus, kuna sellest päevast alates hakati esmalt nõudma rahvurahastid sõjaväe põhjusega peadatud päevade eest. Paljudes kohtades kooldusid pastoriid koolide kinnistamisest seni, kuni neile pole tagatud kontrolli õpetajate määramise üle. Maarahva kooli juhtivad organid ja asutused lõpetasid paljudel juhtudel oma tegevuse. Kohalikes koolivalitsustes jätsid koostanata koolialaste laste ningestitud ja esmalt nõudmata rahvurahad. Riiklase ei pööratud ka koolide materjalsetele vajadustele ja isegi õpetajate palgade väljamaksmisele; oli juhtumid, et õpetajad ei saanud palga korra aasta kestel. Kantselide koolivalitsused ja koolinõukogud ei tulnud enam kokku mitme aasta jooksul.

Balti aadli ja vaimulike selline äge vastuseis koolireformile takistas oluliselt koolide tööd ja rahvakoolide elukord Balti kubermangudes paranes seetõttu väga aeglaselt.

1887.a. 17. mai koolireformiga ei taotleand teaduslik reaktsiooniline poliitika kaugeltki mitte maarahva kultuuri-
list arengut. V.I. Lenin, iseloomustades koolide ja rahvahari-

duse olukorda tsaari-Venemaal, näitas, et tsaarivalitsus oli "rahvahariduse suurim vaenlane Venemaal."¹

Tsaarivalitsus, rõhudes vene piirimaadel elavaid rahkearvulisi mittevene rahvasi, nende hulgas ka eesti rahvast, teostas ka Eesti alal venestamise poliitikat ning takistas seega eesti rahva hariduse ja kultuuri arengut. Kuid Eesti ala koolide ühendamine Venemaa koolisüsteemiga kujutab endast objektiivselt osati positiivset nähtust. See asjaolu nõrgestas balti aadlike võimat rahvahariduse alal, soodustas vene keele õppimist ja eesti rahva lähendamist vene rahvale. Rahvakoolis õpitud vene keel avas eestlastele ukseid kogu impeeriumi keel-, seejärel kõrgeimasse õppeasutustesse. Kujunes kohaliku päritoluga eesti vabakatseline intelligents (arstid, advokaadid, publitsistid, kunstnikud jt.), kes edukalt võis neil aladel osakes intelligentsiga viiestelda.

Rahvakoolis vene keelt õppinud noorukid ei tarvitsenud teenistuses otsimisel rahuldada enam Ukraina kodukubernangode kitsaste piiride ja võimalustega, vaid tšübaanise perspektiivid avanesid nendel praktiliselt kogu Venemaal. Et nende võimalust sagedasti kasutati, selle kohta on neil rohkesti näiteid.²

Enim vene keele õppimisele ja oskusele said eestlastele kättesaadavaks vene eesrindlike kultuuri, teaduse, kirjanduse ja kunsti varasalved, mis soodustas demokraatlike ideede levikut eestlaste hulgas.³

¹ V. I. L e n i n , Rahvahariduse ministerruumi poliitilise küsimusest, Toesed, 19.kd., Tallinn 1953, lk.120.

² J. A n v o l t , Rahvakool ilma rahvata, "Sõna tähtsused 1915", Tallinn 1914, lk.60.

³ Vrd. Friedebert Lugao, Mälestused, Tallinn 1960, lk.

Venees vabandusliikumise ideed, mida kujukalt väljendasid revolutsioonilised demokraadid N.G.Šernõšovski, N.A. Dobroljubov, V.G.Belinaki, D.I.Pissarev ja teised vene valgustajad, balti parunite toore osavoli ja jõhkrause piitsutamise demokraatlikus trükisõnas äratasid eesrindlikke inimesi võitlema parunite, pastoriite, reaktsiooni ja formaalsi vastu hariduse alal. See võitlus soodustas eesti rahvakooliõpetajate hulgas uute vaadete, pühilaste ja progressiivsete algatuste levikut. Vene eesrindliku pedagoogika mõjul arenesid eesti kooliõpetajate pedagoogilised ootused, paranes neglaselt, kuid visalt õppe-kasvatulik tase.

Balti saksa publitsistid ja eesti kodanlikud natsionalistid (P.Põld) on väitnud, et 1885.-1907.a. reforma tõi kaasa eesti rahva haridusliku taseme silmapaistva languse.¹ Kuid see on õige vaid osaliselt, koolide õppe-metoodilise tase taseme suhtes. Rahva haridusliku taseme osas on aga fakto, mis tõestavad otse vastupidist.

¹ Märkinata allikat, teeb P. Põld arvulisi näitajaid, mis peavad tõestama koolide, õpilaste ja õpetajate arvu vähenemist perioodil 1886-1904. Ilmselt on arvulised andmed pärit balti saksa allikaist ja seepärast teadlikult moonutatud. (Vrd. P.Põld, Eesti kooli ajalugu, Tartu 1933, A. E l a n g o, Eesti kooli ja pedagoogilise mõtte arengu peastapid, "Pedagoogika ajaloo küsimusi", Tartu 1958, lk.117 ja H. Зайончковский, К истории сельской инородческой школы в Прибалтийских губерниях и ее реформы, Рига 1902, lk. 3.)•

Rahvakoollide ja õpilaste arvu kaogu dünaamika Liivimaa
ja Eesti- ja Võõramaa kubermangudes aastail 1886-1904.

	Liivimaa kubermangus		Eesti- ja Võõramaa kubermangus					
	1886	1904	1886	1904				
	Koo- lide arv	õpi- laste arv	Koo- lide arv	õpi- laste arv	Koo- lide arv	õpi- laste arv	Koo- lide arv	õpi- laste arv
1. Linnakoolid (end. kreiskoolid)	10	1385	15	2175	5	649	5	1096
2. Linna- ja kroonu- algkoolid	66	4092	125	12702	20	1525	37	3599
3. Ministerialgkoo- lid	1	64	47	4563	-	-	25	2203
4. Täiesti uue koolid (kaasa arvatud Riia linna patri- moniaalne piirkond ja Saaremaa)	1242	53675	1081	63813	545	20498	471	18111
5. Vene õiguse koo- lid	385	15083	371		55	2094	71	
6. Kre-algkoolid	102	3799	116	5442	37	800	36	1527
7. Algkoolid muude usutunnistuste kirikute juures	-	-	16	2122				
Kokku:	1806	75718	1769	90817	662	25646	645	26536

¹ / А. Вильев, В. Правдин, Н. Попов,
Н. Уинискин /, О положении начального образова-
ния в Прибалтийском крае. По поручу Журнала Комитета
Министров 10 мая 1905 г., Рига 1906, Лк. 10 ja 12.

Talolise nähtab, et kuigi evangeeliumi-luteri usu rahvakoollide osatähtsus referaali tagajärjel vähenes, asutati nende asemele ministeeriumikoole, vene õigeusu kihelkonnakoolid jt., mille tõttu õpilaste arv üldkokkuvõttes siiski suurenes.

Haridusliku taseme langusest ei räägi ka osakeelse kirjanduse märgatav kasv käsitletavatel perioodidel: rohkesti ilmus vene klassikute ja muude vene kirjanike teoste eestikeelseid tõlkeid, hakkasid ilmuma uued perioodilised väljaanded, kasvas eesti kirjanike ja ajakirjanike arv. Si XIX sajandi 80-ndate aastate algul alanud tsaari-Venemaa intensiivne veneestamispoliitika ega 1885.-1887.a. keolireforma. muutnud eestikeelse raamatu üldist arengut oluliselt pidurdada (kuigi eestikeelse õppekirjanduse mõeld peaaegu täielikult peatus). Pärast väikest seisakut 80-ndate aastate algul sai raamatu areng 90-ndatest aastatest alates uue tõusuhoos, mis kestis kogu aja kuni Esimese maailmasõjani, olles vaid 1905.-1907.a. revolutsiooni aastatel tsensuuri antakse tõusnud värvate tõttu pidurdatud.¹ Seega ei suutnud ašionike ja tsaarivalituse rahvavaenulik hariduspoliitika rahvahariduse arengut täiesti seisma panna ega tagasi viia. Võrreldes XIX sajandi 80-ndate aastatega, tõusis IX saj. alguseks tunduvalt rahva kirjaooskus. 1897.aasta ülevenemaalise rahvaleenduse andmeil oli kirjaooskajate protsent keetis 77,7 (40,4 protsendi vastu keetis-ea kubermangus ja 44,6 protsendi vastu Liivimaa kubermangus

¹ R. A n t i k , Eesti raamat 1535-1935, Arengulooline ülevaade, Arvulised kokkuvõtted, Reprodaktsioonid, Tartu 1936, lk.28-29.

1881.a.).¹

Selle tšütu võis ka V.I.Lenin küselda Oktoobrirevolutsiooni-aegset Eestiist kui taloliku kirjaoskusega maast.²

Esitatud andmed on teodud selleks, et näidata heiti saha ringkondade ja nende "haridusliku" tegevuse kodanlike apologetide väidete tendentslikkusest ja sügavat valelikkusest, nagu oleks eesti rahva hariduslik tase olnud enne 1885.-1887.a. koolireformi väga kõrge ning keelatud ülitaval järjel,³ pärast reformi aga nagu oleks alanud rahvahariduse obetavaline langus. Tuleb märkida, et sellist oletlikku arvamist jagasid mõnda aega isegi mitmed Tartu Üpperingkonna esimesed juhtivad tegelased, alates kurator H.Kapustinaist⁴ ja lõpetades rahvakoollide inspektoritoga. Oneti ei kinnita faktid sellist arvamist. Kolmesastase Üppekurusega rahvaskool oli madalal tasemel enne 1885.-1887.a. koolireformi ja jäi viiesaks kirjaoskuse ja üsüpetuse tasepialise kooliks ka pärast reformi, kuajuuree mingit erilist langust või tšüsu ei ole võimalik tšüheldada. Riikides rahva kirjaoskuse tasandavest tšüsuust IX saj. alguseks võrreldes XIX saj. 80-ndate

¹ K. L a u i , Kirik ja kool XIX ja XX saj. vahetusel Eestis, "Religiooni ja ateismi ajalooest Eestiis, Artiklite kogumik II", Tallinn 1961, lk.279.

² Vrd. V. I. L e n i n , Ettekanne Rahvakomissaride Kõnneku tegevusest II. (24.) jaanuaril, Teosed, 26.kd., Tallinn 1954, lk.421.

³ Hil vältis mõitaks F.Hollmann, nagu ei oleks kegu Euroopas leida võrdset raha ja tšühverdamist, kui seda tegevat Liivimaa provintsiivõinud rahvakoollide heaks (Die Volksschule in Livland. Nach einem Vortrage von F.Hollmann Seminar Direktor in Dorpat, Dorpat 1876, lk.25).

⁴ Vt. H. K a p o s t i n i kiri 28.juulist 1890, Eesti NSV RAKA, f.784, nr.1, s.-d.1213.

asustatega, ei tehi me unustada tolleaegse "kirjaoskuse" vägagi olulist ja piiratud aisu. Selle aisu avamiseks viirivad kahtlemata tähelepanu silmapaistva bolševiku ja pedagoogi J. Sihveri hinnangud, kes näitas, et mõisnike ja teerismä ranga rühmitajate tingimustes oli eesti rahvas jäänud "poolkirjaoskajaks": "Kõik mõistavad oma aisu alla kirjutada, aga kirjalikult oma mõtteid avaldada mõistavad ainult mõned üksikud."¹

3. Eesti Ühiskonna progressiivsete jõudude võitlus rahvakooli demokraatiseerimise eest

Hoollisema balti parunite ja pastoreite püheteost hoides eesti rahvast piineldes ja kasutades kooli saksa keele õppimiseks, hakkas eesti rahvakool XIX saj. 60-ndast aastast alates eesti arenguma. Eesti Ühiskonna eesriidliku osa tähelepanu keskpunkti kerkisid rahvahariduse küsimused. Võitlus rahvaste hariduse eest sai püsisel jonn igandite ning balti saksa mõisnike majandusliku ja poliitilise võima vastu eumetud eesti rahvusliku liikumise võitlusprogrammi sotsiaalseteks osaks.

Valla- ja kihelkonnakoolide vabestamine mõisnike ja pastoreite mõju alt, vane keele, loodusteaduse, matemaatika ja ajaloo õpetamine, eestikeelse kesk- ja luteri hariduse areng

¹ J. S i h v e r, Vallavalitsuste ülesanded, "Eesti" nr. 58. 20. IX 1917.

damine, tütarlaste hariduse küsimus, algupärane eestikeelne koolikirjandus, võitlus emakeelse hariduse eest - see on Lühike ülesannete loetelu, mis seisis kättesaadaval perioodil eesti proletariaadi, talurahva ja progressiivse intelligent-si ees rahvahariduse alal.

Kõikide nende küsimuste ümber toimus äge ideeline võit-lus. Eesti rahvusliku liikumise kodanlik-demokraatlik suund esootas C.R.Jakobsoniga kauntas võitluses eesti rahva ja rahvase õiguste eest osavalt kõiki legaalseid vahendeid: esi-nedes kõikides aktuaalsetes rahvahariduse küsimustes, rõhu-tasid kodanlik-demokraatliku suuna esindajad alati vajadust võidelda mõisnike ja pastoreite osavoli ning rahva pimeduses hoidmise poliitika vastu, nägid eesti rahvusliku kultuuri arendamise eeldust rahva vabatahtlises mõisnike liike alt ning olid siiralt veendunud, et rahva üldist heolu võib saavuta-da üksnes foodaskorra likvideerimise teel.

Kirgliku võitluse ja mõttevahetuse käigus eesti rah-vahariduse olukorra parandamiseks avaldasid eesti kodan-liku rahvusliku liikumise väljapaistvamad tegelased vilja-kaid mõtteid pedagoogiliste küsimuste alalt, kusjuures ori-ti silmapaistvat osa eesti pedagoogilise mõtte arengus on etendanud selle liikumise kodanlik-demokraatliku suuna esi-najad Fr.R.Kreutzwald ja C.R.Jakobson.

Valgustajate-demokraatidena, keda ühendas võitlus pä-risearjuse igandite hävitamiseks ning balti soken mõisnike ja pastoreite võimu täieliku purustamiseks eest, hindasid nad kõr-gelt kasvatus- ja haridust rahva rahvusliku teadvuse arenda-mise ja kiriku pimedava mõju alt vabastamise vahendina, se-

nati kultuurilise iseseisvumise tegurina.

Kaaskool kohal Kreutswaldi ja Jakobsoni pedagoogiliste vaadete väljendavas publitsistikas on võitlus k i r i k u a s j u v a s t u rahvahariduse alal. Pannides võimalikkonna silmakirjalikkust rahva hariduse eest "hoolitsusial", võimalikkonna, kes rahva ealist pinestamist toetas sageli isegi poolharitud kaalmeistrite kaasabil,¹ oli Kreutswald veendunud, et niikaua kui koolid pastorite võim alla jäävad, ei ole neil haridust loota.²

Pastorite osavõtile lõpu tegemist koolis nõudis ka Jakobson, kes kategooriliselt eitab pastorite ja mõnede rahvavastast koolipoliitikat ning pidas koolispetuse eeslihtest võltsingutest vabastamist täieliselt teadusliku hariduse eeltingimuseks. Nii Kreutswald kui ka Jakobson mõistsid, et kooli eelis-idealistslikule orientatsioonile on tühnaks vastukaaliks loodusteadused oma materialistliku metodoloogiaga, ja soovitasid seepärast lapal õpetada "loodud asju tühole panema, sest "Ükski muu ilalik õpetus ei või neile meelt ... nõnda karastada, seletada ja puhastada kui loodud asjade õpetus."³

Rahvusliku, rahvalahedase ja emakeelse hariduse nõue oli Kreutswaldi ja

¹ Vrd. Maa-rahva Kaaliline Kalender 1966, lk.96.

² A. S i n g o , Fr.R.Kreutswaldi seisukohti rahvahariduses ja kooli küsimustes, "Tartu Riikliku Ülikooli Toimetised", vihik 38, Tallinn 1955, lk.79.

³ C.R. J a k o b s o n , Mis on meil tarvis, seda hakaten ennem paale, "Valitud teosed II", Tallinn 1959, lk.79.

Jakobsoni pedagoogiliste vaadete kaudvaks ideeks. Rahva tahe, soovid ja pildid peavad olema määravad kasvatuses eesmärgi ja siu piiritlemisel. Jakobson pidas vajalikuks koolide üldjuhtimist riigi poolt, kuid arvas, et ühiskondlik, igapäevane juhtimine ja valitsemine olg. rahva enda asi. Ainult rahvas ise suudab kujundada selle vajalikud koolid ja suunata oma laste kasvatamist. "Igaühel on õigus oma õigusi: niisõlti kooliõigustele oma kooli seadmisel, seadmisel, kui ka vallale, kes kooli ülevõetud peab, kooli välispidises valitsemises,"¹ rõhutas Jakobson. Ka Krootzwaldi arvates peab kool alles siis loomatuks, kui rahvas ta ülevõtmise enda kätte võtab. Hõlmas rahvalikku ja rahvalikud kasvatust, pidas ta selle kasvatamise vahendiks rahva enda pärimust, jutte ja laule, eriti "Kalevipoega", mis aitavad kantsuga ühendada oma vanuse ja osivõimele oluliseks ja annavad eluvõimude vajalikku "kasvatavat rahva soola".

Hil Krootzwaldi kui ka Jakobsoni ühe haridusalaosa põhinõudeks oli eesti rahvakooli vabastamine saksa õppekeelest. Jakobson rõhutas, et sakskoolne õpetus kihelkonnakoolides teeb enamusest kooliõpetajatest moonutatud saksa keelt kõnelevad ja puudulike praktiliste teadmistega noorukid,² ning näitas oma

¹ C.R. Jakobson, "Kõne kooli- ja kihelkonnakoolid", "Valitud teosed II", Tallinn 1999, lk.22.

² C.R. Jakobson, "Harjad mõis põlvkonnaste rikkus või tegevus", "Valitud teosed I", Tallinn 1999, lk.271.

kirjutustes, et omakeel on selleks allikaks, mille kaudu õpilased tunnevad oma rahva elu ja kultuuri. "Saksa keel olgu küll üks õpetatav asi meie paremates koolides, aga õpetamise keel võib õigel korral üksi ... eesti keel olla,"¹ kirjutab Jakobson.

Taotleks eestlastest ustavate Vene riigi kodanike ja Venemaal kodanana armastavate patriootide kaevatamist, soovitas Kreutswald korduvalt v e n e k e e l e k u i õ p p e a i n e toomist rahvakoolidesse.²

Progressiivseks jooneks Kreutswaldi ja Jakobsoni pedagoogilistes vaadetes oli õ p e t a m i s e , e l u j a t e e s i d u m i s e mõte.³ Nad taunisid niisugust kooli, mis kaevatab olust võõrduvad härraomani, nõudsid õpilaste rakendamist koolilinnal ja koolilainas jõukohastele töödele ning neile kergeimate käsitööalade (lihtsamad puusöö- ja kaudmistööd) õpetamist. Jakobson lükkas veel kaugemale, nõudes Soome eeskujul põllumajanduslike kutsekoolide asutamist, kus sellekohaste õppesajandite baasil võiks õppetööd korraldada teaduse viimase sõna kohaselt. Samuti nõudis Jakobson, et kooli peamiseks ülesandeks olgu "nourtsugu elama õhutada, et ta ise hakkaks mõtlema ja i s e tegema, ning sel viisil ette valmistatud, elu sisse võiks astuda".⁴

¹ C.R. J a k o b s o n , Mis hiilgab, ei ole mitte igakordne; mis trükitud, ei ole igakordne õige, "Valitud teosed II", Tallinn 1959, lk.104.

² Vrd. Pr.R.Kreutswald J.Kõlarile 13.VII 1865. KMS, f.70, n 1:8

³ Vrd. Pr.R.Kreutswald, Keemia ja mõnda lk.37.

⁴ C.R. J a k o b s o n , Eesõne / raamatule "Teadus ja Soodus põllul", I/, "Valitud teosed I", Tallinn 1959, lk. 228.

Ühineb 1884 Eesti rahva haridusliku tasele tõstai-
sai tegi Eesti Kirjameeste Selts (1872-1893), kelle austa-
jatena allakirjutanud 43-st isikust 30 olid tegelikud koo-
liõpetajad ning kus esialgselt ainult kooliõpetajad olidki
seltsiliikmetena ette nähtud. Kooliõpetajate erikaal seltsi-
liikmete üldarvus muutetas ka seltsi tegevuse järgnevatel
aastatel tunduva protsendi:

Tabel 2¹

Aastad	Seltsiliikmete arv	Kooliõpetajate osa seltsiliik- mete üldarvus	
		arvuliselt	protsentides
1873	84	45	52 %
1882	1134	270	24 %
1890	121	49	39 %

Sama oli seltsi esialgseks ülesandeks eestimeelse populaarteadusliku ja õpetikirjanduse suretamine vastuka-
luse saksaestamisepühetele ning kiriku rahvapimeetamise-po-
liitika.

Eesti Kirjameeste Seltsi pedagoogiline ilme kajastes
kõige enam seltsi sellistes tegevusvormides, nagu künkeos-
olekute pidamine ning aastaraamatute ja kooliõpikute kirjan-

¹ A. E l a n g o, Eelmine rahvuspedagoogiline organisat-
sioon Eestis, "Kasvatus" 1920, nr.1, lk.5, vt. ka H. Kruus,
Linn ja küla Eestis, Tartu 1920, lk.42-43.

tuaine. Oma olemasolu 20 aasta kestel pidas selts 60 üli-
koosolekut, kus kanti ette ja arutati läbi 262 künet, noist
39 puhtpedagoogilise sisuga.¹ Teema siinjuures seltsi üli-
koosolekutel arakulatud tahtsamate pedagoogiliste künode
teemad.

Tabel 3

Autor	Teema	Küne pidamise või selle trü- kie avaldamise aasta
1 H. Kallas	Õhtuas ning palk koolis	1874
2 G. Blumberg	Kodumaas õpetasest	1874
3 H. Beckmann	Päidet kirjutanisest	1875
4 P. Undritz	Küne keelakistriitele	1876
5 P. Undritz	Kogukondade, perekondade ja koolide vastastikku nõud- mistest	1877
6 P. Undritz	Künest päi-õpetamise vii- sist	1877
7 G. Blumberg	Küsimistest koolis	1877
8 J. Surt	See nõue laste vanematele, kes oma lapsi linakooli tahavad panna	1879
9 P. Undritz	Ajaloo õppimise tähtsusest	1879
10 J. Nilk	Ajaloo kirjutanisest	1879
11 G. Blumberg	Küni ümra rahva ole haigu- sust ja mis kool omalt poolt selle parandamiseks teha võib	1880
12 A. Dido	Ajaloo õppimise kasust	1882
13 J. Sürv	Õestirahva ajalooest	1883
14 J. Jurtatan	Vene keele õpetamisest meie rahvakoolides	1888

¹ Soalsama.

Muidugi ei püüdnud pedagoogiline mõju ka teistel, kirjanuslikul, keelelist või folkloristlikul alasel käsitlevatel kõnel, võttes arvesse, et kuulajaskonnas hulgas oli rohkelt kooliõpetajaid ning et tähtsamad kõned avaldati ka Eesti Kirjameeste Seltsi aastaraamatutes või ajakirjanduses.

"Õpetlikud tükid aastaraamatutes on iseeneslikult kirjutatud... Nii kama kui Eesti rahval veel iseeneselist kooli ajalehte ei ole, oleks väga soovida, kui koolmeistrid neid tükke heulega loeksivad, mis Kirjameeste Selts neile oma aastaraamatutes pakub," juhtis seltsi esimees J. Hurt 1875.a. 8. jaan. koosolekul rahvakooli õpetajate tähelepanu aastaraamatutes ilmunud artiklitele.¹

Aastail 1872-1890 avaldas Eesti Kirjameeste Selts üldse 16 aastaraamatut, kus üldkoosolekute protokollide ja muu materjali hulgas on üra trükitud ka 15 pedagoogilist artiklit 10-13 autorilt kogumistusega 186 lehekülge.

Artiklite peamisteks autoriteks on olnud enamasti need isikud, kes koosolekutel osinesid kõnolejatena (R. Kallas, G. Blumberg, P. Undritz, H. Beckmann jt.).

Aastail 1876-1882 toimis seltsi juures G. Blumbergi esimehele eriline pedagoogiline osakond kooliküsimuste aretamiseks. Selle osakonna tegevuse kohta ei ole säilinud üheski materjali. On vaid teada, et "koolmeistrite juurekond" kooliõpetuse metoodilise külje parandamise eesmärgil

¹ Eesti Kirjameeste Seltsi protokollid, Seitmes koosolek, 8. jaanuaril 1875, Tartus, "Eesti Kirjameeste Seltsi aastaraamat 1875", Tartus 1875, lk. 91.

mised proovitud korraldas ning astedilisi materjale kogus.

Selles koollasest (G.Blumberg, P.Udris, R.Kallas, A.Gronstein, J.Kapp jt.) lohkumisega seltsi eestseisusest pärast J.Nurda presidendiaseti mahapanemist 1931.a., likvideeriti seltsi pedagoogiline osakond ettekuuldega, et üldine juhatus ja üldkoosolekud neid / - pedagoogilisi / küsimusi niikui käsitlevad.¹

Ühtsainaks Eesti Kirjanduse Seltsi pedagoogilises tegevuses tuleb pidada kirjastustegevust. Arvulikke kooliraamatuid kirjastades, neid oma toimetiste numbril alla võttes ja nende osakirjastajaid hankides soodustas selts eestikeelse õppekirjanduse rajamist ning nende ajuste rahaldamist, mis tekkisid sel alal koolivõrgu laiendamise ja õppekavade arendamisega.

Üldse on Eesti Kirjanduse Seltsi toimetiste numbril all ilmunud umbes sada raamatut (neist enam kui pool kooliraamatuid), nende hulgas ajaloolise sisuga teosed, nagu C.R.Jakobsoni "Kooli lugemise raamat", J.Bergmanni "Üldine ajalugu", J.Nurda "Pildid inimese üldisest ajust", C.R.Jakobsoni "Kõla inimese kõnet" jt.

Hinnates seltsi hariduslikku tegevust, peame märkima, et seltsi loomine ja talle olnud eesti rahva pedagoogilises elus suursaadaks. Seltsil hindab seltsi tegevust ka Friedebert

¹ Aruanded Seltsi koosolekutest. Protokollide järele kokku seaditud Seltsi kirjutaja J.Kausik. XIII koosolek. Tartus, 8. Jaanuaril 1932. "EKS aastaraamat 1932", Tartu 1932, lk.4.

Fuglas oma uurimuses "Eesti Kirjanduse Selts": "Nii polnud see selts ainult meie vaimuolu kesksaks, ülikooliks ja akadeemiks, vaid ka ühiskondlike vahetardade kujustajaks parlamentiks. Tema ristlesid kõik ajaste tungid, ideed ja kiired."¹

Üleestimeeliste rahvuskultuuriliste suurdehituste hulka, millega on eestud eesti emakeelse keeli mõtte algus ja areng, tuleb lugeda Eesti Aleksandrikooli jaoks rahakogumise organisatsiooni loomist ja tegevust aastail 1871-1885. Alustajate (J. Adamsoni, H. Mihnori jt.) kavatsuste järgi pidi kogutud kapitaliga asutatama emakeelse umbes kroonkooli kursusega õppeasutus. Organisatsiooni tegevuse käigus kujunes välja eesti emakeelse keeli kodanlik ideoloogia; ühtlasi olid Eesti Aleksandrikooli abimeetodid kohtudel rahvahulkade enesevaldamise organidiks.

Seoses 1885.-1887.a. koollireformiga asutati kogutud kapitaliga 1888.aastal Põltsamaa lähedal vene õppekeelega linnakool. Üritus patsub klassileva teema seisukohalt huvi mõttes, et keelie õpetati, erinevalt teistest tollaajastest sama tüüpi linnakoolidest, igas klassis paari nädalatunniga ka eesti keelt, millega teatavasti kaasnes ka ajaloolaste teadaiste õpetamine. Samuti avaldati eesti avalikkuses seoses keeli organiseerimisega eriti J. Kanderi poolt sõnaingid mõtteid, mis aitavad meil selgitada eesti rahvusliku liikumise kodanlik-demokraatliku summa esindajate seisukohti ajalehe õpetamise hinnates.

¹ P. F u g l a s , Eesti Kirjanduse Selts, Tallinn 1956, lk.11.

Kui Eesti Kirjameeste Selts ja Eesti Aleksandrikooli komiteed seoses tsaarivalitsuse venestuspoliitika intensiivistamisega ja koolide muutamisega vähemrahvuste vigivaldse assimileerimise vahendiks, saati eesti rahvalike liikumise kodanlik-konservatiivse osana rootsliku tegevuse tõttu kaotasid piina oma tegevuseks ja likvideerisid sisevõitlase tulemusena, oi tegutsenud kuni 1905.-1907.a. revolutsiooni ni Eestis ühtegi haridusküsimustega tegelevat rahvalikku organisatsiooni.

Alates XIX saj. 80-90-ndatest aastatest astus Venemaa ajaloos areenile uus ühiskondlik jõud - revolutsiooniline proletariaat ja tema partei.

Revolutsiooniline proletariaat bolševike partei näol võttis terava kriitika alla tsaari-Venemaa kogu rahvahariduse süsteemi. V.I.Lenin näitas oma kooliküsimusi käsitlevates artiklites erakordse selgusega, et tsaari-Venemaa kool oli klassikool, oli kodanlik-aadellik kool. Rahvahariduse ministeariumi kogu tegevus seisnes selles, et piirata rahva teadvust.¹ Paljastades tsarismi rahvahariduspoliitika rahvavastast olemust üldse ja koolipoliitikas eriti, esitas bolševike partei selge, revolutsioonilise võitlusprogrammi täieliselt demokraatliku rahvakooli eest.

V.I.Lenini kirjutatud VSDPP programmi projektis formuleeriti lühidalt ja selgelt tsüklilisele nõudele rahvahariduse alal: kiriku lamutanise riigist ja kooli lamutanise kirik-

¹ V. I. L e n i n , Rahvahariduse ministeariumi poliitika küsimusest, Teosed, 19.kd., lk.114.

kust, kuni 16. eluaastani maksta kohustuslik haridus, kahvade laste varustamine toidu, rõivaste ja õppetarvetega riigi kulul, omakooline kool, keeld kasutada alla 15 aastaste laste palgatööd jne.

Bolševikud tõestasid, et rahvahariduse kolainaks vaenlaseks Venemaal on tsarism, ning kuni tsarismi lõpliku purustamiseni ei saa rahvahariduse alal mingilugustest tõsiseimatest parameistest juttugi olla.

Kriti tuleb siinkohal rõhutada bolševike võitlust rahvusliku kooli arendamise eest tsarri-Vene hävendamisel. Lenin kritiseeris teravalt Bondi ja menševike "kultuurautonoomia" nõudaisi. Oma artiklis "Rahvusliku kultuurautonoomia kohta" kritiseeris Lenin Bondi nõudaise - lahutada ühes riigis elavad rahvad kooli küsimustes - reaktsioonilisust. Ta kirjutas: "Vastupidi, tuleb taotleda rahvaste ühendamist kooliesjanduse alal, et koolis valmistataks ette seda, mida elus teostatakse. Kõesoleval ajal nieme ne rahvaste ühinguallust ja nende arengutase ebaühtlusest; niingustes tingimustes tähendab kooliesjanduse rahvaste järgi tüheldamine faktiiliselt paratamatalt mahajätmaste rahvaste olukorra halvendamist."¹ Artiklis "Vene koolis õppijate rahvuslik koosseis" kirjutas Lenin: "Propageerida, et igal "rahvuslikul kultuuril" oleksid erilised rahvuslikud koolid, on reaktsiooniline. Kuid tõelise demokraatia tingimustes võib täielikalt kindlustada omakooline õpetamise,

¹ V. I. L e n i n . "Rahvusliku kultuurautonoomia" kohta, Töösed, 19. kd., lk. 469.

oma rahva ajaloo õpetamise jms. muud i l n a koolis rahvaste järgi takeldamata.¹ Bolševike partei, pidades pidevat võitlust täieliselt demokraatlike, rahvaliku kooli loomise eest, tõestas rahvamaleks, et sellist kooli on võimalik luua ainult revolutsioonilisel teel, pärast kodanlik-demokraatliku korra täielikku parustamist.

Bolševike partei jaoks olid uue, demokraatliku kooli loomise kinnised isevalitsuse kinnitamise, kodanlik-demokraatliku revolutsiooni sotsialistlikuks revolutsiooniks üleminekuks ja proletariaadi diktatuuri kinnitamise üldiliseks koostisosaks.

Arusaadavatel põhjustel ei saanud bolševike partei tsaarirežiimi tingimustes vahetult mõjustada programme ja õpite koostamist ning koolitöö organiseerimist. Üksikud revolutsiooniliselt meelestatud õpetajate katsed kasutada ajaloolist materjali marksistlike, revolutsiooniliste vaadete kasvatamiseks õpilaste hulgas lõppesid tavaliselt nende õpetajate vallandamisega koolist ja politseirepressioonidega nende vastu.²

Kuid Lenini õpetus ja bolševike partei revolutsiooniline võitlus koondasid partei ümber töölikklassi ja töötavate talupoegade hulki ning avaldasid võimsat mõju õpetajaskonda ja intelligentsele progressivsele osale. Suurt tööd

¹ V. I. L e n i n , Vano koolis õppijate rahvuslik koosseis, Teosed, 19.td., lk.487.

² Sel põhjusel vallandati näiteks Rakvere linnakoolis 1903.a. õpetaja Ivan Sijko ja 1905.a. Dimitri Geraskin (M. Lepik, Rakvere Linn III algkool, Ajalooline ülevaade 1805-1930, Rakvere Linn III algkool 1805-1930, Rakvere 1930, lk.57).

tegid ka eesti bolševikud revolutsioonilise proletariaadi seisukohtade selgitamiseks rahvahariduse alal, eriti eesti kodanlase natsionalistlike loosungite paljastamiseks kogu eesti rahva "ühisteest sihtidest" ja "ühisest tahtmisest" nn. haridusseltside erakolide küsimuses.

Rutates ära kaotama tsaarivalitsuse mõningaid järeleandmisi 1905.-1907.a. revolutsiooniga kaasunud rahva revolutsioonilistele nõudmistele eriti enesesele hariduse osas, hakkas eesti kodanlus organiseerima haridusseltse, et nende kaudu ellu viia oma kodanlik-natsionalistlikke plaane.

Suuremsteks tol perioodil loodud haridusseltsideks olid "Eesti Noorsoo Kasvatuse Selts" Tartus 14 osakonnaga Tartu-, Viljandi-, Saare-, Järva- ja Lätimaal; "Eestimaa Rahvahariduse Selts" 9 haruseltsiga; "Kuresaare Eesti Seltsi Hariduse osakond" 4 "oskaga" Saaremaal; "Pärnu Kooli Selts" 2 haruseltsiga Mõisakülas ja Kihras; "Võrumaa Rahvahariduse Selts" 1 osakonnaga Urvastes¹ jne. - kokku seltsiga 1.nov. 1909.a. 90 Eesti hariduse-, kooli- ja noorsookasvatuse seltsi, neist mõned ka väljaspool Eesti territooriumi (Riias, Peterburis ja.).² Seltseid kandis mitmesuguseid nimetusi, nagu "Eesti Noorsoo Kasvatamise Selts", "Kooli Selts", "Eesti Kooli Selts", "Rahvakoolide Selts", "Hariduse ja Abiandmise Selts", "Kooli ja Hariduse Selts" jne. Haridusseltside tekkimine oli 1905.-1907.a. revolutsioonilise liikumise ühe avaldusvormi, ning nende loomisest, esimestest koo-

¹ Eesti Haridusseltside Aastaraamat I, Tartu 1909, lk.91 ja 92.

² Sealsetes, lk.96.

olekutest, põhikirja väljatöötamisest ning suurtest plaanidest võttis esialgu haritlaste, kaupmeeste ja ärkameeste tegevusest kõrval eemal ka teatav arv töölist ning kätikäitset, kes algava reaktsiooni tõttu mahasurutavat poliitilise tegevuse energiat püüsid eneseharmalise abil vabastada. Haridusseltsid pidasid vähemalt esialgu oma eesmärgilike peenjalikult tähtsustavate hariduse kaudu sõjustada ka ühiskondlike olude parandamist; mõningaid haridusseltsi koosteid bolševikud ka oma tegevuse loomulike organisatsioonidena.¹

Kriti suurt poliitilist ja hariduslikku tööd tegi Narva tööliste rahvaharidusselts,² kus bolševikel oli suur sõju.³ Seltsi abiga organiseeriti Narvas õhtukool, kus töölistel õppisid progressiivselt arelestatud õpetajate juhendamisel üldhariduslikke õppeaineid.

Samal ajal aga püüsid need haridus- ja kooliseltsid, kes domineeris kodanlik element, realiseerida oma kitsaid klassihuviseid eestikeelsete orakoolide avamise kaudu, püüdes neid luua vastavalt kohalikele oludele kõrgete "rahva" koolide (Narjumaal, Peterburis ja.), progümnaasiumide või ka täieliku gümnaasiumi õppekavaga keskoolide allal (Liivimaa kubermangus).

¹ Ülevaade Eesti NSV Kommunistliku Partei ajaloost, I osa (XIX sajandi 90.aastad - 1920), toimetanud A.Panksojev, A.Lieban, Tallinn 1961, lk.164.
² Eesti NSV RAKA, f.206, n.1(A), s.-d.214, 1910-1911.a., l.21.
³ Ülevaade Eesti NSV Kommunistliku Partei ajaloost, I osa (XIX sajandi 90.aastad - 1920), toimetanud A.Panksojev, A.Lieban, Tallinn 1961, lk.125.

Siis alustas Tartus 1906.a. tšüdi Eesti Nõuvaliste I. järge erakooli naishõimussõnna Sppekavaga, Pärnas avati samal ajal segakool. Peterburi Hariduse Seltsi koolides, saanti Harvas, Koorus ja Pärnas oli kolmes kõrgeemas klassis Sppekoolaks vene keel, muudes klassides eesti keel.

Spetajatena tšüttasid kreemseminaride ja naishõimussõnna pedagoogikaklasside lõpetajad. Üldse tšüttas 1906.-1909. Sppeastal 31 haridus- ja kooliseltside erakooli, kus Sppis 1964 Sppilast ja tšüttas 95 Sppetajat.¹

Haridusseltsid avasid aastail 1908 ja 1909 Tallinnas, Peterburis, Riias ja Tartus ka tšütskavamate jaoks nõelded üldhariduslikke Sppekursusi. Need Sppvasid aga peatselt kaiku, kuna Sppinine pürust 12-tunnist tšüspõeva kais osmikale osavõtjatest üle jõa. Sellised haridus- ja kooliseltside koolid kuulatas eesti kodanlus "rahvakooliks" ning allistas neid igati.

Astades välja haridus- ja kooliseltside erakoolide vastu, juhindasid eesti bolševikud V.I.Lenini Sppetusest, et "kodanlikku (ja kodanlik-foodselt) tendentsi v a r j a - t a k o e "rahvusliku kultuuri" loomangiga."²

Eesti bolševikud paljastasid kodanlase võltsi "rahvuslikku" kura haridus- ja kooliseltside erakoolide amber ja nõitaid, et selliste erakoolide propageerimine "üldrahvusliku osakoolide kooli" lipe all on kodanlase pettemasõuvar.

¹ Eesti Haridusseltside Aastaraamat I, Tartu 1909, lk.104.

² V. I. L e n i n , Kriitilisi märkmeid rahvusluse kohta, Lõssed, 20.kd. Tallinn 1953, lk.7.

Tegelikult olid kooliseltside eestkõigustes tooniamajastki ikkagi pastoriid ja klastriid, ning oli juhusoid, kus mõnesse kooliseltsi ilms "uuskeelise kooli sõbrana, suhtluse, teotajana ja viimse sõna ütlejane loegi mõni Eestianna mõisa- saks", eriti kui riigivalitsuse poolt eestikeelsete orako- lide ette veeretatavate takistuste¹ ületamiseks oli vaja vii- mase juures heas kuulsuses olevat mõjukat isikut seltsi esi- meshaks või eestkõigjaks.²

Eesti bolševikud kutsusid kõliliseltki ära mitte teota- ma haridus- ja kooliseltside orakoolo, mille eesmärgiks oli kodumuse klassipositsioonide tugevdamine. Nad ütlesid, et proletariaat, kel klassitaadvas ei püüda, ei ole kunagi ha- riduse vastu olnud, et kõigi nende kõliliste parteid on alati kaitsenud laialdast, kõlilise kättesaadavat vaba haridust, ning selgitasid, et ei saa kõlilistelt nõuda, et nad teostaksid sel- liseid koolo, mis ainult lubavad üldilised olla. "Teotamise viisid on üldilised, kõlilise kätte saadav algkool, kuid selles ei või mitte kooli nimetada, mis ühe rahva oia jaoks on

¹ Eesti keelsete koolide avamiseks ei olnud teaarivalit- sus meeloidi lusa, püüdes küsimuse lahendamist mitme- sugustel ettekäändel (õpilaste mitteühilialdane arv, ebasaadavad õpetajad, puudulikud õppekavad, palato ja tütarlaste kooõppimine jt.) edasi lükata.

² H. Põõgolinena, Kool ja kirik, Soesõna, Tallinn 1907, lk.7.

allikad, kuigi seda osa "disponerivaks" nimetatatakse."¹

Ka ei pidanud oosti bolševikud isegi eestlase hariduse kohtumisel võimalikuks, et tšellised igal tingimusel nästaksid oosti õppekoolega. Bolševikud ütlesid, et "tšellistel ja kahvematel inimestel tuleb oostide küsida: mis sugune keel on sulle kõige kättesaadavam. Ja alles pärast selle peale vastust peaksid teisi küsima küsida, mis praegustel oludel enam-vähem kõrvalised hariduse ole loovad mõjunud on."²

¹ J. Anvelt, Rahvaskool ilma rahvata, "Tulus tähtsuset 1915", Tallinn 1924, lk.65. Anvelt polemiseerib siin reaktsioonilise kodanliku koollitegelase P. Põlluga, kelle vaadetes ja avalikes seisukohtades avaldus XI sajandi alguse eestikeelse erakooli klassitsistidele kõige varjatunamajal. Põll soovis ideaaliks, et "paistatult" koollis antaks kolme liiki haridust: ühe osalisteks saab kohalike või "aoterlist tšellide tegev klass", teise - "korraldava või disponeriv klass" (vabrikandid, tehnikud, kaupmehed), kolmanda - teadlased, leidurid kõige laiemas mõttes, "kõrgemate ametite pidajad... kes loovad korraldavad."

Samal ajal tegi kodanlik ajakirjanike tšellidele kiitvaid etteheiteid, nagu ei saaks need aru "hariduse mõjust tšellide klassi edendamise peale", kuna eelistavad haridus- ja koollitegelaste koollidele ministerruumikooli. Eriti rasvatselt ja valimatute sõnadega ründas ministerruumikooli juba Kolga-Jaani pastor V. Reiman, kes oma tegurlikkuse poolest kuuldas "koollikene" sümboolselt ministerruumikooli poollavaid koollitegelajaid vaimepinnades, viites piiblike teadetes, nagu kasvataks ministerruumikool ainult tarka kelmisid ja kurjategijaid. (V. Reiman, Koollikene, Põltsamaa VÕisiku ediste kooll /ministerruumikooliks/ ümbermuutmise puhul 12. okt. 1900 V. Reiman, Kolga-Jaani õpetaja, Tartus 1900, vrd. ka: A. P a i n, Villem Reiman, saavutusekohke rahvuslik võitleja, Tartu 1937, lk. 88). Reimu tegelikkuse põhjuseks oli kartus, et luteri usu kihelkonnakoollide muutamisega ministerruumikoolideks vabanevad need pastorete mõju alt.

² H. A i t (-Jaani Anvelt), "Rahva" hariduse tegelaste lohingute puhul, "333" nr.5, 1909, lk.22.

Sellepärast soovitasid bolševikud tšestaval rahval tüülikumalt ära kasutada saksa ministerringkooli kui kolleegiate tingimustes sisetest tšelist rahvaskooli, kuhu eesti põl-
lutsiliste, saunaste ja maal elava vaesrahva lapsed pü-
seda võisid.¹ Asutatud tsaarivõim poolt küll alati vanaste-
nise eesmärgil, oli ministerringkool eesti alati rahvalikum,
tšendab ka "rahvalisem", alati rohkem rahva sõju all seis-
vate kooliõpetajatega kui "isamaa ürgõpetaja" ja "rahvase
alalhoidja"² kihelkonnakool "oma kivistunud ja ürakulunud"
õppeviisiga, kristlike südamehariduse järelle valvava pastori
ja teanst olemavate õpetajatega.³

Ka haridus- ja kooliseltside erakooli kui j s u k a
kildkonna kooli, kus "alguselt päle... eesti sugust pasto-
rid... vaimlise juhtimise oma kätte" võtsid,⁴ ei pidanud
bolševikud "oma vaimu poolt" erinevaks kihelkonnakoolistest,
nida rahvas "väga ilusti kõstri-kooliks" nimetas.⁵

Muidugi ei pidanud eesti bolševikud ministerringkoo-
li mingiks lõplikuks ideoliks,⁶ sest ainult p a r a t a -
n a t u s e tšettu, parimate koolide puudumise tšettu, tuli

¹ H. A l t (-Jaen Anvalt), "Rahva" - hariduse tegelaste
lahingute puhul, "333" nr.5, 1909, lk.22.

² Kodanlike ajakirjanduse väljendused.

³ J. A n v e l t, Rahvaskool ilma rahvata, "Mees tähtsua-
mat 1915", Tallinn 1914, lk.46.

⁴ (Altkirjate), Klassilised vastakohad koolikõhiseuses,
"Kiir" nr.54, 16.V 1913.

⁵ (J. A n v e l t), Rahvahariduse üle lobisemine, "Kiir"
nr.3, 29.VI 1912.

⁶ H. A l t (-J.anvalt), "Rahva"-hariduse tegelaste lahin-
gute puhul, "333" nr.5, 1909, lk.23.

meid rahvale soovitada. Eesti bolševikud konstateerisid kaasaegse kooli üldist viletsat seisundit, kus tuhanded lapsed jätkasid veel hoopis ilma hariduseta, veel suurem hulk ei osa koolist rohkem teada, kui et vaevalt veerida ja oma nime kirjutada oskavad.¹ Kuid nad rõhutasid, et eeskoolid koolid, mida kodanlus propageeris, ei ole küllaldane vahend olukorra parandamiseks. Vaja oli põhjalikult muuta õppeainete korraldust, anda tegelikud võimalused üldilise hariduse andmiseks.² Seda aga kodanlus ei nõudnud, kuna selline näe oli võimatajatele kardetav.

"Si ole arvestamat rahvahariduse tähtsuse abinõu kui erakoolid, ei ole puudolinemat rahvakooli, kui meie har." seltsi kool,"³ kirjutab J. Anvelt.

Tegelik ole näitakti, et bolševikel oli õigus: haridus- ja kooliseltside erakoolid oia suuremas osas oia-sisteerisid suurte raskustega ja ilma tähtsate hulkade toetuseta, sest kõrge õppeastma tähtu olid need kättesaadavad peamiselt ainult tulukate ja jõuka linnakodanluse lastele. Seltside liikmeskonnas hakati peatselt ootama haridusseltside koolide sulgemist, sest "sita ei tarvitata seltsid oma raha kauda rikkaste laste koolitamise peale raisata".⁴

¹ (J a a n A n v e l t), Eesti kultuura ja teaa lühiojad, "Harva Kiir" nr.2, 16.IX 1913.

² (Allkirjata), Klassilised vastused kooliküsimusele, "Kiir" nr.54, 16.V 1913.

³ J. A n v e l t, Rahvakool ilma rahvata, "Julus tähtsamat 1915", Tallinn 1914, lk.62.

⁴ Eesti Haridusseltside Aastaraamat II, Parte 1911, lk. 51.

Kasvava reaktsiooni tingimustes rakendas ka teaarivalitus haridusseltside koolide avamisel uusi kriteeriume: taheti garanteerida, et suudetakse kooli üleval pidada, nähti õppekavade muutmist. Kõige selle tõttu kasvas haridusseltside koolide ja õpilaste arv visalt (1910.a. oli 36 kooli 127 õpetaja ja 2796 õpilasega).¹

Koolinõu eesti kodanluse natsionalistlikest taotlustest kasutada haridusseltside loodud õppeasutusi oma klassiühendites, oli nende õppeasutuste tegevusel ja olemasolul ka märgatavaid positiivseid külgi: orakoolide loomisega juurdus teatud määral emakeelne haridus, süvenes eesti ajaloo õpetamine ning ühiskuttele rahva hulgest pärinevatel noortel avanesid ka keekhariduse saamise võimalused. Kriitika tuleb rõhutada emakeelne keekooli tähtsust kooli õppeainete eestikeelse terminoloogia väljatöötamisel. Nende koolide tegevust tähtsust kasvataste seas ei oitanud ka eesti bolševikud, rõhudes, et siin "pea alati uuendused osinestama olama hakkasid."²

Eesti õppekeele koolide olemasolu kutsus esile vajaduse uute eestikeelsete õppeasutuste järele, mille tegevust harkasid korraldama Eesti rahvahariduse Selts ja 1907.a. Tartus asutatud Eesti Kirjanluse Selts. Eesti rahvahariduse Selts teinutas trükki 14 raamatut, millest li-

¹ Soelamas, lk.64.

² H. A i o (Jann Anvold), "Rahva"-hariduse tegelaste lahingute puhul, "EÜS" nr.5, 1909, lk.23.

gi pooled olid õpperaamatud,¹ samuti moodustasid Eesti Kirjanduse Seltsi poolt enne Oktoobrirevolutsiooni kirjastatud enam kui sajast raamatust tunda osa kooliõpikud.

Eesti bolševikud võtsid kriitika alla ka Eesti Rahvabariduse Seltsi tegevuse, kes, lootes esialgset plaanist võistelda ajakohaste kooliraamatute kirjastamisega. "Kirikusko" H. Kumpnani raamatutega, hakkas ise samuti välja andma kooliraamatuid kirjastama, mis palvisid valitsevate klasside rahulolu ja heakskiitu. "Ja seegi räägib Eesti rahvaalgustajate poliitilisest küpsusest ja üriisavusest," märkis ironiliselt sel puhul J. Anvelt ning, arvestes hulkade eesti kooliõpetajate vaikimise seoses ülevenemaalise rahvakooliõpetajate kongressiga, lüües: "Eesti, enne olid Eesti paramad ajad. Koolimeestel olid oma aja kohta edulised mõtted, oli tahtmist ja pühkuid kooliõpetaja edendamiseks. C. A. Jakobson, näit. kirjutas kooli lugemise raamatu, mille juures ta kirikmeestele oma teiste võimudest arvamistest ei hoolinud; ta ei hoolinud teatud näpunäidete järele raamatust õppematerjali välja. Nüüd ütlevad koolikirjanikud: "võrd võrdumise" (mida soovite) ja soovivad raamatuid, mis loogi väljasaatmisel reaktiivse ajal püüva pealt kooliõpetajate väljasaatmisel - Ja alustuse koolikirjanduse edendamiseks tekkis talinimes kooliõpetajate kateedrius."²

¹ "Eesti Rahvabariduse Selts", "Eesti Entsüklopeedia II", Tartu 1933, v. 776.

² (J. A n v o i t), Rahvakooliõpetajate kongressi puhul, "Eesti Kirjandus" nr. 6, 14. I 1914.

Eespool esitatud nähtub, et eesti ühiskonna progressiivsed jõud (eesti kodanlik-rahvuslik liikumine XIX saj. 60-80-ndail aastail ja eesti revolutsiooniline proletariaat XX saj. algul), väljendades üm enamuse püstitatud mõeldmist, seeldid eesti rahvakooli ette uusi, kassaja kohta progressiivseid ülesandeid ning arendasid nende ülesannete täitmiseks energilist tegevust.

Kuni eesti arenev kodanlus osundas kogu rahva huvi, kandis tema pedagoogilised ideed ja pedagoogilis-praktiline tegevus Eesti Kirjameeste Seltsis ja Eesti Aleksandrikooli jaoks rahakogumise organisatsioonis progressiivset loomust.

Kui aga eesti ühiskonna diferentseerumine suurenes ja maa- ning linnaproletariaat kodanlusest selgesti eraldus, ilmus kogu üm eesti kodanluse pedagoogilis-praktilise tegevuse reaktsiooniline iseloom, mis eriti märgatavalt väljendus haridusseltside koolide asutamises.

Eesti bolševikud, kritiseerides vablikaajakirjanduses teravalt kodanluse pedagoogilisi ideid ja reaktsioonilist, baltit parusite ja lateri use võimalikuga kokkolepliku tegevust haridusseltside koolide asutamise ja neile õppokirjanduse suurendamise alal, mõistsid ühtlasi, et ilma kultiva ühiskondliku korra täieliku lammutamiseta ei saa püüajalt muuta rahvahariduse süsteemi ja sisu.

Revolutsiooniline proletariaat, kelle mõeldid bolševikud väljendasid, ei leppinud kodanluse ootakajal poolimise järeleandmistega eakoolise õpetuse niol haridusseltside koolides, vaid võitles kogu rahvaharidussüsteemi r e v o -

l a t s i o e n i l i s e Ümberkorralduse eest.

Reaktsioonides eelaseses peatükis esitatud, võime järel-
dada:

1. Talurahva klassivõitlus XIX saj. 60-ndail aastail
ja eesti kodanlik rahvuslik liikumine olid omavahel tihedalt
seotud ning nad tekkisid kapitalismi areneva talomaa-
na Eesti põllumajanduses ja tööstuses.

2. Vastuolude teravneamine vanemad teadmiskohed ja
uute teotlike jõudude vahel ning klassivõitluse tõus noil
aastail teotis kajuksid endast ülevõimulise revolutsioo-
nilise situatsiooni üht koostisena. Põhioorjuse igandite vas-
ta suunatud ühiskondlik-politiline liikumine teotis XIX saj.
II poolel võttis siin rahvusliku, saksa vastase võrviingu. Rah-
vuslik liikumine teotis 60-80-ndail aastail tõukas kassa kõik
eestlastest elanikkonna kihid võitlusesse rahva ja rahvuse
õiguste eest. Rahvusliku liikumise oonaõrgid õnnetas kaju-
nev rahvuslik intelligents.

3. Eesti rahvusliku liikumise progressivne, kodanlik-
demokraatlik suund seadis om oonaõrgika rahva aktivisoori-
mise poliitilisele võitlusele mõisnike vastu, sidudes selle-
ga ka rahvusliku teadvuse aratanise, rahva haridusliku tase-
ne tõetmise ja kiriku pimeetava mõju alt vabestamise õlesun-
ded, mõnes rahvusliku kultuuri areneva eeldust rahva ja
kooli vabestamise mõisnike ja pastoreite ikke alt.

4. Rahvusliku liikumise kodanlik-demokraatliku suuna
juhid (Jakobson, Kreutzwald, Rauder jt.) onistatsid om võit-
luses aratõrdeolt suurt tähtsust rahvahariduse küsimustele.

5. Balti saksa mõisnike ja tsaarivalitsuse vahel ilmus sel perioodil hõõrumisi eesti rahvakooli juhtimise ning talurahva "vaimse hooldamise" küsimustes. Võitlus lõppes 1907.a. koollireformiga, mis allutas rahvakoolid Vene keisririigi rahvahariduse ministerialle ning soodustas eesti rahvakooli vab nendist baltisaksa mõisnike ja pastori mõju alt. Ühtlasi andis tsaaririigi reaktsiooniline venestuspoliitika hoogu eestikeelse rahvakooli arengule.

6. Eestikeelse rahvakooli olukorra paranemisega läis kaasa ka eesti rahvusliku pedagoogilise mõtte tekkimine ja arengumine. Eesti rahvusliku progressiivse, kodanlik-demokraatliku seana esindajad avaldasid viljakaid mõtteid koollihariduse alalt.

7. Rahvahariduse küsimused muutusid avaliku arutelu objektiks, mida soodustas eestikeelsete ajalehtede muutumine ja rida rahvuslikke seadriitusi, nagu raha kogumine Eesti Aleksandrikooli heaks ja Eesti Kirjameeste Seltsi ning eesti haridusseltside tegevus.

8. XIX saj. 80-ndail aastail ilmus Eesti ühiskondlikus liikumises areenile uus ühiskondlik jõud - tööstusproletariat, kes juba 1872.a. teostas Kreenholmis oma esimese suure viljaastumise. Alates 80-ndatest aastatest hakkab esirindliku eestikeelse ajakirjanduse voerudel üha sagedamini esinema uus sotsiaalne probleem - töölistüümine.

9. Revolutsiooniline proletariat bolševike partei pool võttis terava kriitika alla tsaari-Venemaa kogu rahvahariduse süsteemi. Eesti bolševikud paljastasid kodanluse

natsionalistlike loomungeid kooli maailmas ja selgitasid töötavale rahvale haridus- ja kooliseltside orakoolide kodanlik-klerikaalset iseloomu.

10. Võttas aktiivselt osa võitlusest kooli eest, valmistasid eesti bolševikud ette kooli täieliselt revolutsioonilist ümberkorraldamist (vastukamaleks reformikoolide, millega kodanlus mõttes piirduda) ning kooli muutmist kodanlase klassivõlga kindlustamise vahendist proletariaadi kasvava mõju vahendiks.

TEINE PEATÜKK

AJALOO KUI ÕPPEAINE ASEEND EESTI RAHVA- KOOLIS

Eelnevas peatükis on käsitletud Eesti ala sotsiaal- majanduslikku seisundit XIX saj. II poolel, puudutatud üld- joontes klassijõudude asetust ning määratletud eesti rahvus-liku liikumise kodanlik-demokraatliku suuna esindajate poolt väljatöötatud peamised pedagoogilised ideed.

Nägime, et möödunud sajandi 60-80-ndail aastail toini- sid rahvusliku liikumise areenil eestvedajatena eesti rahvus-liku intelligentsi esindajad, kes olid ühinenud mitmesugustes- se eesti rahvuskultuurilistesse organisatsioonidesse. Rahvus-like organisatsioonide kandvaks jõuks olid külakoolmeistrid. Kogu vaimse liikumise keskuses seisis nüüd rahvusliku teadvuse idee, mis läbis punase joonena ka tolleaegset sotsiaal- poliitilist, ajaloolist ja ilukirjandust.

1. XIX saj. II poole ja XX saj. alguse historiograafia põhisuunad ja nende mõjud ajaloo õpetamisele.

Ühiskonna teatava arenguetapi historiograafia iseloom sõltub maa arenemise sotsiaal-majanduslikest tingimustest; historiograafias omakorda mõjutab vahetult metodoloogiliselt ja teoreetiliselt ajaloo õpetamist koolis. Eesti rahvakoolis ja eesti rahvakoolile õpetajaid ettevalmistavates õppeasutus-tes XIX saj. II poolel ja XX saj. algul ajaloo õpetamist mõ-justanud historiograafias võime selgesti eraldada kuus põhi- list suunda.

1. Saksa XIX saj. historiograafia.
2. Balti saksa aadellik-ajalooline koolkond.
3. Vene aadellik-monarhistlik historiograafia (nn. ametlik koolkond).
4. a) Eesti ajaloolise mõtte kodanlik-demokraatlik suund.
5. b) Eesti ajaloolise mõtte kodanlik-konservatiivne suund.

Põhilisteks probleemideks, mille lahendamisel need viis ajaloo põhiküsimustes ühistel ideelistlikel seisukohtadel olevat suunda kokku pörkasid, olid:

a) "isamaa" ajaloo valgustamise küsimus, kus vastandlikke seisukohti kaitsesid saksa XIX saj. historiograafia ja balti saksa aadellik ajalookäsitlus ühelt poolt (Baltimaade elanike isamaa on Saksamaa) ning vene aadellik-monarhistlik ajalooline suund teiselt poolt (Baltimaade elanike isamaa on Venemaa);

b) kohaliku (-eesti) ajaloo käsitlemine, kus teineteist eitavaid kontseptsioone arendasid balti saksa aadellik historiograafia ja eesti kodanlik ajalooline mõte. Peale selle esinesid balti saksa aadli ja kiriku ajaloolise osa hindamise küsimuses teravad vastuolud selle mõtte kodanlik-demokraatliku ja kodanlik-konservatiivse suuna vahel.

6. Eesti marksistlik-leninlik ajalookäsitlus.

a) S a k s a X I X s a j . h i s t o r i o -
g r a a f i a

Saksa XIX saj. historiograafia mõjustas Baltimaade kesk-astme koolide ja ka õpetajate seminaride ajaloo õpetamist kuni 1885.-1887.a. koolireformini selle tõttu, et

siin töötavatest õpetajatest olid paljud oma ajaloolase hariduse saanud Saksamaal, ning õpikutenegi kasutati Saksamaa koolides tarvitusel olevaid, saksa autorite koostatud ajalooaamatuid.¹

XIX sajandi historiograafia arenes Saksamaal G. Hegeli filosoofia ja romantismi tugeva mõju all. Suure jõuga ilenes Saksa historiograafias aristokraatlik reaktsioon XVIII saj. lõpul toimunud Prantsuse kodanliku revolutsiooni suhtes, väljendudes eriti ilmekalt reaktsioonilise nn. "õiguse koolkonna" töödes. Marxi väljenduse järgi oli see "koolkond, mis saaduspärastas tänase päeva alatuse eelse päeva alatusega, koolkond, mis kuulutas mässuks pärisorjade iga karje piitsa vastu- kui see piits ainult oli vana ja sünnipäraselt ajalooline piits..."²

XIX saj. keskel hakkas Preisimaal ja kogu Saksamaal väljapaistvat osa etendama reaktsiooniline kodanlik-junkurlik "objektiivne koolkond", mille rajajaks oli Leopold Ranke (1795-1886), saksa nationalist ja preisi monarhia äge poolehoidja.

Äärmise idealistina tunnustas Ranke "jumala vahetat vaheleseganist" ajaloo-käiku, eitades ajaloo progressi ideed. Oma uurimustes piirdus ta põhiliselt poliitilise ja

¹ Vt. käesoleva töö lk. 228-229 ja 326-329.

² К. Маркс, К критике гегелевской философии права, К. Маркс и Ф. Энгельс, Сочинения, Том I, Москва 1955, lk. 476.

diplomaatilise ajaloo käsitlemisega, pöörates peamiselt tähelepanu kuningate ja vürstide tegevusele. Iseloomustades sündmusi ühekülgselt, eainea ta tugeva võimu kaitsjana, kuulutas välispoliitika primaati sisepoliitika üle ning ülistas Preisi militaristliku riigi agressiivset poliitikat. See oli iseloomulik ka teiste saksa kodanlik-junkurlike ajaloolaste töödele XIX saj.

1848.-1849.a. revolutsiooni mahasurumine kindlustas saksa kodanliku historiograafia reaktsoonilisi tendentse. Enamik kodanlike saksa ajaloolasi muutus ajaloo võltsijateks, kes propageerisid reaktsoonilisi, ebateaduslikke ja sovunistlikke ideid ning, kasutades vanaaja ajaloo moderniseerimise võtet, püüdsid õigustada Saksamaa prelaiaatse reaktsoonilist ja agressiivset kurssi.

Saksa XIX saj. historiograafial oli suur mõju Baltikumi koolides, sealhulgas õpetajate seminarides kasutusel olevale ajaloolasele õppekirjandusele¹ ja ajalookursuse sisule.

Ka koosnes õpetajate seminaride ajalookursus peamiselt poliitilisest ajaloost, valitsejate, kuningate ja väepealikute tegude kirjeldusist. See oli ebateaduslikule alusele toetuv ajalugu, mis religioosses-junkurlikus vaimus valgustas ainult ühte külge inimühiskonna ajaloost.

b) B a l t i s a k s a h i s t o r i o - g r a a f i a .

Balti saksa aadelliku historiograafia juhtivaks suunaks

¹ Vt. käesoleva töö lk. 326-329.

oli kohaliku aadli majanduslike ja poliitiliste huvide kaitsmine. Selle suuna ajaloolased seisid oma töödes juba alates Läti ^{Hen} Hendriku kroonikast XIII saj. järjekindlalt ja muutumatult saksa feodaalide ja aadli klassivõimu eest, nende "õiguse" eest ekspluateerida eesti ja läti talupoegi.

Sõltuvalt poliitilistest olukordadest muutusid balti saksa ajaloolaste teaduslikud võtted saksa vallutajate ja nende järglaste klassivalitsuse põhjendamiseks, kuid tööde poliitiline olemus jäi endiseks. Balti saksa aadellik historiograafia seadis oma ülesandeks vaikida eestlaste ajaloost. Kui aga XIX sajandil, pärast talupoegade vabastamist, ei olnud enam võimalik eesti rahva ajaloost vaikida, siis kuulutasid nad ajalehtedes, kalendrites ja teistes rahvaväljaannetes saksa feodaalide kultuurtreegerlikku osa, kusjuures saksa feodaale kujutati eesti rahva heategijatena, kes olevat võimaldanud eestlastel osa saada kristliku kiriku ja Lääne - Euroopa kultuuri teistest hüvedest, kuigi vägivaldsete meetoditega.

Väideti, et Baltikumi põhirahvas olevat olnud gootid, eestlased jt. rahvad aga tulnud Venemaalt ja võtnud ära gootide elussene. Selle teooria eesmärgiks oli õigustada saksa feodaalset agressiooni XIII sajandil.

Gootide- teooria üheks levinenud variandiks balti saksa aadellikus historiograafias oli "normannide teooria", mille järgi Ida-Euroopa rahvaid kujutati metsakuta suguharudena, kes ei olnud suutelised iseseisvaks kultuuriliseks arenguks. Kultuuri ja riikliku korra algeid olevat toonud Ida-Euroopasse läänest tulnud vallutajad.

Balti saksa aadelliku historiograafia mõju avaldus esmajoones kohaliku ajaloo käsitluses. Tüüpiliseks selle kontseptsiooni kandjaks õppekirjanduses oli J. G. Schwartzi ajalooõpik "Sündinud asjade juttustamine". Loomulikult (vt. lk.) toimus ajaloo õpetamine selle õpiku alusel samas vaimus.

c) Eesti valgustajate - demo-
kraatide osa eesti kodan-
liku ajaloolise mõtte
arengus.

Nagu kogu rahvuslik liikumine, arenes kahe erinevas suunas ka eesti kodanlik ajalooline mõte. Kodanlik-demokraatliku suuna väljapaistvamad esindajad olid F. R. Kreutzwald ja G. R. Jakobson, kelle teoreetilised ja ajaloolised vaated kujundavad vastava ühiskondlik-poliitilise suuna ajalookontseptsiooni. Eesti kodanlike demokraatide ajalooline kontseptsioon oli antifeodaalne ja tolleaegsetes poliitilistes tingimustes progressiivne. Selle põhitseadid olid akad. J. Zutise¹ sõnastuses kokkuvõttes järgised:

1. Vastukaaluks balti saksa aadellikule historiograafiale kinnitasid kodanlikud demokraadid idealiseerides eestlaste kaugemat minevikku, et eestlased olid kuni XIII sajandini vaba ja küllalt kõrgel kultuuritasemel seisev rahvas.

¹ Я. Я. З у т и с е, Основные направления в историографии народов Восточной Прибалтики (XIX-XX вв.), Москва 1955.

2. Vastupidi balti saksa historiograafias levinud "kultuurtreegerluse" teooriale tõestasid kodanlikud demokraadid, et saksa ristirüütlid ja feodaalid, kes vallutasid Ida-Baltikumi XIII sajandil, ei toonud kohalikele rahvastele mingisugust kultuuri, vaid ainult rasket orjust.

3. Kodanlikud demokraadid näitasid, et vene rahvas andis eesti rahvale abi tema võitluses saksa vallutajate vastu nii XIII sajandil kui ka hiljem.

Rõhutades õigesti eesti ja vene rahva ühisvõitlust ja ajaloolisi sidemeid, tegid nad vea sellega, et sanastasid vene rahva tsarismiga.

Kodanlik-konservatiivse suuna ajaloo-kontseptsioon erines oluliselt Kreutzwaldi - Jakobsoni ajaloolistest vaadetest. Esinedes feodaalse süsteemi terava kriitika vastu, kinnitas selle suuna liider Jakob Hurt, nagu oleks kristlik kirik kaitsnud talupoegi ekspluateerimise eest. Ta eitab klassivõitlust eesti rahva ajaloos ja vaikis maha Baltimaade suurima talurahvasõja aastail 1343-1345. Balti saksa aadlikku historiograafiasse suhtus Hurt ebakriitiliselt, vene kroonikaid (letopisse) ignoreerides. Hurds arvates ei ole eesti rahvas olnud ajaloo protsessi aktiivseks kujundajaks või subjektiks.

Ajal, mil eesti kodanlus hakkas töölislikumise algperioodil (XIX saj. 80-90-ndad aastad) otsima lähenemist ja vastastikust mõistmist balti saksa aadli ja vainsulikkonna reaktsiooniliste ringidega, tähendas Hurda rünnak Kreutzwaldi-Jakobsoni antifeodaalse ajaloolise kontseptsiooni vastu sisuliselt selle kontseptsiooni revideerimist.

Eesti kodanliku historiograafia kõige väljapaistvamaks esindajaks XX saj. alguseks oli Villem Reiman (1861-1917). Villem Reimani historiograafiliseks kreedoks oli ta pikem kirjutas eesti ajaloo, mis avaldati üksikute peatükkidena soome ajaloolase K. O. Lindequisti¹ "Üleüldise ajaloo" eestikeelses väljaandes.

XX saj. eesti kodanliku historiograafia põhitõdesid avaldusid kuni 1917.a. peamiselt ajalehtede ja ajakirjade artiklites ning olid üldjoontes järgmised:

1. Kuigi eesti kodanlik historiograafia eitab klassivõitlust ajaloo ja propageeris rahvusühituse ideed, kujutati seda ühtset rahvast kui amorfset ja passiivset massi, kes oli vallutajate, kuningate ja seaduseandjate käes vaid poliitilise mõjutamise objektiks.

2. Kuni 1917. aastani orienteerusid eesti kodanlikud natsionalistid koostööpoliitikale vene kodanluse ja tsarismiga, pärast proletaarse revolutsiooni võitu Venemaal aga sai üldtunnustatuks "lääne orientatsioon", mille kohaselt Balti rahvad kuuluvad taivilatsiooni Lääne-Euroopa ringi. Sisuliselt tähendas see normannide ja saksa vallutajate kultuureegetliku osa, rahvamasside pärisorjastamise poliitika õigustamist, mida minevikus teostasid balti saksa feodaalid.

Eesti kodanliku historiograafia mõju rahvakoolis käsitletavale ajaloolisele materjalile oli väga suur. Testavasti sisaldasid kõikide autorite eesti keele lugemikud rohkesti ajaloolise sisuga palasid, kusjuures nende käsituslaad ole-

¹ K. O. L i n d e q u i s t, Üleüldine ajalugu. Vana-, kesk-, uus- ja uueaeg, I-II osa ..., Tartu 1903-1911.

nes sellest, millisesse ühiskondlik-poliitilisse leeri lugemiku autor kuulus. Suurim tähtsus rahvakoolides antava ajaloolise hariduse suhtes oli C. R. Jakobsoni "Kooli lugemise raamatu" ajalooainelisel materjalil¹, kuna lugemik oli eesti rahvakoolis massiliselt käibel enam kui 40 aastat ning asendas praktiliselt eesti ajaloo õpikut.

Eesti kodanlike demokraatide toetusega tingimustes progressiivne ajalooline kontseptsioon mõjustas positiivselt edumeelseid rahvakooliõpetajaid, kes rahvakoolis ajaloolist materjali käitledes juhendasid C.R. Jakobsoni ajaloolistest vaadetest.

d) Vene aadellik-monarhistliku historiograafia mõju ajaloo õpetamisele eesti rahvakoolis ja õpetajaid ettevalmistavais õppeasutustesis

Ersat 1885.-1887.a. koolireformi, mil Balti kubermangude koolid allutati ülevenemaalisele rahvahariduse ministeeriumile ja kohaldati nende suhtes mujal Vene riigis kehtivaid haridusalaseid eeskirju, omandas ajaloo õpetamine siin needsamad põhijooned, mis olid omandad feodaal- ja pärisorjusaegsele historiograafiale aadellik-monarhistlikul Venemaal. H. Andrejevskaja² ja V. Bernadski järgi olid sellis-

¹ Vt. lähemalt käesolev töö, lk. 234-241.

² H. Andrejevskaja ja V. Bernadski, Ajaloo õpetamise meetodika, Tallinn 1949, lk. 16.

teks põhijoonteks:

1. Poliitilis- kasvatuslikuks põhiülesandeks oli ustavuse süvendamine troonile ja kirikule.
 2. Ajalookursuse sisu piirdus poliitilise ajaloo, seejuures peamiselt riigivalitsejate ajaloo; kultuuri- küsimustele pöörati vähe tähelepanu.
 3. Üldajaloo kursuses oli esikoht vana- maailma ajalool, sest reaktsioonilised rahvahariduse korraldajad nägid antiik- maailmas varjupaika müüdisaja laostavate sõjude eest.
 4. Ajalookursus kujunes põhiliselt lihtsaks mineviku- sündmuste jutustamiseks ilma mineviku teadusliku seletamiseta ja ajaloo protsessi läbimõeldud periodiseerimiseta.
 5. Harva tehtud katsed ajalookursuse tõlgitsemiseks oli idealistlik iseloom. Majanduse arenemise küsimusi ajaloo koolikursuses ei käsitletud.
- loomulikult pidid ajalooõpetus, ajaloo kooliprogrammid ja -õpikud selle juures olema täielikus kooskõlas tsaarivalitsuse üldise koolipoliitikaga, mille järgi rahvaharidus pidi teostuma "õiguse, isevalitsuse ja rahvusluse ühendatud vaizus", kusjuures "rahvusluse" all mõeldi Venemaa pärisorjuslikku "onapärasust" ja isevalitsuslikku korda, mis olevat Venemaale omane. Baltimaade vähemusrahvuste suhtes aga tähendas see lihtsalt venestamist, mis väljendus eeskätt keelus kasutada emakeelt kooli õppetöös.
- Niisugune ajaloo õpetamine vastas põhiliselt tsaari-Venemaa vana kooli ülesannetele ja ajaloolaste reaktsi-

oonilistes ringkondades valitsevatele feodaalsest historio-
graafia traditsioonidele.

Ofitsiaalsete ajalooõpikute autor D. I. Ilvinski ise
kuulus aadellik-monarhistliku suuna ajaloolaste hulka,
kelle õpikutes ajalugu käsitleti peamiselt tsaaride ja väe-
juhtide tegevusena. Rahvaliidumistele anti ebasteaduslik,
teravalt eitav hinnang, ajaloo protsessi seletati teisejär-
guliste ja juhuslike asjaoludega.

e) Eesti marksistlik-leninlik ajalookäsitlus

XX saj. algul hakkas ajaloo teaduse arengule Eestiis
viljastavat mõju avaldama marksism. Ajaloolise materialismi
printsipi hakati rakendama ühiskondlike nähtuste uurimisel.
Tekkisid rea eesti ajaloo probleemide marksistlikud käsit-
lused.

Sotsiaalsete probleemide käsitlemisele tulek ja materia-
listlikud vaated eesti ajaloole tekkisid järk-järgult. XIX-
XX saj. vahetusel hakati eesti ajalookirjanduses (peamiselt
mõnedes populaarteaduslikes artiklite kogumikes ja ajakirja-
des nagu "Lõbu ja teadus", "Rahva Lõbuleht" ja.) ajaloolisi
protsesse seletama loodusteadusliku materialismi valgusel.

Alles vahetult enne 1905.-1907.a. revolutsiooni ja revo-
lutsiooni ajal ilmsid esimesed marksismist mõjutatud eesti
ajalookäsitlused. Eduard Vilde, Mihkel Martna ja Jaan Kärner
olid esimesed, kelle ajalooainelistes töös võis täheldada
marksismi mõjustusi.

Nimetatutest kaugemale jõudsid ajalookäsitluste marksist-
likul läbitöötamisel juhtivad eesti bolševikud-revolutsionää-

rid Villen Buk, Hans Püggelmann, Viktor Kingissopp ja Jaan Anvelt. Need mehed, olles tundma õppinud ja omaks võtnud marksismi teooria, avaldasid oma praktilises agitatsiooni- ja propagandatöös paljude oma kaasaja, samuti ka mineviku sotsiaalsete ja majanduslike nihtuste, eeskätt aga just revolutsioonisündmuste kohta ajaloolise materialismi printsiipidest lähtevaid hinnanguid ja seisukohtavõtte.

Marksistlike vaadete propageerimiseks ajalooliste teemade kaudu kasutasid bolševikud sageli materjalina kodanlikku ajakirjandust. Oma artikleid avaldasid nad bolševistlikes väljaannetes nagu 1912.-1914.aastate "Kiir", mitaosalused J.Lilienbechi väljaanded, ajakiri "Töö" jt. progressiivse sisuga perioodilised ja mitteperioodilised väljaanded. Osa materjali avaldati eriraamatute või brošüüridena. Ajaloolaste-bolševike töös oli osikohal ajaloo protsessi seaduspärasuste probleem ja töötavate masside osa selles.¹

Marksismi elementide tungivaine oktoobrirevolutsiooniel- sesse eesti ajaloo teadusesse avaldas tõeolepandavat mõju ka ajaloo õpetamisele rahvaskoolis ja õpetajaid ettevalmistavates õppeasutustes, kus ajaloo õpetamine 1905.-1907.a. revolutsiooni ajal ja sellele järgnenud perioodil progressiivselt meelestatud õpetajate interpretatsioonid kandis kohati marksistliku mõju ilmsel pitsarit.

Selleaegsete kooliõpilaste ajalooliste vaadete kujunemisele ei jätnud mõju avaldamata samuti eesti bolševike-revolut-

¹ Vrd. ka E. L a u l , Ajalooteaduse ajaloo oktoobri- eelsel ajajärgul Eestis, lk.53-40.

sionääride ajalootemaatiline publitsistika.

Vähem kajastunud marksistlikud mõjud aetlikus õppekirjanduses, kus üksnes E. Aasoni "Vana aeg" sisaldab mõningaid marksistliku ajalookäsitluse elemente.

Meie vaatlesime lühidalt nende ajalookontseptsioonide põhiteese, millised XIX saj. II poolel ja XX saj. algul avaldasid mõju ajaloo õpetamise korraldusele eesti rahvaskoolis ja rahvaskoolide õpetajaid ettevalmistavates asutustes. Me näeme, et ajaloo õpetamise korraldus oleneb Balti-kuni ühiskondlik-politiilisest korrast ja ajalooteaduse tasemest. Vaadeldu alusel võime püstitada järgmised seisakohad:

1. Kuni 1885.-1887.a. kooli reformini valitses koolide ajalooõpetuse korralduses täielik saksa ja balti saksa historiograafia mõju.

2. Pärast reformi toimus ajaloo õpetamine koolides täielikus vastavuses vene aadellik-monarhistliku historiograafia traditsioonidele.

3. Kohaliku ajaloo käsitlemisele koolis avaldas otsustavat mõju eesti kodanlik-demokraatlik ajalookontseptsioon, millel oli tol ajal progressiivne tähtsus.

4. Balti saksa aadli ja vaimlike reaktsioonilise koolipoliitika tõttu ei pääsenud eesti rahvaskooli õpetajate hulka XIX saj. 50-60-ndate aastate eesrindlik vene meetodiline mõtte ega revolutsiooniliste demokraatide vaated.

5. Vene ajaloolise meetodilise mõtte N.G. Žernõševski, N.A. Dobroljubovi jt. revolutsioonilise demokraatia esindajate ningega seotud progressiivseid ideid ei saanud rakendada eesti

rahvakoolis ja õpetajate seminarides ka pärast 1885.-1887.a. koolireformi, sest siis oli siin ainuvalitsejaks reaktsiooniline russifikaatorlik koolipoliitika, mille täpse täitmise üle valvasid Riia õpperingkonna valitsemisaparaadi koosseisunud ametnikud.

6. Alles 1905.-1907.a. revolutsiooni ajal ja sellele järgnenud perioodil tungisid revolutsioonilise publitsistika ja progressiivsete õpetajate mõjul kooli ajalooõpetamise ka marksismi elemendid.

2. Poleemika ajaloo õpetamise üle rahvakoolis

Olles andnud ülevaate ajaloolist haridust mõjustanud ajalookontseptsioonide suundadest ja hinnanud neid, asugan käsitleda võitlust, mis arenes 60-70-ndatel aastatel ajakirjanduses ja kooliõpetajate konverentsidel mitmesuguste suundade esindajate vahel ajaloo kui õppeaine rahvakooli õppeplani võtmise küsimuses, saadeti ajaloo õpetamise ülesannete ja sise suhtes.

Põhiprobleemiks oli, kas rahvakooli õppeplan peab sisaldama ajalugu kui õppeainet või mitte.

Ka kohaliku balti saksa ajakirjanduse voergudel avaldati täie avameelsusega balti saksa aadli seisukohti kõnealuses küsimuses. Veel 1861.a. kirjutas "Revalsche Zeitung": "Tuleb avaldada suurt tänu selle eest, et meie koolides veel nii vähe nõutakse ning et ei ole vaja õppida ei geograafiat, ei ajalugu ega muud..."¹

¹ Extrablatt zur Revalschen Zeitung nr.203, 2.IX 1861.

Kui 1860-ndate aastate II poolel hakati Balti kubermangudele uut kooliseadust ette valmistama, otsustasid C. R. Jakobson ja teised eesti rahvusliku liikumise kodanlik-demokraatliku laeri silmapaistvamad esindajad välja astuda rahvakoolide õppeplaani laiendamise eest. Taotledes ja lootes ajaloo, eriti aga eesti rahva ajaloo õpetamise kaudu äratada rõhutatud talurahva hulgas rahvuslikku iseteadvust ning innustada talurahva hulki võitlusele feodaalkorra igandite vastu, asus C. R. Jakobson järjekindlalt võitlema ajaloo võtaise eest rahvakoolide õppeplaani.

Juba 1866.a. arvas ta oma "Eesti Postimehes" avaldatud artiklis "Meie küla- ja kihelkonnakoolid" muu hulgas ajaloo tundmist nende "tarviliste tundmiste" hulka, "millest ei ükski mees ilma ei tohiks olla ja mis igaühes külakoolis lühidalt... õpetatud peaks saama."¹

püüdes seda teesi põhjendada, juhtis Jakobson samas tähelepanu ajaloo tundmise tähtsusele inimese vaise silmaringi avardamisel, oleviku käsitamisel ja tuleviku küsimuste lahendamisel.

"Midagi maailma sündinud asjust mitte teada tunnistab ikka üht tuima vaimu ja kitsaid mõtteid. Inimesed ilma maailma sündinud asjade tundmiseta on laste sarnased, kelle silmad ei ette ega tagasi ei mõista vaadata ning üksi saagiandja ning kasutooja silmapilgu tarvis näikse elavat. See

¹ C. R. Jakobson, "Meie küla- ja kihelkonnakoolid", "Valitud teosed II", Tallinn 1959, lk. 21-22.

inimene ei tohi ennast sugugi mõistuse poolest haritud rahva sekka arvata, kellel võimalik ei ole praegusi asju mõeldaläinud asjadest ära seletada ning neist mõlendaist jälle eestulevaid ette ära arvata. Kõulu maailmatark Hegel ütles: "Maailma ajaraamat on üks protokoll, kuhu kõik inimese teod üles tähendatakse ja mis millalgi seisma ei jää." Kui meie seepärast siin maa peal oma eluprotsessi võita tahame, siis tenkes, et meil see suur protokoll tuttav on? ¹

Ajaloo õpetamise küsimust on arutatud ka kooliõpetajate konverentsidel.

Viljandi "koolmeistrite konverenzil" 1867.a. ², millest pastor P. Hirschelmanni kutsel võttis osa 40 valla-koolmeistrit, Paistu pastor W. A. Hansen ja kandidaat W. Bergwitz Viljandist, algatas pastor W. A. Hansen küsimuse vajadusest kasvatada "tõssist issama armastust". Ta kurtis, et "meie armas Eestirahvas ei mõista agga pea muud midagi, kui seida kungast armastada, kus tema urtik peal seisab, kus sees ta sündinud; aga tõsisest issama armastusest ³ (mis ka laienalt me ja rahva ümber ulla-taks) teab meie rahvas veel vägga vähhe". Et sellist armastust "rahva süddames ärritada, kasvatada ja harrida", tulevat "rahvast norest põlvest sadik issanaga hästi tutwaka" teha" teema lodud ollenisse, geograhvi seisuse

¹ Soalsamas, lk. 22.

² Eesti Postimees nr. 41, 10.X 1867.

³ Waldemar Adolf Hansen, C. E. J a k o b s o n i, Eesti Aleksandrikooli ja kogu rahvusliku liikumise õelan vastane, mõtles issamaa all loomulikult Baltikumil kui Saksamaa osa.

s ü n d i n ü d l o u /minu sõrendus. K.K. / ja praeguse seatud põlve polest".

Püstitatud ülesande praktiliseks lahendamiseks tegi pastor Hansen ettepaneku "üht õppetuse raamatut isamaatundmisest kirjutada". Ettepaneku on kõik koolmeistrid heaks kiitnud ja palunud pastor Hansenit sellist raamatut kirjutada. Ilmselt oli küsimus algatatud mõnel varasemal konverentsil, sest pastor Hansen võttis sõna meeldetuletuse korras.

Seega pidas koolmeistrite konverents otsustamiseks käsitleda vallakoolis isamaa ajalugu seoses koduloo õpetamisega.

Seda seisukohta toetas ka Jakob Hurt, arvates, et vallakoolides peaks "kodumäatundmine oma koha leidma, millega kooliõpetaja siis kõik selle seaks, mida seg ning olud maailma tundmisest õpetada lubavad".¹

Ühtlasi pidas J. Hurt vajalikuks ajalugu õpetada kihelkonnakoolis, "eriti tähele pannes kodumaad".²

Kavandatavate maakonnakoolide "isamaa ajaloo" kursuse täiendusena nägi Hurt ette "tuttavaks tegemise oma asutuste ja põhikorraga", mis oleks vajalik olnud maakonnakoolides õppivatele tulevastele vallakogukondade ametikandjatele ja juhatajatele.³

¹ J. H u r t, Mis keeles ja mis ulatuses tuleb meie eesti rahvakoolides õpetada? Kõne pedagoogilisel õhtul Tartus 1869, "Jakob Hurda kõned ja avalikud kirjad", toimetanud Hans Krus, Tartu 1939, lk. 56.

² Sealsamas.

³ Sealsamas, lk. 58.

Kirjanik ja kooliõpetaja J. Pärn nõudis oma raamatus¹ "Mõistlik majapidaja ja lastekasvataja" samuti õppeplaani laiendamist rahvakoolis, nähes sellises õppeplaanis ette ka ajaloo õpetasist.

"Meie koolis õppetadi seia maani usuõppetust, lugemist usuõppetuste raamatutest, laulmist ning nattukene mõne te- rasema lapsele kirjutust. See ei wõi enam nenda jääda, kõik koolid astuvad edesi, kas peaks siis meie koolid tagurpidi astuma.

Uue plaani järgi peab saama õppetud:

1. Usu õpetusest: katekismust ja piibli lugud
2. Lugemist
3. Loomuseletust²
4. Rehjendamist
5. Kirjutamist, puhast kui ka õiged, aga wiinast uue wiisi järele
6. Isamaa sündinud lugusid, mõõda minevast ja olewast ajast / minu sõrendus. K. K./.
7. Geographiet, pea asjad keigist maadest, isäranis Iäänemere kubernangudest

¹ Kuigi raamat ilmus trükist alles 1878.a., on käsi- kiri valminud tunduvalt varem, kuna eessõna on kirjutatud juba 15. I 1869.a. ning on samal aastal ka tsensori poolt trükkimisele lubatud.

² Looduslugu.

8. Mõned õppetatud täkkikesed, füüsikast

9. Laulmist ühe ja mitme healega

10. Oleme ihu liigutamise¹ peale mõtelnud, mis koolmeister oma tahtmise järele ette võttab."²

Ajalooelementide sisseviimist vallakoolide õppeplaani pooldas ka Fr. R. Kreutzwald.

Kuid ta ei pidanud vajalikuks "sündinud lugude ehk Historia" õpetamisel piibli jutustuste piiridest kaugemale üle minna "kui et nõnda lühikest tähendust meie kodumaas ja Weneriigi kuulsamatest juhtumistest võis anda". "Aga kõiki vanematest waenu ja kurnatuse ajal sündinud asjust" (a.o. eestlaste XIII saj. ajaloo käsitlemist), "mis wiha oleks wõinud sünnitada", ei soovitanud Kreutzwald õpilastele rääkida, "sest et kõigis suurem osa süüd pimedama aegade, kui inimeste peale" langevat. Oma teesi põhjendas Kreutzwald sellega, et, "ristiusu kuulutamise kuue ja seitse aasta aasta sent käis igal pool tule ja werewalamisega üheskoos, nõnda et ristiusu kuulutajad ristimata inimese ja koera hinge ühesarnasteks arwesiwad".³

Küll aga soovitas Kreutzwald pikemalt peatuda "uue aja lugude" ja pärisorjuse kaotamisele järgnenud sotsiaalse arengu juures. Konstateerides, et suurem osa eestlastest oma kahetsusväärses tuinus ei oskavat õnne maitseta, võttis

¹ Võimlemine.

² Mõistlik majapidaja ja lastekasvataja. Üks nõuandmise raamat peremeestele, perenaistele, koolmeistritele ja kes veel seks saada soovivad. Kirja pannud J. Härn Tartus, 1878, lk.77.

³ Eesti - rahwa Kasuline Kalender 1870, lk.55.

Kreutzwald oma seisukohad ajaloo õpetamise ideelise suunitluse valdkonnas kokku järgmise lausega: "Armulise keisri seaduse poolt on kõik väravad ja ukсед meile lahti tehtud, kes pakutud vabadusest osa ei oska võtta, on igakord ise süüdlane." ¹ Teatavasti on Kreutzwald mujalgi hoolitanud "vana aja" (s.o. ajajärk enne saksa feodaal-katoliiklikku agressiooni Baltimaadel) liiga kalliks pidamise eest ² ning väitnud, et vaen kohalike sakslaste (s.o. balti parunite) vastu olevat ainult rumaluse sünnitus. ³

Järelikult on Kreutzwaldi tagurlik positsioon ajaloo õpetamise küsimuses seletatav tema kõikumiste ja mõninga ebajärjekindlusega feodalismivastases võitluses, mille põhjused kätkevad E. Nirgi ⁴ arvates Kreutzwaldi tolle perioodi hingeseisundis, tema isikliku tegevuse osatähtsuse languses 60- ndate aastate ühiskondlik- kultuurilistes võitlustes (osalt küll juba vanaduse ja tähtsamatest keskustest eemaloleku tõttu), ühiskondlikes tingimustes toimunud muutuste (eriti 60- ndate aastate reformide) ja rahuliku, kooskõlalise arengu perspektiivide ülehindamiss. Sellest nähtavasti ajuti Kreutzwaldi esinemine leplikkuse ja Balti kodurahu kaitsjana. Sellist hoiakut võis põhjustada ka

¹ Eesti - rahva Kasuline Kalender 1870, lk. 55.

² /Kreutzwald, Fr. R./ Kalevipoeg. Üks ennemuistene Eesti jut kahelkümnes laulus. Kuopio 1862, lk.3.

³ Kreutzwald Koidulale 17. III 1868, "Kreutzwaldi ja Koidula kirjavahetus" I, Tartu 1910 /, lk.116, 122.

⁴ Endel N i r k, Friedrich Reinhold Kreutzwald, lauluisa elulugu, Tallinn 1961, lk. 100-102.

Kreutzwaldi aktiivse tegevuse periood, mil kogu tema tegevus toimus koostöös saksa estofiilsete ringkondadega ning üksikud haritud eestlased otsisid tuge heatahtlikumatelt saksa haritlastelt.

Nagu juba C. R. Jakobson tähele pani, oli osa talurahvast oma tolleaegses harimatuses nii kooli õppeplaani laiendamise kui ka koolide vastu üldse. "Iga sügise kui talurahvas oma lapsed peab kooli saatma, on nende juures suur nõupidamine ja kesklemine selle asja pärast . . . suurem hulk ei leia aga küllalt sõnu nende peale sõimata, kes nende lapsi kooliskäiaisele tahavad sundida." ¹

Seejärel püüti tolleaegses vastavas trükisõnas rahvale selgitada, miks just on vajalik, et koolis peale usuõpetuse ka muid aineid tuleb õppida.

1870.a. Tartus ilmunud P. Lampsoni raamatukeses "Kooli Kristjan wannematte mõistlik nõuandja ja laste truu sõber" püüti selgitada ajaloo õppimise vajadust järgmiselt.

Külaotsa koolmeister Kristjan vestleb kooliõues külarahvaga igasugustest pedagoogilistest küsimustest. Tema juurde astub Hallika Jüri, võtab "ühhe kiibo ramatud põuest välja" ja palub "need kottid siin jahhuka teha". Raamatute hulgas on ka J. G. Schwartzi "Sündinud asjade juttustamine". Jüri lisab, et "nende raamatu üle ei tea meie midagi head juttustada, nemmad näikse Jumala

¹

C. R. J a k o b s o n, Kuidas teeme rahvale kooliasjad armaks, "Valitud teosed II", Tallinn 1959, lk. 11.

sannest tühjad olla, üsna ilmalikud raamatud. Sare näha, kas sa neid sandi nime alt või/d/ peästa ja su siase tösta".¹

Koolmeister räägib kuulajatele, miks on vaja õppida geograafiat, füüsikat, looduse lugu, ning põhjendab Schwartzi argumentatsiooni kasutades ka ajaloo õppimise vajadust: "Se õppetuse on palju väärt, sest ta on kui tõssine ja kaua ellanud su väärt wannamees, kes pitka aia sees mõnda head ja pahha näinud, sedda keik omma kõrva tanha pannud ja seet puhhast töt mõda norema rahvale õppetuseks teada annab, et iggäuks jo aegsast pahha eest teab hoida ja head tagga nõude.

Ta näitab meile

1. Kuidas walgus ja pimmedus, õigus ja üllekohus maailmas on wõitlemas, kuidas õn ja õnnetus wahhetawad. Ta näitab, mis keegi külwab, sedda ta ka loikab; et igga kurri tö iacennast omma mõega külles hawab, ning kuidas igga hea teggo otsa jures omma head palka leiab.

2. Näitab ka sedda, et Jumal maailma ja inninessed mitte omma pead ei lasse ellada, waid igga aia ja asjale rala on seädnu.

Näib küll tihti nenda, et kel wäggi sel võinus, kel kukkur sel kohhus, agga se ei kesta kauem, kui mõnne patto karristosse, ehk ussu kaitsmisse prowi aega, siis lööb Jumal ühe weikse asja läbbi ümber ja pörab jälle parre-

¹

Koli Kristjan wannemate mõistlik nõuandja ja laste tru sõbber. Üllespannud P. Lampson, Tartu 1870, lk. 53.

ma pole ette. Tihti on nähha, et häwitades on ehitatud, mahha rõhudes ülles aidatud ja mitmel visil kurja heaks pöördud.

3. Näitab ta ka, et keik ilma au ja surus, wäggi ja waimua kui rohho lilleke woiw pea närtsida. Öiglaste aujürg ja kodda jääb kauaks ajaks seisma, agga õalatte on õitseb lühhikeat aega. Ommeti ja wimaks: Aeg keik asjad lõppetab, Jummal ikka armastab." ¹

Nagu ülalesitatust nähtub, on raamatukese autor püüd- nud igati näidata ajalooõpetuse seost religiooniga, ning ainult selle tõttu ütlevad jutukese tegelased Otsa Adam ja Tõnnis: "Wata immet! . . . Kes sedda olleks wõinud us- kuda, et nende õppetuste au, kasso ja tullo ni suur on, et õigussega nende ees mütsi peab mahhawõtma! . . . Need on jo ommal kombel Jumala sanna suggulassed!" ²

Rohkesti käsitlemist leidis ajalooõpetamise küsimus C. R. Jakobsoni tuntud ajakirjanduslikus poleemikas, mis kestis ligi pool aastat ning mille mõjud ulatusid ajakir- janduse veergudele ka pärast poleemika lõppu. Paljastades halastamatult selle "suure sulesõja" käigus Eestimeal va- litsevaid pahesid koolitöö alal, nõudis C.R. Jakobson rah- vakooli õppeplaanis ajaloole täielikku eluõigust.

Analüüsides oma artiklis "Kust tuli nullu nähtud väl- jarändamise tuju eesti talupoegadele ja kuidas oli see-

¹ Koli Kristjan wannemate mõistlik nõuandja ja laste tru sõbber. Üllespannud P. Lampson, Tartu 1870, lk. 53.

² Soalsamas, lk. 58.

sugune hull tuju üleüldse võimalik?"¹ külakoolide "tunnikorda", leidis C. R. Jakobson, et isegi Viljandimaal asuvates kõige paremates eesti rahvakoolides ei kannata kehtiv õppeplaan mingisugust kriitikat: "Aga vaatame seda tunnikorda, mis nendele külakoolidele sesseduseks kätte antud, mis näeme seal? Seal leiame kahe klassi kohta peale kirikulauluviisi tundide veel 29 usuõpetuse tundi nädalas ja 20 tundi lugemisõpetust, mis ka Uuest Testamendist õpetatakse. Kust võib seal veel aega muude õpetuste peale järele jääda?"

Taunides usuõpetuse tundidega liialdamist, nõudis C. R. Jakobson selle asemel hoopis "tululikuaste õpetuste", sealhulgas ka ajaloo sissetoomist rahvakooli, "ilma milleta inimene ikka palju parem ei ole kui üks riist, mida targemad oma tahtmist nõõda ja enese kasuks edasi-tagasi lükkavad". Ajaloo sissetoomist rahvakooli on koolmeistrid C. R. Jakobsoni andmetel ka ise korduvalt nõudnud: "veel viimasel külakoolmeistri^{te} konferentsil piddasid kaks külakoolmeistrit selle üle kõnesi . . . ja näitasid, kuidas rahvas õigusega soovida, et koolmeistrid nädalas . . . ühe tunni maailma sündinud asju võttaksid õppetada."²

Samas tõi C. R. Jakobson näite, kuidas õppeplaani laiendamist, eriti ajaloo sissetoomist püüti mõningates ringkondades kvalifitseerida riigivastase tegevusena:

¹ C. R. J a k o b s o n, Kust tuli mullu nähtud väljarändamise tuju eesti talupoegadele ja kuidas oli seesugune hull tuju üleüldse võimalik? "Valitud teosed II", Tallinn 1959, lk. 82-83.

² Sealsamas.

"Hakka pealegi ... maailma sündinud asju küsima, siis vaata ette, et sind mõni maailma ees mõneks mässajaks ja rahva üleskõsitajaks ei võta välja tutulututada".¹

¹ Eesti Postimees nr. 21, 27. V 1870. Sama mõtet väljendas C. R. Jakobson ka oma näidendis "Arthur ja Anna" kooliõpetaja Torba suu läbi: "Siin näeb üks loodusteaduse almas õpetusjärgus ju materialismust; seal teine sündinud asjade õpetuses eesttulevate mässaniste idusid." (C.R. Jakobson, Arthur ja Anna ehk vana ja uue aja inimesed. Üks rõõmulik näitemäng kolmes järgus. Luuletanud C. R. Linnutaja, "Valitud teosed I", Tallinn 1959, lk. 213).

Tõenäoliselt on C. R. Jakobson neid mõtteid väljendades silmas pidanud konkreetset lugu oma sõbra, Tallinna esimeses ja tol ajal ainsas eestlaste laste jaoks avatud, kuid saksa õppekeelega linnakoolis õpetajana töötava Jüri Rosenbergiga, kellele umbes samal ajal esitati taolisi süüdistusi.

Rosenberg oli eesti rahvusliku liikumise varasema perioodi ainus Tallinnas tegutsev tegelane ja C. R. Jakobsoni isiklik tuttav, poolehoidja ning kaastööline. Sattunud "Kolme isamaakõne" levitamise ning C. R. Jakobsoni lugemisraamatu kasutamiselevõtmise pärast kooli sefi ülempastor Ripkega ja oma kolleegi L. G. Krebsbachiga vastuollu, kartis Rosenberg, nagu nähtub tema kirjust 10.IV 1871.a. Jakobsonile (J. Rosenberg - C.R. Jakobsonile, 10.IV 1871, KH KO, M 208: 19), juba selle asja pärast endale ebameeldivusi. Nädalapäevad hiljem, 18.IV 1871.a. kirjutab Rosenberg: "Minu kooli lapsed olla kodu rääkinud, et neil koolis räägitud- (ei) pea nite talupoegi põlgama, vaid neid kalliks pidama, et meie olla ühte sugu ja sugulased. -

Ja se on ka minu suur asi, talu seisust kalliks ja armsaks kiita; - sest ma olen polovernikude / -kadakasakste / vaenlane. Sellepärast rõhutakse Tallinnas no hinge peale; - aga ma ei tahaks siit minna." (J. Rosenberg - C.R. Jakobsonile, 18.IV 1871, KH KO, M 208: 19).

Kui aga ilmes veel Rosenbergi osavõtt ettevalmistusel oleva ja pastorigele vastumeelse suure kooliõpetajate konverentsi kokkukutsumise initsiatiivgrupi illegaalsest koosolekust 1871.a. märtsis, sai Rosenbergi vallandamise küsimuse arutamise koolikollegiumia 20. aug. 1871. teoks.

Pealekaebajana esinenud kooli esimene õpetaja (J. Rosenberg oli teiseks õpetajaks) ja kolleeg L. G. Krebsbach esitas kollegiumi ees Rosenbergile 8 punktist koosneva kokkuõpsitud süüdistuse, millele ülempastor Ripke lisas, et R o s e n b e r g

Ka ülalmainitud koolmeistrid¹ ei olevat saanud "muud tänu kui koolide revidendi poolt teravaid sõnu: nende sisse olla üks võeras vaim tunginud".

Selle Jakobsoni artikli peale ilmus "Eesti Postimehes nr. 27, 8. VII 1870 Viljandi kihelkonna vallakoolmeistrite

olevat õpilastele piiblliloo saemel vahelduseks jutustanud lugusid eestlaste esiajast (R. Kenkmaa, C.R. Jakobson Tallinnas 1871/72, Tallinn 1939, lk. 39), milline asjaolu ka väga kaaluvaks ametlikuks vallandamismotiiviks osutus, kuna seda kvalifitseeriti kui kinnitatud õppeplaani omavolilist muudat.

J. Rosenberg vallandati tööpoolest veel samal kolleegiumil. Ja kuigi C. R. Jakobson selle ebaõiglase vallandamise pärast suure ajakirjandusliku poleemika vene ja saksa ajalehtede vahel valla päästis, ei olnud sellest Rosenbergil enam kasu: saamata Baltimaadel õpetajakohata, oli ta sunnitud siirduma Kroonlinna.

Seega on neil Rosenbergi isikus tegemist eesti koolmeistriga, kes eesti õpilaskonnaga koolis ühena esimestest käsitles eesti keeles eesti ajalugu kodanlik-demokraatliku ajaloolise mõtte vaimus.

Väärrib märkimist asjaolu, et varemmainitud Tallinnas ettevalmistatava koolmeistrite kongressi päevakorras (mille projekti mulde Rosenberg "eesti rahva koolmeistrite" nimel kubernerile koos palvega konverentsi läbiviimise loa saamiseks esitas) oli ette nähtud ühe päevakorrapunktina ka "ilmalikkude õppeainete, eriti maateaduse ja ajaloo (minu sõrendus, K.K.), esijoones Venemaa oma", õppekavasse võtmine.

¹ Nagu "Eesti Postimehes" nr.26, 1. VII 1870 avaldatud õien-
dusest selgub, olid Viljandis peetud koolmeistrite
konverentsil maksvat tunniplaani arvustanud Suure-Jaani
koolmeister Augsmann ja Viljandi koolmeister Lallip.

kollektiivne artikkel.¹ , kus muu hulgas väidetakse, nagu õpetataks juba koolides ajalugu, tarvitades selleks C.R. Jakobsoni enda lugemisraamatut: "Tõhho immet! Kas siis Carl Robert Jakobson tööste ei polle näinud, ehk on ta jälle melega tähelepanemata jätnud, mis tunniplani peale keestikele selgeate kirjutatud on" Punkt e:

" issamaast wõib koolmeister pärrast lõunastel lugemise tunnil lastele õppetust anda C. R. Jakobsoni lugemise raamato ja ka Helme koolmeistri M. Jakobsoni veikse raamato järrei." ²

Vastates sellele pastor Hörschelmanni poolt inspireeritud artiklile, näitas Jakobson, et kui õpilased koolirevidentide-pastorite poolt nõutava õppeplaani kohaselt hommikul kella 8-st õhtul kella 8-ni peamiselt piiblilugude õppimisega kinni on, ei jätku õpetajail tegelikult enam sega ega jõudugi isamaast, teza ajalooast ja geograafiast rääkida. Üelduet järeldas Jakobson esmajoonea seda, et " meie maal on ... mehi (mõeldes nende all balti saksa mõisnikke, pastoreid ja ebateadlikult nende poole hoidjaid koolmeistreid), kes eesti rahva alamast sugu igapidi pimeduses soovivad hoida, et temal mingil viisil võimalik ei oleks . . . sest teadust saada, m i s e n n e m e i d o n o l n u d (minu sõrendus, K.K.)"³, ja nõudis, et rahvas ise ning val-

¹ Tegelikult seisis koolmeistrite kollektiivi esotsas Viljandi maakoguduse pastor P. Hörschelmann, kes oli vastuaktsiooni tõeline organiseerija.

² Teine vastus C. R. J. kirja peale, rahva väljarändamise pärast. (Koolidest.), "Eesti Postimees" nr.27, 8.VII 1870.

³ C. R. J a k o b s o n, Mõnda meie kooliasjast, "Valitud teosed II", Tallinn 1959, lk. 89.

lavalitsused peavad kooliõpetuse parandamise asja suurema hoole ja tulisema vaimuga enda kätte võtma.

Mõne aja pärast ilmus "Eesti Postimees" nr. 35 C. R. Jakobsoni toetuseks" noore koolmeistri A. H." kirjutus "Jälle natuke meie koolidest", kus samuti väidetakse, et emakeeles tuleks õpetada kihelkonnakoolis tulusaid õpetusi, "meie esivanemate sündinud lugu ja üleühtse kõik õpetused meie omast rahvast".¹

Sama "Eesti Postimees" avaldas oma 3. okt. 1870.a. numbris "kolleegi vanema koolmeistri E. vastuse oma noorema kolleegi A. H. kirja peale".

"Kooli. peab rahvale esivanemate sündinud lugudest rääkima". Oi, wennike! Kust külakoolmeister seda peaks võtma? Eesti keeles pole niisugust raamatut veel olemasgi, ja mis saksa keeles sellest kirjutatud on aga üks suur kogu material, kellest üksnes üks asjatundja, teaduslikult õpetatud mees, midagi võib kokku sõnada, et sellest igamees asjaliku ja tulust märku saab; üks külakoolmeister ei või sellest veel midagi ja kihelkonna koolm. väga pisut õpetada." Kuid E. ei ole põhinõtteliselt õppeplaani laiendamise vastu:

"Koolmeistrile palka juurde, et ta igapäevase leiva murest lahti saaks, koolilastele andkem 200 päeva aega koolis käia ja siis nõudkem temast õigusega, et ta õppetab: ussuõppetust, geograafiat, sündinud asjade lugusid jne."²

¹ Eesti Postimees nr. 35, 2. IX 1870.

² E/olon, J./, Mis ennem tarvis, seda hakakem ennem peale, "Eesti Postimees" nr. 40, 3. X 1870.

Et eesti talurahvas koolipoleemika tulemusena hästi mõis-
tis ajalooõpetuse kui ideoloogilise relva olemust, selle
tõendiks võiks olla "Eesti Postimehes" 1870.a. 16.detsembri
numbris äratoodud teade Viljandi valla volimeeste koosoleku
otsusest sama aasta novembris : "Jakobsoni kooli lugemise
raamat jääb lugemise õppimise raamatuks ja 2) Jakobsoni
geograafia raamat maailma maade raamatuks." Ja edasi: "Aga
kibedat nalja tuli ka sekka. Isanna asjade jutustamiseks
anti nõu, üht saksakeele raamatut eestikeele überpanna,
kelle pealkiri on: "Eestlane ja tema herra!" ("Muidugi ei
saa seda keegi koolis lubama ega tegema", lisab kirjasaatja
veel lõppu).¹

Suurt tähelepanu on ajaloo õpetamise ja ajaloo õppimi-
se küsimustele eesti rahvakoolia pühendanud Eesti Kirjamees-
te Selts. Juba esimesel Viljandis peetud koosolekul 25.veebr.
1872.a. otsustati pärast pikemat nõupidamist ning läbirääki-
misi, "et häda pärast" on tarvis "edaspidi" kirjutada muu
hulgas "maailma (iseäranis isamaa) sündinud asjade raamat".
Võttes arvesse ka J. Hurda soovi "õpetusraamatut isamaa
sündinud asjust" valmistada, usaldati sellise raamatu kirjuta-

1

Jutt oli muidugi 1861.a. Berliinis anonümselt ilmu-
nud raamatust "Der Esthe und sein Herr", mille ilmu-
mist kaasaegsed suursündmusena hindasid ning, mis
eesti rahvusest või eestlaste saatusele kaasatund-
vate haritlaste kaudu kiiresti levis ja ka talurahva
hulka tee leidis. Vrd. ka J. Kõosaar, "Ühest vene
progressiivse ühiskondliku mõtte esindajast Eestis",
"Edasi" nr. 9, 11.I 1952 ja Eestlane ja tema isand,
Tallinn 1959, lk. 21.

nise ülesanne J. Hurdale.¹

Seltsi aastaraamat 1874.a. ilmus kooliõpetaja ja seltsi liikme G. Blumbergi artikkel "Kodunaa õpetusest", kus autor põhjendatult nõudis enne tegeliku ajalooõpetuse juurde asumist koduloo õpetamise näol õpilastele ajaloo õppimiseks vajalike algmõistete andmist: "Nõnda ei või ka

¹ Eesti Kirjameeste Seltsi aastaraamat, Tartus 1873, lk. 71, lk. 72. Vt. ka J. Hurt, Kiri Eesti Kirjameeste Seltsi esimesele koosolekule (1872), "Jakob Hurda kõned ja avalikud kirjad", toimetanud Hans Kruus, Tartu 1939, lk. 104.

Mõtte eesti ajaloo raamatute kirjutamise vajaduse kohta algatasid teatavasti "Peterburi patrioodid", kes olid osa saanud vene progressiivse kultuuri mõjudest. 31.dets. 1863. kirjutas J. Köler Hurdale: "Et rahva vaimu natukene äratada, on neli meest (Karell, Russow, Berenhof ja mina) arvamisele jõudnud, et isamaa ajalugu kõige rohkem tarvis läheb. Kui Teile nüüd teatada võiksite, kas võiks vaeva oma peale võtta, igähele arusaadavat ja kui võimalik õige lühikest ajalugu kirjutada, siis andke seda nulle ometi teada. Trükikulude eest kanname juba meie hoolt, ainult peab ajalugu varsti kirjutatud olema. Siinsest tsensuurist viime meie selle juba läbi. Kas oleks hädakorral Jannsen valmis rahvalikku keelt ümmarguseks tegema, kui eeltöö teise tehtud on? Mul on nõu Russowit sundida, kui kedagi teist ei leidu. Teile peate aga meie jõudusid patemini tundma kui mina!" ("Eesti Kirjandus" 1911, lk. 185-186).

Oma vastuses Kölerile 7. jaan. 1864.a. kirjutab Hurt: "Isamaalist ajaloo raamatut oleks eestlastele auidugi hädasti vaja. Tublit meest, kes selle kirjutada võiks, ei tea ma Teile sel silmapilgul mitte nimetada. Dr. Kreutswald on liialt oma arstliku elukutse läbi seotud, ka võiksid tal puududa üksikasjalised teadmised kohalikus ajaloos. Jannsen - kui tal ka kirjutamiseks tarvilik ajalootundmine ei puudu - kirjutaks, kardan ma, liiga aralt. Peaksite Teile aga ühe rahvasõbra leidma, kes eeltöö tarviliku hoolega valmis teeks, siis meie Tartus juba hoolitseksime rahvaliku viili ja ümmarguseks tegemise eest. Rääkige ometi härra Russowiga! Raamatu suuruse määraksin mina umbes 300 trükilehekülje peale, liiga suur lühendamine teeks raamatu kuivaks." ("Eesti Kirjandus" 1910, lk. 453).

Sellele Hurda kirjale vastas Köler 17. III 1864.a., et "ajaloo jaoks ei ole veel kedagi leitud". ("Eesti Kirjandus" 1911, lk. 29).

historia õpetus tõeste sigineda, kui mitte üks tulus ettevalmistamine sellele õpetusele ei ole lastele pakku- tud.

Sääl / -heas koolis/ arvatakse, et ennemuistsed jutud ja piibli lugud historia meele ja mõistuse põldu hakkatuselt kõige paremini harivad. Sinna juurde tuleb siis õpetus nende meeste elukäigust, kes inimeste sugu ja seltsile suurt hääd olivad teinud. Siis vast võib his- tooria õppetuse hakkata." ¹

1875.a. kinnitati dr. Veske ettepanekul "historia raamatute läbivaatajaks 1 asjatundja kohtumõistjaks" soo- viga "Andku Jumal, et nendel meestel korda läheks oma rahvast nii palju kui võimalik õpetada mõistma, mis sant ja mis hea raamat on." ²

3. jaan. 1879.a. kuulati seltsi koosolekul ära seltsi liikme P. Undritza ettekanne "Ajaloõ õppimise tähtsu- sest". ³ Kõnel on käesoleva töö teema seisukohalt suur

"Tubli mees" siiski leidis. Viinakuu 6. päeval 1868.a. pidas noor C. R. Jakobson oma esimese isamaakõne, mis koos kahe järgmisega 1870.a. trükivalgust nägi ning Jakobsoni vastase, "Tallinna Sõbra" toimetaja W. Eich- horni sõnade järgi "tuletunglana ilma sisse virutati". Nii ei jäänudki Hurdal muud üle, kui "isamaa sündinud asjade" raamatu kirjutamine Jakobsoni arendatud kontsept- sioonide pehmendamise eesmärgil enda peale võtta.

¹ G. B l u m b e r g, Kodumaa õpetusest, "Eesti Kirjamees- te Seltsi aastaraamat 1874", Tartu 1875, lk. 28.

² EKS. aastaraamat 1875, lk. 94.

³ P. U n d r i t z, Ajaloõ õppimise tähtsusest (Kõne, mis Eesti Kirjameeste Seltsis 3. jaan. 1879 peetud), "Sakala Lisaleht" nr. 4, 6, 7, 27. I, 10. II ja 17. II 1879; vrd. ka EKS-protokollid, XVII koosolek Tartus, 3. Jaanuaril 1879, lk. 6-7.

tähtsus, kuna ta annab küllaltki ülevaatliku pildi ajaloolase metoodilise mõtte tasemest ja ajaloo õppimise eesmärkidest eesti kodanliku rahvusliku liikumise kõrgperioodil. Kuna kõnes esiletoodud seisukohad olid foruleeritud põhiliselt C. R. Jakobsoni "Kolmes isamaakõnes" esmakordselt antud kodanlik-demokraatliku ajalookäsitluse põhikontseptsioonide alusel, avaldati kõne täielikult ja ilma kommentaarideta "Sakalas", hoolimata ettekande autori lähedusest kodanlik-konservatiivse suuna parteile.

Seepärast võime kõnes avaldatud mõtteid pidada ka kodanlik-demokraatliku ajaloolise mõtte seisukohtadeks ajaloo õpetamise alal.¹

Refereerin alljärgnevalt ettekande põhiteese. Käsitledes üksikasjalikumalt ajaloo õpetamise küsimust eesti rahvakoolis ja pidades ajaloo puudumist vallakoolis "väga kahetseniavääriliseks puuduseks, mille parandamine meie käes ei seisa", soovitas ettekandja kasutada seda enam koolilugemike ajalooainelisi palasid.

Ajaloo õpetamise ühe põhiülesandena käsitas kõneleja "isamaa² armastuse äratamist oma laste südames". Pidades seejuures tarvilikuks, et iga koolmeister peaks ka "ise

¹ Üldse ei olnud ajaloo õpetamise küsimustes kunniagi leeri vahel olulisi erinevusi, mida tõestab ka asjaolu, et C. R. Jakobsoni lugemikus enamik ajaloolisi palasid oli J. Hurda kirjutatud.

² Isamaana kitsamas mõttes käsitas kodanlik-demokraatlik ajalooline mõte Eestit kui Vene riigi osa, laiemas mõttes aga Venemaad.

palaw isamaa armastaja olema",¹ juhtis ettekandja ühtlaasi tähelepanu nendele patriotismi kasvatamise võimalustele, mida eriti eesti rahva ajalugu sisaldab: "Kui palju enam ei pea terve rahvas oma ajaloo peale suureline olema! Mitte see üksi, et meie rahva liigetel üks emakeel on, ei tee neid veel üheks rahvaks, vaid palju enam ühendab neid endine vägevate Kalevite aeg, pärast 700 aastane walu ja orja aeg, praegune priiuse aeg, meie ühine rõõm ja kurbus, meie ühine Aleksandri Kool, meie ühised Suia Pärdid, meie ühine õnn ja õnnetus, ka iai meie ühised loomu headused ja halbused. Seda kõike õpetab meile ajalugu."

Samas kõnes määrati kindlaks nõuded, milline peaks olema rahvakoolidele kirjutatud "üleüldine ajalugu". Kõneleja pidas peanõudmiseks "tõsidust", s.o. raamat olgu kirjutatud teaduslikul alusel, ning soovitas raamatu koostamisel kasutada biograafilist meetodit: "Ajalugu olgu rahvakoolidele ja rahvale kirjutatud elulugudes."

Tähelepanu väärrib seejuures rahvalikkuse idee esiplaanile nihutamine: "...aga jutustav elulugu peab ühe rahva ja suurte sündmuste keskes seisma... Jutustavas eluloos peab meile terve rahvas ja aeg nagu peeglist silma paistma."²

Õpiku keele suhtes püstitas kõneleja nõude, et see peab "kerge ja lõbus" olema, ning soovitas õpiku koostamisel suure materjali hulgast "üksi niisugused lood" välja võtta, "mis

¹ Sakala Lõsleht nr.7, 17.II 1879.

² Sealsamas.

iseäranis waimu harimise wõimulised on", ning need lood astmetena ära jaotada nii, et "esimese astme tükid wahest alamas klassis ja teise astme tükid esimese astme tükki korrates ülemas klassis läbi võetakse".¹ Tuues rea konkreetseid näiteid eesti majanduslikust ja poliitilisest elust selle kohta, et "ilma elu nõuab ühte wiisi wägevat võitlemist", pidas kõneleja "meie igapähe kohuseks niisugusest võitlusest osa võtta".

Oleviku mõistmise, tõe ja õiguse tundmise ning eluvõitluses võidu saavutamise tähtsaks tingimuseks pidas Undritz ajaloo õppimist, "sest ajalugu on rahwaste koolmeister ning õpetab minevikku tundma, milles olevik ja tulevik juurdub".

Kõneleja nägi ajaloo õppimise tähtsust inimese "aru/s.o. wainujõudude / walgustamises", kuna ei olewat paremat abinõu "meelespidamise võimu harimiseks ja kasvatamiseks" kui ajaloo õppimine, ning seda "mitte ükski rahwa koolis, waid terwes elus".

Ajaloo õppimine arendawat "luuletus wõisu" / - kujutluswõimet / ja "sünnitawat paleusi".

Samuti teritawat ja kasvatawat ajalugu inimese mõistust, tekitades ajaloo õppijas soovi sündmuste põhjuste kättesaamiseks ja "hea mõistmiseks", näit: "kuidas see võimalik oli, et meie wahwa esawenenud häpu täiest Sakslastest ärawõidetud saiwad? Kas on meie rahvale kasuks või kahjuks, et sakslased meie maala on tulnud? jne."

"Iseäranis mõtlema äratav on ajalugu kõikides poliitika asjades." Eriti vajalikuks pidas kõneleja üldajaloo kõrval

¹ Sakala lisalet nr. 7, 17.II 1879.

"suure hoolega oma isamaa ajalugu tundma õppida, sest see virgutab meid unest, kasvatab ja teritab meie mõistust ja juhatab meile teed ja tähendab meile, mis meie kohus oma isaliku Keisari, oma laiemal ja kitsamal isamaa vastu on".

Tuues näiteid Napoleoni, "Preisli Pritsu" ja "iseäranis Peeter Suure meelekindlusest", rõhutas Undrits ajalooõpetuse üllatele tegudele virgutavat osa: "Ajalugu kihutab tahtsist taga ja juhatab teda ilusatele ja hea püüdmistele" ning kasvatab inimese "tundmist" / s. o. tundmusi, emotsioone /.

Nagu ülal esitatust selgub, nägi eesti kodanlik ajalooline mõtte ajaloo õpetamises esmajoonel selle kasvatuslikku eesmärki, rõhutades ühtlasi ajaloo õppimise tähtsust ka inimese vaimsete jõudude (mälu, kujutlusvõime, abstraktne mõtlamine jms.) arendamisel.

Eesti Kirjameeste Seltsis hiljem arutluseel olnud J. Tüligi, A. Dido, J. Kõrvi jt. ettekanded konkretiseerisid ning laenasid P. Undritsa kõnes esitatud põhitõese eesti rahva ajaloolise hariduse edendamise küsimuses.

XIX saj. 80-ndate aastate lõpul tugevnenud venestuspoliitika ja range tsensuurikontrolli tingimustes kadusid ajakirjanduse veergudelt ka arutlused ajaloo õpetamise kohta.

Uuesti ilmusid mõtteavaldused rahvakooli ajalooõpetuse suhtes meie publitsistikasse alles siis, kui sõnavabaduse mõningane avardumine 1905.-1907.a. revolutsiooni tulemusena võimaldas ajakirjanduse veergudel kritiseerida kehtivat klassikooli ning ka ajaloo õpetamist selles koolis.

Iseloomuliku kirjutise "Ajalugu meie rahvakoolis" aval-

das 1906.a. mais "Virulane" H. Valgu sulest:

"Ajaloõ õpetamine seisab meie rahvakoolis kõige viletsamal järjel. Ta peale vaadatakse kui tähtsuseta, kõrvalise õppeaine peale, määratakse vahest tund nädalas, vahest ka seda mitte, ja mis selle ainukese tunni peal ära õpetatakse, ei või kaugeltki veel ajalooks nimetada."

Edasi kritiseeris autor tolleaegseid ajalooõpikuid, kus "peale pikkade muinaslooliate vürstide ja valitsejate elulugude midagi rohkem, kui kahtlased arvud - mis ajast ja mis ajani, kelle eel ja kelle järel keegi valitses, kelledega sõdis ja mis oma riigile head tegi" ¹, leida ei ole ja kus loosungi all "oma maa käib üle kõige" noortes ainult šovinismi kasvatatakse. Esitades omapoolseid ettepanekuid ajalooõpetuse olukorra parandamiseks, nõudis autor, et ajalugu tutvustaks "noort riigikodanikku nende jõududega, mis ajaloos tegevad on", näiteks, "et verised sõjad ja muud tähtsamad ajalooaündmused, nagu orjuse kaotamine, vabaduste andmine, mitte üksikute väimude kõrge tahtmine pole, vaid nähtua, mis majanduslikul alusel seisab ja mis viimaks ise, ilma mingi kaasabitä ilmaunud oleks. Mitte üksikute isikute ja nende heategudega pole ajalool tegemist, vaid terve rahva ja temas käsitletävate klassidega. Üksi siis võib ajaloolisi nähtuseid õieti ära seletada, kui nende peale k l a s s i l i s e s t seisukohast vaadata." ²

¹ Virulane nr. 52, 4. (17) V 1906.

² Sealsamas.

Lõpuks nõuti ajaloo õpetamist emakeeles, kuna muidu "muutuks ta ikkagi võõra keele tunniks, kus küsimuste ja koostiste varal asja edasi asetakse".¹

Peterburis ilmunud ajaleht "Kiir" kirjutas: "Praegune rahvakool ei anna aga ilma ja elu kohta mingit selget pilti, vaid aitab arusaamist otsekohesegada.

... valitseva klassi poolt tellitud ajaloo õpe ei anna inimesilmast ega seltskonnast / -ühiskonnast / muud kui pettepildi. Nõnda on töörahva noorsugu rahvakoolis ainult seks otstarbekas, et valitsev klass temast seal oma tarbekohast inimeste hulka võiks kasvatada..."²

Vainukalt parodeeris D. Ilovaiski õpikute äärmuseni viidud tsaaritruudust ja valitsevate klasside tegevuse õigustamist "Narva Kiir" följetonis "Kuidas meie päevil ajaloo-raamatut peab kirjutama".³

¹ Virulane nr. 52, 4. (17) V 1906.

² Kiir nr. 13, 4. (17) II 1907.

³ Keitades vene ajaloo tähtsamaid sündmusi Ilovaiski õpiku väljapeetud paroodiana varjaagide kutsumisloost alates, jätkas ajaleht pärisorjuse käsitlениseni jõudes:

" Mineva aastasaja lõpuni valitasa Venemaal kens pruk niivõrd kens oma esilaste viisilissa lihtsuses, et väljamaalased tema üle otse kadedust tundsid. See pruk on praegu nimetuse "pärisorjuse" all tuntud. Pruk seisis selles, et mõisnikud ja talupojad kõik ühes elasid, peasegu ühes ruumis, sõid ühest taldrekust, mis ühel ehk teisel olema juhtus ja tegid tööd ühel meelol. Mõisnikud rääkisid talupoegadele "teie". - Heitke maha, austatud Klin- rääkis mõisnik, - teile antakse sada vitsahoopi!

- Teie olete väga lahke, - vastas õnnelik talupoeg naeratades - kui see minu poolt pealetükkiv ja häbemata ei ole, siis paluksin mulle juba kakasada sirakat anda.

Kuigi kriitika otsesid reaalseid tulemusi ajalooõpetuse osas ei andnud, juhtis ta ometi tähelepanu ajaloo õpetamise tegeliku olukorra puudustele ning näitas laiale töötajate hulkadele revolutsiooniliste reformide vajadust ka koolikorralduse küsimustes.

Nagu ülaltoodust nähtub, oli ajaloo õpetamise üks põhiküsimusi "kas üldse õpetada ajalugu?" ja "mida õpetada?" Oktoobri revolutsiooni eelses eesti rahvakoolis ägeda ideoloogilise võitluse probleemiks, mida põhjustas inimkonna arenemise tihed seos poliitika küsimustega. Ajaloo koolikursuse sisu oli valitsevate klasside tähtsaks ideoloogiliseks relvaks võitluses noorsoo kui eesti talurahva uue vahetuse ühiskondlik-poliitilise maailmavaate kujundamise eest ekspluateerijate klassihuvideest dikteeritud suunas.

Sama relva püüdis XIX saj. II poolel kasutada ka eesti kodanlik rahvuslik liikumine, taotledes sajandi 60-70-ndatel aastatel visalt ajaloo võtmist rahvakooli õppeplaani ning nähes õigusega ajaloo õpetamises rahvusliku teadvuse

- Olge head, kõrgesti austatud Klementi Antonowitsch! Teie heaks olen valmis kõike tegema. Ja mõisnik täitis mehe palvet- käskis tale kakssada hoopit anda. Kui päripõlv lõppes, nutsid mõisnikud ja talupojad kurbduss pärast. Mõned talupojad rikkusid silmapaistvalt sellega seadust, et nad salaja mõisnikke edasi teenisid. Öösel hiilisid nad nagu wargad mõisnikkude wäljadele, kündaid ja äestasid neid tasuta ning panid wilja kokku. Tööd lõpetades tulid nad mõisasse nahatäie järele. Armastus teoorja vastu loitis mõisnikkude südames. Ja veel praegugi loitab see leek paljudeski kallimeelsetes südames. Pole kadunud meil veel lootus, et see wana hea pruuk maksma pandakse.

Selle ajaloo kirjutaja loodab, et tema õperaamat lähemal ajal Ilovaiski mässamõttelised kirjatööd koolidest wälja tõrjub..."

(O.L. D' Or. / - - /, Kuidas meie päivil ajalooramatut peab kirjutama, "Narwa Kiir" nr.1, 14.IX 1913, lk. 4).

ning patriotismi kasvatamise tähtsat vahendit.

Ajaloo õpetamise teise põhiprobleemi "kuidas õpetada?" ümber diskussiooni tekkimiseks ei olnud tol ajal veel vajalikke eeltingimusi. Eesti Kirjameeste Seltsi kui omasege rahvusliku pedagoogilise mõtte ainukese võimaliku keskuse peatähelepanu pälvisid muud, pakilisemad küsimused; rahva teadvuse äratamine, üldrahvalike asjade ajamine ja erakondlikud jõukatsused.

Seepärast vaibus ka kooliõpetuse metoodilise külje parandamise eesmärgil seltsi juurde loodud "koolmeistrite jauskonna" tegevus peatselt.

Ajalooõpetuse metoodilise külje üle diskuteerimiseni ei jõutud ka 1905.a. lõpukuudel toimunud kooliõpetajate konverentsidel, kuna siingi olid esiplaanil kooli demokraatiseerimise taotlused, nende hulgas muidugi ka ajaloo valakooli õppeplaani võtmise nõue.¹

3. Ajaloo kui õppeaine maht ja aisu.

- A) Kohalike ülesmaakoolivalitsuste ja ministeeriumi õppeplaanid ning ajaloo programmid.

Käsitledes ajaloo õpetamist eesti rahvakoolis, ei saa mõelduda rahvakooli ajalookursuse struktuurist ja loogilisest stiilist, tol ajal kehtinud ajaloo programmidest.

Seepärast antakse alljärgnevalt ülevaade kubermangude

¹ Viljandi maakonna kooliõpetajate koosolek, "Uudised" nr. 95, 9. dets. 1905.

ülemmaakoolivalitsuste ja Vene Rahvabariduse Ministeeriumi programmidest eesti rahvakooli jaoks ja nende koostamise põhiprintsiipidest.

a) L u t e r i u s u v a l l a - j a k i h e l -
k o n n a k o o l i d e a j a l o o p r o -
g r a m m i d .

Esimest korda eesti kooli ajaloo esineb ajalugu õppeainena Liivimaa ülemmaakoolivalitsuse poolt 1874.a. kehtetatud "Liivimaa Lutheri usu maakoolide õpetuse plaanides".

Üheklassilises vallakoolis ajaloo õpetamist ei olnud ette nähtud. Siiski lubati seda teataval määral ühenduses geograafia õpetamisega. Nimelt oli "õpetuse plaanide" § 18 p.3 lisas märkus, et "kui koolmeister võib, andku ta historia õpetust lühidelt aga näitlikult kõige kuulsama inimeats elulugu üle; ometi ei ole see mitte üleüldine nõudmine, vaid esiti saagu historia ja loomuse / s. o. loodusloo / õpetusest aga nii palju antud, kui seda lugemise raamatute juure võib lisada." ¹

Järelikult pidi õpetuse meetod, ajaloolise materjali maht, sisu ja jaotus kindlaks määratama lugemikuga.

Teiseks võineldas vallakoolis ajaloolist materjali käsitleda õppeplaani § 18 p.1, kus geograafia õpetamist puudutades nõuti õpilastele "inimeste lugude ja tegude elupaiga"

¹ Liivimaa Lutheri usu Maakoolide õpetuse plaanid 1874 .
§ 18, p.3. Vrd. ka : Koolipidamise seadus Eestimaa
Kvangeeliumi Lutheruse usu maa-koolidele, Tallinn 1878,
lk.11, § 34 ja Kooli õpetuse plaan, Viljandi 1876,
lk. 7, punkt 6.

tutvustamist, ja § 18 p.3, mille järgi "paljalt nimesid nimetada ei sünni, vaid õpetatav asi tulgu näitlikult kui selge pilt silme ette".¹

Kolmandaks võimaldas ka piiblilugu anda vallakooli õpilastele üldajaloolist materjali seoses piiblimuinaslugude tegelaste tegutsemisfääriga Egiptuse, Foiniikia, Assüüria, Meedia, Babüloonia, Pärsia, Makedoonia, Kreeka ja Rooma vana ajaloo valdkonnas.

Seega tuleb meilgi ajaloolise materjali käsitlemist vallakoolis vaadelda seoses enakeele lugemise, geograafia ja piibliloo õpetamisega.

Millisel määral ülalmainitud ainete käsitlemisel vallakoolis ajaloolise materjali edasiandmine üldse võimalik oli, selle kohta saame andmeid Tartu vallakoolmeistrite seminaril tolleaegse direktori Fr. Hollmanni kõnest "Üldise ajaloo õpetamine walla-koolis", millega ta esines koolmeistrite koosolekul 19. juunil 1884.a.²

Jättes ülalmärgitud õppeainete kõrvalt vajalikul määral aega ning võttes arvesse õpilaste tähelepanuvõimet, "õppimise jõudu" ja teiste õppeainete iseloomu, pidi koolmeister koostama "histooria õpetuse" andmiseks vallakoolis "kindla plaani".

Hollmanni esitatud näidisplaani põhjal oli vallakoolis võimalik ajaloolist materjali käsitleda järgise plaani

¹ Fr. H o l l m a n n, Kõned laste õpetamisest ja kasvatamisest, III and, Tartus 1885, lk. 70. Vrd. ka Mivimaa Lutheri usu koolkoolide õpetuse plaanid, 1874, lk.7.

² Fr. H o l l m a n n, viidatud teos, lk. 68-84.

kohaselt: ¹

Seoses piiblilooga võis käsitleda näiteks Egiptuss ajalugu nii, "et lapsed Jumala püha meeste ja Israeli rahva lugudest ja tegudest õieti võiksid aru saada". Samuti soovitati Foiniikia rahva tähtsust "vana aja paganate vaimuhariduse kohta parajal paigal silmade ette" seada. Assüüria riiki pidi käsitletama kui "kohtu mõõka, mis Tema / - jumal / Israeli vastu tupest on väljja tõmmanud, ehk.... otsakui habemenuga, misga Jumal oma Israeli rahva pead paljaks ajab". Samaaegselt pidi rõhutatama Assüüriat kui "terve Eoa -Aasia valitause pead" ja "vaimuhariduse koundajat".

Kdasi nägi Hollmanni näidisplaan ette ka Babüloni, Meedia, Pärsia ajaloo käsitlemist seoses piibli sündmustiku selotanisega, aga ka Kreeka (Aleksander, Ptolemaios, Seleukiidid jt.) ning Rooma (Pompeius, Caesar, Antonius, Octavianus) ajaloo "tähtsamate sündmuste kogumiste järge mõõda" arutamist.

Keakaja käsitlemine aga oli ette nähtud seoses "lutheruse Evangeliumi- usu eest vahvaste seisnise" arusaadavaks tegemisega, ussaeg "Evangeliumi missiooni töö tutvustamisega" lastele.

Seoses geograafia õpetamisega pidi ajaloolise aine käsitus kodumaa (= Baltikum) ja koduriigi (= Venemaa) geograafia läbivõtmisel olema umbkaudu järgmine:

¹ Fr. H o l l m a n n, viidatud teos, lk. 73 jj.

Algul mõni "ennemuistne jutt Kalevi pojast ja Al-
lukane järve kosmise käigust "ehk siis ka veel "Kerusi
kuninga tütre paha Peipa käest peaseise lugu", siis aga
lühidalt "tähtsamad sündmused järgisel moodsul:

a) Breemi kaupmeeste Läänemere idaranda mäele tule-
misest, Woodena piiskopi Willemi teisest Liivimaale tu-
lekust ning Wõõgawendade Saksarüütlike orduga ühendamisest
saadik.

b) Semgalu rahwa hävitamine ja Kuura maa lätistamine.

d) Tallinnamaa (s.o. Allataguse, Wiru - ja Harju-
maa) Taani kuninga Waldemari III käest ostmine ning Hansa
lepingu tähtsus ka meie maa linnade kohta.

e) Plettenbergi valitsuse aeg ja Evangeeliumi usu
asumine meie kodumaale.

g) Poola walitsus (Stephan Bathory saadab Liivimaa
talunikud pärisorja põlvesse) ning Jesuitlaste usukiuss-
mised.

h) Gustav Adolf ning Karl XI.

i) Suur Rootsi sõda ja Suure Peetri walitsamine meie
kodumaa üle."

Punktide a-d läbivõtmisel pidi õpilastele selgeks saama,
"kuida wiisi meie kodumaa aega mööda Saksa rüütlike ordu
ühise walitsuse alla on saanud" ja ta "püha Maarja maaks
on tehtud". Punktide e-h käsitletu pidi näitama, " kuida
Ewangeliumi usk siin on juurduma hakanud", kuidas hooli-
mata jesuiitide takistustest "ka Rootsi kuningate walitsu-
se all meie kodumaale waimu harimise alguse saanud".

Viimane punkt i aga pidi õpilastele selgeks tegema, et

"meie kodumaa kõige oma Evangeeliumi usuga, oma ära-keel-
tega ja ära- seadustega Wene keisri kaitsmise alla on saa-
nud".

Koos koduriigi / s. o. Vene riigi / geograafiaga tuli
läbi võtta ka "tähtsamad tükid Weneriigi ajalooost:

a) Ruriki asumine Novgorodi linna, Olegi asumine Kievei
linna, suurvürsti Wladimiri ristiusu wõtmine.

b) Jaroslawi walitsuse laiendamine Easjõest saadik
ja riigi jautamine poegade kätte; Wene riigi langemine Mon-
golide ehk Taaterlaste ikke alla; Nowgorodi priiriigiks
jäämine ja walitsuse laiendamine põhja Jäämereni.

d) Moskwa suurvürstide Taaterlaste vastu panemine
(Dmitri Donskoi; Joan III) ning nende üle võimu saamine
(Joan IV). Sibiri maa äravõtmine (Jernak). Rjuriki sou
lõpmine. Boris Godunov ja talunikkude pärisorja põlve ha-
katus. Wale Dmitrid.

e) Romanovi sugu saab Tsaaride aujärjele. Riigi laien-
damine lõuna poole (Dnjepri kasakad), Peeter I.

g) Katarina II (Kuuramaa annab ennast Wene Keisri
valitsemise alla; Poola riigi ots).

h) Aleksander I. (Soomamaa, Besarabia, Poolamaa saa-
wad Wene keisri alla; suur Prantsuse sõda; Läänemere ku-
beraangudes talurahwa pärisorja põlve lõpetamine).

i) Nikolai I (Kaukaasia maa wõtmine).

k) Aleksander II (Talurahva priikslaskmine Vene-
maal; Weneriigi asutamise loo aastane mälestuse pidu
ja auusannas Nowgorodis 1862; wiimane Türgisõda 1878):

Näidisplaani autori arvates pidi kodumaa (s.o. Baltikumini)

tundmist õpetatama teisel ja kolmandal õppeaastal, kodu-riigi (s. o. Venemaa) tundmist koos ajalooaga aga "suurte" ehk "kordaja laste" ¹ esimesel talvel, s.o. 12 õppetun- niga.

Euroopa maade geograafia käsitlemisel ei võimaldanud aeg iga riigi ajalugu enam kuigi üksikasjalikult puudu- tada ja siin pidi piisama selle meenutamisest, mis vastava riigi ajaloost kodumaa ajaloo jutustamisel oli läbi vöe- tud.

Täiendavat ajaloolist materjali pidi antama üksnes veel Muhamedist (seoses Türgimaa geograafia käsitlemisega), Araabiast ja "Portugali, Hispaania ja Britani valitsuste kohta ülemere mades" seoses nende maade geograafia käsit- lemisega.

Seega sisaldas F. Hollmanni näidisplaan vallakooli jaoks küllalt ulatuslikku ajalookäsitlust, milles õige olulise osa võttis enda alla balti saksa ajalugu tihedas seoses ristiusu Baltimaadele toomise looga. On aga ebatöe- näoline, et ajaloolist materjali sellisel määral kõikides vallakoolides oleks läbi vöetud, kuna real juhtudel ei võimaldanud seda juba vallakooliõpetajate puudulik ajaloo- alane ja üldhariduslik ettevalmistus. Siiski on andmeid, et mõnel pool on lookesi ajaloost vallakoolides tööpooldest õpetatud. ²

¹ Õpitu meeldetuletamiseks ja ka uute teadmiste õpetami- seks korraldati vallakooli lõpetanutele eripäevi või -nädalaid (talvel vähemalt 14 päeva), millest osavõtjaid nimetatigi "suurteks" ehk "kordaja lasteks".

² H. S p e e r, viidatud teos, lk.407, märkus 494. Paljudes oli vallakoolile soovijate jaoks juurde lisatud veel neljaski klass, kus õpetati muu hulgas ka ajalugu. (Seal- samas, lk. 409, märkus 502).

Kaheklassilise kihelkonnakooli jaoks nähti "sündinud asjade tundmiseks" ette kummaski klassis 2 tundi nädalas. "Õpetuse plaanides" määrati kindlaks ka ajalooõpetuse eesmärk: "Inimese elust ja selle muutmisest jumaliku juhataja kät ära tunda ja seal juures kooli lapsi kuulsa inimeste eesmärgide läbi viisipäralikult vaimu poolest ülendada ja kinnitada."¹

"Õpetuse ärajagamine" teostati õppeplaanis järgiselt:

"2. klass: Kolmest aastast kuulsa meeste elulugud, nimelt "Kreeka" ja Roomarahva kõige vanemast aastast. Persia ja Kartagu sõa aeg, esimesed Rooma keisrid, Karl Suur, Friedrich I jne." (2 nädalatundi)²

1. klassis: Sügavam vaimu harimise tundmine koigis aegades ja ühes sellega sündinud lugude ja aea arvude üleüldne tähele panemine. Lõpetuseks lühidelt isamaa "historia" / mille all mõeldi luteri usu koolides Balti-kumi ajalugu / (2 nädalatundi)³

¹ Liivimaa Luteri usu Maakoolide õpetuse plaanid 1874, § 41, p.1.

² Sealsamas, p.2.

³ Sealsamas, p.2. Huvitav on asjaolu, et Eestimaa kubermangu luteri usu kihelkonnakoolides õpetati ajalugu ainult 1 (!) nädalatunniga järgise plaani kohaselt:
"§ 55. Maailma sündinud loud. Õpetuse kasu /s.o.mida laps peab kooli lõpetanult teadma/: Kõige tähtsamate inimeste ja sündinud asjade tundmine manas keskuses ja uuemas maailma ajas. Õpetamise kord /s.o. meetodid/: Kõige kuulsama inimeste elu kõik saagu täiemalt räägitud ja kõige tähtsamad asjad, mis nende läbi ehk nende ajal sündinud, juure lisatud." (Koolipidamise Seadus Eestimaa Evangeeliumi Luteruse usu maa-koolidele, Tallinnas 1878, lk.17).

Nagu esitatust selgub, nägi kaheaastase õppeajaga luteri uue kihelkonnakooli ajaloo programm ette õppida üldajalugu ning selle lõpetuseks lühikest ülevaadet "isamaa ajaloo" loost.

Ajaloo sündmuste ja-faktide valikul lähtuti järgmistest printsiipidest:

1. Üldajaloo kursus pidi olema õpilaste religioosse kasvatuses teenistuses ning juhtima koolilapsi "inimese elust ja selle muutumisest jumaliku juhataja kätte äratundmiseni". Religioosse kasvatuses printsiip ajalooõpetuses leidis edasist konkretiseerimist ja lahtimõtestamist õpetajaid ettevalmistavate asutuste metoodikatundides. Seminarikasvandikele sisendati pidevalt vajadust selgitada lastele inimekonna ajalugu jumaliku ettehooldes idee vaatekohalt: nii, et "lapsed, märgates vana maailma liikumist ja sündusi tähele pannes märku saavad, kuidas kõik maailm elava Jumala valitsuse ja kohtuvõimu alt mitte kuhugi ei pesse, vaid kes tahes või tahtmata ikka peale kõigeväelise Issanda õiendamist mööda viimse kohtupäeva vastu valmistub"¹; et "sündinud lugu ei ole muud, kui Jumala tööde ja otsuste tähed ja märgu andmised, kuidas tema ilma, iseenesest inimest ülal piab, valitseb, karistab, auustab, selle järele, mis iga mees ära on teeninud, kurja või head".²

¹ Fr. H o l l m a n n , Kõned laste kasvatuses ja õpetuses, III and, Tartu 1885, lk. 84.

² Kaarma vallakooliõpetajate seminaris õpilase Carl Joseph Falgi üleskirjutused metoodikast ja muust, 1894 /pagineerimata/.

2. Tihedas seoses ajalooõpetuse religioosse iseloomuga pidi kihelkonnakooli üldajaloo kursus olema kõlbelise kasvatuses teenistuses. Programmi udune formuleering vajadusest "kooli lapsi kuulsa inimeste eesmärkide läbi viisi-päralikult vaia poolest ülendada ja kinnitada" tähendab tegelikult kõlbelise kasvatuses printsiipi ajalooõpetuses. Kuidas seda printsiipi tuli rakendada ajalooliste faktide valikul, selgub rüütelkondlike seminaride ajaloo-metoodika õpetajate seletustest.

Saaremaa rüütelkonna ülalpidamisel oleva Kaarna seminari ajaloo-metoodika kursuses selgitati kõlbelise kasvatuses printsiipi rakendamist ajalooõpetamisel järgmiselt: "Ajaloõ õpetus aitab auusa ja autu töö ja nende põhjuste üle otsust anda, õpetab õigust ja ülekohut, töt ja petust, asjaolu ja paljast välimist paistust ära tundma. Kõik mis ajalugu pakub, olgu tōsi, siis õpib laps inimeste tööde üle ise-nessesest otsust andma, kas nad kombelised on või kõlvatumad".

Kuid sealsamas järgneb: "Meie ei või rahva koolis kõik tōtt ära jutustada ... meil ei ole tarvis kõiki inimeste halbu tōõsid ette kanda"¹, kusjuures selle all ilmselt mõeldi vajadust varjata õpilaste ees eesti talurahva julma ekspluateerimist balti saksa parunite poolt, saksa vallutajate hirmutegusid XIII sajandil.

Sama eesmärki taotles ka Pr. Hollmann, kui ta Tartu seminaris koolmeistrite koosolekul kõneles: "Ennemini jäägu "historia õpetus" andmata, kui et seda ... tööriistaks

¹ Kaarna vallakooliõpetajate seminari õpilase Carl Joseph Falgi üleskirjutused metoodikast ja muust, 1894.

peaks tehtava, mille abil noore sou hingesid vaguse mee-
le ja jumalakartuse jälgede pealt ära eksitatakse ja neid
lambakarja viisi hallikate juurde jooma asetakse, kust se-
gaduse vaimu vihavesi üles keeb, olgu küll et seda "rahvu-
se", "vahvuse", "vaimu vabastamise" wõi midu auusaste kõ-
lawal nimel tehakse. Kristlikus rahwakoolis ei pea niisugu-
sele poliitika tülitsemise pinnast tärkanud waimule ega te-
ma hingetoorusesse ässitamisele ei maad ega mahti antama."¹
Nagu ülaltoodud näiteist selgub, näis balti saksa aadel
oma seminaride kaudu lähenevat kõlbelise kasvatamise küsi-
musele ajaloo õpetamisel üldinimlikest, nagu klassidest
ja seisustest kõrgemal seisvatest mõistetest- kasvatamine
tõe, headuse, aususe ja õigluse waimus. Kuid samas avaldub
halvasti varjatud silmakirjalikkus, kuna tegelikult pida-
sid nad üldinimlike printsiipide taha pugedes ajaloo õpe-
tamisel alati silmas kitsaid, seisuslikke huve.

3. Üldsajaloo kursuses pidi pearõhk langema Saksamaa
käsitlemisele. Erilise tähtsuse omistamine programmis sel-
listele teemadele, nagu Karl Suur, Friedrich Suur jt., an-
dis ühtlasi suuna üldajaloo käsitlemiseks vastavalt Saksa
XIX sajandi reaktsioonilise kodanlik-junkurliku historio-
graafia kontseptsioonidele. Ajalugu-see pidi olema refor-
matsiooniajalugu, mis paratamatult viis välja Saksamaa aja-
loo õppimisele.

Seega mõtlesid balti saksa aadel ja waimulikkond "isa-

¹ Fr. H o l l m a n n , Kõned laste kasvatamisest ja
õpetamisest, III and, Tartus 1885, lk. 83.

maa" armastuse kasvatamise ja "vainu viisipäraliku ülenda-
mise" all armastust Saksamaa ja sakslaste vastu, järelikult
ka talulaste armastust ja alandlikkust balti saksa parunite
vastu, Lutheri vastu, aupaklikkust luteri usu pastorite vas-
tu.

Esitatust ilmselt, et luteri usu kihelkonnakooli üld-
ajaloo kursus enne 1885.-1887 .a. koolireformi kujutas ene-
sest iseseisvat, Venemaa ajalooost eraldatud kursust, mis
ülaltoodud printsiipide vaatenurgast käsitletuna määras
kindlaks üldajalooliate sündmuste ja faktide ringi kihel-
konnakooli jaoks.

Vene ajalooost leidsid käsitlemist üksnes sellised aja-
loolised sündmused ja tegelased, millel oli üldajaloo käi-
gule otsustav tähtsus (näit. Peeter I).

Ajaloolise materjali üldajaloo kursuseks koondamise
printsiipi on programmi äärmise üldisõnalisuse tõttu raske
kindlaks määrata. Tolleaegseid õpikuid (J. G. Schwartz,
J. Bergmann) abiks võttes võime siiski väita, et kasutatud
on põhiliselt sünkronistlikku printsiipi, s.t. ühe maa aja-
lugu õpiti mitte katkestamata vooluna selle algusest kuni
lõpuni, vaid osade või perioodide kaupa, käsitledes nende
perioodide vahel teiste maa ajalugu.

Ajalookursuse selline koostamisprintsiip raskendas küll
teatud määral materjali omandamist ja suurendas metoodilisi
raskusi aine õpetamisel, kuid võimaldas õpilastel siiski saa-
da isegi tolelaegsete võimaluste piires terviklikumat pilti
inimühiskonna ajalooost, rahvastevahelistest suhetest, iga
rahva ajaloolisest osast.

Tähelepanu väärrib luteri usu kihelkonnakoolide ajaloo-
programmi kontsentrisuss printsiiip.

Ajaloolise materjali kontsentrisse ülesehituse print-
siibi võtsid esmakordselt kasutusele XIX saj. alguse saksa
pedagoogid J. H. Campe, K. L. Peter jt. ning see leidis
progressiivse printsiiibina rakendamist ka 1874.a. õppe-
programmides.

Esimene kontsenter (haaras ajalisel kihelkonnakooli
2. klassi, s.o. 4. õppeaastat) oli koostatud üldajaloo
biograafilise kursusena, kus ajaloolistest episoodidest
räägiti vaid sedavõrd, kuivõrd need olid seotud ajalooliste
isikute tegevusega.

Teine kontsenter (kihelkonnakooli 1. klass, s.o. 5.
õppeaasta) oli pühendatud sama materjali laiendatud käsit-
lemisele, kusjuures pöörati tähelepanu ajaloo sündumuste
põhjuslikkusele (kuigi puhtvälise sidemete näol) ning
lisandati kultuuriajaloolisi fakte.

Kuigi sellisel kontsentrisel ajalooõpetamisel on
iscenesest sobivates tingimustes ja õige rakendamise kor-
ral suuri pedagoogilisi väärtusi, ei saa seda meetodit tol-
leaegse kihelkonnakooli tingimustes, kus kahe teineteisele
järgneva õppeaasta jooksul tuli kogu üldajaloo mahukas kur-
sus kaks korda läbi töötada, pidada metoodiliselt õnnestu-
nud lahenduseks. Praktikas loobusidki koolid kontsentri-
lisest õpetusest ja võtsid kogu üldajalookursuse läbi ra-
diaalselt, üks kord, kuid 2-3 õppeaasta jooksul. ¹

¹ Vrd. näit. Laiuse kihelkonnakoolis, vt. käesolev
töö lk.218.

Analüüsid 1874. (1878.) aastate õppeplaanidega kehtestatud ajaloo programme, ei tule siiski arvata, nagu oleksid kõnesolevad õppeplaanid ja ajaloo programmid k ö i k i d e s luteri uue kihelkonnakoolides tõesti rakendamist leidnud. Mõnelgi juhul oskasid kohalikud mõisnikud ja pastoriid nende praktilist kehtestamist aastateks edasi lükata. Nii näiteks ei õpitud Väike-Maarja kihelkonnakoolis veel 1882.a. ajalugu. Alles pärast seda, kui kohalik elanikkond kooliõpetaja eestvõttel 1882.a. koolivalitsusele kooli madala haridusliku taseme kohta märgukirja esitas ja õppeplaanil laiendamise korras ka üldajaloo õpetamist nõudis, lubati Väike-Maarja kihelkonnakoolis õpetada ¹ J. Bergmanni õpiku järgi üldajalugu ja P. Koide tõlgitud õpiku järgi vene ajalugu.

1874. (1878.) a. programmi alusel toimus ajaloo õpetamine eesti luteri usu maakoolides kuni 1885.-1887.a. koolireformi teostamiseni. Õpperingkonna kuraatori korraldusega 15. okt. 1891.a. kehtestati Tartu õpperingkonna luteri usu valla- ja kihelkonnakoolides uued õppeplaanid, mille järgi kihelkonnakooli almas ja ülemas jaos nähti ajaloo õpetamiseks ette kummaski 3 nädalatundi. Et senised programmid enam uutele nõuetele ei vastanud (näit. ajaloo õpetamisel onistati liiga vähe tähelepanu Venemaale), tegi õppering-

¹ Märgukirja esitajad kutsuti veel samal aastal "koolikohtusse", kus võõrnünder norivalt küsis: "Või nii, siis niisuguseid Wissenschaftisid tahate teie siin koolis talulastele õpetada, mida meie lapsed docakoolis õpivad?" (Väike-Maarja kihelkonnakool, praegune algkool 1873.1923, Rakvere 1923, lk.12 ja 18).

konna kuraator ettepaneku juhinduda õpetamisel 2- klassi-
liste ministriumikoolide programmidest, kusjuures õpeta-
tava aine mahu ja kvaliteedi pidi kindlaks määrama ka ka-
sutatav õpik.¹

Sellega seoses hakati kihelkonnakoolis erilist tähele-
panu osutama vene ajaloo õppimisele.² Õpetus algas Rjuri-
kuga, ning et uute sõnade õppimine, keelelised harjutused
ja vajalikud kordamised rohkesti aega võtsid, siis jõuti
kahe kuni kolme õppeaasta jooksul Ivan IV-ni, mõnikord vae-
vu ka Peeter Suureni. Tavaliselt jäeti õpetus sinna pooleli,
kuhu just parajasti jõuti. Asjaolu, et vene ajalugu terviku-
na kihelkonnakooli õppeaja jooksul ei suudetud läbi võtta,
tekitas rahulolematust. Kihelkonnakool oli suurele osale
jõukamatest talulaestest lõpukooliks. Seepärast nõudis jõukasa
talurahva huve esindav "Eesti Postimees", et kihelkonnakool
annaaks tervikliku ja lõpetatud ülevaate õpitavast aineist.

Pealegi peeti vene ajaloo algperioodist õpitud muinas-
jutte Askoldist ja Dirist, Korostelli slanike tüssamisest
pehme südamega Olga poolt jms. täiskasvanuile liiga naiiv-
seteks.

Seepärast soovitati „vene ajaloo kaks esimest järku või-
malikult kokkuvõtlikult esimese talve jooksul läbi võtta,
käsitledes üksnes neid sündmusi, mis kolmandat ajajärku on

¹ Eesti NSV RAKA, f. 384, n. 1, s.-ü.1247.

² Esialgu püüti küll mõnedes koolides üldajalugu sel teel
käsitleda, et ühel nädalatunnil tarvitati enakeele luge-
misraamatuks J. Bergmanni üldajaloo õpikut (J. Saarniit,
Vastseliina algkool 1737-1937, Vastseliina 1937, lk.25.).

sünnitanud ja teda kannavad, mille tundmata kolmandast
sjajärgust mitte aru saada võimalik ei ole".¹

Teisel talvel aga pidi käsitletama üksnes kolmandat
perioodi (s.o. Peeter Suurest tolleaegse tänapäevani) ja
seda kahel põhjusel:

1) et õpilased mõistaksid mineviku sündmuste mõju
tänapäevale ja tulevikule;

2) et kasvatada lastes "riigialamlikku tundaust".
Niselt pidi tutvustamine "niisuguste üliwaimukate (genial)
valitsejatega, nagu Peeter I ja Katariina II, panema
lapse kujutusvõimu vägevasti tegevusse" ning olema neile
eeskujuks; samuti püüti äratada lastes tänutundmust "niisuguste
inimesesugu heategijate" vastu, nagu Aleksander I,
Aleksander II jt., kes oma riigi sisemise korraldamisega
olevat "oma alamatele üleüldse õnne ja jõukat olemist too-
nud ja Eesti rahva käekäiku i a e ä r a n i s / minu sõ-
rendus, K.K./ parandanud".

Selline käsitusviis pidigi taotlema "auukartuse tekki-
mist ka niisuguste wägewate walitsejate J ä r e l t u l i ja
/ s.o. parajaasti troonil oleva keisri; sõrendus minu, K.K./
vastu" ja kasvatama truudust troonile.²

Alles 1899. aastaks töötati välja Riia õpperingkonna
rahvakoolide jaoks õppeainete näidisprogrammid.³ Need pro-

¹ Postimees nr. 19, 27.I 1892.

² Sealsamas.

³ Eesti NSV RAKA, f. 384, n. 1, s.-ü. 1261.

grammid olid koostatud Riia õpperingkonna algastae koolide kolme põhitüübi jaoks, s.o.

- 1) vallakoolide jaoks, kua õppetöö kestis kolm talve;
- 2) evangeeliumi- luteri usu kihelkonna maakoolide jaoks, mis pidi olema vallakoolide järgnevaks astmeks 2-aastase õppeajaga ;
- 3) 3- aastase õppeajaga linnaalgkoolide jaoks.

Näidisprogrammides anti kooliõpilastele vajalike teadmiste hulga miinimum, kusjuures juhul, kui üks või teine kool asus eriti soodsates tingimustes (näit. eraldi õpetaja iga jao tarvis, iga õpilasgrupi jaoks eraldi klassituba), võis õppekursust laiendada täiendavate teadmistega. Muidugi võidi seda teha ainult rahvakoolide direktori loal ja õpperingkonna kuraatori teadmisel.

Luteri usu kihelkonna maakoolide jaoks koostati järgmine õppeplaan:¹

Õ p p e a i n e d	Nädalatundide arv jagudes	
	noorem	vanem
Usuõpetus	4	4
Vene keel	8	6
Enakeel	3	3
Aritmeetika	6	6
Geograafia koos loodusõpetusega	2	4
Ajalugu	3	3
Ilukiri, joonistamine ja joonestamine	3	3
Laulmine	3	3
Kokku:	32	32

¹ Eesti NSV RAKA, f. 384, n. 1, s.-ü. 1261.

Vallakoolide õppeplaanis ajalugu ei olnud ette nähtud. Küll aga nõuti programmis, et vallakoolides geograafia õpetamisel selliste linnade puhul, nagu Kiiev, Moskva, St. Peterburg, oleks antud õpilastele lühiteadmisi ka nende ajaloolisest tähtsusest.

Kihelkonna maakoolide ajalookursus pidi tutvustama õpilasi tähtsamate sündmustega nende järgnevuslikus seoses, väljapaistvate ajalooliste tegelastega ja isamaa ajaloo (alates vanadest slaavlastest ja lõpetades Aleksander III-ga), võttes arvesse õpilaste iga ja arenguastet. Programmi seletuskiri nõudis ajalookursuselt lihtsust, selgust, elavat esitusviisi ning silmnähtavat ajaloolist seost esitatavate sündmuste vahel ilma liigsote üksikasjadeta faktilise materjali andmisel.

Tuleb muuseas märkida, et nagu nähtub Riia õpperingkonna rahvakoolide direktorite ja inspektorite 1899.a. septembris toimunud kokkutuleku materjalidest,¹ oli kokkutulekul seoses aadlikonna ja kuberneride arvamuste läbivaatamisega rahva hariduse ministeeriumi erikomisjoni poolt väljatöötatud rahvakoolide põhimääruse projekti kohta arutusel isamaa ajaloo võtmine iseseisva õppeainena ka vallakoolide õppeplaani.

Kuna erikomisjoni poolt tehtud ettepanek pikendada õppesega vallakoolides 4-le talvele -ei leidnud kohaliku aadli ja kuberneride poolt majanduslikel kaalutlustel poolehoidu, jõudis kokkutulek seisukohale: ajalugu iseseisva

¹ BAKA Leningradis, f. 733, n. 172, s.-ü. 614.

õppeainena vallakoolides õppeplaani välja jätta, selle asemel aga võtta rahvakoolide põhimäärusesse sisse märkus, "et teisel ja kolmandal õppeaastal antakse õpilastele andmeid isamaa ajaloo lugemiku alusel seletava lugemise tundides".¹

Tegelikult esines 1899.a. näidisprogrammide rakendamisel luteri usu kihelkonnakoolides olulisi raskusi. Kuigi õppekursuse poolest pidid kihelkonnakoolid olema vallakoolide kursuse jätkuks, ei olnud asi praktiliselt sugugi nii. Viiga seisnes selles, et luteri usu kihelkonnakoolide õpetajad ei saanud sageli kihelkonnalt muud hüvitust kui mastüki kasutamise õiguse ja 1-1¹/₂ rubla kuus iga õpilase kohta õpetamise eest. Taotlede võimalikult suuremat töötasu, võtsid kooliõpetajad kihelkonnakooli lapsi, kes polnud vallakooli läbi teinud, või isegi selliseid, kes ainult aabitsat tundsid. Õpilaste niisuguse koosseisu juures ei olnud loomulikult võimalik läbi võtta nõutavat õppeprogrammi. Praktiliselt oli igal taolisel koolil oma õppeprogramm, mis oli kohandatud olemasoleva õpilaskontingendi jaoks ning kujutas enesest midagi valla- ja kihelkonnakooli vahepealset. Rahvakoolide inspektorite arvates iga loo kihelkonnakooli kohta vaid lo kooli vastasid 1899.a. programmi nõuetele.²

1905.a. sündnuste mõjul võeti juba järgmisel aastal

¹ Siiski on andmeid (kaasaegsete mälestusi ja koolitunnistusi), mis lubavad väita, et kohati on ajalugu ka vallakoolides õpetatud (J. Madissoni andmed).Vrd. ka käesolev töö lk.124 , viide 2.

² Eesti NSV BAKA, f. 384, n. 1, s.-ü. 1247.

revideerimisele ka eesti rahvakooli õppeplaanid ja -programmid.

1906. a. novembris pidas oma istungeid Keetinaa kubermangu seadusandlike ettepanekute väljatöötamise ettevalmistava komisjoni koolide alakomisjon, kes töötas Balti ajuti- se kindralkubernerit juures oleva Erinõupidamise poolt kehtestatud programmi järgi.¹

Vallakoolide programmide arutamise juures väärrib tähelepanu komisjoni liikme K. Martinsoni ettepanek õpetada vallakoolis peajooni eesti ning vene rahva ajalooost koos lühikeste andmetega üldajaloost. Ettepanek ei leidnud komisjoni poolt toetust ning protokolliti eri arvamuseks.

Ka kihelkonnakoolide ajaloo programmi läbivaatamisel tehti mõningaid parandusettepanekuid. Nii arvas komisjoni liige parun Taube, et tuleb senisele programmile lisada lühike ülevaade Baltikumi ajalooost, kuna Martinson osalt poolt pidas hädavajalikuks viia kihelkonnakooli sisse üldajaloo kursus, nagu see oli olnud enne 1886. aastat.² Martinsoni programmiprojekt oli järgmine: Vanad soomesugu rahvad, nende elu-olu ja paiknemine. Baltimaade vallutamine sakslaste poolt. Mõõgavendade ordu aeg. Taanlaste, poolakate ja rootslaste ülevõim. Baltimaad Vene riigi võimu all. Vanad egiptlased, kreeklased ja roomlased. Rahvaste rändamine. Muhamed. Ristisõjad. Renessansi aeg. Reformatsioon.

¹ Eesti NSV RAHA, f. 93, n. 1, s.-d. 112.

² Sealsamas, l. 267.

Hilisenate aegade sündmused.¹

Muidugi ei jõudnud ettepanekud tegelikkuseeni. Haridus-
ministeerium andis kuraatorile loa rakendada kehtivaid
programme Riia õpperingkonnas kuni algkoolide uute program-
mide ja õppeplaani väljatöötamiseni ning pikendas nende
kehtivust veel mitu korda.²

Küll aga on andmeid, et mõnedes Baltimaade evangeeliumi-
luteri usu vallakoolides anti 1907.a. alates luba
õpetada rahuldavalt edasijõudvaile õpilastele vabatahtliku
õppeainena 3 nädalatunniga üldajalugu, pannes õpetamisku-
lud kohalikele ressurssidele.³

Samuti lubas Riia õpperingkonna kuraator 1.nov. 1907.a.
vallakoolides, linna-alkoolides ja 2- klassilistes minis-
teeriumikoolides kolmandal õppeaastal teostada ühe nädala-
tunni ulatuses seletavat lugemist Vene ajalooost, liites
selle tunni vene keele tundidega.⁴

b) 2- klassiliste ministeeriumi- koolide programmid.

Enne 1899.a. näidisprogrammide ilmunist avatud 2- klas-
silistes ministeeriumikoolides olid kasutusel väga erinevad

¹ Besti NSV РАКАР f. 93, n.1, s.-ü. 112, l. 277.

² Циркуляр по Рижскому учебному округу за 1907, lk.301.

³ Sealsamas, lk. 55.

⁴ Sealsamas, lk. 428. Vt. ka EPTUI, toinik 4, Pala
vallakool, Mall Suigu mälestused, lk. 20 ja toinik
24, Johan Kroon, Ülevaade muusika ja laulmise olu-
korrast, lk. 2.

tunnitabelid (õppeplaanid), mis õpperingkonna valitsuse poolt olid igale koolile eraldi kinnitatud.

Nende ministeeriumikoolide jaoks, mis avati pärast 1899. aastat, rakendati vähemalt Liivimaa kubermangu osas, vastavalt rahvakoolide direktori korraldusele, luteri usu koolide õppeplaanid; ministeeriumikoolide 1. klassis oli kasutusel luteri usu vallakoolide õppeplaan, 2. klassis kihelkonnakoolide õppeplaan, kusjuures samaaegselt juhitud rahvahariduse ministeeriumi 1875.a. 4. juuni instruksiooniga kinnitatud programmidest.¹

Kuigi juba 1895.a. 24. märtsil oli Riia õpperingkonna valitsuse poolt esitatud rahvahariduse ministeeriumile kohepeal väljatöötatud ministeeriumikoolide normaalse õppeplaanid projekt, ei leidnud see kinnitamist.

Ministeeriumikoolide õppeplaanid sellise tarbetu mitmekesisuse kõrvaldamise küsimus oli arutamisel 1902.a. 4.-9. nov. toimunud Riia õpperingkonna rahvakoolide direktorite ja inspektorite kokkutulekul,² kuid seoses 1899.a. näidisprogrammide eeldatava ümbertöötamisega 1903.a. lükati küsimuse lõplik lahendamine edasi.

Tegelikult alustati ministeeriumikoolide programmide väljatöötamist alles 1907. aastal, mil kehtivad õppeprogrammid rahvahariduse ministeeriumi poolt nitterahuldavaks tunnis-

¹ BAKA Leningradis, f. 733, n. 176, s.-ü. 163, l. 72.

² Eesti NSV BAKA, f. 384, nia.1, s.-ü. 1247, l. 161.

tati ning rahvakoolide direktoritele ülesandeks tehti olemasolevaid programme kohtadel arutada ning uued programmid välja töötada, püstitades neis minimaalsed nõudmised, mida võib esitada ministeeriumikoolide õpilastele.¹

Sellekohase korralduse alusel arutasid koolide õppe-nõukogud küsimust ja esitasid oma programmid vastava rajooni rahvakoolide inspektoritele, kes need omapoolsete märkustega kubermangude rahvakoolide direktoritele edasi saatsid.

Programmiprojektides paistab silma rida ühiseid ja üldisi nõudmisi.

Peasegu kõik koolid olid teinud ettepaneku alustada ajaloo õppimisega juba ministeeriumikooli 1. klassis (3. õppeaasta) peamiselt ajaloolise materjaliga tutvumisena vene või eesti keele lugemiku alusel (Narva-Jõesuu, Aaspere, Vihula 2-kl. ministeeriumikoolid jt.).

Teiseks nõuti üldajaloo võtmist ministeeriumikoolide 2. klassi I ja II jao ajalooõpetuse programmi (nõue, mida muide näiteks Haapsalu rahvakoolide inspektor pidas täiesti ülelligseks).²

Kolaandaks ja väga tungivaks nõudeks paljude koolide poolt esitatud programmiprojektides on kohaliku ajaloo võtmine ministeeriumikooli ajalookursusesse. Nii näiteks kirjutati Järvakandi 2-klassilise ministeeriumikooli programmiprojektis, et "1) ajaloo õpetamise eesmärgiks on kaasa

¹ Eesti NSV RAKA, f. 93, n. 1, s.-ü. 112, l. 2.

² Sealsamas, l. 40.

aidata õpilaste vaimsele arengisele ja mõjutada neid kasvatuslikult, kutsudes neis osile teadliku patriotismi- tunde ja selgitada neile iga inimese ja kodaniku peamist kohustust ühiskonna ja riigi ees;

2) seda kõrget eesmärki võib saavutada ainult siis, kui ajalootundides ei seisn esikohal mitte õpilastele midagi võõrast, vaid oma kodumaa, oma esivanemate minevik;

3) praegustes Baltimaade ministeeriumikoolide pro- grammides see vastuvaidlematult tähtis ajaloo õpetamise ülesanne on täiesti silmest lastud.

Seepärast tunnistas õppenõukogu tungivalt vajalikuks, et tulevikus Baltimaade 2-klassiliste ministeeriumikoo- lide programmi võetaks kohustusliku õppeainena kodukoha ajalugu, ning et selle aine jaoks oleks ette nähtud vähe- malt 1 tund nädalas¹.

Kodukoha ajaloo käsitlemist ministeeriumikoolis toetas oma ettepanekus ka Tallinna 4- klassilise linnakooli inspektor Sobolev, küalides: "Kas on võimalik laiendada ajalooõpetamisele seda sama printsiipi, mis on aluseks geograafia kursuse käsitlemisel algkoolides, s.o. alata oma maakonna või kubermangu või ringkonna ajaloost? Kui sellest printsiibist kinni pidada, siis tuleks näiteks Kostroma kubermangus alustada ajaloo õppimist selle ku- bermangu ajaloost."²

¹ Eesti NSV RAKA, f. 93, n. 1, s.-ü. 112, l.204-205.

² Sealsamas, l. 138.

Neljanda nõudmisena kerkis teravalt esile ajaloo enakeeles õpetamise nõue, kuigi Rakvere rajooni rahvakoolide inspektor oma kaaskirjas Väätsa kooli projektile arvas, et enakeelne õpetus on "mittevastav kaheklassilise ministeeriumikooli kui riikliku vene kooli vaimule".¹ Tähelepanu väärivad Tallinna neljaklassilise linnakooli inspektori Sobolevi poolt esitatud mõtted 2-klassilise ministeeriumikoolide programmide koostamiseks, sealhulgas uudsena ülestõstatud ühtluskooli nõue.² Nimelt leidis Sobolev, et programmide koostamisel tuleks lähtuda järgmistest põhiteesidest:

- 1) Programmide koostamise aluseks peab olema üldharidusliku ühtluskooli printsiip.
- 2) Programmide koostamise aluseks peab olema iga koolitüübi jaoks kursuse võimaliku terviklikkuse ja lõpetatuse printsiip.

Sobolevi arvates pidi kolmeaastane algkool kujutama enesest üldharidusliku kooli esimest astet, 2-klassiline ministeeriumikool- teist astet, 1872.a. 31. mai määruse alusel töötav linnakool- kolmandat astet ja üldhariduslikud keskastme õppeasutused- neljandat astet. Igaühel nendest neljast üldharidusliku kooli põhitüübist pidi olema oma enam-vähem lõpetatud kursus ning samal ajal pidi nende vahel olema sisemine seos, nii et õpilased võiksid vabalt

¹ Eesti NSV RAKA, f. 93, n. 1, s.-d. 112, l. 81.

² Sealsamas.

ühelt tüübist teise üle minna.

Seepärast ei tohtinud ministeeriumikooli esimese klassi programmid liigselt lahku minna kolmeaastase külakooli ja üldse üldharidusliku algkooli programmidest. 2-klassilise ministeeriumikooli kursus pidi olema iga tüüpi üheklassiliste vallakoolide kursuse edasise jätkamise teenistuses, kusjuures ministeeriumikooli 2. klassil pidi olema kehvadele, kuid oma lastele haridust anda soovivatele inimestele samasugune tähtsus linnakoolide suhtes kui viimasel oli keskastme üldharidusliku õppeasutuse suhtes.

Kui linnakooli täieliku kursuse lõpetanud õpilased, astudes keskkooli 4. või 5. klassi, hoidsid kokku 3-4 aastat viibimist keskkoolis, siis samuti pidi 2-klassilise ministeeriumikooli lõpetaja kokku hoidma 2 aastat viibimist linnakoolis, astudes kohe linnakooli 3. klassi. Sellisele süsteemile vastavalt pidid olema koostatud ka ajaloo programmid.

Nagu nähtub rahvakoolide inspektorite, ühe- ja kaheklassiliste ministeeriumikoolide ja valdade esindajate kokkutuleku protokollist 5.-9. maini 1907, otsustas kokkutulek võtta ajaloo 2-klassilise ministeeriumikooli õppeplaani 2. klassi esimeses ja teises jaos 3 nädalstunniga,¹ arvestades osaliselt ka 1905.a. revolutsiooniliste ideede mõjul projektides esitatud nõudmisi:

1. klassi kolmandas jaos (3. õppeaasta) tehti ettepanek käsitleda vene ajaloo ja kohaliku Baltimaade ajaloo

¹ Eesti NSV RAKA, f. 93, n. 1, s.-ü. 112, l. 295.

episoodilist kursust lugemike järgi vene keele ja emakeele tundides seletava lugemise näol.

Süsteemiline ajalookursus kavatseti läbi võtta ainult 2. klassis linnakooli neljanda jao kursuse ulatuses, lisades juurde andmeid üldajaloo peamistest sündmustest.

Õpikutena soovitati kasutada Parmakovski, Ilovaiski, Ivanovi ja Beljarminovi õpikuid.¹

Ministeeriumikoolide uued programmid esitati rahvahariduse ministeeriumile kinnitamiseks, kuid nähtavasti algava reaktsiooni tõttu haridusministeeriumilt nende suhtes edasisi korraldusi ei järgnenud.²

Kaasaegsete mälestuse järgi on siiski Esimese maailmasõja ajal näit. Tsali ministeeriumikoolis alanud ajaloo õppimine 1. klassi kolmandas jaos (3. õppeaasta). Õpiti vene ajalugu vene keeles Lafini õpiku alusel, 3. klassis see jätkus ka neljandas ja viiendas jaos. Üldist ajalugu aga ei õpetatud üldse.³

¹ Eesti NSV RAKA, f. 93, n. 1, s.-ü. 112, l. 295.

² RAKA Leningradis, f. 733, n. 176, s.-ü. 163, l. 72.

³ J. K o n k s u andmed. Vrd. ka Friedebert Tuglas. Mälestused, Tallinn 1960, lk. 71.

C. Vene õigeusu abi- ja kihelkonnakoolide programmid.

Vastavalt 1869.a. koostatud Liivimaa õigeusu rahvakoolide eeskirjade projektile ei olnud ka selle koolitüübi vallakoolis (abikoolis) ajaloo õpetamist ette nähtud. Kihelkonnakoolis nähti siiski ette vene teiviil- ja kirikuajaloo õppimine vene keeles. Hilisemates projektides (näit. 1870.a. omas) oli ajalugu hoopis välja jäetud.¹

Tegelikult toimus õppetöö enamikus vene õigeusu koolides ilma igasuguste programmideta ning õpetajad isegi ei olnud nendega tuttavad. 1878.a. programme rakendati praktiliselt vaid vähestes koolides.

Seepärast arutati 1899.a. oktoobris Riia eparhia vaimulikkonna XXIV kongressil Koolide Nõukogu ettepanekul ühtsete programmide kehtestamise küsimust õigeusu rahvakoolide jaoks.²

Kongress töötas Pühima Sinodi poolt Sise- Venemaa kihelkonna-kirikukoolide jaoks kehtestatud programmide alusel välja õppeainete programmid ka Balti kubermangude õigeusu koolidele.

Abikoolide programmides ajaloo õpetamist ette ei nähtud; kihelkonnakoolides aga oli ajalugu kui õppeaine sisse

¹ РАКА Ленинградс, ф. 733, н. 170, с.-д. 342, л. 52.

² Отчёт о состоянии православных народных училищ Прибалтийских губерний за 1899-1900 год, Рига 1901.

võetud.

Väljatöötatud programmid saadeti edasi Koolide Nõukogusse, kus need nõukogu liikmete ja metropoliidi enese poolt läbi vaadati, täiendati ning parandati. Lõplikul kujul vaadati programmid läbi ja kiideti heaks Koolide Nõukogu 1900.a. 20. mai istungil.

Pärast programmide trükkimist 2000 eksemplaris saadeti need kõikidesse õigeusu koolidesse laiali "kohustuslikuks kasutamiseks ja täpseks täitmiseks".

Vastavalt programmide juurde lisatud õppeplaanile õpetati üheklassilistes õigeusu kihelkonnakoolides aja - lugu 3. ja 4. õppeaastal kummaski 3 nädalatunniga.¹ Kaheklassiliste õigeusu kihelkonnakoolide ajalootundide arv oli aga tõstetud aukartustäratavalt suureks: kolmandal õppeaastal 3, neljandal 5 ja viiendal aastal koguni 6 nädalatundi. Kolmanda ja neljanda õppeaasta ajalooprogramm haaras vene ajalugu vanadest slaavlastest kuni keiser Aleksander III-ni, kusjuures ajalooõpetuse eesmärgiks seati viia õpilased kindlale veendumusele, et "meie kodumaa on alati olnud tugev oma õigeusuga ning ainuvalitsusliku võimuga, et kui jäi jõuetuks püha usk rahva hulgas, või kui ei olnud tugevat ainuvalitsuslikku võimu, sattus vene maa raskete hädade kätte ja oli lähedal hukkumisele ja et, järelikult, ainult see on Venemaa tõeline poeg, kes pühalt peab kinni püha õigeusu kiriku õpetusest ja truult teenib oma monarhi, jumala asemikku".²

¹ Примерные программы предметов преподаваемых в начальных православных народных училищах Прибалтийских губерний, Рига 1900, lk. 34-36.

² Sealmanas, lk. 29-30.

Kaheklassilise õigeusu kihelkonnakooli 5. õppeaastal nägi programm vene ajaloo alal ette järgmise ainejaotuse: Algteadmised vene ajaloost seoses andmetega vene kiriku ajaloost. Tähtsamad sündmused ökumeenilise kiriku ajaloost kuni ristiusu vastuvõtmiseni Venemaal koos vene ajaloo esimese perioodiga kuni Vladimir Pühani. Alates Jaroslav Targast Venemaa tsiviil- ja kirikuajaloo õpetamine kuni viimase ajani. Kiriku- ja isamaajaloo-alaste teadmiste täiendamiseks ja laiendamiseks jõukohaste artiklite lugemine ja päheõppimine; ajaloo alased kirjandid.

Laskmata liigsetesse üksikasjadesse, tuli õpetada kõige tähtsamaid sündmusi isamaa ajaloost ja suurte Vene monarhide ning nende kuulsate kaaslaste elulookirjeldusi, et õpilased süveneksid huvi ja osavõtuga nendesse sündmustesse ja armastaksid südamlikult kõiki, kes olid töötanud kodumaas heaks, ohverdanud tema heaks oma rahu, töö ja elu.¹

Õpperasumatutena soovitati kasutada Voskressenski, Putškovitši, Gorbovi ja Roždestvenski õpikuid.

Nagu ülaltoodust nähtub, oli ajalooõpetamine õigeusu koolides sügavalt läbi imbunud kirikuajalooga, millele pandi peamine rõhk ajalookursuse käsitlemisel.

Võrreldes vene õigeusu kihelkonnakoolides, 2-klassi-

I

Примерные программы предметов преподаваемых в начальных православных народных училищах Прибалтийских губерний, Рига 1900, к. 37-38.

listes ministeeriumikoolides ja 1885.-1887.a. koolireformi järgsetes luteri usu kihelkonnakoolides kehtinud ajaloo-programme reformieelsete luteri usu kihelkonnakoolide ajaloo-programmidega, võime täheldada olulisi erinevusi:

1. Tunduvalt oli 1885.-1887.a. koolireformi järgsetes õppeplaanides suurendatud ajaloo õppimiseks ettenähtud nädalatundide arvu. Kui Lõuna-Eesti kihelkonnakoolides ajalootundide arv suurenes $\frac{1}{3}$ võrra (2-lt nädalatunnilt 3-le nädalatunnile), siis Põhja-Eesti kihelkonnakoolides oli suurenemine 3-kordne (1-lt nädalatunnilt 3-le nädalatunnile).

2. Tundide arvu märkimisväärne suurendamine annab tunnistust tsaarivalitsuse erilisest tähelepanust ajalooõpetusele kui ideoloogilise kasvatuse vahendile. Ajaloo-programmid 1885.-1887.a. koolireformi järgses rahvakoolis seadsid ajalooõpetuse tähtsainaks eesmärgiks monarhistlike ja religioossete tunnete sisendamise - "anda õpilastele usuliskõlbelist kasvatust ja kasvatada nendes armastust tsaari ja Venemaa vastu".¹

Balti kubermangude vene õigeusu koolide ajaloo-programm nägi ajaloo õpetamise peamise ülesandena õpilastes veendumuse kasvatamist selles, et "ainult see on Venemaa tõeline poeg, kes pühalt peab kinni püha õigeusu kiriku

¹ Циркуляры по Рижскому учебному округу за 1913 год. lk. 617. Vt. ka Jaan Kärner, Kadunud aegade hämarusest, Mälestuskilde lapse-, karjase- ja koolipõlvest, Tartu 1935, lk. 91.

õpetusest ja truult teenib oma monarhi, jumala asemikku".¹

Et sisendada õpilastesse monarhistlikke ja religioos-
seid tundeid, austust isevalitsuse seaduste vastu jms. ,
oli õpetamise protsessis vaja näidata isevalitsuse üle-
olekut teistest valitsemisvormidest ja eelistada õiguseku
teistele religioonidele.² Seepärast moodustas ajalookur-
suse peamise sisu poliitiline ajalugu, kusjuures esitatava
materjali valikusse suhtuti suurima ettevaatlikkusega, jät-
tes kõrvale "kõik selle", mis ei olnud koosõlas ajalooõpe-
tuse aluseks oleva üldise patriootilise ja moraalse suu-
naga.³ "Kõige selle" ^{all} mõeldi esijoones kuidugi rahva-
liikumisi, revolutsioone. Täolised sündmused kas vaikiti
hoopis maha (nagu seda juhtus kõige sagedamini) või siis
võltsiti neid õpikutes, nagu võime veenduda õpikute ana-
lüüsilisel toodud näidete varal.

Sellise ajaloovõltsimise abil püüdis tsaarivalitsus
teostada laste moraalse kasvatuse ülesannet.

¹ Примерные программы предметов преподавания в начальных
православных народных училищах Прибалтийских губерний,
Рига 1900, lk.30.

² Vrd. P. R u n g i mälestused, Eesti NSV RAKA, f.2292,
n. 1, s.-ü. 71, lk.5.

³ Eesti NSV RAKA, f. 384, n. 1, s.-ü. 1116.

Samadeks eesmärkideks püüti kasutada mitmesuguseid
ajaloolisi juubeleid, nagu Romanovite suguvõsa valit-
semise 300.a. juubel 21.veebr. 1913, Isamaasõja
(1812) 100.a. juubel, Lomonosovi 200.a. sünniaasta
tähistamine jt. Eriliste ringkirjadega instrueeriti
kooli nende juubelite läbiviimise korraldamisest, kua-
juures eriti rõhutati vajadust lastele selgitada
Romanovite dünastia esindajate erilisi teeneid vene
ja eesti rahva ees. Isamaasõja 100.a. juubeli puhul
saadeti koolidele rohkesti brošüüre kindralite pil-
tidega õpilastele vaatamiseks. (EPTUI, toinik, 4,
Pala vallakool, Mall Suigu mälestused, lk.11-16).

3. Nagu näeme, taotles samuti 1885.-1887.a. reformi järgne haridusministeeriumi kontrollis allutatud rahvakool ajaloo õpetamisega kõlbelis-religioosse ja patriootilise kasvatamise eesmärke nagu reformieelne rahvakoolgi. Vahe seisis vaid selles, et "isamaa"-armastuse kasvatamise all mõeldi nüüd eesti talulaaste armastuse kasvatamist mitte Saksamaa ja Baltikumi kui Saksamaa osa vastu, nagu seda tegid balti sakslased, vaid tsaari-Venemaa vastu, mille lahutamatuks osaks olid ka Baltimaad.

See asjaolu mõjustas olulisel määral materjali valikut kihelkonnakooli ajaloo programmi jaoks. Programm sisaldas vaid tsaristliku Venemaa ajalugu, kus üldajaloo elemendid peaaegu täielikult puudusid.

4. Ajalooliste faktide selline valik määras kindlaks ka programmide monograafilise, või nagu toleaeegses metoodilises kirjanduses nimetati, kronoloogilis-progressiivse struktuuri, mille järgi sündmused ja elulood arenesid pideva vooluna vanadest slaavlastest alates kuni kaasaegani välja.

5. Kontsentrisuse printsiip leidis rakendamist ainult vene õigeusu kihelkonnakoolide 1900.a. programmides, kus vene ajalugu käsitleti kahes kontsentris, teisel korral koos ökumeenilise kiriku ajalooaga.

X X X

Seega on kõlbelis-religioosse kasvatuse küsimus olnud põhilisemaid probleeme, mis ametlikud ajaloo programmid seadsid eesti rahvakooli ette sellest ajast alates, mil ajalooõpetus võeti rahvakooli õppeplaani.

Ehkki ametlikud programmid mingil määral ei sisal-

danud ega võinudki sisaldada eesti progressiivse pedagoogilise mõtte seisukohti ajaloo õpetamise küsimustes, ei puudunud nendel oneti oma mõju ajalooõpetamisale. Olid ju programmide ja õpikute ning õpilaste vahel vahendajateks rahvakooliõpetajad, ja nende edumeelsama osa kaudu imbusid paratamatult ajalooõpetusse eesrindliku pedagoogilise mõtte seisukohad.

Seepärast poleks ülearune lühidalt käsitleda eesti rahvusliku liikumise kodanlik-demokraatliku leeri käsitust usuliskõlbelisest kasvatusest ajaloo õpetamises ja kooliõpetuses üldse.

Kuigi ka P. Undritz oma kõnes ajaloo õpetamise tähtsusest väitis, et "iga ajaloo leht / on / meile Jumala olemise ja tegevuse tunnustajaks"¹, astus eesrindlikum ja progressiivsem osa rahvakooli õpetajaskonnast välja religioosse vaimu ja pastorite mõju vastu kooliõpetuses, juhindudes Fr. R. Kreutzwaldi ja C. R. Jakobsoni kirglikust kirikuvastasest võitlusest XIX saj. 70-80-ndail aastail.

Võitlus rahva usupimeduses hoidmise vastu, eriti rahvahariduse alal, oli Kreutzwaldi pedagoogiliste vaadete ühe kesksemad teemasid. Kreutzwald mõistis pastorite mõju kogu kahjulikkust eesti rahvakoolidele ning võitles oma ulatuslikus publitsistikas järjekindlalt papimeelsuse vastu.

"Minema kõik papid ja kus kurat kõik pimedusemehed, siis alles võime vaimu võitudaat sõnakese kaasa rääkida! Nii kaua, kui need päevavargad rahva suurtsugu elumahlade kallal imevad,

¹ Sakala Mäsaleht nr. 6, lo. II 1879.

suudab tegudeta kristlus järgmise looo aasta jooksul vaevalt rohkem korda saata kui ta seda on teinud 2000 aastase nineviku jooksul! ... Meie armetud külakoolid kasvavad aegamööda katekismusest ja vanatestamendi muinasjuttudest välja ja viskavad liiga kitsaks jäänud lapsekingad prügi-hunnikule."¹

Nendes lausetes väljendub Kreutzwaldi kogu usuvastane kreedo.

Kooliõpetuse usulistest võltsingutest vabastamist nõudis ka C. R. Jakobson. Rohke faktilise materjali abil paljastas ta tookordse kooli religiooselt moonutatud sisu. Toetades soojalt eesrindlike õpetajate katseid laiendada õppetöö sisu, hüüdis ta pilkavalt: "Meie külakoolid nuiavad hoomikust õhtuni "usuasju", nagu peaksid kõikidest meie poegadest teoloogia professorid saama."² Ja näidates tolleaegsete kihelkonnakoolide lõpetajate tarbetuid ja ühekülgeid, usuliselt liialdatud teadmisi, lisas: "Aga seda teab "linnasaks" küll eesti küll saksa keeli, mitu naist Salomonil oli ja mitu täid egiptuse rahva kallale tulid, kui Aaron oma kepiga vastu maad lõi."³

¹ Kreutzwaldi kirjast Koidulale 16.veebr.1871.a., Fr. R. Kreutzwald 1803-1882, Elu ja tegevus sõnas ja pildis, Tallinn 1953, lk.226.

² C. R. J a k o b s o n, Karjad meie põllumeeste rikkus võitegemise teel, "Valitud teosed I", Tallinn 1959, lk. 271.

³ Sealsamas, lk. 272.

Et Jakobsoni "kirikumüüride lõhkumine" rahva, eriti aga kooliõpetajate hulgas suurt toetust leidis, seda kinnitasid Jakobsonile saadetud rohked kirjad, "millest mõnele kuni 50 nime" alla oli kirjutatud. Nii näiteks kirjutati Läänemaalt ("kus 11 nime all, enamasti koolmeistrid"); "Võtke meie südanlikku tänu vastu, mis aialduses toome... Iga tervemeelne eestlane, kes ise endale pakutud vaime-rooga ära seedida jõuab, ei saa ialgi enam iga tühja sõrmenäituse järgi pimeduseriigist tantsima." ¹

Selline oli Jakobsoni kirikuvastase tegevuse mõju. Ka oma koolilugemikes levitatavate looduslooliste, geograafiliste ja ajalooliste teadmiste kaudu võitles Jakobson kooliõpetuse liigse religioossuse vastu, mille tõttu tal oli täielik õigus oma lugemiku kohta öelda, et "see on üks vägev luud, kelle eest pappidel oma taiguga kinnitust ei saa olema". ²

Jakobsoni esinemised kooliõpetuse religioosse iseloomu vastu olid ametliku suunaga võrreldes suureks sammuks edasi.

Nuidugi oli Jakobson oma kirikuvastase publitsistikaga vaid lähenemas tõeliselt ateistlikule kasvatusemale. Nii märgeb Jakobson ise, et "piiblisalmide mõistlikku tarvitamist õpetamise juures ei ole keegi e g a v õ i k a k e e g i / minu sõrendus, K. K. / pahaks panna. Mina olen ka oma

¹ C. R. Jakobson, "Sakala" väljaandja avalik vastus kirikhärra J. Hurda teise kirja peale, "Valitud teosed II", Tallinn 1959, lk. 177-178.

² C. R. Jakobson J. Adamsonile 6. märtsil 1868, Eesti Kirjandus 1913, lk. 121.

"Kooli lugemise raamatusse" rohkesti piiblisalmisid üles võtnud. Üksi seda lugu tuleb laita, kus lapsi 30 kuni 50 salmi nädalas sunnitakse pähe õppima."¹

Kodanlik-demokraatliku leeri esindajana ei suutnud Jakobsongi jõuda tõeliselt ateistliku kasvatuses vajaduse mõistmiseni, kuigi ta kritiseeris religioosset suunda kooliõpetuses ja näitas kristliku kiriku negatiivset osa eesti rahva ajaloos.

Usukütkeist vaba rahvahariduse propagandat leiame ka Koidula näidendites.

"Uus kooliplaan anti mullu kirikumõisast kätte: katekismus ja piiblilugemised hommikuks, katekismus ja testament õhtuks ja lõuna ajal võib koolmeister naise-lastega taari kuiva soola-leiva kõrvale juua...Paraku! Ei või palju tõtt rääkida ise oma isamaa piirides, siis on sul juuda-märk varsti otsaesel! Häda igale koolmeistrile, kellele minu sõna suhu satuks! Homme oleks ta ametist lahti!"¹ ise loomustab noor talupoeg Hans L. Koidula naljamängus "Saaremaa onupoeg" tolleaegseid kooliolusid ja õppeplaani usulist sisu.

Seega oli eesti kodanlus oma arengu algul suuteline

¹ C. R. J a k o b s o n, "Sakala" väljaandja avalik vastus kirikhärra J. Hurda teise kirja peale, "Valitud teosed II", Tallinn 1959, lk. 173.

Et Jakobson ka oma isiklikes veendumustes ei jõudnud avaliku ateismini, seda on näidanud E. Jansen oma uurimuses "Eesti valgustajad-demokraadid võitluses kiriku ja religioosse obskurantismi vastu", Religiooni ja ateismi ajaloo Eestis, Tallinn 1956, lk. 152 jj. Vrd. ka: Põhijooni majandusliku mõtte ajaloo Eestis XIX sajandil, toimetanud L. Brutus ja L. Loone, Tallinn 1958, lk. 191.

² Lydia Koidula, Näidendid, Tallinn 1946, lk. 19-20.

Fr. R. Kreutzwaldi, C. R. Jakobsoni ja nende poolehoidjate näol esinema kiriku ja papimeelsuse vastu üldse ja rahvahariduse alal eriti.

Kuid juba XIX saj. 80-90-ndail aastail, töölisliikumise algperioodil, hakkas eesti kodanlus oma konservatiivse-klerikaalse suuna kaudu lähenema võimalikkonna reaktsioonilistele ringkondadele. Kiriku kritiseerimise ohtlikku teed mööda kodanlus enam sammuda ei julgenud - tema ees seisis uus poliitiline vastane - proletariaat, kes oli relvastumas võitleva materialistliku teooriaga. Seepärast võttis kodanlus kiriku oma kaitse alla, märkis J. Hurda ja V. Reimani suu ja sule läbi ära kiriku oletatavad teened eesti talupoja kaitsmisel eksploateerimise vastu ning ei rünnanud enam religiooni kooliõpetuses ega ajalookäsitluses.¹

Mis puutub kõlbeline kasvatus ülesannetesse ajaloo õpetamise kaudu, siis käsitasid Fr. R. Kreutzwald, C. R. Jakobson ja tolleaegsed eesrindlikud pedagoogid ühe tähtsima ajalooõpetamise ees seisva ülesandena samuti noorsoo kõlbeline kasvatus ülesannet, nähes patriotilises kasvatuses ajalooõpetuse tähtsat eesmärki, kuid teises mõttes

¹ Sellele asjaolule juhtis H. Pöögelmann tähelepanu juba 1907.a., kritiseerides "Postimehes" nr.290 1906.a. avaldatud "kantsliteenrite" reaktsioonilist seisukohta, nagu oleks "usklik ja kõlbeline elu üks ja seesama" ja nagu võiks ja tuleks seda usklikku elu" niihästi loodusloos, ajaloos ja üleüldse kooli korrapidamises õpetada". (H. Pöögelmann, Kool ja Kirik, Tallinn 1907, lk. 7).

kui baltlased. Juba Pr. R. Kreutzwald pidas vajalikuks, vastupidi baltlastele, eestlaste kasvatamist Venemaal oma kodumaana armastavateks patriootideks, rõhutades korduvalt positiivse faktina eesti rahva kuulumist Vene riigi koosseisu.

C. R. Jakobson arendas slaavi ja soome rahvaste kokkuhoidmise ja sõbraliku koostöö mõtet: "Ma tunnen iga enam ja enam ära, et Venelastega sõbruses käies meie üksi neid eesmärkisi kätte võime saada, keda meie rahva paremad mehed taga nõuavad,"¹ kirjutab ta. Sellisest vaimust on kantud ka tema koolilugemiku ajaloolised palad. Ometi vaatates Jakobson ajalooõpetamise kasvatuslikule tähtsusele teistest avarana pilguga. Jakobsoni arvates kasvatab "sündmuse õpetus...meile vaimuselgust".² annab oskusi "eluprotsessi võitmiseks siin maa peal"³, ja veel enam: iga rahva ajalugu õpetab, et kui "vägevana jao koormamine" ühiskonnas "nõrgemale jaole... lõppeks liiga raskeks läks, hakkas nõrgem jagu ka omalt poolt valust ja meeleäraheitumist aetud,... oma ülekohtustele piinajatele nende kurjust kätte tasuma ja - mässamine oli lahti".⁴ Järelkäit: pidas Jakobson voi-

¹ C. R. Jakobson, - J. Adamsonile 7.III 1870, Adamsoni kirjakogu, NKKO, f.2, N 1:4.

² C. R. Jakobson, Kuidas eesti rahvas vaimuharimise teel oma õigusele jõuab, "Valitud teosed I", Tallinn 1959, lk. 396.

³ C. R. Jakobson, Meie küla ja kihelkonnakoolid, "Valitud teosed II", Tallinn 1959, lk. 22.

⁴ C. R. Jakobson, Kuidas eesti rahvas vaimuharimise teel oma õigusele jõuab, "Valitud teosed I", Tallinn 1959, lk. 399.

malikkuse ja vajalikku ajaloo õpetamise kaudu rahvast
suunata ülestõusu, revolutsioonilisele teele.

Huvitavaid, 1905.a. revolutsioonideest kantud
mõtteid ajaloo õpetamisest õpilaste kõlbelise kasvatami-
se eesmärgil avaldati ka 1907.a. 2-klassiliste ministeer-
iumikoolide poolt koostatud programmiprojektides.

Järvskandi 2-klassilise ministeeriumikooli programmi
projektis rõhutati ajaloo õpetamise peamise ülesandena
vajadust "kaasa aidata õpilaste vaimsele arenemisele ja
mõjutada neid kasvatuslikult, kutsudes neis esile t e a d-
l i k u patriotismitunde ja selgitada neile iga inimese
ja kodaniku peamist kohustust ühiskonna ja riigi ees".¹

Nagu viimastitoodud näitest selgub, mõistis eesrindlik
õpetajaskond kaugelt õigemini kõlbelise kasvatuse ülesan-
deid ajaloo tundides kui seda määratleti ametlikus eeskir-
jades.

Õpetajaskond ei eitunud õpilastes patriootiliste tun-
nete kasvatamise vajadust, kuid, jättes kõrvale religioos-
se kasvatuse ning truuduse kasvatamise monarhiale, rõhutas
teadliku, s.o. kriitilise suhtumise vajadust isamaa asja-
desse.

Kuigi programmi autorid ei saanud algava reaktsiooni
tingimustes loomulikult kogu sügavusega ja vabalt avaldada
oma mõtteid ajalooõpetamise kasvatuslike ülesannete kohta,

1

Eesti NSV RAKA, f. 93, n. 1, s.-ü. 112, l. 204-205.

ning ei ole ka täpselt väljendanud, millea siis iga inimese ja kodaniku peamine kohustus ühiskonna ja riigi ees seisneb, mida tuleb selgitada, võib siiski aimata, et selle lause taga peitub revolutsiooniliste ideede ilmsat mõju õpetajaskonna vaadetele moraalse kasvatuse ülesannete suhtes ajaloo tundides.

Nagu ülaltoodust nähtub, määrati ka kõlbalise kasvatuse ülesanded ajaloo õpetamisel kindlaks ühiskonna arengu sotsiaalsete tingimustega. Kui möödunud sajandi 60-70-ndail aastail algas eesti rahvuslik liikumine balti sakas aadli vastu, siis C. R. Jakobsoni jt. rahvusliku liikumise juhtide arvates oli ajalooõpetamisel esmajärguliseks ülesandeks võitleja kasvatamine "eluprotsessi võitlaseks", "oma üleskohtuste piinajatele kurjuse kätte tasumiseks".

1905.a. revolutsiooni ja vene ühiskonna progressiivsete ideede mõjul nägid eesrindlikud rahvakooliõpetajad ajaloo tundide kasvatustlikku tähtsust teadliku patriotismi tunde kasvatamises ja kodanikukohuste, a.o. revolutsioonilise võitleja ülesannete täitmisele innustamises.

Tegelikkus kinnitas täielikult valgustajate- demokraatide ja õpetajaskonna progressiivse osa vaateid moraali kasvatamisele ajalooõpetamise käigus.

Maa rahvakoolis eesrindlike koolmeistrite juhtimisel oma ajaloolase ettevalmistuse saanud talurahvas ja tema hulgast kujunenud proletariaat olid oma enamusel aktiivselt tegevad rahvuslikus ja hiljem revolutsioonilises liikumises. Ja oma osa selles oli ka Jakobsoni lugemiku ajaloolisel na-

terjalil, Ed. Bornhöhe "Tasujal" ning üldse "mineviku tundmisel" rahvaskoolis õpetatava ajaloolise materjali kaudu. Ajaloo õpetamise kohta sõna võtnud eesti rahvusliku liikumise juhid ei saanud alati end väljendada küllalt selgelt, kuna tuli arvestada tsaaritsensuuri nõudeid ja balti saake ringkondade pingutatult tähelepanelikku suhtumist igasse väljendusse.

Kuid öeldustki nähtub, kui tähtsaid hariduslikke ja kasvatuslikke eesmärges saadis eesti rahvusliku liikumise kodanlik demokraatlik mõte ajaloo õpetamise ette rahvakoolis ja kuidas neid ülesandeid üldrahvalikes huvides tuli lahendada.

Püstitatud eesmärkide avarus ei tohi aga varjutada nende klassipiiratust, mis selkõige väljendub ülesseatud eesmärkide sõltuvuses kodanliku ajalooteaduse põhilistest metodoloogilistest printsiipidest, klassivõitluse ja selle ajaloolise osa mittenoistatusest.

Jättes kõrvale meile vaenulikud ideoloogilised kontseptsioonid, võiksime loetleda tervet rida ajaloo õpetamise ette seatud ülesandeid, mida võime pidada eesti progressiivse rahvusliku kodanlik-demokraatliku ajaloolise mõtte teatavaks saavutusiks ajaloo õpetamise alal.

Kuid ka siin peame meeles pidama, et avaldatud moraalise kasvatuse ja patriotismi kasvatamise printsiibid väljendasid areneva eesti kodanluse ideoloogiat. Patriootilised tunded tähendasid XX sajandi algul juba šovinistlikke meeleolusid, ühiskondliku kohustustena riigi ees nähti alistumist kehtivale korrale jne.

Kui kuskil õpetajad püüdsidki kasvatada lastes tõeliselt kõrgeid moraalseid omadusi, tõeliselt patriootilisi tundeid ja arusaamist oma kohustustest rahva ees (mõtlen siin revolutsioonilise proletariaadi seisukohti nendes küsimustes), siis politsei, pastorite ja kroonu kooliametnike alatise järelevalve all ning eesrindlike õpetajate tagakiusamise tõttu ei saanud need katsed kuidagi laialdaselt levida ning lämmatati juba eos.

Üldistades esitatud materjali ajaloo kui rahvakooli õppeaine mahu, sisu ja iseloomu ning ajaloo programmide koostamisprintsiipide kohta, võime resümeerida, et revolutsioonieelses rahvakoolis hakati lapsi tutvustama ajaloo algõistetega juba 2. ja 3. koolitalvel emakeele lugemikus olevate ajalooalaste palade kaudu, samuti ühenduses geograafia ja piibliloo õpetamisega.

Süsteemiline ajalooõppimine toimus 4. ja 5. õppeaastal (kohati ka 3., 4. ja 5. õppeaastal), kus aga ajalookursuse sisu, maht ja iseloom on olnud rahvakooli eri liikides ja mitmesugustel perioodidel erinev. Programmide kohaselt seati ajalooõpetuse eesmärgiks õpilaste religioosne ja kõlbeline kasvatamine, omistades seega peamist tähelepanu ajalookäsitlemise ideoloogilisele küljele.

Võitlevad klassid ja sotsiaalsed jõud andsid aga neile eesmärkidele oma klassihuvidete vastava konkreetse asisu. Ajalooõpetamise ülesannete sellistele külgedele, nagu laste vaimsete võimete arendamine, ajalooliste teadmiste omandamine jms., omistas tähtsust üksnes eesti kodanlik -demokraatlik ajaloolis-metoodiline mõte; ametlikud program-

nid vaikisid ajalooõpetamise nendeat külgedest.

Rahvaskooli ajalookursuse struktuuris domineeris monograafiline kronoloogilis- progressiivne printsiip ja materjali lineaarne jaotus õppeaastatele. Üksnes 1885.-1887.a. koolireformi eelses luteri usu kihelkonnakoolis oli läbi viidud ajaloolise materjali jaotamise kontsentriiline printsiip, mis aga materjali ulatuslikkuse, nädalatundide vähesuse ning esimese ja teise kontsentri vahelise aja lühiduse tõttu ennast ei õigustanud.

B. Ajalugu eesti kodanluse asutatud koolides.

a) A j a l o o õ p e t a m i s e s t
E e s t i A l e k s a n d r i k o o l i s .

Oma asutajate kavatsuse kohaselt pidi Eesti Aleksandrikooli õppekursus olema kihelkonnakooli kursuse otse- seka jätkuks. Kool pidi tulema neljaklassiline, õpetus toimuma eesti ja saksa keeles. Ajaloo õpetamine pidi kahes alamas klassis toimuma eesti keeles, kahea kõrgemas klassis aga saksa keeles.¹

Kui rahvahariduse ministerium tahtis vene ajalugu õpetada vene keeles, siis, nagu nähtub J. Adamsoni kirjast M. Veskele 24. IV 1870, ei pidanud kooli asutajad kahjulikuks, "kui koolipoisid juba vene keelega nii kaugel on,

¹

H. K r u u s, Eesti Aleksandrikool, Tartu 1939, lk.24.

et seda võivad". Pealegi leidis Adamson, et "vene keel on eestlastele tarvilikum kui ükski muu võõras keel".¹

"Esialgsete asutajate volitusel" avaldas J. Kunder 1886.a. esmakordselt avalikkuse ees mõtet panna Aleksandrikool käima 1872.a. määruse linnakoolina. Üheks oluliseks selle ettepaneku poolt rääkivaks argumendiks pidas Kunder asjaolu, et linnakoolis paneb ajaloo ja geograafia õpetus "oma keskpaiga" Venemaale (vastukaaluks saksameelsetele koolidele, kus ajaloo "keskpaigaks" oli Saksamaa) ning et neid aineid õpetatakse vene keeles. Peale teadmiste ja keeleoskuse omandamise nägi J. Kunder õigesti sellise õpetuse kasu veel eesti ja vene rahva sõpruse süvendamises ja vene kultuurile lähenemises, kuna niiviisi õpilase "vaim on ka Venemaa eluga ja oluga riigikeeles eneses lähemalt kokku saanud, mille tagajärjel siis ka Venemaa kujuneb talle eriti armsaks".²

Kunderi seisukohti toetas ka "Virulane", kes pärast Aleksandrikooli 3-klassilise linnakoolina avamise otsust põhjendatult kinnitas, et vene keele, vene geograafia ja ajaloo õpetamist Aleksandrikoolis pooldab iga eestlane "kõigest südamest".

Esimene enam-vähem lõplik õppeplaan kujunes koolil alles 1890/91. õppeaastal, mil tegevust alustas ka vii-

¹ H. K r u u s, Eesti Aleksandrikool, Tartu 1939, lk. 46, 45.

² Sealsamas, lk. 200-201.

mane (V) jagu. Selle õppeplaani järgi oli ajaloolise materjali esitamiseks tunde ette nähtud järgmiselt:

	1.kl.		2.kl.		3.kl.		kokku
	I jagu	II jagu	I jagu	II jagu	I jagu	II jagu	
Üldajalugu	-	2	2	2	2	2	8
Vene ajalugu	2	1	1	1	1	1	6
Eesti keel	2	2	2	2	2	2	10

Üksikute õppeainete tundide arvus toimus aja jooksul muudatusi. 1892/93. õppeaastast peale suurendati vene ajaloo ja maateaduse tundide arvu, mida hiljem siiski jälle vähendati vene keele tundide kasuks. Pärast 1. klassi sulgemist kujunes kooli õppeplaani ajalooliste ainete osas 1900/01. õppeaastal järgmiseks:

	III jaos	IV jaos	V jaos	VI jaos
Ajalugu	1	1	2	2
Eesti keel	1	1	1	1

Sellisel kujul kinnitas rahvakoolide direktor õppeplaani, pärast seda kui ta oli kooli õppenõukogu esitisse viinud sisse rea parandusi: vähendanud eesti keele tundide arvu kõikides jagudes ühe tunni võrra. Alates 1902.a. suurendati eesti keele tundide arvu kahes nooremas jaos kummaagi kahele. Ajalugu õpiti linnakoolide programmi järgi; erandina teistest linnakoolidest oli eesti keel Aleksandri-koolis sunduslikuks õppeaineks, mis andis võimalusi ka ajaloolise materjali käsitlemiseks emakeeles, eriti eesti

ajaloo osas.

b) A j a l u g u h a r i d u s s e l t s i d e
k o o l i d e s.

Eesti haridusseltside poolt avatud koolid töötasid spetsiaalselt kinnitatud põhimääruste alusel, kus olid fikseeritud kooli eesmärk, õppeained, õppekeel ja õpikud.

Haridusseltside eraalgkoolide eesmärgiks seati eesti noorsoo religioosne-kõlbeline kasvatus ja üldise alghariduse andmine kinnitatud programmi ulatuses.

Õppetöö toimus neis koolides eesti keeles selleks spetsiaalselt väljatöötatud programmide järgi, kusjuures vene keelt, vene ajalugu ja geograafiat õpetati vene keeles.

Alljärgnevalt toome näitena Pärnu Eesti Kooli- Seltui Käru eraalgkooli õppeplaani ¹ ja ajaloo programmeid:

	1.klass			2.klass	
	I	II	III	IV	V
Vene keel	8	8	6	6	6
Eesti keel	6	6	3	3	3
Vene ajalugu	-	-	2	2	2
Uldajalugu	-	-	-	-	2
Üldse nädalatunde:	27	28	32	33	35

¹ Eesti NSV RAKA, f. 3725, nr.1, s.-ü. 1, l.3 jj.

Õppeplaani juurde kuulub märkus, et II jaos kasutatakse üks eesti keele tund kodulooliste palade lugemiseks.

Vene ajalugu õpiti kolmes kontsentris. Esimeses klassis (kolmanda õppeaasta jooksul) võeti läbi vene ajaloo episoodiline elementaarkursus Vene riigi algusest kuni Aleksander II-ni.

Teises klassis (neljanda õppeaasta jooksul) õpiti vene ajalugu juba põhjalikumalt Vene riigi algusest kuni Nikolai II-ni. Viienda õppeaasta jooksul õpiti vene ajalugu jälle algusest lõpuni veelgi üksikasjalikumalt. Peale selle õpiti viienda õppeaasta jooksul ka üldajalugu, s.o. vana-, kesk- ja uusaega.

On selge, et kahe nädalatunniga sellist ulatuelikku programmi korralikult läbi töötada ei suudetud.

Analoogilised õppeplaanid kehtisid ka teistes hariduseltside eraalgkoolides, kuigi mõningate erinevustega. Nii näiteks oli Rakvere Eesti Hariduse Seltsi III järgu 5 õppeaastaga erakooli õppekavas ette nähtud käsitleda:

a) kolmandal õppeaastal (2 nädalatunniga) J.Sitaka "Ajaloo algõpetuse" järgi vana- ja keskaega (kuni riisõdadeni);

b) neljandal õppeaastal 1 nädalatunniga keskaega (kuni lõpuni) ja eestlaste ajalugu (kuni Rootsi valitsuseni) ning 2 nädalatunniga vene ajalugu algusest kuni Minini ja Põžarskini W. Ostrogorski õpiku järgi;

c) viiendal õppeaastal viia 1 nädalatunniga uue aja käsitus Viini kongressini, puudutada Rootsi valitsust läänemere maadel ning uusima aja tähtsamaid sündmusi. Koos

ajalookursuse lõpuleviimisega aga tuli läbi võtta "eestlaste kaasegne olukord", milleks kokku oli ette nähtud 2 nädalatundi.¹

Viljandi Eesti Haridusseltsi II järgu Tütarlaste Kooli (töötas 1. ja 2. ettevalmistusklassi ning 4 põhiklassiga) õppeplaan nägi ette ainult vene ajaloo elementaarkursuse (nais- kroonugümnaasiumide programmi ulatuses) ja vana aja läbivõtmist ühe aasta jooksul² 4 klassis, kuigi "tähen- duste" lahtris on märkus: "Õppejõud (koolis) on needsamad, mis kroonu naisgümnaasiumides.

Juurde tuleb Eesti keel, eestlaste ajalugu ja kodumaa tundmine."³

Pärnu Eesti Kooli Seltsi eelgümnaasiumi kursus ke- tis 7 aastat, kusjuures koolil oli 3 ettevalmistus- ja 4 gümnaasiumiklassi.⁴

1. ja 2. gümnaasiumiklassis käsitleti vene ajalugu K. Ostrogorski õpiku "История России для народных училищ" järgi (1. klassis 2, 2.klassis 3 nädalatunniga), 3. ja 4. klassis aga 3 nädalatunniga vana aega K. Ivanovi õpikute "Восток и мир" ja "История древняго мира" järgi.⁵

¹ Rakvere Eesti Hariduse Seltsi III järgu erakooli õppe- kavad, Tartu 1912, lk. 15.

² Viljandi Eesti Haridusseltsi II järgu Tütarlaste-koo- li õppekavad, Viljandi 1914, lk. 13.

³ Sealsamas, lk. 4.

⁴ Pärnu Eesti Kooli Seltsi eelgümnaasiumi õppekavad, Pärnu 1910, lk.2.

⁵ Sealsamas, lk. 17-19.

Kuna ajalooprogrammis eesti ajalugu puudus, siis nägi kooli eesti keele programm 1. gümnaasiumiklassile ette "isekranis ajalooliate ja masteaduslike" palade lugemist E. Kampmanni "Lugemise raamatu I jao viimasest järgust",¹ kusjuures lugemiku II osa tuli käsitlemisele 2. klassis.

Eesti Noorsoo Kasvatuse Seltsi Tartu Tütarlaste Keakooli eesmärgiks oli anda kooli õpilastele üldharidus naisgümnaasiumide kursuse ulatuses. Peale naisgümnaasiumides kohustuslike õppeainete õpetati veel eesti keelt ja eesti ajalugu. Õpetus toimus eesti keeles (välja arvatud vene keel, vene ajalugu ja geograafia), kusjuures seltsi soovil võidi eesti õppekeelt kas täiesti või osaliselt asendada vene keelega. Õpikuid tohtis kasutamiseks valida ükanes rahvahariduse ministeeriumi ja Pühima Sinodi poolt heakskiidetud õpikute hulgast.²

Ajalooõpetuse eesmärgiks seati neljandas klassis vana ajaga alustatud üldajaloo kursuse täiendamine kesk- ja uus aja nende sündmuste lühikese esitamisega, millel on olnud otsene mõju rahvaste üldisele kultuurilisele ja poliitilisele elule.³

¹ Pärnu Eesti Kooli Seltsi selgümnaasiumi õppekavad, Pärnu 1910, lk.2.

² Eesti NSV BAKA, f. 392, n. 1, s.-ü. 254, l. 1,2.

³ ENKS Tartu Tütarlaste Keakoolis kasutati sobiva õppe-
raamatu puudumisel üldajaloo õpikuna K. O. Lindequisti
"Üleüldist ajalugu" I (Täiendused Eesti Tütarlaste
1. järgu kooli õppekava juurde, Tartu 1912, lk.7).

Vene ajalugu korrati ja täiendati seda uusima aja sündmustega alates Peeter Esimesest, selleks et arendada õpilastes arusaamist asjaoludest, mis on loonud kaasaegse Venemaa kogu tema sisemise ja poliitilise laadiga.¹ Kriiprogrammi järgi õpetati eesti ajalugu.²

Nagu ENKS Tartu Tütarlaste Keskkooli loomastase tegevuse aruandes märgiti, pidas kool tõestatuks, et eesti-keelse õpetuse juures oli võimalik ka vene keele ja ajaloo tundmises rahuldavaid tulemusi saavutada.³

Samal ajal märgiti ajalooõpetuse puudusena ajaloo eelkursuse puudumist, mis ei võimaldanud anda kooli keskastme lõpetajatele küllalt lõplikku ja terviklikku üldharidust.⁴

Peale erakoolide avasid haridusseltsid aastail 1908 ja 1909 Tallinnas, Peterburis, Riias, Tartus ja ka täiskasvanute üldhariduslikke kursusi, kus õppejõududeks olid peamiselt üliõpilased ja kus paar tundi nädalas ka ajalugu õpetati.⁵

¹ Eesti NSV RAKA, f. 392, n.1, s.-ü. 254, l. 11.

² Vt. lähemalt käesolev töö lk.184-186.

³ Eesti Noorsoo Kasvatuse Seltsi Tütarlaste Keskkool 1906-1916. Tagasivaade kümneaastase tegevuse pääle. Kokku seadnud Peeter Põld, koolijuhataja, Tartu 1916, lk. 28.

⁴ Sealsamas, lk. 30.

⁵ RAKA Leningradis, f. 734, nim. 3, s.-ü.128, l. 166-168.

Kursuste töökorralduse näitena käsitleme lähemalt Eesti-
aegset Rahvahariduse Seltsi õhtukursusi Tallinnas.

Kursused alustasid tööd 1907. a. jaanuaris ning olid mõeldud üheklassilises algkoolis omandatud hariduse jätkamiseks.

Kursuste põhikirja kohaselt tutvustati kursustest osavõtjaid õppeainetega umbes 4- klassiliste linnaskoolide õppekava ulatuses. Kursustel kohustuslikult õpetatavate ainete hulka kuulus ka ajalugu. Õpetus toimus eesti keeles; Venemaa ajalugu, Venemaa geograafiat ja vene keelt õpetati vene keeles. Õppetunnid toimusid igal tööpäeval kella 8-10 õhtul.

Kursuste õppekavad nägid ette ajaloolise materjali esitamist järgmiselt:¹

I kursusel õpetati 1 nädalatunniga vana aega J. Bergmanni "Üleüldise ajaloo I jao" järgi. Ajaloolist materjali käsitleti vene keele ja eesti keele tundides, kus lugemiseks olid kasutusel vastavalt "Книга для чтения графа Ф. М. Толстого, I и II части" ja A. Grenzsteini "Laste lugemiseraamat, II jagu".

II kursusel õpetati 1 nädalatunniga J. Bergmanni "Üleüldise ajaloo II jao" järgi keskaega.

Vene ja eesti keele tundides (õpetati vastavalt 3 ja 1 nädalatunniga) toimus töö Tolstoi lugemiku III ja IV osa ning Grenzsteini "Laste lugemiseraamatu" III osa järgi.

¹

Eesti-
aegset Rahvahariduse Seltsi 1906. /7. aasta aruanne, lk. 53 jj.

III kursusel jätkati ajaloo õpetamist 1 nädalatunniga ilma õpikuta, alates "Suurte ülesleiduste ajajärgust: Gutenberg, Kolumbus" ja lõpetades "Napoleon III ja greeka mässuga", kusjuures programmi jaotuste hulgas paistavad silma sellised teemad, nagu "Ajajärgu kulturaline sisu. Konstitutsiooniliste ja rahvuslike püüete ajajärk".

Vene ja eesti keeles olid kasutusel "Книга для классного чтения, Вахтерова, III и IV части" ja M. Кампмани "Kooli lugemisraamat, II jagu".

IV kursusel õpiti vene ajalugu (1 nädalatunniga), alates slaavlastest ning lõpetades 1861.a. seadusega. Õpikut programm ette ei näinud.

Vene keele õpetamise programm sisaldas muu hulgas ka "Ajaloolise ja maateaduslise sisuga kirjatükkide lugemise". Lugemikuna lubati kasutada Vahterovi lugemise raamatu III ja IV osa, eesti keele tundides M. Кампмани "Kooli lugemisraamatu II jagu".

1917.a. kavandas Tallinna Eesti Kooliõpetajate Selts tulevase emakeelse eesti kooli põhijooned, pidades silmas sellekohast vajadust revolutsiooniliste sündmuste tulemusena. Kavatsetav kool oli 6- jaoline, lapsed pidid hakkama siin õppima 7-8- aastaselt ning kooli lõpetamise järel võisid nad astuda kesk- (või eri-) koolidesse. Taotledes täielikku ühtluskooli printsiipi, pidid keskkoolide alamad klassid ära kaduma, kuna nende aset täitnuksid algkoolid. Ühtlasi pidi algkool andma lõpetatud alghariduse nendele, kes edasi ei õppinud. 1

Sellisel kavandatud algkoolide õppekavade väljatöötam-

¹ Eesti algkoolide õppekavad, Tallinna Eesti Kooliõpetajate Seltsi korraldatud, Tallinn 1917, lk. 3.

niseks moodustati 1917. a. kevadel Eesti Kooliõpetajate Seltsi juurde erikomisjon rea alakomisjonidega, mille tööst võttis osa asjatundjaid ka väljastpoolt seltsi. Komisjonide töö tulemused arutati läbi ja kinnitati seltsi peakoosolekul.

Ajaloo õpetamist nähti ette 6-klassilise algkooli kolmes viimases klassis à 2 nädalatunniga, kuna kahes nooremas klassis pidi sama nädalatundide arvuga õpetatama ümbruse ja kodumaa tundmist. Kolmas õppeaasta pidi olema üleminekuaastaks koduloolt ajaloo ja geograafia õpetamisele.

Ajalooline materjal pidi leidma käsitlelust ka emakeele tundides, kusjuures soovitati kasutada lugemikena C. R. Jakobsoni ja M. Kampmanni lugemike kõiki osi.

Ajaloo õpetamise ülesandeks oli laste huvi äratamine mineviku vastu, "elu edenemise- ja arenemiskäigu" selgitamine ning oleviku sõltuvuse näitamine minevikust.

Soovitavaks peeti ajaloo- ja geograafiaõpetuse tihedamat seost, nende ainete tundide vaheldumist, kokkusulamist ja vastastikust täiendamist.

Ajaloo (aga ka geograafia ning loodusloo) eelkurauseks pidi olema ümbruse- ja kodumaatundmine.

Rõhutades selle aine käsitlemisel (eriti kahel esimesel õppeaastal) õppekõikudest lähtumise vajadust ja tööd ilma õpikuta, soovitati õpetajatel puudutada üksikuid vaadeldavaid asju ja nähtusi tingimata ajaloo lüpsel, selgitades ja illustreerides neid sobivate laulude, juttude, mälestuste jms. lugemise või jutustamisega.¹

¹ Eesti algkoolide õppekavad, Tallinna Eesti Kooliõpetajate Seltsi korraldatud, Tallinn 1917, lk. 26.

Kolmandal õppeaastal nähti ette tutvustada õpilasi kohaliku ja kodumaa elu-oluga, käsitleda lühidalt oleviku poliitilise, sotsiaalse ja majandusliku seisukorraneni viinud arengukäiku, kasutades õpikutena kohasemate puudumisel H. Turpi "Kodumaa geograafiat" ja G. Blunbergi "Juhatust kodu- ja isamaatundmisele".

Neljandal õppeaastal pidi läbi võetama vene ajaloo elementaarkursus ilma õpikuta (kuna olemasolevad olid vananenud ja kõlbatud), kusjuures käsiraamatuna soovitati õpetajatele Moskva ajalooõpetajate Veichelti, Kovalevski, Petruševski ja Ulanovi poolt väljatöötatud teost "Книга по русской истории для начальных училищ 1911".

Viiendal õppeaastal pidi algust tehtama vana- ja kaaskajaga J. Sitska "Ajaloo algõpetuse" järgi ning kuusandal õppeaastal sama õpiku järgi läbi võetama uus aeg.

Paralleelselt üldajalooga kavatseti 5. ja 6. klassis põhjalikumalt ja täielikumalt käsitleda eesti rahva ajalugu kas O. Grossschmidti või H. Prantsu raamatu järgi.

Otsustavalt loobuti ka vene ajaloo aani kasutusel olnud programmidest ning soovitati 1910. aastal ühe erikomisjoni poolt väljatöötatud ja Harkovi üldhariduslikel pedagoogikakursustel tarvitusele võetud vene ajaloo programme, kus peamiseks uuenduseks oli eelajaloolise inimese elu Venemaal ja Lääne-Euroopas käsitleva peatüki sissevõtmine ning programmi täiendamine sotsiaalse ning majandusajaloo elementidega. ¹

¹ Eesti algkoolide õppekavad, Tallinna Eesti Kooli-õpetajate Seltsi korraldatud, Tallinn 1917, lk. 35-36.

Nagu näeme, valitses eesti haridusseltside koolides tsaari-Venemaa koolisüsteemile iseloomulik õppeplaanide ja-programmide äärmine ebaühtlus, kus igale koolile kinnitati eraldi õppeplaan ja-programmid.

Siiski saame esile tõsta nendes programmides mõningaid momente, mis tolle aja kohta olid uued ja evisid progressiivset tähendust, kujutades enesest ühtlasi tsaarivalitsuse teatavat järeleandmist rahvahulka 1905.-1907.a. revolutsioonilistele nõudmistele.

1. Erinevalt teistest algastme koolidest sisaldasid haridusseltside erakoolide programmid kas otsese või kaudse võimaluse õpetada ka eesti ajalugu.

2. Positiivselt tuleb hinnata üldajaloo kursuse taastamist selle astme kooli programmidesse, mis võimaldas õpilastel saada senisest terviklikumat pilti inimühiskonna ajaloost.

3. Väga väärtuslikuks momentideks oli haridusseltside erakoolide programmides tähelepanu osutamine koduloolistele elementidele. Eriti hoolikalt oli koduloolise materjali seostamine ajaloo, geograafia ja loodusloo õpetamisega läbi mõeldud Eesti Kooliõpetajate Seltsi programmi-projektis, mille metoodilised juhendid eeldasid ühtlasi õpilaste aktiivset osavõttu õppeprotsessist.

4. Viimatinimetatud programmi-projekti progressiivseteks joonteks olid vananenud vene ajaloo õpikute otsustav hülgamine, ürginimese elu käsitleva peatüki programmi sissevõtmine (mis ühtlasi tähendas loobumist maailmaloomi-

se piibliuistendist ajaloo õpetamises) ning programmi täiendamine sotsiaalse ja majandusajaloo elementidega.

Hoolimata reast progressiivsetest joontest oli selle programmiprojekti üldsuunitlus kodanlik; tema autorid pidasid veel Oktoobrirevolutsiooni eelõhtul võimalikuks näidata ühiskonna arengut kapitalistliku korra väärnamatu võidukäiguna tulevikku.

C. Võitlus eesti ajaloo õpetamise eest revolutsiooniseelses rahvakoolis.

Eesti ajaloo õpetamine eesti rahvakoolis pakub meile erilist huvi, kuna lahkkelid balti saksa ajaloolise koolkonna ning eesti rahvusliku liikumise kodanlik-demokraatliku ja kodanlik-konservatiiv^{se} suuna vahel tekkisid just eesti ajaloo käsitlemise teatavates küsimustes, kusjuures need eri seisukohad kandusid erinevatel aegadel õpetajate ja õpikute kaudu eesti rahvakooli ning kujunenud ideoloogiline võitlus oli osa eesti rahvuse eluõiguse ja eesti rahvusliku kultuuri arendamise eest peetavast poliitilisest võitlusest.

Kuigi meie rahvakoolide ametlikud õppeplaanid eesti ajaloo õpetamist kogu käsitletavajal perioodil otseselt ette ei näinud, on seda ainet erinevatel aegadel ja varjatud kujul rahvakoolides suuremal või väiksemal määral õpetatud kogu Oktoobrirevolutsiooni-eelsel ajajärgul. Juba ajaloo õpetamise algperioodil, mil eesti maarahva kihelkonnakoolides J. G. Schwartzi "Sündinud asjade juttustamine" kas ajaloo-õpikuna või ka lugemisraamatuna käibel oli (XIX saj. 60-70-

-ndatel aastatel), puudutati rahvakoolis eesti ajalugu, nii piiratud ja moonutatud kujul kui see õpiku veergudel ka esines. Et see õpik oli eesti ajaloo balti saksa historiograafia kontseptsioonide kandjaks, ei vastanud ta eesti rahva huvidele.

C. R. Jakobsoni ja tema mõttekaaslaste äga võitlus XIX saj. 60-70-ndate aastate vahetusel feodalse rahvakooli ja eriti selle konfessionaalse sisu vastu ning uue, ilmaliku kooli eest sisaldas nõudmise kohaliku (-eesti) ajaloo võtmisest ka vallakoolide õppeplaani, kuna eesti ajaloo õpetamise kaudu lootsid rahvusliku liikumise juhid kasvutada rõhutatud talurahva rahvuslikku iseteadvust ja äratada teda võitlusele feodalismi igandite vastu.

See nõudmine tähendas ühtlasi ka uue vaaete kujunemist vallakooli kui rahvakooli esimese astme ülesannete kohta. Balti parunid ja pastorid pidasid vallakooli ülesanded täidetuks, kui õpilased oskasid lugeda, kirjutada, renken-dada ja palvetada. Tolleaegne eesti eesrindlik pedagoogiline mõte kodanlike demokraatide väljenduses pidas aga seda alles töö alguseks. Kuna vallakool toleaegsete piiratud tingimuste ja maarahva põhiliste hulkade äärmise vaesuse tõttu oli tegelikult iseseisavaks, mitte aga ettevalmistavaks õppeasutuseks, pidi ta andma oma õpilastele omamoodi lõpetatud hariduse. Sellest ka nõuded õppeplaani laiendamise kohta ja selle raames vajadus tutvustada õpilasi oma kodukoha ajalooaga.

Hinnates ajaloo õpetamise tähtsust ideoloogilise

võitluse relvana, olid kohaliku ajaloo võtmisest rahva-
kooli õppeplani teataval perioodil võrdselt huvitatud nii
balti saksa ringkonnad kui ka eesti rahvuslik liikumine.

Seejuures andsid nad mõistele "kohalik ajalugu" eri-
neva sisu: balti sakslased mõtlesid selle all Baltimaade
ja siinsete valitsevate klasside ajalugu, eesti rahvuslik
liikumine aga eesti rahva ajalugu.

Selle nähtuse põhjust tuleb otsida feodaalkorra tera-
vat kriisi peegeldavas ideeliste voolude võitluses, kus
balti saksa aadli poolt arendatavale eesti rahva alaväärsu-
se teooriale vastandati teravalt eesti rahva elu- ja loo-
misvõimelisuse idee, mis põhines eesti rahva heroilise mi-
neviku rõhutamisel. Püüdes parandada oma "ajaloolist viga",¹
hakkasid balti saksa aadel, vaimulikkond ja kodanlus
1860-ndatel aastatel arendama ulatuslikku tegevust eesti
rahva saksastamiseks, kusjuures nad püüdsid selle ülesande
teenistusse rakendada ka eesti rahvakooli ja ajaloo õpeta-
mise selles.

Seejärel pole midagi juhuslikku faktis, et üks esi-
mees, kes juba enne 1867.a. Viljandi vallakoolmeistrite
konverentsil rääkis isamaa (=Baltimaade) ajaloo õpetamise
vajadusest vallakoolis, oli Paistu tagurlik pastor Hansen,
kes pidas silmas balti saksa uut koolipoliitikat ning "isa-
maa sündinud lou" sellele vastavet sisu.²

¹ Vt. ka käesolev töö lk.39-42.

² Sealsamas, lk.95-96.

Eesti rahvusliku liikumise ideoloogid aga, nõudes samuti "isamaa" ajaloo õpetamist rahvakoolis, nägid selles rahvustunde äratamise ja rahva poliitilist teadlikkuse tõstmise relva.

Kuigi eesti ajalugu otseselt vallakooli õppeplaani sisse ei võetud, tekkisid eesti ajaloo käsitlemise võimalused vallakoolis juba C. R. Jakobsoni "Kooli lugemise raamatu" I osa ilmumisega 1867.a.

C. R. Jakobsoni rahvuslikult ülisuure äratava mõjuga "Kolme isamaa kõne" (1870) ja J. Hurda lepitava tooniga töö "Pildid isamaa sündinud asjust" (1871) rahvakooliõpetajatele kättesaadavaks muutumisega oli võimalik Schwartzi õpikus ja ka Jakobsoni lugemisraamatus olevat ajalooainelist materjali eestlaste ajaloo kohta eesti rahvusliku liikumise kodanlik-demokraatliku ajalookontseptsiooni kohaselt tunduvalt laiendada.

Suureks edusammuks võitluses feodaalse kooli vastu oli uute, 1874 (1878.)a. õppeplaanide kentestamine Liivi- ja Eestimaa, mis lõi aluse XIX saj. II poolel peetavale võitlusele uue eesti rahvakooli ja tema ilmaliku sisu eest.

Kuigi 1874.a. "Liivimaa Lutheriusu Maakoolide õpetuse plaanides" ei ole otseselt viidet vajadusele õpetada luteri usu valla- ja kihelkonnakoolides eesti ajalugu, võimaldas plaanide lises olev ajalooõpetamist puudutav võrdlemisi üldisõnaline märkus kasutada lugemise ja geograafia tundides teatavat osa ajast ka kodumaa (-eesti) ajaloo tundmaõppimiseks, legaliseerides seega osaliselt

varemmainitud nõuded eesti ajaloo käsitlemise kohta vallakoolis.

Jakobsoni "Kooli lugemise raamatu" I osas esinevate üksikute eesti ajalugu käsitlevate palade kõrval ilmus 1877.a. M. I. Eiseni "Eesti, Liivi ja Kuura maa ajalugu Muistsest ajast meie ajani", mille juures pole küll märkust, et see oleks õpik, kuid mida tema ülesehituse tõttu võis õpikuna kasutada. H. Prantsu andmetel oligi M. Eiseni raamat koolide jaoks kirjutatud. Ehkki pole säilinud ainultki viidet selle raamatu kasutamise kohta õpikuna, pole vist kahtlust, et eesti rahvakooli õpetajad selle raamatu sisu tundsid ja seda ka andekamatele õpilastele lugeda soovitasid.

Eesti ajaloo õpetamise senised kogemused 1874.a. õppeplaanide alusel võttis kokku Tartu vallakooliõpetajate seminari direktor F. Hollmann, kes 1884.a. Tartus koolmeistrite koosolekul peetud kõnes "Üldise ajaloo õpetamine walla-koolis" esitas konkreetse plaani, kuidas seoses geograafia õpetamisega oli võimalik käsitleda ka kodumaa (=Baltikumi) ja koduriigi (=Venemaa) ajalugu.¹

Näidisplaani autori arvates pidi kodumaa (=Baltikumi) tundmist vallakoolis õpetatama teisel ja kolmandal õppeaastal. Muidugi pidas Hollmann eesti ajaloo käsitlemist vallakoolis võimalikuks ja vajalikuks ainult balti saksa kontseptsiooni kohaselt ja ainult J. G. Schwarz[†]i ajalooõpiku järgi, mida ta soovitas vallakoolis kasutada emakeele luge-

¹ Vt. käesolev töö lk. 122-124.

nikuna.

Üldiselt aga oli tol perioodil suhtumine eesti ajaloo õppimisse siiski veel leigevõitu, mida märkis ära ka Eesti Kirjameeste Seltsi liige A. Dido seltsi 8. jaan. 1882.a. XXIX koosolekul "ajaloo õppimise kasust" kõnet pidades ja soovides "iseäranis seda, et Eesti lased ajalugu ja nimelt oma ajalugu rohkem pidada õppima kui seni ajani?"¹

Nähtavasti olid sellise suhtumise peamiseks põhjuseks balti parunite ja pastorite vsenulikud avaldused eesti ajaloo õpetamise suhtes ning isegi otsese surve avaldamine nendele, kes püüdsid "isamaa ajalugu" rahvakoolis õpetada.²

1882.a. ründas Valga praost Kupffer Võnnus toimunud Liivimaa pastorite sinodil raevukalt kihelkonnakoole, kus õpetatavat sageli väga laialt ajalugu³ samuti kirjutas sellest 1884.a. "Olevikus" keegi "kooli sõber".

Kirjutise autor tuletas lugejatele meelde, et "kõige kõrgemalt kinnitatud Evangeeliumi-Lutheruse usu asakoolide seaduse § 3 e. punkti nõuda pidi kogukonna s.o. külakoolides õpetatama ks geograafia ja sündinud asjade ülemad õpetused, k o i g e e n a m i s a m a a k o h t a".

¹ Aruanded Seltsi koosolekutest. Protokollide järelle kokku seaditud Seltsi kirjutaja J. Kurrik. XXIX koosolek. Tartus, 8. Jaanuaril 1882, "EKS-aastaraamat 1882", Tartu 1883, lk. 2.

² Vt. käesolev töö lk. 104-105.

³ Olevik 1882, nr. 24.

Ometi polevat autori teada "meie pool / kandis / veel kusagil sellest räägitud...et ajaloo ülemaid õpetusi kõige enam isamaa kohta peaks koolides läbi võetama", samuti ei õpetatavat ka kusagil ünbruse koolides" isamaa ajalugu". Autor näitas ära isegi põhjuse: "Peaks keegi ajaloo ülemaid õpetust, päälegi kõige enam isamaa kohta koolis õpetama hakkama, ma arvan, ta pääle saaks vist varsti mõjuvat kohalt võeriti silmadega vaadatud ja ei tea, mis tagajärg tuleks."¹

Autor, kes sama probleemi 1886.a. ka "Virulases"² üles tõstis, pöördus üleskutsega kõikide külakoolmeistrite poole, et need "ühest ja teisest nurgast ajalehtedele kirjutaksid, kas ja kuidas õpetatakse kuskil isamaa ajalugu", ning pidas vajalikuks, "et ajalehed selle küsimuse ronken läbirääkimise alla võtaksid", juhul "kui igalt poolt kostuseid tuleb". "Kostuseid" aga ei tulnud, väheasti pole selle kohta ajakirjanduses midagi leida, ning kooliseadus isamaa ajaloo õpetamise kohta vallakoolis püsis endiselt täitmata.

Nagu ülalesitatust nähtub, muutusid balti reaktionäärid eesti ajaloo õpetamise kõige ägedamateks vastasteks, niipea kui nad märkasid, et rahvakoolis hakkab domineerima ajalookäsitluse eesti rahvusliku liikumise kodanlik-demokraatlik suund.

¹ Olevik 1884, nr. 38.

² Virulane 1886, nr. 2.

Hoolimata balti saksa reaktsionääride ägedast vastuseisust ja 1870-ndate aastate uute kooliseaduste piiratud iseloomust, tähendasid need seadused siiski olulist edusammu ka eesti ajaloo õpetamise osas, kuna just tänu nendele õppeplaanidele võisid emakeele lugemike autorid (C.R. Jakobson, K. Malm jt.) anda oma raamatutes rohkesti palasid ka eesti ajaloo alalt.

Silmapaistev koht oli siin C. R. Jakobsoni "Kooli õigemise raamatul" kui revolutsioonilises rahvakoolis kõige laialdasemalt ja kõige kauem käibel olnud emakeels lugemikul,¹ kus eesti ajalugu oli käsitletud eesti ajaloolise mõtte tolle aja kohta progressiivse kodanlik-demokraatliku suuna positsioonidelt.

Teatav tähtsus eesti ajaloo õpetamise seisukohalt rahvakoolides on olnud ka koduloo² ja geograafia õpikute³ ning üld- ja vene ajaloo õpikute Baltikumi ajalugu puudutavatel osadel.

x

Pärast 1885.-1887.a. koolireformi omandas ajaloo õpetamine eesti rahvakoolis needsamad põhijooned, mis olid

¹ Vt. ka E. K o k l a andmeid Suuremõisa 7-kl.kooli kohta (1895-1898), EPTUI, toimik 128, lk.1 ja käesolev töö lk. 264-272.

² G. B l u m b e r g, Juhataja Kodu- ja isamaa tundmisele, lastele õpetuseks, Tartu 1871.

³ J. M u c h e l l, Geograafia õpetuse käsiraamat I, Tartu 1884.
H. T u r p, Kodumaa geograafia Viljandi 1912.

omased feodaal- ja pärisorjuseaegsele historiograafiale
aadellik- monarhistlikul Venemaal.

Käsitades Balti kubermange Vene alade loomuliku jatku-
na kuni Balti mereni, nähti XIII saj. siin toimunud võit-
lust sakslaste ja venelaste vahelise heitlusena Baltimaade
pärast, põõramata vähematki tähelepanu kohalike põlisrah-
vaste osale. Nendesse suhtuti põlglikult kui kultuuriliselt
ning majanduslikult mahajäänud pärismaalastesse. Rahvaliiku-
mistele (Jüriöö ülestõus) anti ebateaduslik, teravalt eitav
hinnang.

Eesti ajaloo vene aadellik-monarhistlik käsitus leidis
rahvakoolis vähesel määral käsitlemist vene ajaloo ametlike
kooliõpikute ja vene õigeusu kihelkonnakoolides käibel ol-
nud J. Tšeišihini õpiku "Краткая история Прибалтийского
края"¹ kaudu.

Ometi just tsaristliku reaktsiooni pealetungi perioodil
said kihelkonnakoolide õpilased kõige põhjalikumaid andmeid
oma rahva ajaloost tänu J. Kunderi poolt 1890.a. ümbertöö-
tatud ja kolmes trükis ilmunud C. R. Jakobsoni "Kooli Luge-
mise raamatu" II osale, mille IV peatükk "Eesti kodumaa ja
rahvas" sisaldas 50-l leheküljel 1875.a. keelatud II osa
kogu eesti ajaloo ainelise materjali. Veelgi suurem tähtsus
eesti koolinoorsoo huvi äratamisel oma rahva mineviku ja
eesti ajaloo vastu oli möödunud sajandi viimaseil aastaküm-
neil eesti kirjanduses valitsenud algupärasel ajaloolisel

¹ Vt. käesolev töö, lk. 297-300.

ilukirjandusel, mille mõju käsitleme eraldi peatükis.¹

x

1905.-1907.a. revolutsiooni ajal ja sellele järgnenud perioodil toimunud muudatused kajastusid ka eesti ajaloo õpetamise valdkonnas eesti rahvakoolides.

Esmakordselt hakati nüüd eesti kodanliku ladviku soovil ja koolivalitsuse poolt kinnitatud programmide alusel õpetama eesti ajalugu eesti haridusseltside asutatud emakeelsetes eraalgkoolides ja kõrgemates rahvakoolides. Eesti õppekeelega eraalgkoolides õpetati eesti ajalugu propedeutilise kursusena emakeele tundide arvel H. Kampmanni lugemiku ajalooainelise osa alusel.² Seda võimaldas kinnitatud õppeplani juures olev märkus, et "II jaos kasutatakse üks eesti keele tund kodulooliste palade lugemiseks".³

¹ Vt. käesolev töö, lk. 303-349.

² Kaasaegsete mälestuste järgi Kolga-Jaani kihelkonnakoolist kasutati emakeele lugemiku ajaloolise sisuga pala ajaloo õpetamiseks sel viisil, et sellise pala (näit. J. Bergmanni "Üstav ülo") käsitleluse andis õpetaja lastele seletusi, jutustades eesti rahva muistsest vabadusest ja vaprast võitlusest oma iseseisvuse kaitsmisel. Mõned seesugused lood loeti enne klassis läbi; igal õpilasel lasti natukene lugeda. Lugemise järel arutleti õpetaja küsimuste näitel pala aisu. Ka siin ei lasknud õpetaja ühel õpilasel pikka osa jutustada.

Mõnikord kasutati eesti ajaloo käsitlemiseks ka joonistus tundi. EPTUI, toinik 74 (Õpetaja-pensionäri Gustav Reiali usutlus, lk. 8).

³ Eesti NSV RAKA, f. 3725, n.1, s.-ü.1, l.3.

Eesti Noorsoo Kasvatuse Seltsi Tartu "tütarlaste esimese järgu eraõppeasutuse" jaoks kinnitatud pretensioonika ninetusega "eesti rahva ajaloo programm" oli järgmine:

"S i s s e j u h a t u s: Eestlastega asustatud piirkonna üksikasjalik kirjeldus.

I Eestlased keskaja esimesel poolel.

Soomlaste tulek Aasiast ja eestlaste ilmumine Balti mere rannikule. Nende elu-olu, usk. Suhted slaavlastega. Tartu rajamine. Sakslaste sissetung. Riia rajamine. Liivi ordu. Eestlaste alistamine. Viljandi piiramine 1211.a. Paala lehing 1217.a. Tallinna asutamine 1219.a. Ordu Tartus 1224.a. Saaremaa alistamine. Alistatute seisund. Nende vabanemiskatsed.

II Eestlased keskaja teisel poolel.

Taani valitsuse lõpp Eestis. Baltimaade jagamine ordu ja piiskoppide vahel. Tülid nende vahel Riia linna pärast. Kokkupõrked poolakate, leedulaste, venelastega. Magister Volter von Plettenberg.

III Eestlased reformatsiooni perioodil.

Liivi sõda ja ordu langemine. Reformatsioon linnades ja maal.

IV Poolakad ja rootslased võitluses Liivimaa
pärast.

Ülevaade Poola valitsemisest Liivimaal.

V Eestlased Rootsi valitsuse all.

Poola-Rootsi sõda, Maa siseolukorra korraldamine. Talupoegade olukorra paranemine. Mõisade reduktsioon ja selle tähtsus talupoegadele. Kirjanduse ja hariduse alged.

VI Eestlased 18. saj. esimesel poolel.

Suur Põhja sõda. Nystatti rahu ja saksa prerogatiivide kinnitamine. Talupoegade olukord.

VII Eestlaste vabastamine vene valitsuse poolt
aastail 1865-1885.

Eestlaste vabastamine ilma maata. Teoorjus. Eestlaste esimesed maaostud. Aleksander II seadusandlus. Kirik, kool, kirjandus. Viimased sündmused. Ülevaade eestlaste praegusest olukorrast."

Juba põguski pilk ülaltoodud programmile näitab, et selle programmi järgi õpetamisel on orienteeritud mitte eesti rahva ajaloole, vaid Eesti ajal valitsenud feodaalsete rühmituste omavahelistele kisklemistele. Eesti rahva tõelisest ajaloost — talurahva klassivõitluse avaldustest, sotsiaal-majandusliku arengu küsimustest, tööliisklassi tekkimisest on vaikides mööda mindud. Kuigi need puudused tuleb panna suurelt osalt ka eesti ajaloo probleemide läbitöötata-

mise tollaegse madala taseme arvele, põhjustas ülalmainitud puudusi peamiselt asjaolu, et see programm oli koostatud eesti kodanlik-konservatiivse historiograafia mõju all ning oli oma ideoloogiliselt suunitluselt kodanlik. Seetõttu ei tekitanud programmi sisu tsaarivõimude poolt ka vastuväliteid.

Küll aga peeti ametlikes kooliringkondades vajalikuks käsitleda eesti ajalugu mitte eraldi kursusena, vaid koos Venemaa ajalooaga, nagu selgesti nähtub Riia õpperingkonna rahvakoolide direktori seisukohast.

"Vene Impeeriumis elavate rahvaste ajalugu on Venemaa ajalugu ja seepärast võib teateid" eesti rahva ajaloost" anda osaliselt Vene ajaloo kursuses, osaliselt aga (näiteks Poola-Rootsi sõda) üldajaloo kursuses."¹

Kui esialgu õpetatigi eesti ajalugu esitatud programmi alusel lahus tsaaririigi ajaloost², siis peatselt kehtestati kindel nõue eesti ajaloo õpetamiseks koos vene ajalooaga, ja järelkult ka vene keeles.

Alates 1911.a. eesti ajaloo programmi enam ei kinnitatud ja see õppeaine kooli õppeplaanis ja programmides ei esinenud.

On andmeid, et eesti ajalugu õpetati nüüd eesti keeles ja emakeele tundide arvel, milleks tundide arvu suurendati.³

¹ Eesti NSV RAKA, f. 384, n.1. s.-ü. 1147, l.6.

² Eesti NSV RAKA, f. 392, n.1. s.-ü. 254, l.24.

³ Eesti NSV RAKA, f.3460, n. 1, s.-ü.264, l.8 ja endiselt õpilaselt sm. S. Kimmelilt saadud andmed. Vrd.ka: Nuustaku Kooli Seltsi ja Kooli kümne aastase tegevuse aruanne 1907-1917
1917, lk.6.

Rahva hulgas ning õpetajaskonnas kasvas tungiv nõudmine eesti ajaloo tundmaõppimiseks ka teistes rahvakooli tüüpides.

Kujukalt väljendusid uued nõudmised Keatimaa kubermangu sotsiaalsed ettepanekute väljatöötamise ettevalmistava komisjoni koolide alakomisjoni töös 1906.a., samuti Eesti- ja Liivimaa kubermangude ministeeriumikoolide ettepanekutes koolide uue õppeplaani ja programmide kohta.

Nii koolide alakomisjoni tööd kui ka ministeeriumikoolide õppenõukogude ettepanekuid läbis tungiv nõue õpetada rahvakooli alamal kui ka ülemal astasel vene ja üldajaloo kõrval või nende osana kohaliku (eesti) ajalugu.

Ettepanekute koostamine uute rahvakoolide ajaloo-programmide näiliku väljatöötamise eesmärgil osutus rahvale pettennõövriks ning kehtivate ajaloo-programmide muutamiseks ningisugust luba ei antud. On aga andmeid, mis lubavad oletada, et 1905.a. revolutsiooni sündmuste mõjul ning ajal ja ka pärast seda hakati paljudes eesti rahvakoolides ajalugu ja teisi aineid õpetama emakeeles, kusjuures ajaloo programmi võeti õpetajate endi algatusel sisse andmeid eesti ajaloo kohta.¹ Seda tõendavad ka kaasajaste mälestused oma õppimise päevilt kihelkonnakoolis.²

¹ Eesti NSV TA Kirjandusmuuseum, stipendiaadi aruanne Vändra kihelkonnast, f. 200, 4:2, lk. 165.

² H. K r u u s i jt. andmed. Vt. ka Jaan Käerner, Kadunud segade hämarusest, Mälestuskilde lapse-, karjase- ja koolipõlvest, Tartu 1935, lk. 110.

Tõenäoliselt just ajaloo õpetamist pidas silmas Vene Rahvahariduse Ministeerium oma korralduses 11.nov. 1913.a. Riia õpperingkonna kuraatorile, milles märgiti, et mõnedes Baltimaade koolides õpetatakse aineid kinnitamata programmide järgi, kusjuures need ei vasta alghariduse eesmärkidele "anda õpilastele usulis-kõlbelist kasvatust ja kasvatada nendes armastust tsaari ja Venemaa vastu".

Ministeerium tegi kuraatorile ülesandeks nõuda rahvakoolide direktoritelt ja inspektoritelt erilise tähelepanu osutamist programmide omavolilise täiendamise juhtudele. Ministeerium süüdistas selliste "ilmselt tendentsioosete" ning kinnitamata programmide kasutamises vahetult rahvakooliõpetajaid ning nõudis süüdlaste ranget vastutuselevõtmist ümberpaigutamise või vallandamise näol.¹ Sel viisil püüti rahva nõudmist ja soovi- õppida tundma oma kodumaal ajalugu-drastiliste abinõudega maha suruda. Põhijoontes jäigi eesti rahvakoolis ajaloo õpetus ja korraldus muutmatuks. Endiselt õpiti kihelkonnakoolides vene keeles tsarismi ajalugu, salates maha Venemaa äärrahvas- te õigust tundma õppida oma rahva minevikku.

Nagu eeltoodust nähtub, hakati kohaliku ajaloo elemente eesti rahvakoolis õpetama juba möödunud sajandi 60-ndatel aastatel, kusjuures eesti ajaloo sissetoomise eest vallakooli võtsid sõna eesti kodanliku rahvusliku

¹ Циркуляр по Рижскому учебному округу за 1913. г. 616-617.

liikumise silmapaistvanad tegelased eesotsas C.R. Jakobsoni, F. R. Kreutzwaldi, J. Hurda jt.

Kohaliku ajaloo õpetamise ülesandena käsitasid baltlased ja nende poolehoidjad saksa röövvalutajate XIII saj. teostatud Baltikumi alistamise õigustamist ja saksa feodaalide kultuurreegeerliku osa näitamist.

Kodanliku rahvusliku liikumise kodanlik-demokraatlik suund aga taotles kohaliku ajaloo õpetamise kaudu eestlaste rahvusliku iseteadvuse süvendamist, eesti ja vene rahva ajalooliste sidemete ja sõpruse näitamist ning truuduse kasvatamist tsaari isevalitsusele. Põhiline osa kohaliku ajaloo materjalist anti õpilastele emakeele tundides emakeele lugemikesse paigutatud ajalooliste palade kaudu, vähesel määral ka koduloo ja geograafia tundides ning üld- ja vene ajaloo kursuste läbivõtmisel.

Kohalikkude ajalugu puudutava materjali balti saksa vastane suund ja klerikaalsete tendentside puudumine, eriti C. R. Jakobsoni koolilugemikus, kutsus Eesti maal valitsevate seisuste- balti saksa aadli ja luteri usu vaimlikkonna poolt esile teravalt vaenuliku suhtumise kohaliku ajaloo õpetamisse eesti rahvakoolis.

Selle tõttu toimus eesti ajaloo puutuva materjali õpetamine valla- ja kihelkonnakoolides poolsalaja, kuna pastoritest täielikus sõltuvuses olevad koolmeistrid ei julgenud seda koha kaotuse kartusel avalikult teha.

Eesti ajaloo õpetamist pidurdas omalt poolt ka tsaarivõimude eitav suhtumine kohaliku ajaloo õpetamisse eriti pärast 1885.-1887.a. alanud reaktsoonilise venestuspolii-

tika tingimustes ning eesti ajaloo probleemide täiesti puudulik läbitöötamine tol ajal.

Süsteemiliselt õpetati eesti ajalugu üksnes eesti haridusseltside poolt 1905.-1907.a. revolutsiooni järgsel perioodil loodud kõrgemates erakoolides, esmajoones aga Eesti Noorsoo Kasvatuse Seltsi Tartu Tütarlaste Kesk-koolis.

XX sajandi algust eesti ajaloolise ja metoodilise mõtte arengus iseloomustab kodanlik- natsionalistliku suuna tugevnemine. Selle mõjul taotlesid reaktsioonilise koolitegelase M. Kampmanni pärast 1905.a. revolutsiooni laialdaselt kasutuselevõetud koolilugemiku ajaloo-alased palad kui ka eesti ajaloo õpetamine haridusseltside kõrgemates erakoolides, some ajaloolase K. O. Lindequisti raamatu "Üleüldine ajalugu" järgi¹ eesti noorsoo kasvatamise kodanlik- objektivistlikke eesmärke.

4. Ajalooalane õppekirjandus XIX saj.

II poolel ja XX saj. algul.

a) Ajaloo kooliõpikud.

Seoses kasvava vajadusega intensivistada eesti talurahva ideelist mõjustamist varemmainitud põhjustel andis XIX sajandi 40-50-ndatel aastatel teravalt tunda emakeelsete õpikute puudumine eesti rahvakooli jaoks. Kuigi Eestimaa kirikuvalitsuslikes organites mõte eesti-

¹ Raamatu eesti ajalugu käsitlevad peatükid olid V. Reimani kirjutatud.

keelaete ajaloo, masteaduse ja loodusteaduse õpikute väljaandmise vajadusest juba 1843.a. liikuma hakkas,¹ ei jõutud peaaegu 10 aasta jooksul mõtte teostamisele lähemale.

Seejärel kasutasid agarsamad kooliõpetajad koolides hädasunnil omavalmistatud käsikirjalisi õpperaamatuid (W. Nieländer² Laiuse kihelkonnakoolis, W. Normann³ Simunas, J. Kapp⁴ Suure-Jaanis jt.).

Alles 1852.a. hakati C. C. Ulmanni⁵ eeskujul ja õhutusel (kes samal ajal lätikeelseid õpikuid toimetas) välja andma eestikeelseid trükitud kooliraamatuid. Teiste hulgas ilmus ka Johann Georg Schwartzi⁶ kirjutatud esimene eestikeelne ajaloo kooliõpik 1858.a. "Koli-ramatu" 7. jao

¹ N e r l i n g, M., Eestimaa konsistoriaalringkonna kiriklik tegevus 1836-1914 sinodiprotokollide põhjal Tartu 1937 (Magistritöö. Käsikiri Tartu Riikliku Ülikooli Teaduslikus Raamatukogus), lk. 21.

² N i e l ä n d e r, Wilhelm Carl Heinrich, Laiuse köster, oli aastail 1830-1873 ka kihelkonnakooli õpetajaks.

³ N o r m a n n, Wilhelm, vaimulik kirjamees ja köster, töötas aastail 1832-1885 Simuna kihelkonnakooli õpetajana.

⁴ K a p p, Joosep, ärkamisaegne aktiivne tegelane, oli aastail 1851-1894 Suure-Jaanis kihelkonnakooli õpetajaks ja köstriks.

⁵ U l m a n n, Carl Cristian, balti saksa kiriku- ja koolitegelane, tegutses aastail 1844-1856 Liivimaa koolinõunikuna.

⁶ S c h w a r t z, Johann Georg (1793-1874), koolikirjanik, sai 1820 Põlvas abiõpetajaks, alates 1838 samas pastoriiks. Aastail 1852-1861 andis välja kaheksaandelist "Koliramatu", milles neli osa olid tema enese kirjutatud.

esimese osana ning kandis pealkirja "Sündinud asjade juttustamine".

Võttes arvesse üldajaloo kirjutamise raskust eesti keeles, oli ajaloo õpiku kirjutamine jäetud kõnesoleva õpikuteseeria avaldamisel kõige viimaseks ülesandeks.

Ajalooõpiku tunduvat hilinemaist ("kuus aastat on johtäis, et~~Marahvale~~ lubati koli-ramat muretseda, ja ikka veel ei olle lootus täieks saanud") vabandab autor raamatu eessõnas sellega, et ajalooraaamat "tarvitab kirjutajat, kes isseärrania rikkas on waimuandide polest", ning et "nisuggune mees ei olla naljalt leida", ja kui leiabki, siis "omna raaks anneti töö pärrast ei läbbe paljo aega nisugguse sohhitö peäle kullutada".¹

Nähtavasti põhjustasid õpiku teise poole hilinemist ka ainelist laadi kaalutlused, sest "Koli-ramatu" 7. osa kujunes aine ulatuse tõttu teistest tunduvalt mahukamaks. Kui "Koli-ramatu" esimesed osad maksid keskmiselt 20-25 kopikat köide (1. ja 2. jagu üheskoos 35 kopikat), siis 7. jao hinnaks kahe osa eest kokku määrati 55 kopikat. Raamatu kirjastaja, H. Laakmanni trükikoda, ei pidanud võimalikuks suuremat kapitali raamatute alla kinni panna, katsumus õpiku esimest poolt enne vähemalt osaliselt ära müüa ja nõudis autorilt alles siis teist poolt. Nii venis vahe-aeg esimese ja teise poole ilmumise vahel kolme aasta pik-

¹ /J. G. S c h w a r t z /, Koli-ramat, Seitsmes jaggo, Sündinud asjade juttustamine, Tartu 1858, lk. 3.

kuseks.¹

Raamat oli esialgselt kirjutatud tartu murdes, kuid tõlgiti veel käsikirjas tallinna murdesse, ehkki vana kirjaviisi alusel.

Raamatu teine, põhiline osa ilmus alles 1861.a. ning oli mõeldud õpikuna kasutamiseks peamiselt kihelkonnakoolides, aga ka rahvale lihtsalt lugemiseks- koduraamatuna.

Väljaande usulis-reaktsiooniline sisu ilmneb juba põhilises ainejaotuses.

Õpik on koostatud sünkroonilisel meetodil, välja arvatud vanaaega käsitlev osa, mis on antud monograafilises plaanis. Kogu materjal on jaotatud perioodidesse. Esimene periood haarab "sündinud asjad enne Kristuse sündimist", s.o. "mailma algusest" Kristuse sündimiseni, käsitledes "Asuri, Pabiloni, Wõnikia" ja teiste Aasia, Aafrika ning Euroopa rahvaste ajalugu.

Teine periood ("sündinud asjad pärast Kristuse sündimist") jaotatakse "kolme wahhesse": "wanna aeg" (kuni Lääne-Rooma riigi languseni), "keskmine aeg" ("õhtupoolse Roomarigi lõppetusest Lutteri ussu üllõwõtmisest sadik, 476. aastast 1517. aastani p.Kr.s.") ja "uus aeg" ("Lutteri aiast meie päivist sadik, 1517. aastast 1858. aastani").

Õpik on jagatud 38-ssse paragrahvi ehk peatükki, kus-

¹ H. P r a n t s, Kujutused Eesi kirjanduse ajaloost poolesaja aasta eest, "Eesti Kodu" nr. 7, 1911, lk. 133.

juures peatükkide maht on härmiselt ebaühtlane; nii on kogu kreeka ajalugu ära mahutatud ühtesinsasse paragrahvi (temale pühendatakse 17 lehekülge), reformatsioonile aga antakse ruumi tervenisti 46 lehekülge.

Sellist materjali omapärast jaotamist on tinginud arvatavasti ka raamatu kahe sugune otstarve - olla kooliõpikuks ja samal ajal ka koduraamatuks, s.o. koduseks lugemiseks ja õppimiseks täisealistele.

Ajaloo ülesanne ja materjali valiku printsiip määratakse kindlaks raamatu "eesõnnes" järgmiselt:

"Sesinnane raamat, tahab lugijat ses ussus kinnitada, et Jumala arm ja helde meel inimeste wasto ial ärra ei lõpe, waid põlwest põlweni kestab ni kaua kui ilm seisab. Inimeste pat, rummalus ja tiggedus sünnitab ni palju kurja, et inimesed jo ammugi olleksid kõik ilma hukka saatnud ja issegi hukka läinud, kui Jummal seda kahju ei parandaks, mis nemmad tewad, ja nende kurjad teud ei wöttaks ikke-jälle heaks pöördä." ¹

Edasi märgib autor, et seda (jumala heategemist) tunneme selgesti, "kui meie loeme, mis tännini Ma pääl on sündinud", ja et "sündinud asjade teadus" kinnitab meie südames lootust Jumala peale, kes kõik häda parandab. Seepärast kuulutawat ka jumalasõna piibliraamatus "neid asju, mis wannal aial on sündinud".

¹ / J. G. S c h w a r t z /, Koli-raamat, Seitsemes jagos. Sündinud asjade juttustamine. Esimenne pool. Tartus 1858. (Teine pool 1861.a.), lk. 4.

Kuid et meepeal on sündinud palju asju, mis "pühha kirje" ei ole üles pandnud, " sepärrast tahhame sessinatsee ramatus mõnda neist sündinud asjust kirja panna, mis tšhelepannemise wäärt on", et inimsugu "keige oma rumaluse ja kurjusega" hukka pole läinud, waid "Junnala arnu hole lähbi aega mõda parrena kõrre peale aanud".¹

Ajalugu algab Schwartzil Aadama ja Eevaga, piibli- muinaslugusid käsitletakse kui ajaloolisi fakte. Nii olewat maailma loomine toimunud ligi 4000 a. e. Kr., wocuputus 2500 a. e. Kr., Paabeli torni ehitamine 2200 a. e. Kr.²

Kogu sündustik on ranges kooskõlas piibli tekstiga, kusjuures piiblile viidatakse kui allikale.³

Ajalooliste faktidena käsitletakse õpikus ka selliseid lugusid, nagu Kyrose noorus, Rooma linna rajamise lugu jne. Messõnas toodud printsiipidest lähtudes on käsitleta-

¹ /J. G. S c h w a r t z/, Koli-ramat. Seitmes jaggo. Sündinud asjade juttustamine. Essimenne pool. Tartus 1858. (Teine pool 1861.a.), lk. 9

² Sealsamas, lk. 1

³ Ajaloolise töö huvides peame siin muidugi mõnna, et Vana-Idamaade ajalugu ei saanudki tol ajal veel olla teaduslikul baasil. Piibli kasutamine allikana oli tolleaegse ajalooteaduse poolt veel üldtunnustatud, seda enam et piibel tööpoolest kujutab enesest vana- aja kirjanduse sellist mälestusmärki, mis sisaldab religioossete mõtetuste kõrval ka markantlikku kriitika jaoks mitmesugust materjali vana aja rahvaste testavate perioodide elu, majanduse, poliitilise korra ja ideoloogia iseloomustamiseks.

Kuigi ajaloolisus kui teaduse loomise alusaks peetakse aastat 1857, ei ole siiski mõeldav, et Schwartz oleks oma õpikus saanud Vana-Ida ajaloo käsitlemisel juba kasutada selle ajaloodud teaduse poolt dešifreeritud väheseid kiilkirjalisi dokumente. (Eeldades, et ta oleks seda tahtnud).

vale õpikule iseloomulik märgatav tendents ajaloolisi fakte üldistada. Autor ei piirdu üksnes minevikusündmuste lihtsa jutustamisega, vaid ta püüab ka selgitada ajaloolisi fakte, nende tähtsust ja mõtet. Kuid kõik see toimub ebateaduslikus, religioosses- moraliseerivas laadis. Toome mõned näited.

Pärast seda, kui õpikus on kirjeldatud, kuidas Semiraamis India rahva vastu sõdides lüüa sai ja ta ise lahinguis langes, lisab autor: "Nenda lõppeb kadu ilma suu ja õn".¹

Bonaparte'i puhul teeb autor aga järgmise üldistuse: "... kui meie teema tarkust ja teema wüggewat waimu imneks pannene, siis õppime temmast ka, et inimesse tarkus ja keik muud waimoannid middagi ei maksa, kui temmal usku ja armastust ligginese wasto ei olle."²

Erilist tähtsust omistab Schwerts prohvetite ettekulutustele. Nii loeme leheküljel 12, et "seddawia! läks Asuri riik hukka, nenda kui prohvet Jes. 33,1. on ettekulutunud". Ka "Fabeli" kuningriigi otaa olevat "Jummal lasknud ettekulutada Jesaja läbi 13, 14 ja 47 peatükis ja Jeremia läbi 50 peatükis".³

Samuti selgitab autor foiniiklaste sattumist Pärsia, hiljem Rooma võimu alla sellega, et "Ünikia ehk Tiruse ja Sidoni rahwas on prohvetite kirjade sees nimetatud, täheks, et Jummal ka nende ellu ja pattu tähhele pani ja neid nuhtles pattu pärast".⁴

¹ Sealsamas, lk. 11

² Sealsamas, lk. 355.

³ Sealsamas, lk. 14.

⁴ Sealsamas, lk. 16.

Jerusalema "arahavitamine" toimunud sellepärast, et juudid "ei tahtnud Jeesusse kässu järele keisrile anda mis keisri kohus ja kandsid südametäiega oma iket".¹

Lõpetades israeli rahva ajaloo käsitlust, teeb autor üldistuse: "Nenda on Israeli rahva juures töeks saanud, mis vannad prohvetid ettekuulutasid ja Kristuse sanna kinnitas, kui ta ütles "Seie ei jäeta mitte kivvi kivvi peale, mis ei pea mahakistana". Nemmad on jädavaks tähheks, mis neist saab, kes Jumala armu Jeesuses Kristuses ärapõlgavad."²

Üldse paneb Schwartz kõikidele vanaaja rahvastele väga pahaks, "et nad väärjummalaid orjaid; luggia võib isse arvata, mis hirmus luggu nisugguste inimestega on kes õigest ussust ühtige ei tea".³

Üksikutel juhtudel on autor siiski osanud ajaloo-sündmuste põhjusi ka õigesti seletada.

Nii märgib autor kreeklaste võidu põhjusena pärslaste üle, et "Krekarahvas söddisid mehhevisi ja andsid hea-nelega omna ellu ärra omna kallist issamaad waenlaste kimbutussest lahtipeästada, Persiarahvas söddisid agga omna ül-lekohtuse kunninga kässu peäle ja ei teädnud, mis eest nemmad omna nahka piddid turrule wina".⁴

Õigesti, kuigi kreeklaste kolonisatsioonini ainsa põhjusena tuuakse õpikus ära elanikkonna suur juurdekasv, mis te-

¹ Sealsamas, lk. 87.

² Sealsamas, lk. 89.

³ Sealsamas, lk. 18

⁴ Sealsamas, lk. 27.

gi elu kodumaal kitsaks. ¹

Õigesti hindab Schwartz ka Baltikumi ühendamist Venemaaga kui sõdade lõppu siin. ² Autori klassipale avaldub eriti eredalt siis, kui ta kirjeldab revolutsioonilisi sündmusi. Üldiselt antakse neile sündmustele õpikus väga vähe ruumi, püütakse neist vaikides mööduda. Kui see aga ei ole võimalik, esitatakse neid äärmiselt tendentsiooslikult, rahvast ja revolutsioonitegelasi laimates.

Revolutsioonilisi sündmusi Prantsusmaal nimetab autor "nii suurteks aga ka nii hirmsateks asjadeks" ³, kõlvatunaks looks, mässamiseks, sündmata looks, hulluks looks; ⁴ revolutsiooni põhjustena aga toob ta esile väga suure kroonumaksu kõrval "suure vaesuse läbi sünnitatud pattost ello", "kuningate eelkäimise tõttu rikutud rahva ello kombeid", "ristiusu kadumist", "ussust keeldumist". ⁵ Suure sümpaatiaga kirjeldatakse õpikus kuningas Louis XVI huldust, ausust ja vagadust, kes ei olevat "tahtnud rahwa käest suuremat maksu nõuda, sest et nemad muidu juba vaesed olid", ning kes "tõe melega püdis omma rigi mitmesuguseid viggasid parandada". ⁶

Käsitledes vaidlusi seadusandlikus kogus, märgib autor, et

¹ Sealsamas, lk. 39

² Sealsamas, lk. 310.

³ Sealsamas, lk. 333.

⁴ Sealsamas, lk. 339.

⁵ Sealsamas, lk. 337.

⁶ Sealsamas, lk. 338.

"Ludwig XVI maenitses ja kelis küll sedda rido, agga temma ei tahtnud söaväe abbiga rahho sats, sest et temma helde südda werrewallamist ei kannatanud, Rahvas ei tundnud Ludwig heldust".¹

Käsitledes kuninga hukkamist, seletab autor, et "Ludwig XVI lahkus rahuga sellest kurjast ilmast ära, kus ta ainult muret ja teotust oli maitnud".²

Autori antipaatia revolutsiooniliste sündmuste ja nende tagajärgede vastu väljendub eredalt ka parastavas iroonias: "Se olli se önnis põlw, mis need mehhed rahwale pakkusid; innimeste prius olli se, et kurjateggijad ilma nuhtlemata tapsid ja risusid, ning ühhesuggused ollid innimesed selle polest, et keiki ühte wiisi hirmutati ja tapeti....Se olli Prantsuse rahwa prius ja hea põlli."³

1830.a. ja 1848.a. revolutsioone iseloomustatakse mõne reaga kui prantsuse rahva järjekordseid mässe "omma kuninga wasto"⁴, mille tulemusena 1830.a. "Prantsuste kuningaks sai Ludvig Wilip" ja 1852.a. "Prantsuste keisriks" sai Napoleon III.

Samas vaimus käsitab autor ka ajalookursuse teisi osi, mis puudutavad rahvalikumisi või revolutsioonilisi sündmusi.

"1830.a. tõusis ka Pola rahvas, Prantsuse kurja eeskuju järele, omma kuningaga, Wenne keisri Nikolai wastu üles".⁵

1 Sealsamas, lk. 338.

2 Sealsamas, lk. 339.

3 Sealsamas, lk. 339, 341.

4 Sealsamas, lk. 357, 358.

5 Sealsamas, lk. 358.

Jutustades reformatsioonist Saksamaal, pühendab õpiku autor mõned read ka talupoegade sõjale. Kelle poole kaldub autori sümpaatia, selgub järgisest katkendist:

"Lutter oli mittukõrd ristiinnimesse ehk Jumala lapse vabbadussest rääkinud ja kirjutanud ja ei arvanud selle jures muud, kui seada vabbadust, kellest apostel Paulus räägib (Rom. 8. 21); agga tallurahvas ei sanud sest õieti arru ja mõtleid, et keik ristiinnimesed peavad vabbad olla iggeühhest orjussest ja maksust ja ei kellegi wannena ehk wallitaeja sõnna ennast kuulma. Hullust peast võtsid neomad aõegad ja oddad kätte ja läksid välja keiki ärra tapma, kes nende üllemad ja wannemad ollid, süütsid linnad ja mõisad põllema ja mässasid nii hirmsaste, et söawäggi nende wastu piddi väljasaadetama..."¹

Nagu näeme, selgitab autor talupoegade ülestõusu ainult Lutheri õpetuse väärarvamisega ega unusta seejuures ülestõusu tauninast, kirjeldades ülestõusnute "hullust" ja "hirmsat mässamist".

Müütsi vaikides möödub õpik Wat Tyleri, Thomas Müntzari, Jacques, Ciampi, Spartacuse jt. ülestõusudest.

Hussiitide sõdade põhjusena tuuakse ainult asjaolu, "et neid paawsti ja keisari polest tahheti sundida Jumalatenistust kirrikus wanna wisi" pidama, rääkimata sõnagi

1

Sealsamas, lk. 237.

sõdade sotsiaal-majanduslikest põhjustest.

Ilmsed poolehoidu kolonisaatorite vastu õhkub napisõnalistest teadetest koloniaalrahvaste võitluse kohta.

Toome mõned näited.

"1830.a. võtsid Prantslased Alshiri linna ära ja keel-
tsid selle läbbi sadde, et need kolm röövli-riki Alshir,
Tunis ja Tripolis sest aiast sadik enne ei tohhi risti-
rahwa laewu rōwida." ¹

"1857.a. tõusis Idda-India rahwas Aasiamaal Inglaste
wallitsuse wasto ülles. Paljo Inglasi ja ristiinnimesi
said seal hirmsal wiisil ärratappetud, aga wiimati sai Ing-
laate sõawäggi nende ülle wõimust..." Et ülestöusu põh-
justas ränk koloniaalike, sellest pole sõnakestki.

Seega võib juba pealiskaudsel vaatlusel kergesti veen-
duda, et Schwartz on oma õpikus propageerinud reaktiooni-
list, idealistlik-religioosset rahvavaenulikku ideoloogiat.
Pole raske aiata, millised klassihuvid ja tendentsid kut-
susid esile sellise suhtumise.

Asjatult otaike õpikust rahwa elu kirjeldusi, rahva-
masside võitlust, klassivõitlust. Rahwa jaoks leidub auto-
ri sõnastikus ainult laimavaid väljendusi: "tores, mõist-
mata rahwas", ² "hullud ja sögedad" jne.

Moconutades ajalugu, käsitab õpik ajaloosündmusi kui
kuningate ja teiste väljapaistvate inimeste tegevuse tule-
must.

¹ Sealsamas, lk. 357.

² Sealsamas, lk. 237.

Autori ajalooline interpretatsioon kahaneb ajalooli-
se tegelase psühholoogiliseks iseloomustamiseks. Tema esi-
tuses tuleb välja, et üksikute kuningate iseloomomadustel
on otsustav mõju ajaloo arengukäigule. Nii näiteks lõpetati
William III, "selle armsa mehhe targa ja õiglase vallitsuse
läbbi...need hirmsad mässalised, mis pea 80 aastat Britan-
nia riki olland wawanud ja Willemi III aast sadik on se
riik meie päevini ikka kaswanud wõimusea, rikkuses ja hea
põlwes".¹

Jutustades Preisi kuningriigist, leiab autor, et "see
maal on se õn olnud, et mitte tarka kuningat teine teise
järrele tems ülle on wallitsenud ja tedds rikka põlwe sis-
se saatnud...waid hea wallitsejate targa seadmiste läbbi
on tema seest-jõud nenda kaswanud".²

Prantsuse kuninga "Ludwig XIV süddame kõrkus sundis
tedda, söddimise läbbi omma rigi laiust kaswatama".³

Õpiku järgi tuleb välja, et just "seepärast on Inglassed
meie maal keige rikkan rahwas ma peal"⁴, et Elisabet oli
"tark ja holekandja kuningana".

Ajalookursus Schwartzi esituses on küllastatud ajaloo-
liste isikute biograafiliste peensustega, mis on küll huwi-
tavad lugeda, ent juhivad lugeja tähelepanu kõrvale ajaloo-

1 Sealsamas, lk. 295.

2 Sealsamas, lk. 314.

3 Sealsamas, lk. 334.

4 Sealsamas, lk. 287 ja 249.

kursuse põhiküsimustelt.

Schwartzi õpikule on iseloomulik, et selles käsitletakse peamiselt välispoliitika küsimusi, kuna sisepoliitika küsimusi (majanduse areng, riiklik korraldus, kultuuri areng) puudutatakse harva.

Ajaloo uuen osa on Schwartzil tegelikult ainult sõdade ja kuningate kronoloogiline loetelu napi tekstiga.

Iseloomulik on ka see asjaolu, et Schwartzi õpikus on peamine tähelepanu pööratud reformatsioonile ja eelkõige muidugi Martin Lutherile, et ajaloo asemel pakutakse õpilastele detailset kirikulugu.

Nii on Martin Lutherile pühendatud 24 lehekülge, kogu Venemaa ajaloole Ivan III-st kuni Aleksander II-ni aga ainult 20 lehekülge.

Sellega püüab autor ilmselt õpilaste tähelepanu kõrvale juhtida sellistelt küsimustelt, mis olid enam seotud jooksva poliitilise eluga ning võisid õpilasi erutada. Selle asemel juhivad õpik õpilaste tähelepanu usuküsimustele, kasutades selleks ära kõik võimalused.

Nii näiteks, käsitledes Põhja-Ameerika Ühendriike, märgitakse õpikus: "Selsinatsel meie ajal on sealt mitto head asja kuulda: seal on suur piibli selts, kelle armust ka meie marshwale mitto tuhhat uut Testamenti on kingitud; sealt lähhawad paljo misjonärid wälja pagganaid riatiin-nineseks teggema, ja muud nisuggust." ¹

1

Sealsamas, lk. 332.

See on ka kõik "hea" sellelt maalt. "Wiggade" hulgas märgitakse "rahha annuse ja Maamona teenistuse" ning neegrите orjuse kõrval ka rahwa "ülleliia suurt wõimust". "Kõige-enam teadmise wäärt" on õpiku autori arvates aga "Israelis sündinud asjad", sest "Israelis sai keige inimeste saggule õnnistus Kristusses valaistud".¹

Kõningal määral käsitletakse 23-ndas paragrahvis "Liivlandi-ma" ka eestlaste ja teiste kohalike rahvaste alistamist sakslaste poolt. Pühendades Eesti ala alistamisele ühe lehekülje, väldib autor targu Lembitu nime mainimist. Küll aga püüab ta kõigiti õigustada saksa rüütlite röövvallutust, lähtudes õpilaste võimalikest teadmistest "ewangeeliumi walguse läbbi", et "Issanda armuriik mitte ei pea mõega läbbi wäljalautatud sama".

Autor võtab röövvallutajad oma kaitse alla põhjendusega, et "sel wannal pimedal ajal ei tundnud ristirahwas parrast nõuu se tarbis pruukida", et rüütlid "ei wõtnud wihha pärast mõega kätte, waid arnu parrast ussu wastu ja õnnistegija wastu ja nende hingede wastu, kedda nennad tahtsid töetundmisse pole pöörda".²

Pealegi olevat "Jummal nende eksitust heaks pöörnud ja aegsaste jo meie maad Ewangeeliumi walgussega õnnistanud".

Muistsete eestlaste kohta tunnistab Schwartz küll, et

¹ Sealsamas, lk. 10.

² Sealsamas, lk. 191.

nad "nõistsid jo maharrimist ja karja- ja messipupidda-
mist", kuid saksa ekspansiooni õigustamiseks lisab ikkagi:
"...nende ebbajumalate teenistus olli hirmua, sest nemmed
ohverdasiid neile ka ellawaid innimesi." ¹

Saksa vallutajate ülistamist ja nende õigustamist ei
lase Schwartz kunagi silmist, kui selleks avaneb vähingi
võimalus, isegi juhul, kui see on vastuolus ajaloolise tõs-
ga.

Nii väidab Schwartz, et slaavlaste olevat rahvaste rän-
damise tagajärjel asustanud aakslastele kuuluvad need "hõn-
miku ja põhjapoolisel Saksamaal", ² et "saksad terravanad
ja mahwamad sõddiad olliid" kui "Pohla- ja Wannerahwas" ³,
et Lääne-Euroopa päästis mongolite ikkest "Sakst e sõa-
wägi Lignitsi linna all". ⁴ Täolisi näiteid võib tuua veel
ronkesti.

Huvitav on tähele panna käesoleva õpiku väljaandmise
pühul ka taensuuri mõju. ⁵ Eesmärgiga vältida rahva "kõlb-
lusetunde" rikkumist ei lubanud tolleaegne tsensuriamet
Rooma linna legendaarsete rajajate Romuluse ja Remuse ema
Vesta neitsi Rea Silvia kohta öelda, et ta oli mõjajumala
Marsiga keolatud ühenduses olnud (nagu kirjutab Titus Li-
vius). Selle asemel on õpikus kirjutatud: "Rea... läks sa-

¹ Sealsamas, lk. 188.

² Sealsamas, lk. 101.

³ Sealsamas, lk. 192.

⁴ Sealsamas, lk. 196.

⁵ H. P r a n t a, Kujutused Eesti kirjanduse ajaloost
poolesaja aasta eest, "Eesti Kodu" nr.7, 1911,
lk. 133.

laja mehele ja tõi kaksikuid poeglapsi ilmale." ¹

Senuti keelas tsensuur rääkida kuninga surmast koh-
tuotsuse järgi.

Kirjeldades Inglise kuninga Charles I protsessi, lõpe-
tab autor lausega:... "et kül Inglis- rahvas ärrakohkua...
siiski võinus olli parlamendi käes. "Ja järgmine lause:
"Pärrast Kaarli surma anti üllem wallitsus Kronwelli kätte."²
Surnast enesest on eelmäinitud põhjusel vaikitud. Siiski
on teises trükis siia vahele paigutatud:... "ning surmakoh-
hus mõisteti Kaarli üle."

Ülaltoodust järeldub, et esimene eestikeelne ajaloo
kooliõpik vastas oma sisu poolest täiesti balti saksa aad-
li võimuses oleva kooli ülesannetele ning nõudmistele, mis
olid omased Saksa XIX sajandi historiograafiale, kusjuures
sellega põimused reaktsioonilise balti saksa historiograa-
fia poliitilised tendentsid.

Õpikus leiavad kajastust ustavuse ja alandlikkuse säven-
damine kiriku, valitseva klassi ning trooni suhtes kui
poliitilis-kasvatuelik põhiülesanne.

Tublisti jätab soovida õpiku kujunduslik külj: illust-
ratsioonid puuduvad täielikult, paber on halb, trükk tihe
ja tekst ilma igasuguste õpikule iseloomulike alapeatükki-
deta. Õ-hääliku märkimiseks on kasutatud ö-d, mis lugemisel
mõjub segavalt.

¹ H. P r a n t s, Kujutused Eesti kirjanduse ajaloost
poolesaja aasta eest, "Eesti Kodu" nr.7, 1911, lk.48.

² /J.G. S c h w a r t z /, Koli-ramat, Seitmeses jago.
Sündinud asjade juttustamine, Essimenne pool.
Tartus 1858 /Teine pool 1861/, lk. 292.

Õpikus välditakse tolleaegse kirjaviiisi kohaselt võõr-
tähtede kasutamist eestikeelses tekstis, mille tõttu võõr-
nimed on kas moonutatud või lihtsalt eestistatud; nii näi-
teks esinevad Schwartzi raamatus kuningad Wridrik (Fried-
rich), Hindrik (Henry, Heinrich), väejuhid Múra (Murat),
Blühker (Blücher) jne.

Vanaaja nimed on kirjutatud piibli eeskujul: Kores
(Kyros), Fönikia (Foinikia), Parta (Sparta).

Terminoloogia on alles väljakujunemisel; nii tarvita-
takse: ajalugu- sündinud luggude juttustamine; ajaloo
jaotamise peaperioodid (vana-, kesk- ja uusae) - vahhed;
vägiwald- väekaubatöö; seadusandlik kogu - seaduse andja
kohus.

Õpik ei anna mingeid meetodilisi juhendeid, kordamis-
küsimusi või ülesandeid ei õpetajatele ega õpilasele, täie-
likult puuduvad kaardid, skeemid, puudub isegi kronoloogi-
line tabel.

Hoolimata kõigist ülalmainitud väga olulistest puudus-
test, ei saa me siiski vaikides mööduda sellest, mida see
Õpik onneti eesti koolile on andnud, milline on ta tähtsus
ajaloosalase õppekirjanduse arenguloos.

"Kõli-ramatu" 7. ja 8. jagu "Sündinud asjade juttusta-
mine" moodustas esimese, spetsiaalselt kooli jaoks määratud
eestikeelse ajalooõpiku, mis sisaldas enam-vähem süstemaati-
lise ülevaate ajaloomünnustest kaasaegse ajalooteaduse ta-
semel. Õpik arendas omal viisil laste mälu ja keelt, tut-
vustas lugejat ajalooalase terminoloogiaga ning oli kohati
kirjutatud küllaltki huvipakkuvalt, sisaldades rohkesti hu-
vitavaid sündmusi ja üksikasju ajalooliste isikute elust.

Schwartzi õpiku keel ja stiil on tõsine ja asjalik, kuid siiski oma aja kohta küllaltki rahvalik, ladus ja arusaadav, kohati isegi literatuurne: "Roma rigi päike oli lojs minnemas ja Teodosiuse wallitsus paistis veel lõppekõrral kui wiims ehewalge puie ladeil." ¹

Õpik oli eesti rahvakoolis käibel enam kui 20 aastat ning eesti rahvusliku intelligentsi enamik, kelle kooliiga langes möödunud sajandi kolmandasse veerandisse, on oma esimesed ajaloolased teadmised saanud just Schwartzi "Koli-ramatust", mis ilmus 1870.a. veel teiseki trükis.

1860.a. ilmunud Väandra koguduse õpetaja K. Kõrberi ² väikeseformaadiline illustreeritud "Maailma siaramat" kirjeldab üldise ajaloo sündmusi maailma ja inimese "loomisest" kuni XIX saj. I pooleni. Et K. Kõrberi raamat oleks õpikuna koolides tarvitusel olnud, selle kohta andmeid ei ole; ka ei ole ta õpikuna kasutamiseks sobiv. Raamat oli kirjutatud saksa natsionalismist kohati päris nõretavann, sagedaste kõrvalpõigetega olevikku, seostatud autori isiklike mõtete ja juhtumustega. Onapärane ajaloolise materjali kerge ja veatelaadiline esitamiaviis tõi raamatule suure populaarsuse: 1880.a. ilmus veel raamatu 4. trükk! Kõrberi ajalooline kontseptsioon ei

¹ (J. G. Schwartz/, Koli-ramat, Seitmes jaggo. Sündinud asjade juttustamine. Esimenne pool. Tartus 1858. (Teine pool 1861.a.) lk. 96.

² K õ r b e r , Karl Eduard Anton (1802-1883), koolikirjanik, avaldanud üle 40 teose, peamiselt õppe- raamatuid, eesti keele käsiraamatuid ning vaimuliku sisuga teoseid. Aastail 1841-1859 oli Väandras pastoriks.

erine Schwartzi omast millegi poolest. Muistseid eestlasi pidas ka Körber kui mitte nelja-, siis ometi "kahejalgsedeks metslasteks",¹ kes siia maale tulnud "saksa ritterites" ei võinud kasstundmust äratada. Körberi reaktiooniline, balti saksa ajalooline kontseptsioon ei jätnud raamatu väga laialdase leviku tõttu - raamat oli tolleaegsete eestikeelsete trükiste hulgas üks levinumaid - kindlasti oma negatiivset mõju avaldamata. Pealegi ei ole võinatu, vaid isegi väga tõepärane oletus, et Körberi raamatut võidi kasutada koolides lugemikuna, vähemalt perioodil enne C. R. Jakobsoni lugemiku ilmumist 1867.a.

Sajandi teisel poolel asetleidnud kooliolude paranemine tingis ka uute, paremate kooliõpikute ilmumise.

1872.a. ilmus Riias Baltimaade Õpetajate Seminari eesti keele ja vene ajaloo õpetaja Jakob Lindenbergi² sulest kaua aega vene õiguse koolides õpikuna tarvitusel olnud ajalooraamat "Wenne rahwas ja Wenne riik", milles käsitletakse pikemalt (20-1 leheküljel) ka eestlaste võitlust saksa-skandinaavia röövvalitajate vastu ja iseseis-

¹ K. K ö r b e r, Mailma siiramat, Tartu 1860, lk. 106.

² L i n d e n b e r g, Jakob, kiriku- ja koolitegelane, töötas aastail 1871-1875 Baltimaade Õpetajate Seminari (Riias) õpetajana, sellest aastail 1871-1873 ka eesti keele ja vene ajaloo õpetajana. Hiljem töötanud preestrina ja gümnaasiumiõpetajana Riias. Oli aastal 1875 ka õpperaamatute läbivaatamise komisjoni liige Balti Kubermangude Õiguse Haar rahvakoolide Nõukogu juures. Pooldas eesti kodanliku rahvuslikku liikumist.

vuse kaotamist XIII saj.

Õpik äratab huvi kui esimene ja ainukene revolutsiooniline eestikeelne ajalooõpik, kus teadlikult on püütud osutada tähelepanu eesti ja vene rahva põlise ajaloolise sõpruse näitamisele.

Käsitades õigesti eestlasi muinasvene rahvaga liitnud ühiseid huviseid võitluses skandinaavia röövvalitajate vastu, märgib Lindenberg, et "wennelased, soomlased ja eestlased heitsivad ühte ja kihutasid neid kutsumata võeraid /s.o. varjaage/ välja omaalt maalt ja hakkasid jälle wenna wiisi ellama".¹

Lindenberg jutustab ka Eesti poliitilisest ühendusest Kiievi-Veneaga² /nuidugi tollal üldtunnustatud varjaage teooria alusel/, samuti eestlaste ja venelaste ühisest võitlusest saksa rüütlite vastu.³ Lindenbergi arvates "w e n n e l a n e tuleb sõnast "wend" ja Eestlased räkisid mitte w e n n e l a n n e, waid w e n n a l a n e ehk w e n n a l i n e; sest slawlased ja Soome suggu rahwas olid naabrid ja sõbrad".⁴

Eestlaste muistsel ajalugu idealiseerib Lindenberg J. Hurde eeskujul, kirjeldades soome sugu rahvaste kunagist suurust ja vägevust,⁵ millest isegi Herodotos olevat

¹ J. L i n d e n b e r g, Wenne rahwas ja Wenne riik, Rija linnas 1872, lk. 10.

² Sealsamas, lk. 11.

³ Sealsamas, lk. 54, 55, 57, 59, 60, 61, 62.

⁴ Sealsamas, lk. 6.

⁵ Sealsamas, lk. 1.

teadnud pajatada.¹

Lindenbergi järgi käinud saarlased vahvate sõjamees-
tena isegi Itaalias. Mereröövel Korsar- see tähendavat
Kuressaare mees.²

Sakslaste tegevuse hindamisel väldib Lindenberg siiski
nagu Hurtki teravusi.

Rida õpikuid ilmsa eestikeelse rahvakooli jaoks Ees-
ti Kirjameeste Seltsi toimetusel, nende hulgas ka J. Berg-
manni³ kirjutatud "Üleüldine ajalugu Kolmes jaos",⁴
mille tolleaegne arvustus üldiselt väga soojalt vastu võt-
tis.

J. Bergmanni üldajaloo õpik rahvakoolidele väärrib mõ-
netigi tähelepanu.

J. Bergmann ise kuulus tol ajal eesti rahvusliku liiku-
mise kodanlik-konservatiivse leeri esindajate hulka, kel
aga ei puudunud püüd virgutada rahvuslikku teadvust ja töö-
ta rahva hariduslikku taset.

Õpiku saamialoo kohta jutustab autor, et pärast raske-
kujulist tüüfusepõdemist oli tal "vain imeerk, tung tegev
olla ülisuur... Anti mulle nõu "Üleüldist ajalugu" kirju-
tada. Hakkasin tööle. Kui I jagu valmis, andsin P. Undrit-
sile ja A. Grenzsteinile kritiseerimiseks. Arvustati õi-
gemeeliliselt. Mina tegin terve töö uuesti. Andsin "Kirja-

¹ J. L i n d e n b e r g, "Wenne rahvas ja Wenne siik,
Rija linnas 1872, lk. 6.

² Sealsamas, lk. 7.

³ B e r g m a n n, Jaan (1856-1916), eesti XIX saj.
luuletaja, oli Paistus pastoriks.

⁴ Esimene jagu, Vana aeg; ilmus 1879.a. Teine jagu,
Keskaeg, 1880.

nooste Seltsi" arvustada. Arvustajad võtsivad numברי
alla. Asusin ühes toas A. Mohrfeldiga, üle ukse K. A.
Hermen, hiljem R. Undritz,¹ sellesama õue pääl M. J. Ei-
sen, veel hiljem ka P. Ederberg. Üks õhutas ühte, teine
teist. Kirjutasime ja luuletasime, laeksime trükkida ja
jätasime trükkimata."²

J. Bergmanni õpik erines märgatavalt oma seni kooli-
des kasutusel olnud eelkäijast J. Schwartzi õpikust, mil-
le peamise sisu moodustas religioosne suund.

Autor võttis oma õpikusse sisse mõndagi uut ja va-
jalikku, lähendades selle sisu ja aetoodilist külge nen-
dele nõudmistele, mida eesti rahvuslik kodanlik ajaloo-
line mõte esitas ajaloole kui teadussale ja kui rahvakooli
õppeainele.³

Bergmann püstitas õpiku eessõnas järgmise ülesande:
"Üleüldine ajalugu" tahab Eesti rahvale ajaloo õpetuse-
ja õpirasmatuks olla. Õpetuse rasmatuks, et ta igale ühe-

¹ K. R. S ö ö d i andmetel oli P. Undritzal viisike
end koolitundide, iseäranis "... ajaloo...tundide
vastu kirjalikult ette valmistada", kavatsusega
neist üleskirjutusist koostada õpikut. Seoses asja-
oluga, "et kõlblikud raasatud on /juba/ ilmunud",
heitis hiljem selle mõtte kõrvale. (K. R. S ö ö t,
Paul Undritz. "Eesti Kirjandus XIV", 1920, lk. 355-
360).

² J. Bergmann M. Kampmannile, Paistus 23. sept. 1910,
KMKO f. 36, M li 6; M. Eiseni andmetel on J. Berg-
mannile tema "Üleüldise ajaloo" eest makstud oma
aja kohta vägagi suurt honorari - 50 rubla poog-
nast (P. Hamburg, Eesti ärkanisaegseid lüürikuid,
Tartu 1936, lk. 66).

³ Vt. käesolev töö lk. 111 - 114.

le, kes teadust nõuab, olgu koolis ehk kodus, kõik tähtsasad maailmas tõeste sündinud asjad jutustavalt silma ette toob, talle näitab, mis maailma algusest meie päivini inimese sugu on teinud, näinud, kannatanud, teda õpetab ära tundma, mis häa ja tulus ning mis paha ja kahjulik on." ¹

Oma teose kui õpiku ja kooliraamatu ette seadis autor eraldi ülesandena, et ta 1) oleks igale õppijale abiks selle meelespidamisel, "mis koolmeister õpetusetunnis ajalooos on jutustanud ning seletanud" ;

2) et ta õpetaks seda tähelepanema ning aru saama, "mis kaunis ja kasulik, lõbus ja mõnus on";

3) et õpik aitaks õpilase "vainu äratada" ning "mõistust teritada eluteele".

Kuivõrd autor suutis püstitatud ülesandeid täita, näitab järgnev analüüs.

Esamajoones oli õpiku koostajal tarvis arvestada, et luteri usu kihelkonnakoolide 1874.a. ajalooprogrammi nägi ette üldajaloo kursuse läbivõtmist kahes kontsentris. Kuna magi kontsentri jaoks eraldi õpiku koostamine ei olnud tolleaegsetes tingimustes teostatav, kuna see muutnuks õpikute hinna liiga kalliks. See pärast leiti huvitav ja küllaltki otstarbekohane lahendus: anti esimese kontsentri materjal tavalise trükikirjaga, teises kontsentris liisanduv materjal aga ptiikirjas. Nii pidi õpik olema kasu-

1

Jaen B e r g m a n n, Üleüldine ajalugu. Esimene jagu. Vana aeg, Tartus 1879, lk. V.

tatev kunnagi kontsentri õpilastele." Mõistlik koolmeister tarvitab . . . rasketus suuremate tähtedega trükitud järgud ja paragrahvid noorematele hakkajatele ja vähemate tähtedega neile, kes ju esimese osaga tuttavad on. Sel korral saavad teistkorda õppides esimese osa lood uuesti korratud ja kinnitatud ning unustamise eest hoitud,"¹ andis "Eesti Postimees" juhendeid õpiku kasutamiseks.

Esimese kontsentri materjal oli õpikus kavandatud episoodilise üldajaloo kursusena kronoloogilis-progressiivse printsiibi järgi biograafilises plaanis, "kus üksikud elulood, mis oma aja rahvaste elu ja püüdmisi peegeldavad, kannavad nagu kava kõrvalisemaid sündmusi oma najal üleval".²

Võnema kontsentri materjal lisandus õpikus esimese kontsentri materjali peatükkidele väiksemate osadena või ka iseseisvate paragrahvidena. Esimaks anti peatükis "Vaimuvald" ruumi ka kultuuriajaloo küsimustele üldajaloo kursuses, kuigi ajaloo protsessiga nõrgas seoses. Eraldi peatükid olid pühendatud ka Eesti- ja Soomeaas ajaloole. Positiivselt tuleb hinnata J. Bergmanni pingutusi õpikule meetoodilise aparadi loomisel. Kronoloogiline tabel, isikunimede register koos võõrnimede hääldamisega ja siia lühikokkuvõtted lehekülgede äärtel tõstsid selle oma aja kohta väga heas keeles ja stiilis kirjutatud õpiku meetoodilise külje väärtust. Kahjuks puudusid õpikus illustratsioonid

1 Eesti Postimees nr. 27, 2. VII 1880.

2 Sealssamas.

ja kaardid, mis muutis ajaloo õppimise abstraktseks, väljaspool ruumi eksisteerivaks ja vähese tunnetusliku mõjuga vainseks tegevuseks.

Mis puutub J. Bergmanni õpiku sisulisse külge, siis esinevad siin kõik tolleaegsetele õpikutele tüüpilised puudused. Kuigi J. Bergmann erinevalt oma eelkäijast J. G. Schwartaist esitas Idamaade ajalugu põhiliselt väljaspool seost piiblilooga, algas oneti ka Bergmannil ajalugu taeva ja maa loomisega jumala poolt, inimese Edeni aiast väljaajamisega ning veeuputusega, samuti inimese jagamisega kolme liiki Noa kolme poja järgi.

Tekstis leidub kohti, mis näitavad, et Bergmanni õpik ei ole kaugeltki lahku löönud religioosast käsitusviisist. Nii pühendatakse piiblile viidates 79. paragrahvist terve 8. alajaotus Kristuse sündimisele kui ajaloolisele faktile, ja lisatakse: "Ja Kristuse sündimine on kõige tähtsam sündmus Augustuse ajast ja terve ajaloo. Augustuse valitsuse 30. aastal oli maailma ajaloo pööripäev."¹

Kriti paistab Bergmanni õpiku juures silmas hoidumaine igasugustest üldistustest, rääkimata ajalooliste faktide teaduslikust sünteesist. Nagu kartes ajaloolise arengu revolutsioonilist olemust, otsib Bergmann väljapääsu faktoloogias.

Bergmann ainult kirjeldab oma õpikutes ajaloolisi fakte, kuid selgitab harva nende tähtsust ja mõtet. Sellistel harvadel juhtudel ajaloolisi sündmusi hinnates lähtub Bergmann kristliku kiriku kasu või kahju seisukohalt või siis jumaliku ettehooldde printsipibist.

¹ J. B e r g m a n n, Üleüldine ajalugu. Vana aeg, 1899, lk. 100.

Nii näiteks käsitlodes islami leviku tulemusi, leiab Bergmann, et islamil "Jumalalt üks iacäraline tööosa maailma historias täita oli määratud. Kõige selgenalt on seda Asia "seitsmest kogudusest" näha, kua prohveti ettekuulutus (Ilmut. 2 ja 3) sõna sõnalt täide" ¹ olevat läinud.

Kui Schwartz oma õpikus püüdis igal võimalikul juhul näidata sündmuste seost pühakirjaga, siis Bergmann on sellest põhiliselt loobunud. Kuid tema käsitlusviisile on iseloomulik faktide, nimede ja aastaarvude maksimaalne kuhjamine. Kogu Bergmanni õpik, eriti aga need osad, mis on määratud teisele astmele, lausa kirendab nimedest ja aastaarvudest. Bergmanni õpiku lehekülgedel kohtane ülirohkesti teisejärguliste tegelaste nimesid, kes millegi eriti olulise poolest ajalooos silma ei paista. Üksnes "Vana aje" § 12 annab ühel leheküljel õppijale 25 kuningate nime ja 13 aastaarvu. Üldse toob Bergmanni keskaja õpik lo8-1 leheküljel ligi tuhat kuningate, väepealikute, linnade jt. nimetust. Dastumite ja nimede üliküllus on sellise astme õpiku suureks puuduseks.

Täiesti põhjendatult märkis üks kaasaegsetest arvustajatest: "Vanal heal ajal pruugiti koolides maailma ajaloo õppimise tarvis raamatuid, mis numbriarvudest nõretavad. Mida rohkem numbriarvusiid peess, seda parem. Waene peaja sai piinatud, aga süda jäi tühjaks."²

¹ J. B e r g m a n n , Üleüldine ajalugu, Keekaeg, Tartu 1880, lk.22.

² Mündja nr. 30. 2. 07. 1883.

Niile poolest Bergmann Schwartzist positiivses mõttes veel erines, on suhtumine rahvasse.

Bergmanni õpiku veergudel puudub Schwartzile iseloomulik põlglik suhtumine rahvasse. Bergmann pidas talupoegade "pärispõlve" progressi takistajaks: "talurahwa ränk orjus ei lasknud riiki hästi edeneda" ¹ ning autori sümpaatia oli ilmselt talupoegade poolel: "... koguni ilma abita ja õiguseta olli põlluharija talupoja seisus.

... Rusikaõiguse ajal oli nende käekäik õieti ränk: oliwad rüütlid vastastikku tülis, loitsiwad mõlemil pool talupoegade hooned ning põllud, pidaasiwad herrad jahti, tehti talunorn ning niit tallermaaks, palus kahjusaaja wasta, oli wits ehk weel raskem nuhtlua hooletu." ²

Eesti ajalugu käsitles Bergmann eesti ajaloolise mõtte kodanlik-demokraatlikelt positsioonidelt. Andes materjali eestlaste kohta üldpealkirja all "Soome sugu rahvad", pühendas Bergmann eestlaste ajaloole 9 lehekülge, alates eestlaste tulekust Balti mere rannikule ja lõpetades Wolter von

¹ J. B e r g m a n n , Üleüldine ajalugu, Keskaeg, Tartu 1880, lk. 42.

² Sealsamas, lk. 61; Siinjuures tuleb märkida, et Bergmanni isiklik suhtumine rahvasse hiljem kardinaalselt muutus ning ilmekalt väljendus eriti 1906.a. karistussalkade tegevuse ajal. Toome selle kohta väljavõtte V. Reimani erakirjast O. Kaldale: "Eila oli meil Vilj.õp.koosolek. Meie onad papid: Jurmann, Bergmann, Koik on narrinud veel kui saksad ja näeksivad häämeelega, et kõigile, kes "vabal ajal" vabamalt julgesid mõtelda ja kõneleda, kõis kaela pandaks." (Tsit. A. Palm, Villem Reiman. Saavutusrohke rahvuslik võitleja, Tartu 1937, lk. 99 järgi).

Plettenbergi valitsemisega Liivimaal. Soovitades "eesti rahva eluga vanemal ja ordo ajal" põhjalikumaks tutvumiseks J. Hurda ja M. Eiseni raamatuid, iseloomustas Bergmann eestlasi kui "ihu poolest terveid ja tugevaid, vaimu poolest ärksaid ning edenemises jõudsaid..., südisid ja vahvaid, ausameelilisi ning isamaa armastuses elavaid, rahulise võera vastu lakkeid ja heldeid, vaenulisele tige-
daid ja armutuid"¹ inimesi. Pidades üldjoontes sime-
käsitluses sellist suunda, oli Bergmann sakslasi ja nende tegevust iseloomustades ettevaatlik, hoidudes nende hin-
nangut andaast.

Bergmanni õpik oli eesti rahvakoolide ülemas astmes (kihelkonnakoolides) käibel kuni 1885.-1887.a. koolire-
formi teostamiseni, mil rahvakoolidesse viidi õppekeelena
sisse vene keel ning ajaloo õpikutena võeti tarvitusele
vene koolides kasutusel olevad Mostovski, Ilovaiski jt.
õpikud.

Nagu nähtub näiteks Lõluse kihelkonnakooli materjali-
dest, õpetati siin 1879/80. õppeaastal ajalugu Bergmanni
õpiku "Yana aeg" järgi ühendatult mõlematele klassidele 2
nädalatunniga. Järgmisel, 1880/81. õppeaastal õppisid kõik
klassid J. Bergmanni õpiku järgi keskaega.² 1881/82. õppe-
aastal õpiti uusaega (ilmselt ilma õpikuta, kuna Berg-
manni uusaeg, mille kallal ta töötas veel 1885.a., jäigi
ilmanata).³ 1882/83. kooliaastal algas tsükel otsast

¹ J. J. B e r g m a n n, Üleüldine ajalugu, Keskaeg, Tartu 1870, lk.72.

² Eesti NSV RAKA, f. 4186, m.1, s.-ü.1.

³ J. Bergmann - J. Kunderile 17.VII 1885, KMKO f. 66, N 1:6.

peale vanaajaga, 1883/84.õ.a.- keskaeg, 1884/85.õ.a.-uus-
aeg, 1885/86.õ.a.- vana aeg, 1886/87 - keskaeg Bergmanni
järgi, mis jääbki viimaseks õppeaastaks, kus Bergmanni
õpik Laiuse kihelkonnakoolis kasutusel oli.

Kohati oli aga Bergmanni õpik kasutamisel kuni 1892.
aastani ja kauemgi, olenevalt kohalikest oludest ja kooli-
de inspektorite nõudlikkusest.¹

Bergmanni õpik esitati Tartu õpperingkonna kuraato-
rile kasutamislõa saamiseks ka 1885.-1887.a. reformi järg-
ses koolis, kuid lükati tagasi järgmise motiveeringuga.
J. Bergmanni õpiku " Üleüldine ajalugu" I ja II osa võiks
oma täiuslikkuse ja küllaltki hea esitamissüsteemi, samuti
keele täpsuse ja kerguse tõttu arvata õpikute hulka, mis
on kõlbulikud kasutamiseks eesti õppekeelega kesk- õppe-
asutustes. Kuna aga selliseid õppeasutusi Tartu õppering-
konnas ei ole, siis kuraatorinõukogu ei leia alust lubada
üldmainitud õpikut koolides kasutamiseks.²

Alles pärast 1905.a. revolutsiooni, kui eesti haridus-
seltside koolides tekkis vajadus eestikeelsete õpikute jä-
rele, ilmus J. Bergmanni õpik uuesti teises, parandatud
trükis 1908.a. Rahvarevolutsiooni tuli äratas ellu ka enam
kui paarkümmend aastat sõõdis seisnud eestikeelse koolikir-
janduse põllu ning eesti rahvakoolis unustatud õppeaine- üld-
ajaloo.

¹ Väike-Maarja kihelkonnakool, praegune algkool, R. kvere
1923, lk. 18.

² Циркуляри по Дерптскому учебному округу за 1889, lk. 67.

Kuid peasegu kolmandik sajandit, mis "Üleüldise ajaloo I" esimese trüki ilmumist lahutas teise trüki ilmumisest, oli oma töö teinud: arvustus võttis õpiku kui vananenü külmalta vastu: "Sisu poollest on ta täiesti endine, ainult endisel luulelisel stiilil on tiivad pisut kärbitud ja kahjuks ka palju vöörleid pärisnimesid, mis esimeses trükis õigel näol tarvitatud, nüüd poolteed Eesti mundrisse topitud." ²

Edasi heitis arvustus täiesti õigustatult õpikule ette ajaloo käsitlemist "veidruse ni lihtsa välimiste sündmuste nimekirjana", kus ajaloo peamine moodustavad "sõjad, valitsuse vormide muudatused, valitsejate nimes ja aasta- arvude pikad read, kuivad geograafilised nimes, imeelikud anekdoted, mythosed, muinaslood". ²

Kokkuvöttes leidis arvustus, et Bergmanni "Üleüldine ajalugu" ei vasta uuema aja nõuetele ega vöi seepärast koolide õpperaamatuks olla; küll vöinuks teda kasutada ehk kooliraamatukogudes ja soovitada õpilastele koduseks lugemiseks. Vörreldes J. Schwartzi ajaloo õpikuga oli J. Bergmanni üliõpilaspölvles kirjutatud õpik eesti ajaloolase õppekirjanduse arengus nii sisu kui metoodilise töötlemise seisukohalt tüsedaks edusammuks. Sügavalt rahvusliku ja rüütelitevaenuliku balladi "Ustav Ülo" autori

¹ H. K a m p m a n n , Eesti koolikirjandus aastal 1908, "Eesti Kirjanduse Seltsi Aastaraamat I", Tartu 1909, lk. 165.

² Sealsamas, lk. 166.

selleaegsete vaadete mõningaid progressiivseid jooni võime leida ka tema ajalooõpikus, eriti eesti ajalugu käsitlevates osades. Seejärel võime J. Bergmanni õpikut hinnata kui oma aja kohta positiivset saavutust eestikeelse õppekirjanduse arenguloos.

1882. a. ilmus Riias ja Tartus J. Nebokati¹ "kokkupanud" "Üleüldine maailma ajaraamat", mis saati pretendeeris õpikuna kasutamisele eesti koolides ning oli ka Tartu Õpperingkonna Kuraatorinõukogus läbivaatamisel. Nõukogu lükkas taotluse tagasi, kuna "Üldajalugu ministeeriumikoolide esimeses klassis ei õpetata, ega vallakoolides ega eesti õppekeelega 3. järgu eraõppeasutustes".²

Raamat ise sai täiesti õigustatult "Oleviku" ja "Eesti Postimehe" veergudel hävitava kriitika osaliseks. Autor oli lähtunud raamatu koostamisel Vene haridusministri ettekirjutusest õpperingkondade kuraatoritele ajaloo aastaarvude kohustusliku miinimumi kohta ning püüdnud esitada õppematerjali nii, et "paksud numbrid" on kohustuslikud eksamil "gümnaasiumi alama ja poolpaksud gümnaasiumi ülema klasside kohta", ignoreerides fakti, et eesti õppekeelega gümnaasiumi tol ajal üldse ei olnud.

¹ N e b o k a t (Nebocat), Jaan (1844-1908), ajakirjanik, Riias ilmuva reaktsioonilise, balti saksa huve kaitsva ajalehe "Kündja" toimetaja aastail 1882-1891. Mitmete raamatute autor, on tegutsenud ka pedagoogilisel alal.

Циркуляры по Рижскому учебному округу за 1889, №.67.

Raamat on koostatud väga lohakalt, pealiskaudselt ning suurte vigadega.

"Nebocat on sarnase Saksa keeli raamatu karvupidi Eesti keelde ümber kiskunud. Ja nimed on kuulus tark oma uurimise põhja pääl nõnda ära rikkunud, et neist tihti vaevalt veel aru saab. Nii teeb mees greeka nimed sagedaste Ladina nimedeks ja Ladina nimed Greeka nimedeks,"¹ märkis arvustaja.

1885.a. ilmus "Eesti Kirjameeste Seltsi Toimetiste" 68.numbril all P. Koidu Ilovaiski järgi tõlgitud "Vene riigi ajalugu".² Raamat oli nõeldud koolides kasutamiseks ning "igale riigi alamale", kes ka "oma riigi ajalouga tuttav piaks olena".

Tõlkija mittaküllaldase vene keele, ja näib ka, et kaasajase eesti keele tundmise tõttu leidis "Virulase"

¹ Eesti Postimees nr.8, 23.II 1885, lk. 3. Nebokati "Üleüldise maailma ajaraamatu" näol on meil tegemist revolutsioonieelses koolis õpikute kõrval kasutusel olnud õpikute konsepti eestikeelse variandiga, mis ei kindlustanud mingisuguse ettekujutuse saamist minevikust, vaid oli põhiliste faktide, nimede ja peajasjalikult aastaarvude spikriks, mida tavaliselt kasutasid nõrgad õpilased "kolme" saamiseks.

² Siinjuures tuleb märkida, et esialgu "mitmed eesti rahva sõbrad" soovisid näha eesti keelde tõlgitud saksa keeles 1875.a. ilmunud ja hiljem ka vene keelde tõlgitud vene ajaloo raamatut, milline "raamat rohkesti meie riigi koolides üles võetud sai". Töö jäi pooleli tõlkija "väeteenistusse" mineku tõttu (Perno Postimees nr.23, 5.VI, 1881., lk.1.). Ajalooõpikut on kavatsenud välja anda ka J.Kunder. Kunderi ja Veske kirjavahetusest nähtub, et Kunderil on 1882.a. lõpukorral olnud "Venemaa ajaloo" tõlkimine. Töö jäi pooleli laitva arvustuse tõttu. Raamat ilmus hiljem kellegi teise tõlkes, kuid oneti olevat mitmes kohas sõna-sõnalt Kunderi tõlget kasutatud. (J.Kunder - M. Veskele 22.XI 1882, KM KO f. 149, M 6:58).

arvustaja Ed. Vilde, et raamatu väljaandja poolt "ei ole keele puhtuse eest hästi hoolt kantud, nagu järgmised üt-lused näitavad: "Nemad küttisivad metselajate järele", ei öelda tehtud ebajumalatest ka mitte: "Oma jumalatele and-sivad nemad mitmesugused kujud". Niisama vigane on lause: "Jekaterina nimetas troonipärijaks Pester Alekseejevitshi, aga tema täieliani jättis riigi üle walitsuse Ülema salanõu-kogu kätte, mis kõrgeimatest riigi ametnikkudest koos sei-sis". Vigane ja ühtlasi osalt vale on ka järgmine lause: "1223. aastal tuli üks uus, seni ajani veel tundmatta raa-was Wenemaal; need oliwad Mongoollased ja Tatarlased, kes juba ammu väikestes suguharudes ja o r d o d e s Süda-Aasias hulkusiwad." Niisugustes ühendustes, mida üle ilma ordudeks nimetatakse, ei ole Mongoollased ega Tatarlased ilialgi "Süda Aasias hulkunud" ega elanud. Ordodeks nimeta-takse ainult rüütlite ja munkade ühendusi. Umberpaneja ei ole, nagu näha, sõna "орда" õieti mõistnud, mis mitte or-dot ei tähenda, waid salk, trobikond (Horda). Ordo on Wene keeli "орденъ". Niisama ei olnud siis kuulsa Tatarlaste riigivalitsuse nimi "Kuld ordo" waid "Kuld salk", " Золотая орда".

Sisuliselt kannatas P. Koidu tõlgitud "Weneriigi aja-lugu" kõikide Ilovaiski õpikutele omaste puuduste all. Ajaloomaterjali esitati siin primitiivselt, historismi print-siipi ignoreerides. Käsitades ajalugu kui Wenemaad walitse-nud würstide ja tsaaride tegevuse tulemust, puudus õpikus käsitus rahvast kui ajaloo subjektist. Loogilise seose puudumine üksikute ajalooliste sündmuste vahel muutis õppi-mise selle õpiku järgi väga raskeks ega võimaldanud kujune-

¹ Virulane nr. 8, 19.II 1885, lk. 3.

da isegi algelist arusaama ajaloo-sündmuste seaduspärasusest.

Õpik oli metoodiliselt töötlemata: puudus sellekohane liigestus, metoodiline aparatuur, illustratsioonid, kaardid jms. Sellest hoolimata kiitis Eesti Kirjameeste Seltsi president seltsi toimetiste numbri all väljaantud uute raamatute hulgas ka Ilovaiski järgi tõlgitud "Weneringi ajalugu" ning soovitas teda kasutada.¹

Riia Õpperingkonna Kuraatorinõukogu aga ei pidanud võimalikuks P. Koidu koostatud õpikut koolidele tarvitamiseks lubada, võttes arvesse, et "õpik kujutab enesest Ilovaiski vene ajaloo lühikursuse küllalt halba ja järjekindlusetut tõlget eesti keelde".² Mittelubamise tegelikuks põhjuseks oli nuidugi asjaolu, et õpik oli eestikeelne, õppekeeleks aga oli ametlikult kuulutatud juba vene keel.

Viimaseks 1885.-1887.a. reformi eelseks eesti keeles ilmunud ajalooõpikuks oli 1885.a. Rakveres G. Kuhsi trüki ja kuluga ilmunud 126-leheküljeline P. Jakobsoni³ poolt eesti keelde toimetatud "Ajalugu Eesti alanatele koolidele".

¹ Aruanded Seltsi koosolekutest, Protokollide järele kokku seaditud Seltsi kirjutaja J. Kurrik, XVI koosolek, Tartus, 2. Märtsil 1885., "Eesti Kirjameeste Seltsi aastaraamat" 1884 ja 1885

² Циркуляръ по Дерптскому учебному округу за 1887, Iк.301.

³ J a k o b s o n , Peeter (1854-1899), kirjanik; avaldanud luuletusi, mõned algupärased jutud ja näidendid. Tegutsenud Väike-Maarjas 1884.a. raamatukauplejana ja hiljem Põdrangul vallakirjutajana.

Raamat on kirjutatud kronoloogilis- progressiivse plaani järgi ja kujutab endast tõenäoliselt kompilatsiooni. Vähemalt on soome sugu rahvastele pühendatud § 51 perifraseeritud Bergmanni õpiku alusel. Juttu on siin ungarlastest, soomlastest ja poolel leheküljel eestlastest. Eesti ajaloo allikana enne ristiusustamist märgitakse rahvalaule, nimeliselt "Kalevipoega". Paari lausega käsitletakse ka eestlaste majanduslikku korraldust ja usundit.

§ 52 räägitakse ristiusu "väljalautamisest" Livi- ja Bestimaal, kusjuures peategelastena figureerivad Livimaa piiskopid. Eestlaste vabadusvõitlusele on antud vaid 3-4 lehekülge.

Ka õpiku kolmas osa "Uus aeg" ei puuduta eestlaste ajalugu enam kui seoses Põhjasõjaga, kusjuures Baltikuul ühendamist Venemaaga mainitakse vaid poole lausega.

Ürgaja käsitus puudub selleski õpikus. Ajaloolise tõena esitatakse selliseid legendaarseid lugusid, nagu kuningas Rampisini varanduse varastamise lugu¹, Jeesuse Kristuse sündimine "30. Augustuse valitsuse aastal", kes "Tibeeriuse ajal elas, õpetas ja ristisurma suri".² jt.

Õpik "rikastas" lugejat selliste teadmistega, et Trooja sõda oli täpselt 1194.-1184. aastani e. Kr. ning et "alles doorlaste rändamisega algab 1104.a. tõsine historia ehk

¹ Ajalugu Eesti alamatele koolidele, Rakvere 1885, lk.4.

² Sealsamas, lk. 53.

ajalugu".¹ Vene riigi algust kirjeldatakse puhtalt normannide teooria valgusel.

Autori klassipositsioon avaldub Prantsuse revolutsiooni sündmuste käsitlemisel : väljendid, nagu " väga ja hea tahtmistega valitseja Ludwig XVI"², "jakobiinlased, kõigemeeletumad mässajad", "verejauline Robespierre"³ ei tekita mingit kahtlust autori rahvavaenulikus monarhistlik- klerikaalses hoiakus.

Loomulikult ei ole õpikus juttu ka hussiidide sõdade sotsiaal-majanduslikest põhjustest, talupoegade sõdadest, Spartacusest ega vene ja eesti rahva ühisest võitlusest.

Õpik on täiesti illustreerimata, puuduvad kaardid ja kronoloogiline tabel. Ainsaks vahelduseka trükipildis on sõrendused ja rasvane trükk.

Et raamat on mõeldud "alamatele " koolidele, on võõrnimed kirjutatud nende eestikeelse hääldamise järgi.

Õpikus puuduvad täielikult üldistused, eriti raamatu lõpp on puhas sõjaajalugu (Napoleoni sõjad, Saksa-Prantsuse sõda (mille alguse pärast muide autor süüdistab prantslasi) ja Vene- Türgi sõda).

Hoolimata "Meelejahnutajas" äratoodud kiidulaulust

¹ Ajalugu Eesti alamatele koolidele, Rakvere 1885, lk. 22.

² Sealsamas, lk. 112.

³ Sealsamas, lk. 113.

V ("arva on meie silm^a Eesti keeles üks raamat juhtunud, ke-
da meie nii õiglase südamega Eesti koolidelle wõiksime
soovitada")¹ ning ilmumisest "Eesti Kirjameeste Selt-
si Toimetistena" ei ole selle muidu tõepoolest ladusalt
ja rahvalikult kirjutatud õpiku kasutamise kohta kooli-
des mingeid andmeid. Muidugi mõjus siinjuures kaasa vene
õppekeele tarvitusele võtmine koolides ja üldajaloo õppe-
plaanist väljajätmine peatselt algava koolireformi raken-
damise tulemusena.

Esitatust ilanes, et 1885.-1887.a. koolireformi eel-
sel perioodil ilmus üldse 6 eestikeelset ajalooõpikut (kui
K. Kõrberi "Mailma aiaramat" õpikute hulgast välja ar-
vata), neist 4 üldajaloo ja 2 vene ajaloo õpikut. Õpikud
ei olnud originaalsed, vaid tõlked või kompilatsioonid
vastavatest saksa- ja venekeelsetest raamatutest, asja-
olu, mis ei ole jätnud mõju avaldamata nende sisule ja
ideoloogilisele suunitlusele. Ükski õpikutest ei olnud
kirjutatud sellekohase ettevalmistuse saanud ajaloolase
poolt: esileküündivamad nendest olid avaldatud kõrgema
teoloogilise hariduse saanud vaimulike (J. G. Schwartz,
J. Lindenberg, J. Bergmann) sulest, ülejäänud aga kirju-
tatud dilettantide (J. Nebokst, P. Koit, P. Jakobson)
poolt, kes ilma küllaldase ajaloolase ettevalmistuseta,
ainult huvi või ka rahateenimise eesmärgil asusid il-
selt üle jõu käiva ülesande kallale. Ilmunud õpikute me-
toodiline töötlemine oli täiesti puudulik, välja arvatud

¹ Meelejahutaja nr.14, 1885.a.

J. Bergmanni õpik, mille algvariandi autor P. Undritza ja A. Grenzsteini karni, kuid asjatundliku arvustuse tõttu põhjalikult ümber töötas ning esitatud nõuetele lähendas. J. Bergmanni ja J. Lindenbergi õpikutes avaldus kõige enam ka eesti kodanlik-demokraatliku ajalookäsitluse positiivne mõju.

1885.-1887.a. koolireforma tõi enesega loomulikult kaasa vajaduse läbi vaadata ka Balti kubermangude koolides reformieelsel perioodil käibel olnud üldajaloo õpikud.

Õpperingkonna kuraatori korralduses 16.apr.1886.a. tuuakse esile järgmised kaalutlused.¹

Võttes arvesse, et üldajaloo kursuse käsitlusel on üha enam eluõigust omandamas selle kultuurilooline külg, on lõplikult kujunenud vaade, et ajalugu tuleb õpetada rahvuslikus suunas.

Siit kerkib vältimatult üles küsimus välismaiste ajalooõpikute kõlbulikkusest keskastme õppeasutustes, kus kasvandikud noorusliku vastuvõtlikkusega omandavad autorite vaateid.

Nendel vaadetel on aga paraku individuaalne karakter, kuna, hoolimata oma pingutustest olla objektiivne, kannab autor töösse oma rahvuslikud sümpaatiad ning jaotab ebaühtlaselt ajaloolist materjali, andes enam ruumi oma armastatud eposhile või maale.

Sellepärast oli täiesti loomulik, et elatanud teadlane

¹ Циркуляръ по Дерптскому учебному округу за 1886 год. Ик. III-III.

Ranke oma maailma ajalooos pühendas terve kõite Saksa impeeriumi rajamise ajastule ning et üldajaloo saksa õpikud räägivad erilise üksikasjalikkusega Saksamaa saatuses, meenutatakse slaavlasti ühegi sõnaga.¹

Nendel põhjustel ei saa pidades normaalseks vene noorsoo õpetamist selliste õpikute järgi.

Välismaiste õpikute kasutamist Tartu õpperingkonna keskkoolides saab seletada ainult asjaoluga, et üldajaloo lubati õpetada saksa keeles, ning Venemaal väljaantud saksa keelseid õpikuid ei olnud.

Hoolimata rahvahariduse ministeeriumi poolt vastuvõetavaks tunnistatud Preze ja Grünbergi õpikute olemasolust, olid käibele jäänud paljud endised välismaise päritoluga õpikud. Kohati on tarvitusel isegi valitsuse poolt Venemaal kasutamiseks täiesti kõlbmatuks tunnistatud Herbsti ja Dietschi õpikud.

Sellise olukorra pani kuraator kohalike tavade inertuse arvele ning tegi kõikide gümnaasiumide ja realkoolide direktoritele ülesandeks pöörata erilist tähelepanu üldajaloo õpikutele, mis on koostatud võõras ja pahasoovlikus vaimus.

Edasi rakendas õpperingkonna koolivalitsus teisigi abinõusid sobivate õpikute koolidesse sisseviimise kindlustamiseks.

1. Õpperingkonna kuraatori juures loodi 23.apr.1890 .a.

¹ Seda teravalt silmatorkavat tendentsi märkis ära ka "Eesti Postimees", kirjutades, et "...kõik Saksa keele ajaloo raamatud teiste rahvaste lood enam kõrvale jätavad ja üksi oma palet armastusega ajaloo peeglis vahivad..." (Eesti Postimees nr.27, 2. VII 1880.a.).

spetsiaalse komitee kohalike autorite koostatud õpikute läbivaatamiseks ja koolidele tarvitamiseks lubamiseks.

2. Süstemaatilisel avaldati Tartu õpperingkonna koolides ning koolide raamatukogudes lubatud ja soovitatud õpikute ja ajalooliste raamatute nimekirju.

3. Kasutusel olevate kooliraamatute nimekirju kontrolliti pidevalt.

Vastavatest nimekirjadest selgub, et Tartu õpperingkonna evangeeliumi- luteri usu maakoolides olid vene ajaloo alalt lubatud tarvitamiseks ¹ Roždestvenski, ² Ilovaiski ³ ja Preobraženski ⁴ õpikud, linnade alg-

книжки

¹ ENSV RAKA, f. 384, n.1, s.-ü. 1242, lk. 7.

² С.Е. Рождественский, Отечественная история для народных училищ.

³ Д.И. Пловаянский, Руководство по русской истории для младшего возраста.

⁴ Преображенский, Эпизодический курс отечественной истории.

koolides ¹ aga Voskressenski ², Ilovaiski ³, Roždestvenski, ⁴ Gorbovi ⁵ ja Belljarminovi ⁶ õpikud.

✓ Kõningat tähelepanu oma koolide õpikute ühtlustamisele on osutanud Balti Kubermangude Õigeusu Maarahvakoolide Nõukogu, kelle väljaandel aastail 1875-1895 ilmus rida spot-

¹ ENSV RAKA, f. 384, n.1, s.-ü. 1278, l. 286.

сказат.² **И. Воскресенский, Краткая отечественная история в рас-**

Nagu nähtub alltoodud kirjavahetusest, kutsus Voskressenski õpik balti saksa aadli hulgas esile eriti ägeda reaktsiooni.

Nimelt väitis Kuramaa kubermangu ülemaakoolivalitsuse esimees ja kubermangu aadli peamees oma kirjas kuraatorile 28.nov.1896, et "Voskressenaki" "Lühike isamaa ajalugu jutustustes ja elulugudes" mitte ainult ei vasta oma ülesandele, vaid ta tuleb tunnistada oma sihilikkuse tõttu kahjulikuks. Selle tõestamiseks on küllaldane juhtida tähelepanu nimetatud õpiku lehekülgedele 59 ja 86, mis sisaldavad sõimu ja solvanguid kohaliku saksa elanikkonna aadressil. Kuna Teie Kõrgeausus tõenäoliselt arvamisega ühineb, et õpiku ülesanne ei seisne ühe elanike klassi teise peale ässitamises, on mul au kõige alandlikumalt paluda Teie Kõrgeausust teha Teist olenev korraldus selle õpiku käibelt kõrvaldamiseks rahvakoolides." Kuraator vastas, et ta seda soovi ei saa rahuldada, kuna: 1) see õpik, kuraatori arvates, sisaldab sündmuste ajalooliselt õiget käsitlust, mis on esitatud kerges ja lastele arusaadavas keeles;

2) õpik on rahvahariduse ministeeriumi poolt tarvitamiseks lubatud eriti mittevene rahvakoolides. (ENSV RAKA, f. 384, n.1, s.-ü.1242) l. 57-59.).

³ Д.И. И л о в а й с к и й, Руководство к русской истории. Младший и средний курс.

Д.И. И л о в а й с к и й, Сокращенное руководство всеобщей и русской истории. Курс младшего возраста.

Д.И. И л о в а й с к и й, Руководство к всеобщей истории. Средний возраст.

⁴ С.Е. Рождественский, Отечественная история для народных школ.

⁵ Г о р б о в, Русская история для начальных школ.

⁶ И.И. Б е л я р и н о в, Руководство к русской истории.

siaalselt nende koolide jaoks kirjutatud õpikuid, nende hulgas J. Tšešihhini ¹ koostatud Baltizaade ajalugu (vene keeles) ja Riia Peeter-Pauli kiriku ülenprestri J. Lindenbergi koostatud eestikeelne "Wenne riik ja wenne rahwas" ²

Õpikute levitamise ja koolide parema varustamise eesmärgil rajas Õigeusu Maarahvakoolide Nõukogu tähtsamates keskustes - Tartus, Viljandis, Pärnus, Valgas, Võrus, Kuressaares, Tallinnas ja Haapsalus-õigeusu kiriku eestseisjate juures õpikute laod nende müügiks. ³

1872.a. määruse alusel töötavates linnakoolides kasutati ⁴ samuti Belljarminovi ⁵ Ilovaiski ⁶, Kuznet-

¹ Vt. käesolev töö lk.297 - 300.

² Vt. käesolev töö lk. 209 - 211.

³ ENSV RAKA, f. 384, n.1, s.-ü. 1381, l. 58,59.

⁴ ENSV RAKA, f. 384, n.1, s.-ü. 1278.

⁵ И.И. Б е л я р и н о в, Элементарный курс всеобщей и русской истории.

Kõiki Belljarminovi õpikuid iseloomustab äärmiselt reaktsiooniline printsiip: ajaloolised faktid, mis autori arvates ei vastanud küllaldaselt moraaliõpetuse nõuetele, olid õpikuist välja jäetud.

Nii näiteks ei meenutatud Belljarminovi õpikutes ainsagi sõnaga Prantsuse kodanlikku revolutsiooni.

И.И. И л о в а й с к и й, Сокращенное руководство всеобщей и русской истории. Младший возраст.

И.И. И л о в а й с к и й, Русская история. Средний возраст.

И.И. И л о в а й с к и й, Руководство всеобщей истории. Средний курс.

И.И. И л о в а й с к и й, Краткие очерки русской истории. Курс старшего возраста.

sovi ¹ ja Roždestvenski ² vastavaid õpikuid.

Sama õpikuid kasutati ka erakoolides. Eesti keele lugemikuna rakendati kõikjal C. R. Jakobsoni "Kooli lugemise raamatut".

Ajaloolasest kirjandusest oli soovitatud muretseda õpilaste raamatukogude jaoks veel ³ Grube, ⁴ Hurda ⁵, Saali ⁶, Sivitski ⁷ ja Putsõkovitši ⁸ teoseid.

Peale ülalmainitud õpikute kasutati eesti rahvakoolis XX sajandi esimestel aastakümnetel veel mõningaid

-
- 1 Кузнецов, Рассказы из всеобщей истории.
 - 2 С.Е. Рождественский, Краткая отечественная история в рассказах.
 - 3 С.Е. Рождественский, Отечественная история.
 - 4 С.Е. Рождественский, Русская история для средних учебных заведений.
 - 3 Циркуляри по Рижскому учебному округу за 1903, lk. 449.
 - 4 А.В. Грубе, Ajalugu olulugudes. Übersetzung H. J. Nison.
 - 5 J. Hurt, Pildid isamaa sündinud ajast.
 - 6 A. Vali, Üldine isamaa ajalugu I. Eestiaste ajalugu, kõige vanaast ajast nende riikse kaitmise.
 - 7 С.Н. Сивичкин, Отечественная война в Прибалтийском крае 1812-1912 гг. / Циркуляри по Рижскому учебному округу за 1912, lk. 300./
 - 8 Пучкович, Русская история для народных и других элементарных училищ / Циркуляри по Лориснону учебному округу за 1889, lk. 146/.

kohalike autorite venekeelseid õpikuid. Nii leidis koolides küllaltki ulatuslikku kasutamist Riia õpperingkonnana rahvakoolide inspektori V. G. Lafini¹ koostatud vene ajaloo õpik (ilmus kolm trükki).

Kuid kõik need tsaari-Venemaa kõige reaktsioonilisenate autorite kirjutatud ajalooõpikud rahuldasid tegeliku elu nõudeid puudulikult. Pidades õpiku poliitilis-kasvatuslikuks põhiülesandeks ustavuse süvendamist troonile ja kirikule, suhtusid nende õpikute autorid nagu kogu vene feodaal- ja pärisorjusaegne historiograafia põlglikult kohaliku põliselanikkonda ning sümpaatiaga isegi saksa röövvaldajatesse. Väljendid, nagu "inertud, mornid soolased"² / nende hulka arvati ka eestlased/ olid "kasinate vaimsete ning füüsiliste võimetega mongoli päritoluga vaene rahvas",³ XIII sajandil tegelesid aga

¹ В.Г. Лафин, Русская история для народных училищ, с вопросами для повторения учащимся при прохождении курса, Петлини 1914. Kuigi õpik sisuliselt midagi uut ei pakunud, oli ta siiski illustreeritud küllalt selgete piltidega, sisaldas slaavi hõimude (kuigi halvasti joonistatud) kaardi ning ovis mõningal määral ka metoodilist aparatuuri kordamisküsimuste ja kronoloogilise ta-

² ~~oli pool~~
Д.Н. Илюшин, Руководство к русской истории, Средний курс, Москва 1909.

³ Обзорение Русской истории от начала Руси до наших времен, Рига и Дерпт 1877, I к. 6.

Baltimaa vallutamiseks "vaprad ja mehised rüütlid"¹
jaa. ei tekitas selles kahtlust.

Eesrindlike õpetajate poolt tõsteti õppenõukogudes
sageli üles küsimus käibelolevate õpikute suurteat puu-
dustest ning pandi ette need uute vastu välja vahetada,
lootuses, et uus õpik täidab paremini ajaloo õpetamise
tõelist eesmärki- tähelepanu osutamist inimese ühis-
kondlik- poliitilise arengu küsimustele ja inimese kul-
tuurile.

Nii näiteks loeme ühe Liivimaa kuberaangu linnakooli
õppenõukogu protokollist 19. jaan. 1901. a.:²

- a) Ilovaiski õpik paistab silma oma kuivuse poo-
lest;
- b) õpikus puuduvad pildid, portreed ja joonistused,
mis oleksid lastele määratud õpikus soovitatavad
suurena näitlikustamise eesmärgil;
- c) Ilovaiski õpik, kuigi annab rohkesti aas-
taid ja sündmusi, on vähe kõlbulik vene keele arendami-
seks."

Sellepärast tegi õppenõukogu ettepaneku uuest õppe-
aastast alates asendada Ilovaiski vene ja üldise ajaloo
õpikud (noorem kursus) Roždestvenski ja Belljarminovi oma-

¹ Обзорение Русской истории от начала Руси до наших
времен, Рига и Дерпт 1877, lk. 6.

² Eesti NSV RAKA, f. 384, n.1, s.-ü.1278, l.350.

Vt. ka EPTUI, toimik, 8, Liiguste (Aaspere) minis-
teeriumi kool, E. Ausi mälestused, lk. 17.

dega.

Kuid ka Roždestvenski õpik ei rahuldanud õpetajaid. Nii kirjutab Valga linnakooli õpetaja-inspektor veebruaris 1901.a.:¹ "Roždestvenski "Isamaa ajalugu jutustustes vanema ea lastele" ei saa pidada õpikuks selle sõna ranges mõttes. Selleks on liiga palju ruumi antud anekdootilisele küljele, nähtavasti on autor püüdnud teha jutustust veetlevamaks, kandes kogu tähtsuse ajaloos isikule, teiste elufaktorite ja jõudude kahjuks.

Peale selle on Roždestvenski raamat liiga mahukas, aastaga läbi võtta ei jõua, tuleb teha lühendamisi, väljavõtteid, mille tulemusena rikutakse osade vaheline aide ja resultaadiks kujuneb midagi ebaterviklikku, katkendlikku."

Seepärast pidas õpetaja-inspektor vajalikuks Roždestvenski õpikust loobuda.

Õpikute vahetamine võttis sellise ulatuse, et rahvahariduse ministeerium oli sunnitud vahele astuma ja juhtima Riia õpperingkonna koolivalitsuse tähelepanu vajadusele võtta tarvitusele otsustavad abinõud õpikute sagedase vahetuse vastu, juhindudes ministeeriumi 1884.a. 1.aug. ringkirjast, mis õpikute vahetamist lubas ainult järgmistel asjaoludel.²

¹ Eesti NSV RAKA, f. 384, n.1, s.-ü. 1278, l. 348-349.

² Циркуляр по Рижскому учебному округу за 1912, № 37-39.

- 1) Ühtegi õpikut ei tohi vahetada uue vastu enne 2 aasta möödumist.
- 2) Iga aine või tema osa (näit. vanaaeg, keskaeg, uusaeg, isamaa ajalugu jne.) õpetamine tuleb lõpule viia selle õpiku järgi, millega alustati.
- 3) Õpetaja, kes soovib õpikut vahetada, peab andma õppenõukogule kirjaliku avalduse vahetuse põhjuste üksikasjaliku äranäitamisega. Õpiku vahetamise otsus tuleb teha enne suvevaheaega.

Seejuures leidis minister, et õpikute vahetus ei peaks toimuma enne 3- aastast tarvitamist antud õppeasutuses.

Ometi oli esimese Vene revolutsiooni torai (1905-1907.a.) tagajärjel areneva sotsiaal-poliitilise võitluse tulemusena huvi mineviku sotsiaal-poliitiliste küsimuste vastu sedavõrd kasvanud, et stiihiliselt jätkus võitlus ajalooõpikute sisu parandamise eest nende väljavahetamise teel ajakohasemate vastu, kuigi need viimased ei olnud alati vastavad ajalooõpetamise ametlikule vaimule.

Rahvahariduse ministeeriumi ringkirjades märgiti 1912. ja 1914. aastal mitmel korral, et mõnedel autoritel ja kirjastustel on eriti viimasel ajal kangekaelne hoiak õpikute tendentsliku koostamise teel kallutada vene algkooli kõrvale tema põhiülesandest - "anda õpilastele religioosne-kõlbeline kasvatus, arendada neis armastust tsaari ja Venemaa vastu",¹ et ministeeriumi andmetel sagedasti lihtsalt rikutakse

1 Циркуляр по Рязскому учебному округу за 1912, lk.287.
Vrd. ka käesolev töö lk. 188.

seadust, lubades koolis kasutada õpikuid, mida ministeerium ei ole lubanud ja mis pole isegi kunagi Teaduslikus Komitees läbivaatamisel olnud.

Seepärast palus minister Riia õpperingkonna koolivalitsust pöörata sellisele ebaseaduslikule tegevusele õpetajate personali ja vastavate õppenõukogude poolt kõige tõsisemat tähelepanu. Kuna see andvat tunnistust rahvakoolide direktorite ja inspektorite mitteküllaldasest järelvalvest, ähvardas ministeerium taoliste juhtumite edasisel esinemisel isikliku distsiplinaarkaristusega kuni kohalt vallandamiseni.¹

1905.-1907.a. revolutsiooni järgsetel aastatel loodud eesti õppekeelega koolide olemasolu kutsus esile vajaduse ka uute eestikeelsete õpperaamatute järele. Milliseid printsiipe ja perspektiive selles osas silmas peeti, selgub 1. aprillil 1909.a. Tartus toimunud avaliku "hariduse- asjus" peetud koosoleku protokollist.²

Ettekandja M. Kampmann rõhutas õigesti eestikeelsete kooliraamatute tähtsust juba eesti keele arendamise ja terminoloogia kujundamise seisukohalt. Peeti vajalikuks õppe- ja käsiraamatute kõrval koostada ka lugemikke (eriti ajaloo alal), kuna "neis kirjutatakse monograafide näol järkusid ajalooat... lähemalt ja elavamalt, kui seda õpperaamatutes võimalik teha oleks.

¹ Циркуляр по Рижскому учебному округу за 1914, lk.252-254.

² Eesti Haridusseltside Aastaraamat I, Tartu 1909, lk. 48-50.

Loeme näituseks vanade kreeklaste ja roomlaste koa-
mete, riiete, elumajade ja tallituse ning hariduse seisu-
korra üle, siis hakkavad meile üksikud isikud ja sündmu-
sed hoopis teises valguses silma paistma." ¹ Kõneleja
tõi eeskujuks venekoolaste õpikute autorite lugemikke kui
kaasaegsete kooliraamatute kõige uuemat "tüüpust".

Ettekandja pidas vajalikuks tingimata soetada a j a
l o o , geograafia, loodusloo ning kirjandusloo juurde
lugemikke, mis oleksid keskkoolides tarvitamise kõrval
väga soovitatavad ka rahvakoolide raamatukogudes.

Samas püstitas M. Kampmann heale õpikule esitatavad
nõuded. ²

- 1) Õpik peab olema veata, arusaadav, loogiliselt aren-
datud, ülevaatlik, kuid peab seejuures silmas pi-
dana jõukohasuse printsiipi, "waimu arenemise as-
tet" ning seisma teaduslike ja meetodiliste nõue-
te kõrgusel.
- 2) Nõutete formuleerimine "olgu kindel, nõnda et ta
kooliõpetaja tööd kergitab, aga seda mitte üle-
liigseks ei tee".
- 3) Õpik peab "sündsäl wiisil õpetusekäigu ära määrama,
ilma et ta kooliõpetaja vabadust kitsendaks". Õpe-
taja vaba ettekanne ainult täiendagu seda, mis
õpperaamatust seisab.

¹ Eesti Haridusseltside Aastaraamat I, Tartu 1909, lk. 49.

² Sealsamas, lk. 50.

Õpikute koostamisel peeti soovitavaks "vaba wõistlust kirjanikkude wahel", seepärast "ei pidawst walitsused ega seltskond kooliraamatuid patroniseerima ja stabiliseerima, ei ka tervele õpekonnale teatavate raamatute tarvitamist ette kirjutama", kuna selline kord toovat "asja wabale edenemisele kindlasti kahju".

Andes ülevaate eestikeelse õppekirjanduse olukorrast, märkis Kampmann, et käsikirjad leiavad meil kergesti kirjastamist ning et "nüüd eesti keelse ajaloo... õperaamatuga egaraste tööd tehakse".¹

Rahvakoolide raamatukogudele täienduseks vajalikke ajaloo ja teiste ainete lugemikke kujutles ettekandja mitmeandelist kogutöödena, mille kirjastamiseks ta pidas vajalikuks haridusseltside rahalist toetust.

Neid kõnes esitatud ja koosoleku poolt heakskiidetud printsiipe hakkas tegelikult ellu wiima Eesti Kirjanduse Seltsi koolikirjanduse "toimikond"² (koosseisus: M. Kampmann (juhataja), J. Tammemägi (kirjatoimetaja), A. Jürgenstein, P. Org, K. Pastak, H. Valk, A. Krimm, M. Okas, K. Leetberg, H. Einer, dr. H. Koppel, prov. Tomson ja J. Kurrik³), kes

¹ Eesti Haridusseltside Aastaraamat I, Tartu 1909, lk. 51.

² Tegelikult võtsid koolikirjanduse toimikonna tööst osa vaid Tartus ja Tartu lähemas ümbruses elavad liikmed (Eesti Kirjanduse Seltsi Aastaraamat II, Tartu 1910, lk. 97). Tellitud ja vabal algatusel sissetulnud käsikirjade läbivaatamiseks moodustati 2-3-liikmelised alatoimikonnad, kelle otsused toimikonna üldkoosolekutel läbi vaadati ja kinnitati. (Eesti Kirjanduse Seltsi Aastaraamat III, Tartu 1911, lk. 119).

³ Eesti Kirjanduse Seltsi Aastaraamat I, Tartu 1909, lk. 5.

hakkas otsima autoreid vajalike õpikute koostamiseks.

Võttes arvesse Eesti Kirjanduse Seltsi üldkoosolekul avaldatud arvamust ¹, et Eesti varsti ka "üleüldist kooli-ajalugu" tarvis läheb, leppis koolikirjanduse komisjon kokku ajalooteaduste kandidaadi J. Sitskaga ² üldajaloo õpiku koostamise suhtes 3-s osas. Tegelikult ilmusid J. Sitska "Üleüldise ajaloo" III osa (uusaeg) ja "Ajaloo algõpetus" Tallinna Rahvahariduse Seltsi Kirjanduse Osakonna Toimetiste" 7. ja 8. numbril all juba 1908.a. Tallinnas ³ ning alles pärast seda asus autor vana- ja keskaja õpikute kallale, lubades ka kodumaa ajaloo õpikut kirjutama hakata. ⁴

Kooliraamatukogude täiendamiseks telliti Anna Haavalt ajaloolugemikuks mõeldud "vanade kreeklaste klassikaliste kangelaste-lugude" tõlge. ⁵

Koolilastele ja ka "küpsemale noorsoole sündsa lugemisaine pakkumiseks" hakati toimekonna algatusel välja andma seeriat "Noorsoo kirjavara", mis pidi sisaldama peale muu ka ajaloolast belletristikat, nagu "kirjeldusi muinasajast, kodumaa ajaloo, üleüldisest ajaloosttähtsate inimeste elulugusid.... jne." ⁶

¹ S i k e n , 3. ja 4. I 1908.a. , sealsamas, lk. 30.

² Sealsamas, lk. 38.

³ Sealsamas, lk. 110.

⁴ Sealsamas, lk. 110.

⁵ Sealsamas, lk. 111.

⁶ Eesti Kirjanduse Seltsi Aastaraamat II, Tartu 1910, lk. 98.

"Hoorsoo kirjavara" sarjas ilmusidki Anna Haava tõlgitud "Greeka muinaskangelased" (1909.a.), "Kuidas inimesed vanast elasid" (1911) ja "Rooma muinaskangelased" (1910.) ning M. I. Eiseni "Eesti muistsed jumalad ja vägimehed" (1913). 1910.a. ilmus J. Sitska "Üleüldisest ajaloost" I osa (vanaaeg) (kuigi väljaspool koolikirjanduse seeriat) ja 1911.a. järgnes sellele ka "Üleüldine ajalugu .II jagu. Keskaeg".

Sellega piirduski põhiliselt Eesti Kirjanduse Seltsi koolikirjanduse toimkonna tegevus ajaloolase kirjanduse väljaandmisel.

Esialgsest plaanis olnud ajaloo lugemikud "mitmeandelistele kogutöödeks" ei leidnud tegelikult teostamist, samuti ei kujunenud välja eriti pingelist "vaba võitlust kirjanikkude vahel" ajalooõpikute koostamisel. "Koolirahmatute kirjutamine ja väljaandmine edeneb visalt. Kooliõpetajad, kes kirjutada võiks, on ülekoormatud," kaebas M. Kampmann 1910.aastal.¹

Oneti tuleb toimkonna tegevust ajaloolase koolikirjanduse väljaandmisel hinnata kõigiti positiivselt. J. Sitska õpikud olid vaatamata oma puudustele siiski suureks sammuks edasi eestikeelse ajaloolase õppekirjanduse arenguloos, samuti oli kaheldamatuks edusammuks algatus ajaloolase klassivälise kirjanduse loomiseks, pealegi veel Anna Haava oma aja kohta väga kõrgetasemelises tõlkes.

¹ Eesti Kirjanduse Seltsi Aastaraamat II, Tartu 1910, lk. 97.

1905.-1907.a. revolutsiooni järgsel perioodil emakeelsete erakoolide vajaduste rahuldamiseks ilmunud ajalooõpikutest olid seega varasimateks J. Sitska "Ajaloo algõpetus" (1908) ja "Üleüldine ajalugu, III jagu, "Uus aeg" (1908), millele peagi järgnesid I jagu, vana aeg" (1910), II jagu, "Keskaeg" (1911) ja Emma Assoni "Vana ajalugu" (1912).

Võrreldes J. Bergmanni ajalooõpikuga on need õpikud meie eestikeelse ajaloo õppekirjanduse arengus järjekordseks edasiminekuks.

Kui Bergmanni ajalugu näitas peamiselt ainult ühiskonna v ä l i s t arengut, siis ülalnimetatud õpikud, mõjustatuna 1905.-1907.a. revolutsiooni tagajärjel tekkinud ühiskondlik-pedagoogilise mõtte uuest tõusust, täidavad revolutsioonijärgsel perioodil ajalooõpikutele esitatud nõudeid palju paremini. XX saj. alguse vene metoodiline mõte tõstis ajalookursuse sisus esiplaanile mineviku sotsiaal-poliitilised küsimused, inimeskonna ühiskondlik-poliitilise arengu ja inimeskonna kultuuri.

"Meie päevil on aru saama hakatud, et ajaloo õpetusel, mis üksnes välimisi sündmusi teatab, suurt väärtust ei ole. Paljude faktide õppimisest ei ole kasu, kui faktidest aru ei saada ja neid põhjendada, geneetikaliseelt seletada ei mõisteta. Meie ajal lühendatakse sõdade ja poliitika ajalugu, harutatakse sellest ainult neid sündmusi, mil rahvaste saatuse ja üleüldise vaimlise edenemise kohta suured tagajärjed olnud. Meie ajal püütakse väliste sündmuste pinnast sügavamale tungida, põhjusi ja tagajärgesid üles otsida, inimese vaimulise edenemise kõiki seletada ja oleviku olusid

mineviku läbi aru saama õpetada, " kirjutatakse eesti 1908.a. koolikirjanduse ülevaates.¹

Iniskonna ühiskondlik-poliitilise arengu küsimustele ja iniskonna kultuurile tähelepanu osutama ei olnud võimalik õpilasi lähendada kaasaegse ühiskonna sotsiaal-poliitilisele elule.

Ajalooõpetuse käiku seletamata ei olnud võimalik õpilasi õpetada mõistma ajalooarengu seaduspärasusi.

Neid nõudeid on jõukohaselt püüdnud silmas pidada oma õpikute koostamisel ka J. Sitska ja E. Asson.

J. Sitska² on oma õpikute koostamisel kasutanud teiste rahvaste toleaege koolikirjanduse parimaid eeskujusid, nimelt vene-, rootsi- ja saksakeelseid koolide ajalooõpikuid.³

Selle tõttu ei ole tema õpikud täiesti algupärased ega iseseisvad, kuid toleaege koolikirjanduses ei seatudki algupärasust kõige lähemaks eesmärgiks: oli tarvis enamarenenud rahvaste koolikirjanduse parimate kogemuste abil koostada kaasaegse ajalooõpetuse nõuetele vastavad eesti-keelsed ajaloo kooliõpikud.

"Iseseisvate katsete tegemine, uute teede otsimine nõuab

¹ Eesti Kirjanduse Seltsi Aastaraamat I, Tartu 1909, lk. 165.

² S i t s k a, Jaan (1867-1937), ajaloolane, õppis aastail 1889-1895 Tartu ülikoolis, mille lõpetas ajalooõpetuse kandidaadina, olles seega esimeseks teadusliku kraadiga ajaloolaseks eestlaste hulgas. Tegelnud arheoloogina, ametnikuna, õpetajana, ajalehetöötajana ja koolikirjanikuna. Alates 1909.a. kuni surmani oli juhtivalt tegev panganduse- ja komertsalal.

³ Eestimaa Rahvahariduse Seltsi tegevusest, "Õigus" nr.199, 30. VIII 1908.

jõude töölisi, aja ja rahakulu. Meie peame nendega kokku-
hoidlikud olema. Eksisammude astumist^æ ja tagant järele
lonkamisest meie muidu lahti ei saa, kui meie rohkem edene-
nud võõraste rahvaste koolikirjandust tähele ei pane ja nen-
de eeskujusid ei tarvita, ¹ võttis M. Kaupmann kokku tol-
lesegsed seisukohad õpikute originaalsuse küsimuses.

J. Sitska "Ajaloos algõpetus" oli kirjutatud "nende alg-
ja rahvakoolide vajadusi silmas pidades, kelle õppekavas
ainult vähe üleüldise ajaloo tunde on", kuid mõeldud ka esi-
meseks käsiraamatuks ajalugu iseseisvalt õppida soovijatele.

Nagu tolleaegne arvustus märgib, ² on vajadus sellise
algõpiku järele olnud suur. Kuni "Ajaloos algõpetuse" ilmu-
miseni pidi üldajalooa eesti keeles tutvuda soovija algul
Bergmanni "Wana aja" läbi lugema ja pärast seda Lindequisti
käsile võtma.

Nüüd aga soovitati iseõppijale üldajaloo omandamiseks
järgmist teed: "Hakatuses tuleb J. Sitska ajaloo algõpetus
hästi läbi võtta, siis teha "Wana aeg" ja Bergmanni "Wana
aeg", selle peale J. Sitska "Kesk-aeg", siis J. Sitska Uus
aeg ja kõige uuem aeg. Pärast neid raamatuid võib Lindequisti
- Üleüldise ajaloo- ja need ajaloolise ja kirjanduse ajaloo-
lise sisuga raamatud läbi lugeda mis viimasel ajal Eesti
raamatu turul on ilmunud."³

¹ Eesti Kirjanduse Seltsi Aastaraamat I, Tartus 1909,
lk. 166.

² Peterburi Testaja nr. 2, 2. I 1909.

³ Sealasamas.

Tegelikult on kõnealuses õpikus ajaloolise materjaliga olnud väga kokkuhoidlik. Täiesti puutumata on jäänud vene ja eesti ajalugu (arvatavasti selle tõttu, et nende jaoks pidi edaspidi ilmuma eri raamat). Seda tuleb kahtlemata pidada õpiku puuduseks, võttes arvesse, et XIX saj. alguse eesrindlik vene metoodiline mõte pööras tolal juba suurt tähelepanu kohaliku materjali kasutamisele ka ajaloo algõpetuse käsitlemisel, samuti käsitleti ajaloo algõpetuse küsimusi kohaliku materjali alusel ka Sakamaal.¹

Seepärast ei ole kohaliku (-eesti) ajaloo väljajätmine ajaloo algõpetuse õpikust põhjendatud.

Sama puudust heitis autorile ette kodanlik-natsionalistlikest seisukohtadest lähtuv arvustus:

"... puuduseks pean mina seda asjaolu, et J. Sitska oma ajaloo algõpetuses mitte meie kodumaal (-Eesti maa) ajaloole ruumi ei ole andnud... Õperraamatute läbi peame meie niisama kui ajakirjanduse ja suusõnalise õpetuse läbi, katsuma oma rahva poegade ja tütarde südamesse armastust ja austust oma rahva vastu istutada. Kodumaal on seda sellepärast tarvis teha, et meie rohken "haritud" rahvalapsed mitte kadakateks ei muutuks..."²

1

Гунулов и Пестряков, Чему учат в народной школе на западе, Москва 1910.

2

Peterburi Teataja nr.2, 2.I 1909; vrd. ka W.Reimann. Ajaloo- kirjandus aastal 1908, "Eesti Kirjanduse Seltsi Aastaraamat I", Tartu 1909, lk. 185.

Õpiku väärtuste hulka tuleb lugeda tema korralikku köidet, head paberit, rohkeid illustratsioone ja kaarte. "Ajaloo algõpetus" oli esimeseks eestikeelseks illustreeritud ajalooõpikuks meie õppekirjanduse ajaloos.

Puudustena paistavad silma ebaselged ja liiga väikeseformaadilised kaardid ¹ ning mõned eksitavad vead. ²

J. Sitska nelja osalisena kavandatud üldajaloo õpikuteseriast ilmus aastail 1908-1911 kolm esimest köidet, ³ millega ajalookäsitlus viidi ürgajast kuni XVIII sajandi II pooleni. Seeria IV köide (kõige uues aeg) pidi alates Prantsuse revolutsioonist tutvustama lugejat peamiselt XIX sajandi sündmustega.

Seeria oli mõeldud eesti haridusseltside poolt asutatud kõrgematele erakoolidele ja eesti õppekeelega keskkoolidele (tollal oli niisuguseks keskkooliks küll ainult ENKS Tartu Tütarlaste Keskkool) ning sisaldas seepärast ajaloolist materjali tolleaegse keskkooli õppekavale vastavas hulgas.

Kaasaegne kodanlik arvustus võttis J. Sitska õpiku üldiselt väga soojalt vastu. Märgiti ära õpiku voorusi:

¹ J. S i t s k a, Ajaloo algõpetus, Tallinn 1908, lk. 64 asuv kaart.

² Sealsamas, lk. 39.

³ "Uue aja" ilmumine enne vana- ja keskaja sündmuse käsitlevaid köiteid oli arvatavasti tingitud J. Bergmanni üldajaloo õpiku uustrüki ilmusisest 1908.a., millega koolide vajadus vana- ja keskaja õpiku järele oli esialgu rahuldatud.

selget ja ülevaatliku "kodumaa tõaiste olude" käsitlest, iga sündmuse "salgamata nimetamist tema tõsise ningega", ajalootegelaste "õiglase mõõdupuuga hindamist", "tüsedit" keelt ja kõnet, "erapoolotut" ja asjatundlikku koostamist,¹ aga ka "küsimuste käsitanise põhjalikkust", "sündmaste tähtsuse" eelistamist sündmaste rohkusele² jms.

Mida kujutab enesest J. Sitska "Üleüldine ajalugu", kui läheneme talle marksistliku metodoloogia mõõdupuuga?

Kodanliku arvustuse see suhtumine J. Sitska õpikusse osutub täiesti seaduspäraseks, sest õpik on tüüpiline teos, kus käsitlemise põhiliseks lähtepunktiks on seatud eesti tõusva kodanluse klassihuvid.

See sahult küllaltki ulatuslik, ronnkete vajalike ja mittevajalike üksikasjadega küllastatud teos kannab enam vestlevat ja jutustavat kui analüüsivat ja interpreteerivat iseloomu.

Õpiku selline stiil tuleneb eessõnas toodud programmilisest eeldusest, mille järgi ajaloo ülesandeks olevat seda teadma õpetada, "kuidas rahvad ja inimesed... on käinud.. hariduse, seaduslikkuse ja kultuura osaliseks saamise teed, ...missugused rahvad ja i n i m e s e d /minu sõrendus, K.K. / teed rajades ja sihtisid ajadas "seda teekäimist kõige enam on edendanud..."³

1 V. R e i m a n n, Ajaloo-kirjandus aastal 1908, "Eesti Kirjanduse Seltsi Aastaraamat I", Tartu 1909, lk. 185.

2 Eestimaa Rahvahariduse Seltsi tegevusest, "Õigus" nr. 199, 30.VIII 1908.

3 J. S i t s k a, "Üleüldine ajalugu". I jagu. Wana eeg, Tallinn 1910, lk.1.

Toodud tsitaadist nähtub, et J. Sitska peab kaasaegset ühiskonda juba peaaegu ideaalseks, kus rahvad ja inimesed on juba saanud hariduse, seaduslikkuse ja "kultuura" osaliseks.

Mulje J. Sitskaast kui tüüpilisest kodanliku ideoloogia kandjast ajaloo õppekirjandusse tugevneb veelgi, kui loeme: "Kus praegu kodanik seaduse kaitse all rahulikult oma tööd teeb ja rõõmuga oma töövilja maitseb, seal luuras ennevanasti salakaval metsmees noole ja vibupüüsi oma naabrit, et tema v a r a n a t u k e s t /minu sõrendus, K. K./ ära riisuda või teda ennast surma saata..."¹

Eriti ilmekalt avaneb J. Sitska ajalookäsitluse rõhutatult kodanlik ja reaktsiooniline iseloom peatükis "... Riik", kus autor vastupidi marksistlikule käsitlusele eksploatatorliku riigi ülesannetest "relvastatud jõu abil kindlustada töötajate enamuse majanduslikku rõhumist varaka vähemuse poolt"² väidab, et "riik tähendab ühel maal elava rahva kogu, kes jäädavalt seks otstarbeks kokku on heitnud, et... üleüldse kõike asja toetada, mis r a h v a h e a d k ä e k ä i k u /minu sõrendus, K. K. / võib edendada".³

Edasi aga tõestab J. Sitska tahtmatult marksistlikku teesi eksploatatorliku riigi kui eksploateerijate klassi-

¹ J. S i t s k a, "Üleüldine ajalugu". I jagu. "Vana aeg, Tallinn, 1910, lk.1.

² K. М а р к с и Ф. Э н г е л ь с, Соч. т.27, lk.304.

³ J. S i t s k a, viidatud teos, lk.9.

võimu organi funktsioonidest, kirjutades, et kui poleks riiki, "seaduse kaitset", ei võika me" oma v a r a n d u s e /minu sõrendus, K.K./ ...eest ... julged olla ... peaksime kartma kas... meie v a r a n d u s t / minu sõrendus, K. K./ hädaoht ei varitse..."¹

Täis vaenu demokraatia igasuguste avaldumismähtuste, eriti aga revolutsioonilise liikumise ja revolutsionääride vastu ning sügavas veendumuses vajadusest kaitsta eramon- dit kirjutab J. Sitska: "Riik .. peab hoolt kandma... et riigi sisemises elus kuritahtlised inimesed /-revolutsio- näärid/ voli oma kätte ei saaks... et v a r a n d u s /minu sõrendus, K. K./ hädaohusse ei satuks..."²

J. Sitska ei vali sõnu oma lugejaid rahvavõimu eest hoiatades: "... rahvavalitsus võib oma võimu kurjasti pru- kida ja j õ u k a m a i d k o d a n i k k e k o o r i - m a /minu sõrendus, K. K. / hakata"³, mis J. Sitska ar- vates oleks "ohlokraatia e. rahva jä t i s t e /minu sõrendus, K. K./ valitsus".⁴

Ekspluatsatorlik riik on J. Sitska sõnade järgi "koige tähtsam ja p a r e m /minu sõrendus, K. K./ asutus, mis inimestel on ..." ⁵

Selliste kodanlik-demokraatlike revolutsioonide aja- järgu kohta otse üllatavalt reaktsiooniliste vaadete posit-

¹ J. S i t s k a, viidatud teos, lk. 9

² Sealsamas, lk. 10.

³ Sealsamas, lk. 13.

⁴ Sealsamas, lk. 15.

⁵ Sealsamas, lk. 15

sioonidelt on kirjutatud J. Sitska "Üleüldise ajaloo" kõik kolm köidet.

J. Sitska käsitluses on ajalugu (samuti nagu tema selkähjatelgi eestikeelses ajaloo õppekirjanduses) kuningate, vürstide, väejuhtide ajalugu, kelle tegevus on J. Sitska tõlgenduses ajaloo sünonüümiks.

J. Sitska käsitluses kaovad ajalooareenilt rahvahulgad ja kaovad ka rahvaliidumised, mis tegelikult tähendab ajaloolise tõe võltsimist kodanluse klassihuvides.

Tõsi küll, J. Sitska selgitab aristokraatia ja demose tekkinist Vana -Kreekas, alamrahva langemist majanduslikult ja poliitiliselt rikaste maasomanike võimu alla ja näitab, et seda põhjustas maasomandi kujunemine seoses põllunduse tekkimisega.¹ Küllaltki objektiivselt kirjeldab J. Sitska ka perioikide, helootide ja spartalaste vahekor-di.

Kuid seda teeb J. Sitska ainult sel juhul, kui ajaloo sündmustik ei võimalda enam kõrvale põigelda, kirjeldamata seejuures ja andmata rahva klassistruktuuri analüüsi või toimunud klassivõitluse nähtuste vähegi tõsisemat käsitlust.

Nii näiteks ei räägi J. Sitska sõnakestki orjade olemasolust Egiptuse orjanduslikus riigis ja vaatleb vaaraosid ja anetnikke kui rahvale vajalikke ametinahi "rahvast korraldavas ja ühiseid töösid juhatavas".²

Talupoegade ja orjade ülestõusust, mis teatavasti haa-

¹ J. Sitska, viidatud teos, lk. 60.

² Sealsamas, lk. 18.

ras kogu Egiptuse, möödub J. Sitska ühe lausega: "Härrast sündialvad rahutused riigis, mille tagajärjeks Memfise kuningate langemine oli." ¹ Spartacuse ülestõusule on pühendatud vaid 1/3 lehekülge (siin räägib proportsioon enese eest). Zakeriid iseloomustatakse kui "koledat talupoegade mässu" ², kus Etienne Marcel asjata püüdnud "näratsejaid taltsutada ja juhtida" ³. Hussiitide sõda aga kvalifitseerib J. Sitska "röövkäikudeks mööda Saksa- maad", ⁴

Kuna J. Sitska asub oma eeskujude järgi seisukohal, et isiksused (kuningad, vürstid, väejuhid) on ajaloo loojad, pühendab ta nende tegude ja elulugude kirjeldamisele eriti rohkesti tähelepanu ega ole neid iseloomustades kitsi ülistavate epiteetidega: vägev Wilhelm, vahva Harold, tark kuningas; sellised head küljed on peaaegu kõigil kidele J. Sitska kirjeldatud valitsejatele omased.

"Kuninglikult ja kindla meelega läks Charles I tapale," ⁵ räägib J. Sitska vaivastusest nõbetades, kui ta

¹ Sealsamas, lk. 19.

² J. S i t s k a, Üleüldine ajalugu. II jagu. Keskaj. Tallinn 1911, lk. 108.

³ Sealsamas,

⁴ Sealsamas, lk. 133.

⁵ J. S i t s k a, Üleüldine ajalugu. III jagu. Uus aeg. Tallinn 1908, lk. 142.

kirjeldab kogu oma valitsusaja jooksul totrat poliitikat ajanud ja türannina, reeturina, mõrvarina ja riigivaenlasena surma mõistetud Inglise kuninga Charles I hukkamist 1649. a.

Jeesus Kristust käsitab J. Sitska kui ajaloolist isikut, ¹ samuti Noa poega Semi; ² ristiusus näeb ta inimsoosuse ja kõlbluse edendajat. Moonutades ajalugu, hindab J. Sitska eriti kõrgelt germaanlaste osa inimkonna ajaloo arengus. "Anderikas barbari rahvas - germaanlased - puhusid kõdunenud iniaesesoole uut mehejõudu sisse." ³ väidab J. Sitska, korrates saksa reaktiooniliste ajaloolaste väljanõeldisi germaani rassi oletatavast erilisest osast.

Käsitledes XIII saj. võitlusi Baltimaade pärast, räägib J. Sitska küll eestlaste ja venelaste sõjalistest kokkupõrgetest, mitte aga nende ajaloolisest sõprusel, vaikides meelega venelaste ja eestlaste ühisest võitlusest saksa rüütlite vastu.

Tunnustavalt tuleb siiski mentida J. Sitska head jutustamisoskust, mille tõttu õpikuid võib kohati suure põnevusega lugeda.

¹ J. S i t s k a, Üleüldine ajalugu. II jagu. Keskaeg, Tallinn 1911, lk. 1.

² J. S i t s k a, Üleüldine ajalugu. I jagu. Wana aeg, Tallinn 1910, lk. 7.

³ Sealsamas, lk. 255. Vt. ka J. Sitska, Üleüldine ajalugu. II jagu. Keskaeg, Tallinn 1911, lk. 16.

Ülaltoodu alusel võime öelda, et J. Sitska kaitses oma õpikuis kindlalt eksploateerivate klasside huvisid, mis kajastub ka käsitletavate õpikute metodoloogias. Idealism ja metafüüsika, ebateaduslik, inimühiskonna arengu objektiivseid seadusi eitav, kirjeldav ajalookontseptsioon ilma üldistuste ja järeldusteta on iseloomulik J. Sitska ajalookäsitlemisele, mis ei võimalda selgitada ajaloo protsessi olemust ning annab lugejale sellest moonutatud pildi.

Samuti ei õnnestunud J. Sitskal, hoolimata oma taotlustest, luua kultuuriloolise materjali käsitlemisele uut kvaliteeti, s.o. kultuuriajalugu. Selle asemel, et käsitleda vaimse ja materiaalse kultuuri arengulugu vene toleaegse eesrindliku metodilise mõtte nõuete kohaselt organilises seoses ajalooliste nähtustega, lisas J. Sitska kultuuriajaloo elemendid eraldiseisva lisandina ajaloolise sündmustiku juurde.

Ometi leidub ka J. Sitska õpikutes, võrreldes J. Bergmanni omadega, uusi momente, mis kaasaja nõudeid paremini rahuldavad.

Kui varasemad üldajalooõpikud (nende hulgas ka Bergmanni oma) algasid maailma loomisega, siis J. Sitska "Vana aeg" on esimeseks eestikeelseks ajalooõpikuks, mis algab pikema sissejuhatusega ürgaja kohta. Samuti on uudne II peatükis antud ülevaade riigi mõistest, ülesannetest, valitsusvormidest jms.

Ometi kahtles juba toleaegne arvustus täiesti õigustatult, kas "praegusel ajal kus mõisted riigi ülesannete

kohta meil õige vastuolulised kuulduvad ja kooli raamatust vast võimatu on asjast täie erapooletusega kõnelda", ¹ üldse on otstarbekohane sellist peatükki kooliõpikusse sisse võtta, "mis väikestele kodanikkudele nende vaated riigi ja tema ülesannete peale pähe tahab tuupida, enne kui väikestel veel midagi oma arusaamist selle kohta oleks". ²

Seega leidis arvustus, et õpiku autor toob tarbetult liiga palju kreeka ja rooma kangelaslugusid (eriti kui arvesse võtta kreeka ja rooma muinaskangelaste lugude ilmumist eesti keeles) ning ka sõdade sündmustikku.

Vastuväiteid tekitasid J. Sitska katsed kirjutada kreeka ja rooma nimesid "alghallikate kõla ja rada mööda käies, aga ilma järjekindluseta" ³ ning uut terminoloogiat luua ("tulbakojad" ja "Heraklese tulbad" senitarvitatud "vaidkülade" ja "Herkulese sammaste" asemel). ⁴ A. Jürgensteini arvates sobis J. Sitska õpikut koolides kasutada peamiselt õpitud ajaloolismaterjali kordamiseks, kuna ta iseseisvalt õppimiseks olevat liiga kerge. ⁵

Seega ei suutnud J. Sitska õpikud, hoolimata teatavatest paremustest J. Bergmanni õpikutega võrreldes, kaugeltki

¹ A. J ü r g e n s t e i n, Ajaloorsamatud koolikirjanduses, "Eesti Kirjanduse Seltsi Aastaraamat III", 1911, lk. 120.

² Sealsamas.

³ Postimees nr. 292, 22.XII 1910, lk. 5.

⁴ J. S i t s k a, Üleüldine ajalugu. I jagu. Vana aeg, Tallinn 1910, lk. 47.

⁵ Eesti Kirjanduse Seltsi Aastaraamat V, 1912, lk. 2.

täita nõudeid, mis eearindlik ajaloolis-metoodiline mõte ja õpetajaskond esitasid üldajaloo õpikule. Kahtlemata oleks J. Sitska väga hea teadusliku ettevalmistuse saanud ajaloolasena suutnud koostada hea ajalooõpiku, kuid tunniv soov kirjutada tingimata huviga loetavat, oma sündus- tikuga kaasakiskuvat õpikut ning esineda sealjuures kodan- luse huvide kaitsjana ei võimaldanud autoril pöörata vaja- likku tähelepanu õpikule esitatavate nõuete muudele külge- dele. "Arvustuse nõudmisest hoolimata ei tihanud raamatu kirjutaja hoolega valitud võõrakeelsetest eeskujudest nit- te lahkuda ega nõutud muutusi ette võtta, "selgitas J.Sits- ka oma kaalutlusi.¹

Nähtavasti samadel põhjustel ei ole J. Sitska vaeva näinud õpiku metoodilise töötlemisega. Metoodiline aparaa- tuur puudub täielikult, samuti ajaloolised pildid ja kaar- did.²

Õpiku suurte puuduste tõttu jäi vajadus ajakohase ees- tikeelse üldajaloo õpiku järele kindlalt püsima ja stimu- leeris uusi autoreid selle kallal jõudu proovima.

Viimaseks Oktoobri-eelsel perioodil ilmunud eestikeel- seks ajalooõpikuks oli Eestimaa Rahvahariduse- seltsi Kir-

¹ J. S i t s k a, Üleüldine ajalugu. I jagu. Wana aeg. Tallinn 1910, Eeskõne.

² Autor ise põhjendas piltide ja kaartide puudumist õpi- ku hinna tõstmise vältimisega. Pealegi oodati ligemal ajal Aug. Buschi kirjastusel ajalooliste piltide ja kaartide väljaannet eri raamatuna, mis aga enne Suurt Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooni teoks ei saanud. (Sealsamas).

janduse-haruseltal toimetiste 11. numbri all 1912.a. il-
munud ENKS Tartu Tütarlaste Keskkooli ajalooõpetaja Emma
Assoni " Vana ajalugu".

Autor tõi oma õpikusse mõndagi uut ja vajalikku,
lähendades tema sisu nendele nõuetele, mida tol ajal esi-
tati ajaloole kui teadusele.

Asson pidas ajaloo peaülesandeks kirjeldada inimsoo
edukäiku ja selgeks teha selle tingimusi.

Erinevalt eelkäijatest esitab Asson oma vana ajaloo
õpikus Idamaade ajalugu, sidumata seda kirikulooga, ning
kasutab materjali, mis peab illustreerima inimkonna prog-
ressi, näitama üleminekut metsluse astmest antiiktsivili-
satsioonini.

Nii näiteks kirjutab Asson, et esimestel inimestel
"kasvasid keel kui ka mõtlemine ühes tööriistade arene-
misega ja tööpõllu laienemisega aeg-ajalt ikka paremaks
ja rikkamaks. Muidugi võis inimene ainult ü h i s k o n -
l i s e l t e l a v a o l e v u s e n a loomast kõr-
genale tõusta..."¹

Siin näeme järsku lahkulöömist senikasutatud religi-
oossest tõlgendusest inimese tekkimise ja arenemise küsi-
muses. Asson rõhutab töö otsustavat osatähtsust inimhis-
konna progressi teel.

1

Emma A s s o n, Vana ajalugu, Tallinn 1912,
lk. 1- 2.

Alapeatükis "Alginimene ja tema iseäraldused loomaga võrreldes" näitab autor õigesti, et "kõige pealt lahutas inimest loomast ta suurem mõtlemisvõime ... ainult inimene hakkas abstraktiliselt ette kavatsedes mõtlema".¹

Õpikus on eelnenud õpikutega võrreldes rohkesti täiesti uusi peatükke, nagu "Eel-ajalooline aeg", mis sisaldas selliseid alajaotusi, nagu "Kaubanduse tekkimine", "Seisuste (tarvitatud klasside mõistes) tekkimine", "Eraomandi tekkimine", "Religiooni tekkimine".

Eelneva eestikeelse ajalooõpikuna käsitleb Assoni õpik süstemaatiliselt ka sotsiaal-majanduslikke suhteid rahvaste ajaloos. Autor toob andmeid orjade ja töötavate hulkade olukorra kohta nii Idamaadel kui ka Kreeka ja Rooma riigis, rõhutab nende rasket seisundit ja üha teravnevaid vastuolusid valitsejate ja rõhutatud klasside vahel, mis viisid orjade "mässudeni" (tarvitatud autori poolt "ülestatõusu" tähenduses).²

Käsitledes Vana-Egiptuse majandust, näitab Asson, kuidas maa kuulumise tõttu "erainimeste pärisomanduseks" koondusid mõisnike kätte suured maavaldused, kuna väikemaapidajad laostusid, olid sunnitud oma maa andma "herra

¹ Emma Asson, Vana ajalugu, Tallinn 1912, lk.1.

² Termin "ülestatõus" võeti esmakordselt eesti keeles tarvitusele N. Karotanni 1940.a. sõnastikus; vahemini "mässu" ja "ülestatõusu" vahel vahet ei tehtud. (Русско-эстонский словарь, составил Н.Г. Каротанн, ОГИЗ, Государственное издательство иностранных и национальных словарей, Москва 1940).

pärisomanduseks" ning, jäänud rentnikena samasse elama, kaotasid peagi liikumisvabaduse.¹

Samasugust diferentseerumist kirjeldab Asson ka käsitööstuses. Näidates, kuidas "tööstuse edendamise tagajärjel tekkisivad suured rikaste ärimeeste töökojad, kus alan rahvas tööd leidis", püüab autor luua pilte töötavate hulkade raskest elust: "Suurte ehituste müüridele maalitud pildid kujutavad, kuidas vaene tööline rasket koormat seljas kannab... kuidas lärmitsevad tööliste salgad leiba nõudes uulitsatel hulguvad, kui palk otsa on saanud."²

Rikaste ja vaeste olukorra reljeefsena väljatoomiseks kasutab autor võrdlust: "Rikkad elavad toredate majades... vaene rahvas elab madalates onnikestes..."

"Lihtrahva ihukatteks oli ainult käisteta särk. Rikkamad aga käisivad uhketes riietes."³

Käsitledes Mesopotaamia rahvaste ajalugu, juhatakse õpikus tähelepanu asjaolule, et "niisama kui Egiptuses, olid ka Mesopotaamias seisused (-klassid) olemas. K, siin oli maa mõisnikkude käes ja põlluharijad olid nende juures rentnikkudeks. Mõisnikud lasksivad ka orjaid oma maid harida ja elava kauba müümine ja ostmine oli juba pruugiks saanud."⁴

¹ Emma A s s o n, Vana ajalugu, Tallinn 1912, lk. 14.

² Sealsamas.

³ Sealsamas, lk. 18.

⁴ Sealsamas, lk. 23.

Kaasatundvalt kirjeldab Õpik helootide olukorda:

"Nende seisukorâ oli muidugi wâga wilets; kui orjad olid nad tãiestã oma peremehe woli all. See wõis neilt iga aasta niipalju põllusaadusi nõuda, kui iganes soovis." ¹

Õigesti märgitakse ära valitseva klassi-apartaklaste osa, kelle "ainuke püüd oli allahoidetud rahvast orjaikkese hoids". ²

Rohkesti ruumi annab Asson ka Kreeka sotsiaal-majanduslike olude kirjeldamiseks, näidates käsitöökodades töötavate orjade wiletsat olukorda, väiketalupeegade laostumist ekspluateerimise tulemusena ning orjade arvu pidevat kasvu.

Andes Ateena demokraatliku vabariigi üldiseloomustust, näitab Asson õigesti, et täisõigusliku ja riigivalitsusest osa võtta võivate kodanike arv (100 000 õpiku andmetel) oli Attika elanikkonna üldarvuga võrreldes väga väike, võttes arvesse, et metoikidel (30 000) ja orjadel (100 000) kodanikuõigused täielikult puudusid ning seetõttu nad ka huvi ei tundnud iseseisvuse kaitsmise vastu "häda- ajal".

Üksikasjaliselt ja võrdlevalt kirjeldatakse õpikus Rooma riigi valitseva klassi toredust ja hiilgust, analüüsitakse õigesti Rooma talu- ja laostumise põhjust

¹ Emma Asson, Vana ajalugu, Tallinn 1912, lk.40.

² Sealsamas, lk. 41.

ja proletariseerumist ning kirjeldatakse värvikalt orjade talumist olukorda, mis viis 134.a. Sitsiilia orjade "missuni".

Sellised andmed vana ajaloo õpikus juhtiaidki õpilaste mõtteid mõningatele analoogiatele ja üldistustele, pöörates tähelepanu rahva olukorrale omal maal. See aga oli Assoni õpiku tugevaks ning positiivseks küljeks. Mitte asjata ei püütud Kampmanni ja teiste temaatiliste eesti kodanlike koolimeeste ja ajaloolaste poolt Assoni õpikut maha vaikuda või siis P. Saueri arvustuse¹ kombel mööda minna õpiku tegelikest väärtustest ja iriseda otsitud puuduste kallal.

Õpiku metoodiline ülesehitus oli loogiline, lauseehitus lihtne ja õpilastele arusaadav, hästivalitud illustreerimised, millest mitmed käsitlesid töötavate hulkade olukorda ja klassivõitlust (lk. 14, 15, 22, 120, 121) tõestasid selle heal paberil ja trükitehniliselt kõrgel tasemel seisva õpiku väärtust. Esmakordselt oli õpikule juurde lisatud ka 6 ajalookaarti.

Assoni õpiku väärtustest hoolimata ei saa siiski mööda metodoloogilistest puudustest õpiku autori vaadetes. Põhiliseks puuduseks oli autori võimetus õigesti avada sotsiaalsete liikumiste juuri.

Asson kirjeldas ilmekalt ja kaasatundmisega rõhuliseid fakte, alanata klasside rasket elu, kes kannatasid amet-

¹ vt. Eesti Kirjandus 1913, lk. 130-133.

nike ja valitsevate klasside omavoli ja kuritarvituste all, kuid oma klassipiiratuse tõttu ei suutnud anda edasisi üldistusi ja järeldusi.

Kõikide käsitletud õpikute ühiseks peapuuduseks oli ajaloo protsessi ebateaduslik seletamine. Nagu tolleaegne historiograafia, nii ka varemärgitud ajalooõpikute autorid ei seisnud marksistliku õpetuse alusel ning seepärast ei paku õpikute sisu meie jaoks nimetamisväärseid väärtusi.

a) Ajalooaineline materjal XIX sajandi ja XX sajandi alguse eesti koolilugemikes.

Eriti suurt tähtsust rahva ajaloolise hariduse tõstmisel rahvakooli kaudu oli koolilugemikel, kuna tsaaririigi tingimustes eesti talulaste põhimassi haridustee piirdus vallakooliga ja sedagi piiratud ulatuses.

Võttes arvesse ajaloo kui õppeaine puudumist vallakoolide õppeplaanis, püüdsid XIX saj. II poolel ja XX saj. algul ilmunud koolilugemikud anda rohkesti ajalooainelisi lugemispaaleid.

Üksikuid ajalooalaseid teadmisi andsid juba õige varased eestikeelsed lugemikud.

Nii loeme endise Tartu kreiskooli õpetaja, pärastise Vastseliina pastori G. Harpurgi koostatud "Veiksest õppetuse ning lugemisse Ramatust" (1805), et "...Tartu liin kumb se kige wannamb liin Liwlandi maa sissen on. Se suur Hirst Jaroslawi on tedda ložo ajastaijani Kristuse sündinistest põhjandanu"¹, et "Peterburi liina" asutajisest on möö-

¹ G.G. H a r p u r g, Veikene õppetusse ning lugemisse Ramat Tartu ma- rahva kooli laste tarbis, Tartu linas 1805, lk. 29.

denud "omna nüüd sadda ajastaiga, kui se suur Wenne Kaiser Peter se Bessmännne wött temma põhja panna" ¹ ning et "Amerika on enne kolm sadda ajastajast ülles löitetu. Ne innimissi, kumma süäl elliwa, olliwa rummala nink moistmatta." ²

Ka K. E. Bergi "Uus ABD ja Luggenisse-Ramat", mis ilmus 1811.a. "Perno-linnas", pakub oma lugejale saauti kolmel korral ajalooäläksid teadmisi. Lapsed said teada, et "Asia-maal hakkas innimeste suggu keige essite ellama, sest seäl olli se Paradisi aed. Seal ollid Juda ehk Isra-elirahwas, kellel se suur Jummal omma sanna andis ning kelle sees Moses ja pühhed Prohvetid ellasid...Seäl ollid wannal ajal ennamiste sured wägghewad kunningrigid, ja innimeesed on wannast seäl paljo suri asjo teinud ja suurt tarkust ülles wötnud." ³

"Amerika -maast" räägitakse, et "... see wast enne kolm sadda aastat, 1492. aastal pärrast Kristuse sündimist on üks tark kippar, Kolombo nimini kolme laevadega, mis Hispania-ma kunningas temma kätte olli usknud, sedda maailma-ossa ülles leidnud". ⁴

"Lugeaise raamatust" tuuakse ka ära, et "1703. aastal panni Peter, essimenne Wenne keiser, selle linna (-Peterburi) allust.." ⁵

¹ G. G. M a r k p u r g, Weikene Öppetusse nink luggenisse Ramat Tarto ma-rahwa kooli laste tarbis, Tarto linna 1805, lk. 35.

² Sealsamas, lk. 37.

³ K. E. B e r g, Uus ABD ja Luggenisse-Ramat, Perno-linnas 1811, lk. 95.

⁴ Sealsamas, lk. 99.

⁵ Sealsamas, lk. 89.

Väheseid ajaloo algeid sisaldab veel Helme koolmeistri M. Jakobsoni "Koli-lastete raamat" (1861).¹

Seega pakkusid XIX saj. esimesel poolel ilmunud lugemikud usuliselt moonutatud ja võltsitud teaduse algete hulgas ka härmiselt nappe ajaloolaseid teadmisi.

C. R. Jakobsoni koostatud ja eesti koolikirjanduse arengus uut ajastut tähistavate õpikute hulgas ilmunud "Kooli lugemise raamat" (I osa 1867. aastal, II- 1875. ja III- 1876. aastal) pakub erilist huvi meilegi teema seisukohalt kui esimene ajaloo propedeutilise kursuse õpik eesti keeles. Seepärast väärib C. R. Jakobsoni "Kooli lugemise raamat" teiste lugemike kõrval kõige suuremat tähelepanu, võttes arvesse veel selle lugemiku käibelolekut eesti rahvakoolis enam kui neljakümne aasta jooksul² ning ka seda, et see lugemik oli õieti ainukeseks allikaks, kust vallakooli ja isegi kihelkonnakooli õpilased amutasid oma elementaarseid teadmisi üld- ja eesti ajaloost, eriti pärast 1885.-1887.a. koolireformi.

C. R. Jakobsoni lugemikke on sageli võrreldud suure vene pedagoogi K. D. Ušinski lugemikega ning püütud väita, nagu esineks C. R. Jakobsoni lugemikes K. D. Ušinski lu-

¹ M. J a k o b s o n i 64-leheküljelise väikesefor-
maadilise "Koli-lastete raamatu" ajalooline osa "Jumala
riigi sündinud asjad" kujutab endast 13-1 leheküljel
kirikuloo üksikasjalikku kronoloogilist tabelit "maa-
ilma algusest" kuni 1847. aastani, kusjuures rida
aastaarvude seletusi puudutab ka eesti ajalugu.

² A. E l a n g o andmetel oli C. R. Jakobsoni lugemik
H. Treffneri eragümnaasiumis kasutamisel veel
1911. aastalgi. Vrd. C. R. Jakobson ja tema ajastu,
Tallinn 1957, lk. 119.

gemike mõjusid. Kuigi need väited ei ole seni leidnud tõestamist¹, tuleb siiski öelda, et C. R. Jakobsoni lugemik loob K. D. Ušinski lugemike taoliselt parimaid traditsioone ajalooainelise materjali pedagoogilise läbitöötamise osas.

"Kooli lugemise raamat", kirjutas K. D. Ušinski, "peab olema, nagu mulle näib, tõsise teaduse selteateks, selleks et õpilane seda koos õpetajaga lugedes hakkaks armastama tõsist tegelemist teadusega."²

Seda nõuet on tunnustusväärse järjekindlusega realiseerinud C. R. Jakobson oma "Kooli Lugemise raamatus". Juba lugemiku ajaloolise materjali paigutus pakub suurt huvi.

"Kooli lugemise raamatus" esitab C. R. Jakobson üld- ja vene ajaloo kõrval ulatuslikult ka eesti ajalugu.

C. R. Jakobsoni "Kooli lugemise raamatu" I jao XVIII osa (peatükk) kannab pealkirja "Omast maast" ja sisaldab kaks iseloomulikku ajaloolise sisuga pala: "Kuidas eestlased vanasti elasid" ja "Lääne meri".

¹ Nähtavasti tuleb Ušinski ja Jakobsoni lugemike kvaliteedi sarnasuse põhjusi otsida ühistes lähteallikates, kuna mõlemad olid Euroopa silmapaistvamate pedagoogide tööde põhjalikud tundjad. K. D. Ušinski kirjutas teatavasti oma kuulsal "Подное слово" pikema välismaakonandeeringu ajal Sveitsis, pärast põhjalikku tutvumist siinse algkoolikorraldusega, ning Jakobsoni orienteerus üldiselt saksa keelse kirjanduse parimatele eeskujudele. Vrd. ka A. Elango, C. R. Jakobson õpikute koostajana, "C. R. Jakobson ja tema ajastu", Tallinn 1957, lk. 122-124 ja K. D. Ušinski, viidatud teos, lk. 37.

Esimene pala on suhteliselt laiahaardeline ja emotsionaalselt kirjutatud patriootiline kirjutis, mis tutvustas lapsi rea andmetega eestlaste muistse elu mõistamiseks. Pala annab umbes $1\frac{1}{2}$ - 1 leheküljel idealiseeritud pildi eestlaste elust, kusjuures selgesti on tunda kaudset vaenu sakslaste vastu.

Eestlased olid "... üks prii rahvas, kes omad asjad ise korrapärast toimetab, ehk ta küll veel õiget Jumalat teenida ei mõistnud,"¹ märgib autor lugejat haarava enesekindluse ja vaimustusega.

1906.a. ilmunud lugemiku I jao 15. trükile on ajaloolistest paladest C. H. Laakmanni nõudel² lisatud J. Bergmanni kirjutatud "Eesti rahvas", mis lastale ras- kel ja konspektiivsel viisil annab ülevaate eesti rahva ajaloo- st.

Ülejäänud ajaloolised palad on paigutatud ühe- kahe- kaupa lugemiku peatükkidesse, vastavalt teemale. Nii näi- teks sisaldab III peatükk "Jumal ja inimene" pala "Dio- genes", V peatükk "Vanemad ja lapsed" pala "Kustav III, Rootsi kuningas", XVII peatükk "Inimeste tarkus" pala "Raamatu trükkimise kunst" jne. Üldse sisaldab lugemiku I osa 19 ajaloolist või ajaloolise materjaliga põimitud pa- la. Lugemik jaguneb 26-de rooma numbriga tähistatud ossa,

¹ C. R. J a k o b s o n, Kooli Lugemise raamat, I jagu, Neljas trükk, Tartu 1878, lk. 155.

² Bergmann Eisenile 23.IV 1906, KN KO f.25, N 2:1.

kuajuures need "26 liiget" on autori sõnade järgi "seda- viisi ühte seatud, et ta kodust peale hakkadea, mitte üksi õppijat samm sammult läbi kõige maailma ei juhi vaid on ka seepeale vaadetud, et enne laste kingad kõrvale ei visata kuni mehe jalg saabast tõsta jõuab." ¹

"Kooli lugemise raamat" II jagu oli mõeldud "kihel- konnakoolidele ja neile külakoolidele kus vähemalt 2 kool- meistrid õpetavad", ning sisaldab märksa enam ajaloolise sisuga palasid. Lugemiku V peatükk "Eesti rahvas" sisaldab 9 ajaloolist pala, nendest kuus pala J. Hurda sulest ("Vanad Eestlased ja nende elu", "Vana Eestlaste sõad", "Vanad Eesti linnad", "Vana Eestlaste mere-vägi ja mere- sõda", "Vana Eestlaste meele ühendus", "Sakslaste seie- tulemine"), kaks pala ("Mõned vanad ordud"), "Kaupo") C. R. Jakobsonilt ja "Vana Eestlaste usk" Fr. R. Faehlmann nilt.

Ilmse uhkusetunde ja sümpaatiaga kirjeldatakse lastele peatüki esimeses palas "Vanad Eestlased ja nende elu" va- bade eesti põlluharijate ühiskondlikku korraldust ja töid:

"Vanad eestlased olivad üks vaba rahvas. Nad ei olnud kellegi alamad, vaid ise oma peremehed, käsuandjad ja va- litsejad." ²

Eestlaste karmusele sõja ajal on vastandatud Saksamaa kristlastest rõövrüütlike hundimoraal, mis kestis ka pärast Eestimaa vallutamist.

¹ C. R. J a k o b s o n, Kooli lugemise raamat, I jagu, Neljas trükk, Tartu 1878, lk.1,

² C. R. J a k o b s o n, Kooli lugemise raamat, Tõine jagu, I trükk, Tartu 1875, lk.130.

Rõudes eestlaste paganlikku käitumist õigustada, närgib autor, et seda peeti tol ajal vahvuseks ja mehisuseks.

Noortes lugejates rahvusliku iseteadvuse tõstmiseks kirjutab autor: "Sõda oli Eestlastel sagedasti ja vanas eas mälestused kiidavad meie esivanemate mehist vahvust ja vaprust." ¹

Andes vastulööki balti saksa historiograafia esindajate ja poolehoidjate laimule eesti rahva suhtes, kirjutab õpik: "Kes vana Eestlastele iseäranis kalge südant ja armuta meelt laimuseks taga räägivad, nõnda kui mõned meie aial seda teevad, ei ole õiged kohtumõistjad eht nemad tunnevad selle aea kumbeid ja inimeste vaimu ja südame harimise korda vähen kui poolikult. Eestlastel oli mehine süda ja terav vaim..." ²

"Seda oleme tarvilikuks arvata neile ütelda, kes usuvad, et meie esivanemad enne Sakslaste seletulemist pool metsalised olnud." ³ Lugesikus näidatakse, et rahva andekusest annavad tunnistust vanasõnad ja rahvalaulud, rahva töökusest arenenud kaubavahetus.

"Kaupo" kirjeldab eestlaste võitu Umera jõel, eestlaste ja venelaste ühist võitlust Otepää all 1217.a. ja Paala lahingut.

¹ C. R. J a k o b s o n, Kooli Lugesise raamat, Tõine jagu, I trükk, Tartu 1875, lk. 139.

² Sealsamas, lk. 139.

³ Sealsamas.

Fr. R. Faehlmanni "Vana Eestlaste usk" on legendaarne-
sümpatiseeriv kirjeldus eestlaste usust.

Seejärel siirdub lugemiku V peatükk folkloori, tuues
ka katkendeid "Kalevipojast".

VI ptk. on pühendatud "Eesti kodumaale". Siin põimub
geograafiline materjal kohaliku ajalooa. Nii näiteks 132.
pala "Tartu" (autoriks arvatavasti C. R. Jakobson ise) al-
gab mütoloogiaga, sellele järgneb küllaltki ebatäpne Tartu
ajaloo kaunis kuiv refereering. "Doonemäe" kirjeldus on seotud
rahvuslusele õhutava lõppkirjeldusega.

136. pala, H. Wühneri kirjutatud "Viljandi", on kaunis
üksikasjaline, kuid lastele liiga raske kodulooline, kauges-
male minevikku suunatud kirjeldus Viljandi ajalooast. Ühek-
sal leheküljel antakse siin detailne eestlaste muistses va-
badusaega idealiseeriv ülevaade Viljandi ajalooast, kus aja-
looline tõde seguneb fantaasia ja kontrollimata andmetega.
Lähemalt kirjeldatakse palas Viljandi piiramist sakslaste
poolt 1211.a. , 1223.a. ülestõusu ja linna vallutamist.

Uuemad sündmused on kirjutises antud konsektiivselt,
vallutustest ja sõdadest on toodud rohkesti ebaolulisi pisi-
asju, rahva elust aga peaaegu mitte midagi.

O. W. Masingu kirjutatud "Narva" on ajalooline kirjeldus
peamiselt Põhjasõja võitlustest selle linna ümber.

"Kooli lugemise raamatu" III jagu (Tartus, 1876) oli
nähtavasti mõeldud geograafia ja ajaloo õpikuks. Lugemik ja-
guneb 8-ks peatükiks, millest I- "Vene riik" - on ajaloolise
ja geograafilise sisuga, IV-VII "Viie maailmajagu"¹ - alga-

¹ Ameerika ja Austraalia on paigutatud VII peatükki.

vad antiikaega rõhutavate ajalooliste jutukestega ja annavad seejärel roumi geograafiale.

Oneti ei saa lugemiku III jao ajaloolist osa pidada ajaloo õpikuks sõna tõsisel mõttes, sest ajaloolise materjali esitamisel puudub süsteem, lugemispaalad pole isegi kronoloogilises järjekorras. Antiikaja ja Euroopa keskaja kohta on siiski lugemismaterjali rohkesti.

1890.a. ilmus Jakobsoni "Kooli lugemise raamat" II jao ("endise II ja III jao /J. Kunderi / ühendatud ja uuendatud väljaanne") esimene trükk, kus oluline ajalooline materjal keelatud II osast on täielikult edasi antud. 1897.a. ilmus teine trükk koos tsensori märkustega.

IV peatükk "Eesti kodumaa ja rahvas" sisaldab järgmisi palasid:

82. Vanad Eestlased ja nende elu (J. Hurt).
83. Vana Eestlaste sõjad /C. R. Jakobson /.
84. Vanad Eesti linnad (J. Hurt).
85. Vana Eestlaste mere-vägi ja mere-sõda (J. Hurt).
86. / Pala pole ajalooline /.
87. Vana Eestlaste meele-ühendus (J. Hurt).
88. Vana Eestlaste usk (Fr. R. Faehlmann).
93. Tartu (C. R. Jakobson) (1897.a. asendatud "Jurjeviga").
96. Viljandi (H. Wühner).
98. Narva (O. W. Masing).

Nagu näeme, on eesti ajaloo palad endiselt J. Hurda sulest peaaegu muutmata sisuga. Vanale ajale järgnevad Tartu, Viljandi ja Narva. Uudseks on ühendatud teises

jaos eesti kultuuritegelaste lühibiograafiade aari O. W. Helsingust, Fr. R. Kreutzwaldist, J. W. Jannanist, C. R. Jakobsonist, M. Veskest ja J. Hurdast.

V peatükk "Vene riik" on Venemaa geograafilise ülevaade, millele lisandub 3 lugemispala vene ajalooast (108. Vene riigi algaegadest. 109. Aleksander Nevski. 110. Moskva vürstiriigi kasvamine - Romanovite genealoogiline tabel).

II trükkis on sellele peatükile liiaandunud P. Oru ulatuslik pala "Kateriina II" ja "Borki raudteeõnnetus".

IX peatükk "Maailma rahvad ja nende teod" sisaldab lugemispalasisid üldisest ajalooast, kusjuures peaarök on endiselt antiikajalool.

Ülaltoodu näitab ajaloolise materjali sisu ja esituse vormi mitsekülgsust Jakobsoni "Kooli lugemise raamatust". C. R. Jakobson on püüdnud anda lugemismaterjali rahva elu kõige erinevamatel külgedel ning loonud küllalt laialdase aluse ajaloo edasiseks õppimiseks kas iseseisvalt või kõrgema astme koolides.

Tuleb tunnustada Jakobsoni püüdu esitada ajaloolist materjali, kaasaja parimate ajaloolaste ja kirjanike sulest, mis tagab palade oma aja kohta kõrge taseme.

C. R. Jakobsoni "Kooli lugemise raamatu" ajalooline osa on tähtsaks ja suundaandvaks etapiks ajaloolise materjali esitamisel eestikeelsetes koolilugemikes noorena kooliea astmele.

Koolilugemikud, mis ilmusid pärast Jakobsoni lugemikku, võtsid nii või teisiti arvesse Jakobsoni lugemiku osakuju.

Ingenike uued autorid, kes püüdsid anda midagi uut, leida uusi teid rahvakoolide õpilaste üldharidusliku ettevalmistuse laiendamiseks, leidsid rahvakooliõpetajate hulgas tunnustust ning nende õpikud laia levikut (K. Malmi, M. Kampmanni õpikud).

C. R. Jakobsoni "Kooli lugemise raamatu" kaasaegsaks ning ühtlasi ka võistlejaks eriti Põhja-Eestis oli Eestimaa konsistooriumi ülesandel¹ ja Jakobsoni lugemiku väljatõrjumiseks Rapla pastori K. Malmi² poolt kirjutatud "Laulud ja Loud" (I ja II jagu 1873.a., III jagu 1884.a.).

I trüki "juhatuses sõnas" avaldas autor arvamist, et tegelikult oleks kolmas jagu kohe "ärakulunud tükkide" tarvis, mis geograaviast, historiast ja loomaõpetusest on võetud - weike hakatus on kaa teise jau otsas, - aga ma kartsin, et raamat selle läbi liaka suureks pidi saama".

Nimetatud "weike hakatus historiast" lugemiku II jaos koosneb kaheksast ajaloolise sisuga palast:

64. Raamatu trükkimine.
65. Ameerika maa leidmine I pool.
66. Ameerika maa leidmine II pool.

¹ M. N e r l i n g, viidatud teos, lk. 48.

² M a l m, Karl (Carl) Eduard (1837-1901), kooli- ja vaimulik kirjanik; töötanud koduõpetajana ja aastail 1864-1901 Rapla pastorina. Avaldanud häid luuletõlkeid saksa keelest ("Üks kask meil kasvib õues".jt.).

67. Mart, Interuse noore ea aastad.
68. Interus Wormsi linnas.
69. Interuse viimased elupäevad ja surm.
70. Jeruusalema lin.
71. Jeruusalema pühad paiged.

Lugeniku autori sõnade järgi on "...enamiste kõik lugemise tükid minu / s.o. K. Malai / kirjutatud.... ainult kaks tükki on võõrad. Suuren hulk on Saksa keelest ümberpandud... üsna pisut olen ma hoopis omast käest juure pannud."

13 aastat hiljem kirjutab raamatu populaarsusest isegi üllatunud autor 1886.a. ilmunud I, II ja III jao ühise kõite eessõnas, et nüüd täiendatud raamatus "kahe endise jao juurde on kolmas lisatud, kus "asjalikud" lugemised sees, s.o. niisugused, mis looduse, geograafia ja sündinud asjade teaduskonnast võetud".

Ajaloolise materjali valikuprintsiipi selgitab autor järgmiselt: "Histooriast on aga niisugused tükid võetud, mis milligi kombel ristikoguduse ehk meie isamaa sündinud asjadesse puuduvad ja mis lastele iseäranis tarvis on teada."

1888.a. väljaandes on ajaloolised palad koondatud kõik III jao III ossa pealkirja all "Sündinud loid". Lisaks varem II jaos avaldatud paladele lisandusid nüüd:

¹ Laulud ja Loid üks Kooli- lugemise- raamat I, II ja III jagu, Tallinnas, Trükitud Bestimaa sinodi kirjadega 1888, lk. III.

46. Ristirahva tagakiusanised.
47. Martirid ehk veretunnistajad.
48. Augustiinus.
49. Mohammed ja tema valeõpetus.
50. Kuida Wene rahvas ristiusku heitis.
51. Ristisõad.
52. Meie maa vanad loud I.
53. Meie maa vanad loud II.
54. Püssi rohi.

(55.-60. numbri all esinevad juba II jaos toodud palad, välja arvatud "Jeruusalema lin" ja "Jeruusalema pühad paigad", mis on hoopis välja jäetud või viidud II ossa).

61. Õige usu ülesvõtmine Liivi- ja Eesti maal.
62. Kaks pilti kolmekümne aastasest sõast.
63. Suure Wene maa keisri Peetri teekäinised.
64. Põhja maa sõda.
65. Napooleoni langemine Venemaal.
66. Napooleoni ots ja lahing Waaterloo all.

Nagu ülaltoodust nähtub, sisaldab K. Malmi lugemiku ajalooline materjal, eriti esimesed 6 pala, väga palju kirikulugu, luteri eluloo ja muud säärast "ristikoguduse ...asjadesse" puutuvat materjali.

Huvi pakuvad 2 lugemispala "Meie maa vanad loud I ja II", kus nähtub K. Malmi suhtumine eesti rahva ajaloosse: "... aga rahva seltsid mis siin /Baltikusia / elasid, olivad harinata ja ebajumalate teenistuses ja tema jõledad kombed olid igal pool liikumas."¹ Seega vastandina C. R. Jakob-

¹ Laulud ja Loud üks Kooli- lugemise- raamat I, II, ja III jagu, Tallinnas, Trükitud Eesti maa sinodi kirjadega 1888, lk. III.

sonile kordab K. Malm balti saksa historiograafide lainu eesti rahva kohta oma eesti lastele määratud lugemikus.

Siiski võtab ka K. Malm paavsti ja ristisõdade suhte eitava hoiaku.

Piiskop Albertit ta hindab, taunides vaid tema meetodeid. Vene ja eesti rahva sõprusest pole sõnakestki. Rohken kogu lugemikus eestlaste ajaloo juttu ei ole.

Peale selle sisaldavad mõningaid ajaloolisi andmeid lugemiku II osas "Maa ja rahva loud" äratoodud geograafia-alased palad, nagu "Jeruusalema pühad paigad", "Peeterburi linn ja Neeva jõgi". "Tallinn" ja eriti "Tartu", mis eelnevad III osale "Sündinud loud" ja moodustavad teatud üleminekuastme ajaloolistele paladele.

Palas "Tartu" on ajaloolist elementi lisatud rohkesti: 2-1 leheküljel antakse linna ajalugu selle asutamiseast kuni kaasajani, kusjuures toonitatakse seest vene ajaloo. Esitatud faktid ei ole aga alati kaugeltki kooskõlas ajaloolise tõega. Samuti pole siingi juttu rahva ajaloo.

Kuigi pastorite toetus ja ka lugemiku teatavad sisulised ja meetodilised vourused kindlustasid K. Malmi "Lauludele ja lugudele" küllalt laialdase leviku (ilmus 1888.a. veel 9. trükis), jäi see eriti oma ajalooainelise materjali valiku, käsitlemise reaktsioonilisuse, ilmse saksa-sõbralikkuse ning tiheda seose tõttu ristikoguduse ajaloo C. R. Jakobsoni lugemikust tunduvalt maha.

Vähesel määral sisaldab ajaloolist materjali ka

A. Grenzsteini¹ "Eesti Lugesise-raamat" teine jagu (ilmus 1888.a. Tartus). Lugesiku IV osa algab J. V. Jannseni lauluga "Mu isamaa, mu õnn ja rõõm", sellele järgnevad J. Jungi "Raua ajast", J. Hurda "Vanad Eesti linnad (linnused)" ja paar muistendit, G. Blumbergi "Tallinn" kahel leheküljel, kus ka veidi ajalugu, A. Sõali "Hüüed" ja C. R. Jakobsoni "Eesti keel". Sellise juhusliku valikuga piirdubki lugesiku ajalooline osa.

Uus etapp eestikeelsete koolilugesike ajaloos algab M. Kampmanni² "Kooli Lugesiraamat"³ ilmunisega 1905.a.

1905.a. revolutsiooni ajajärgul toimunud üldrahvaliku võitluse ajal koolivõrgu laiendamise, koolis antavate teadmiste ulatuss avardamise ja emakeele kui õppekeele eest püstitati uusi nõudmisi ka seniste lugesiraamatute sisu kohta.

¹ G r e n z s t e i n, Ado/lf/ (1849-1916), ajakirjanik, olnud lühemat aega ja vaheajadega ka kooliõpetajaks. Toimetas aastail 1882-1901 ajalehte "Olevik", mis algul kodanlik-rahvuslike kontseptsioonide kõrval ilmutas ka feodaalide-vastast hoiakut. 80-ndate aastate lõpul hakkas Grenzstein toetama tsaarivalitsuse venetiamapoliitikat. 1901.a. asus elama Pariisi, kus ka suri. Avaldanud luuletusi, populaarteaduslikke ja kooliraamatuid.

² K a m p m a n n (Kampmaa), Mihkel (1867-1943), pedagoog, kirjandusloolane ja koolikirjanik. Tegutsenud õpetajana Tartus ja mujal. Avaldanud õppekirjanduse alalt rohkesti töid.

³ M. K a m p m a n n, Kooli Lugesiraamat, I-III kooliaasta, Tallinn 1905.

Seades oma eesmärgiks nende uute nõuete täitmise, "mis meie kodumaa rahvakooli oludest...on välja kasvanud ja mida viimasel ajal õige tunti ja tungivalt lugemisraamatute sisu ja keele kohta avaldatud"¹, on autor püüdnud koondada õpikusse sellist materjali, mis valgustaks "tervet inimese elu ja olu" ning hariks "lapse vaimu kõik-külgelt".²

Lähtudes "lähemalt kaugemale" printsiibist, sisaldab lugemik I-III kooliaasta laste jaoks rikkalikku materjali "lapse lähemast ümbrusest, oma maa loodusest, inimese elust ja tervisest, tööst ja tarkusest, kodumaa tundmisest ja isamaa ajaloo st /minu sõrendus, K.K. 7..."³

Autor peab seejuures vajalikuks, et "iga seltsi lugemise peab kaasaskäiv /õpetaja/ seletus näitlikuks, läbipaistvaks ja suupäraseks tegema ja nende sisu omandada aitama".⁴

Lugemispalad on koondatud kaheteistkümmesse peatükki, iga peatükk aga jagatud kolme kontsentrisse (lugemikus nimetatakse neid kooliaastateks : A - esimene kooliaasta, B- teine kooliaasta, C- kolmas kooliaasta).

Autori poolt on õpetajale jäetud vabadus teostada iseseisvalt palade valikut ja läbivõtmise järjekorda vastavalt kohalikele võimalustele.

¹ M. K a m p m a n n , Kooli Lugemiseraamat, I-III kooliaasta, Tallinn 1905, Eeskõne.

² Sealsamas.

³ Sealsamas.

⁴ Sealsamas.

Selle juures on arvestatud, et üks õpetaja, kes töötab ühtsegu kolme klassiga, nagunii kõiki lugemikku mahutatud palasid klassis käsitleda ei jõua.

Vahelejäänud lugemispalasid soovitatakse anda iseseisvaks koduseks lugemiseks.

Ajaloolise sisuga palad on koondatud IX rubriiki "Kodumaa muinasloos ja ajaloo".

Palad on esitatud põhiliselt kronoloogilises järjekorras sel eesmärgil, et õpetajal oleks lugemise protsessis võimalus õpilasi tutvustada kodumaa ajalooaga. Seoses õpetaja jutustusega on need palad heaks ettevalmistuseks ajaloo tõsisemal õppimisel vanemates klassides ja iseseisvalt.

Rubriik "Kodumaa muinasloos ja ajaloo" sisaldab järgmisi palasid eesti ja vene ajalooast:

Kooliaasta, (kontsenter)	Palade nr.	
A.	loo.	Raajõgi ja Taaramägi. Eesti muinasjutt. Dr. Fr. R. Fählmann.
A.	101.	Vanemuise laul. Eesti muinasjutt. Dr. Fr. R. Fählmann.
A.	102.	Keiser Peeter Eestimaaal. H. Reiman.
B.	195.	Linda, Kalevi kaasa. Eesti muinasjutt. T. Uustalu.
B.	196. ^x	Ülenjärvi. Eesti muinasjutt. A. Piirikivi.

x -ga märgitud palad on luulevormis.

Kooliaasta, (kontsenter)	Pala nr.	
B.	197. ^x	Kalevipoeg oma otsimas. "Kalevi- poja" III laulud.
B.	198. ^x	Vanemuine. P. Kuhlbara.
C.	284.	Kalevipoja lugulaulu sisu. Dr. K.A. Hermann.
C.	285. ^x	Kristus ja Kalevipoeg. Eesti vagajutt (legend).
C.	286.	Veneriigi asutua ja esimesed wene vürstid. P. Jakobson.
C.	287.	Wladimir Püha ja Jaroslaw Tark.
C.	288.	Muistsed eestlased. Dr. J. Hurti ja J. Bergmanni järele. (Kooa pildiga "Eestlased saja aasta eest").
C.	289. ^x	Eestimaa, mu isamaa. P. Kuhlbara.
C.	290.	Weinhard, liivlaste apostel.
C.	291.	Albert, apostel sõjamundris. Dr. J. Hurt.
C.	292. ^x	Wenne sõjalugu. Eesti rahvalaul.
C.	293.	Maarahva allaheitmine. J. Bergmann.
C.	294. ^x	Ustav Ulo. Ballada. J. Bergmann.
C.	295.	Ordo seg. M. Lipp.
C.	296. ^x	Kättetasumine. Uhlandi järele J. Tamm.
C.	297.	Usupuhastus Baltimaal. A. Mohrfeldt.

x-ga märgitud palad on luulevormis.

Kooliaasta (kontsenter)	Palade nr.	
C.	298. ^x	Poola aeg ja Rootsi aeg. (Koos Gustav Adolphi pildiga).
C.	299.	Eesti rahvas saab Vene keisrite varju alla. J. Bergmann. (Koos Peeter I pildiga).
C.	300.	Kateriina Suur. P. Org.
C.	301.	Kuidas Prantsus Moskvas käis. L. Koidula.
C.	302. ^x	Sõjajalul. J. W. Jannsen.
C.	303.	Baltimaa talurahva priikslaskmine. A. Kitsberg. (Koos Aleksander I pildiga).
C.	304. ^x	Isa sõnad. Dr. M. Wenke.
C.	305.	Kreutswaldi elu ja töö. W. Reimans (Koos Kreutswaldi pildiga).
C.	306.	Aleksander II vabastaja. M.I. Eisen. (Koos Aleksander II pildiga).
C.	307.	Aleksander III (Koos Aleksander III ja Nikolai II pildiga).

Enamik ajaloolistest paladest on kirjutatud eredalt ja ajaloo vastu huvi äratavalt. Palade hulgas kohtame muistendeid eesti mütoloogiast, luuletusi, spetsiaalselt kirjutatud palasid kaasaja ja lähema mineviku näekannete eesti rahvusliku liikumise peamiselt kodanlik-konservatiiv-

x -ga märgitud palad on luulevormis.

sete tegelaste sulest.

Peale selle on ajaloolise materjaliga seotud veel palad järgmistest rubriikidest:

Kool ja kirik.

- C. Tohter Fählmanni koolipölv. J. W. Jannsen.
- B. Martin Lutheri noorest east. A. Mohrfeldt.
- C. Evangeeliumi usu kirik ja rahvakool. L. Frankhaeckel.
- C. Waleprohwet Muhamed. W. Lipp.

Jumala loodus.

- A. Kiviõli.
- B. Rahurikkuja, Siniuss ja Truuwaar.¹
(Eesti muinasjutt, kus püütakse väita, et Vene riigi legendaarsed rajajad - varjaagid- olnud tegelikult eestlased).
- B. Kartul. O. W. Masing.
- C. Siidiliblik.

Inimese elu ja tervis.

- C. Karskuse seltsid. J. Järv.
- B. Paber. M. Jürmann.
- B. Trükikunsti ülesleidmine. P. Undritz.
- B. Aurumasin. J. Tüik.

Looduse väed.

- B. Pikne ja välguvarras. A. Grenzstein.

¹ Jakob L i i v i andmetel on selle loo autoriks Georg Lurich. (M. Lepik, viidatud teos, lk. 85).

C. Tulemäed ja maavärisemine. J. Kunder.

Pildid kodumaa pinnalt ja wõersilt.

Selles peatükis antakse peamiselt J. Bergmanni, aga ka P. Ederbergi, K. Malai, J. Sitska, O. Grossschaidti, H. Eineri ja J. Jungi sulest geograafiline ülevaade Eesti- maast maakondade kaupa, kus leidub ka ebalastepärasest kodu- loolist (sageli ebaolulist ja anekdootlikku) ja ajaloolist materjali.

Kui teine ja kolmas trükk ei too lugemikku märgatavaid muudatusi, siis neljandas, täiendatud trükis (1910) on rubriiki IX "Kodumaa muinasloos ja ajaloos" juurde võetud "Merelähing Tallinna all 1790.a." Suve Jaanilt ja paar luu- letust. Uuendatud on ka keisrite pildid.

Kuues trükk (1916) sisaldab täiendusena uue ajaloolise pildi "Prantslased Venemaal vangis", samuti on täiendatud keisrite elulugusid.

M. Kaupmanni¹ "Kooli lugemisraamatu" teine jagu, mis oli mõeldud IV ja V kooliaasta jaoks (kihelkonnakoolid, 2-klassiliste ministeeriumikoolide ülemad klassid), ilmus 1907.a.

Rubriik "Aegade voolust" sisaldas järguisi ajaloolisi palasid:

¹ M. K a u p m a n n, Kooli lugemisraamat, Teine jagu, Tallinn 1907.

157. Inimese eelajaloolisel ajal. R. Aavakivi.
159. Sokrates.
160. Julius Caesar. J. Aavik.
162. Ristisõdurid. A. Mohrfeldt.
164. Meie esivanemad. W. Reimann.
170. B. G. Forselius. W. Reiman.
172. Katarina II. P. Org.

1915. a. ilmus teine jagu neljandas, parandatud ja täiendatud trükis kolmanda jaona, seoses asjaoluga, et autor seise esimese jao poolitas ja 1916. a. kahe eri raamatuna välja andis.¹

M. Kampmanni reaktsioonilisele ideoloogiale vastavalt oli lugemiku ajalooaineliste palade valik ja käsitus kodanlik-klerikaalne ("Kristus ja Kalevipoeg", "Meinhard, liivlaste apostel", "Albert, apostel sõjamundris", "Uu-puhastus Balti maal") ning tsarismile truualaslikkuse kasvatamise teenistuses (palad vürstide ja keisrite eluat, pala "Baltimaa talurahva priikelaekmine" jt.).

M. Kampmanni "Kooli Lugemisraamatu" teine jagu oli koostatud kogu rahvast vapustanud 1905. a. revolutsiooniliste sündmuste ajal, milline asjaolu on õpiku ajalooainelise materjali valikule ja käsituslaadile teatavat mõju avaldanud. Rahvahulkade erakordne huvi mineviku sotsiaal-poliitiliste küsimuste vastu on tinginud lugemiku XI peatükki seliste emotsionaalsete ja sotsiaalselt teravate palade võt-

¹

Eesti Kirjanduse Seltsi Aastaraamat IX, Tartu 1916, lk. 92.

nise, nagu seda on Ed. Vilde "Rehepeks mõisas" ja "Väljaotsa saun", J. Liivi "Punasoo Mari" ja "Kukulinn Sokusoo Liivikul".

Vene eesrindlike pedagoogide ja ajaloolaste poolt tol perioodil esiletõstetud põhinõue- pöörata tähelepanu ka kultuuriajaloolole- leidis kajastust lugemiku XII peatükis, kus õpilastele tutvustati Kreutswaldi, Janneni, Jakobsoni, Koitula, Veske ja Hurda olulugusid.

XIV peatükis "Aegade voolust" äratoodud kaks eesti ajalugu käsitlevat pala "Meie esivanemad" ja "B.G. Forselius" olid kirjutatud eesti kodanliku historiograafia kõige välja- paistvama esindaja V. Reimani küll süstemaatilises, kuid kodanlik-klerikaalses käsitluses.

Kuigi Venemaal ja ka Eestis juba alates XIX saj. 60-ndaist aastaist võrdlemisi laialt oli levinud marksistlik õpetus, hoidis Kampmanni koostatud lugemik õpilasi hoolikalt eemal materialistlikust ajalookäsitlusest ja püüdis eesti rahvast näidata kui klassivastuoludeta harmoonilist rahvuservikut.

Kampmanni lugemik, eriti tema ajalooainelise osa käsitlusviis, vastas kõigiti eesti kodanluse klassihuvidele; ta surus pikkanisi välja C. R. Jakobsoni kodanlik- demokraatlikus käsitluslaadis koostatud koolilugemiku ja teisedki võistlejad ning alustas oma Eesti kodanliku vabariigi perioodi ulatuvat võidukäiku eesti rahvakoolis.

1914.a. ilmunud viimane revolutsiooniline eesti koolilugemik E. Petersoni "Eesti Kooli Lugeniseraamat"¹ aja-

¹ Eesti Kooli Lugeniseraamat Esimene jagu. Kokku seadnud E. Peterson, Tallinn 1914.

loolist lugemisainet ei sisaldanud. Mõnes palas esinevad ajalooliste isikute nimed selgitasid lastele moraalseid mõisteid, nagu jutukeses "Eesõigua"¹ jt.

Andsime ülevaate ajaloolist ainet sisaldavatest lugemikest, mis ilmusid Eestis enam kui loo aasta jooksul. Lugemike hilisemad autorid järgisid C. R. Jakobsoni loodud traditsiooni, võttes lugemikesse kõrgetasemelist materjali laste tutvustamiseks ajalooliste faktidega.

Koolilugemike ajalooline materjal jättis sügavamaid jäljed ajaloo õpetamisele eesti rahvakoolis, olles (eriti C. R. Jakobsoni lugemikus) tõhusaimaks relvaks võitluses eesti talurahvakultuuri rahvusliku iseteadvuse tõstmise eest ja balti saksa rahvavaenuliku ja purutagurliku ideoloogia vastu.

Eesti NSV rahvakirjanik Friedebert Tuglas, hinnates kõrgeit koolilugemiku osa Oktoobrirevolutsiooni-eelses eesti rahvakoolis, kirjutab: "Milliseid teadmisi /võia siis / saada maailmast ja inimarengust, oma aas minevikust ning olevikust? Tõeliselt ainult niipalju, kui leidus saada kõigile mõistetavas Jakobsoni lugemikus."²

Võrreldes revolutsioonieelseid eestikeelseid koolilugemikke, täheldame nende ajalooainelise materjali esitamispriintsiibis mõningaid ühiseid jooni, millel on aja-

¹ Eesti Kooli Lugemiserasmaat Esimene jagu, Kokku seadnud E. Peterson, Tallinn 1914.

² Friedebert T u g l a s, Mälestused, Tallinn 1960, lk. 71.

looõpetuse propedeutika läbitöötamise seisukohalt suur tähtsus.

1) Püüe ajalooainelist materjali mitmekülgsest esitada, näidata inimeste elu ja nende minevikku võimalikult mitnest aspektist.

2) Ajaloolisi teadmisi pakutakse järk-järgult lihtsamast keerukamale minnes, millisel asjaolul eriti ajaloo õpetamise propedeutilisel astmel on suur tähtsus.

3) Lugemike ajalooainelist materjali püütakse ühendada tähelepanekutega ümbritseva elu nähtustest ning pida silmas kodulooliat printsiipi.

4) Populaarteaduslike artiklite ja ilukirjanduslike teoste katkendite esitamine kassaja parimate kirjanike ja ajalootundjate sulest taotleb kindlat eesmärki - kergendada õpilastel ajaloolise materjali omandamist ja tutvustada neid eesti rahvusest ühiskonna- ja kultuuritegelastega.

Need revolutsiooniliste kooli lugemisraamatute progressiivsed jooned ei ole minetanud oma tähtsust ka meie ajal ning võivad emakeele lugemike koostajatele osutada teatavat abi tänapäevalgi.

c) Eesti ajalugu käsitlev
õppekirjandus Oktoobri-
revolutsioonieelses
rahvakoolis.

Eesti ajalugu käsitleva revolutsioonieelse õppekirjanduse¹ sisse avaldasid suurt mõju ühelt poolt balti saksa historiograafiline koolkond, teiselt poolt eesti ajaloo kodanlik- demokraatlik või kodanlik- konservatiivne kaitseviis. Samuti ei saanud autorid tähele panna jätta vana, feodaalse rahvakooli konfessionaalset iseloomu, uue, 1874. a. õppeplaanide alusel tähtsava ilmaliku kooli vajadusi ega 1885.- 1887. a. reformi järgse tsaari- Venemaa vana kooli nõudeid, mis üksteise järel eesti rahvakooli ajaloo XIX saj. II poolel esile kerkisid.

Need asjaolud asetasi eriti ajaloolasele õppekirjandusele oma selgesti märgatava pitseri. Me leiame siit eesti rahva ajaloo kohta erinevaid vaateid ja hinnanguid, kusjuu-

¹ Terminit "õppekirjandus" on siin kasutatud mõnevõrra tinglikult. Teatavasti polnud eesti ajalugu käsitlevad populaarteaduslikud kirjutised ja raamatud otseselt koolis kasutamiseks või kooli õpikuteks mõeldud. Kuid rohkearvulised andmed, mis viitavad nende kirjutiste ja raamatute kasutamisele (muidugi ärksamate koolmeistrite suunamisel) rahvakoolides koolilugemikena kui ka klassivälise lugemise korras, annavad küllaldatakse aluse väita, et teatavat osa eesti ajaloo kohta ilmunud varasemastki ilmalikust kirjandusest võime ilma erilise eksimiseeta nimetada ka õppekirjanduseks, kuna see kooli vahendusel aitas kaasa eestlaste ajaloolaste teadmiste kujunemisele oma kodumaast.

rea need erinevused vastavad täielikult Eesti tolleajase ühiskonna mitmesuguste ühiskondlike klasside või kihtide ideoloogiale ning on kooskõlas nende huvidega.

Esimeseks ajaloolise sisuga kirjutiseks ja ühtlasi esimeseks eestikeelseks proosateoseks üldse oli Andreas Virginiuse, Rannu pastori Molleri ja Tartu eesti koguduse pastori Schützi poolt tõlgitud ja 1691.a. teises trükis ilmunud lauluraamatus avaldatud "Jerusalemi lina härrahäetamisest". Kuid järgnenud 80 aasta jooksul ei ilmunud sellele ajaloole alalt eesti keeles lisa.

1771.a., kui Tallinnas hakkas Lindfors'i kulu ja kirjadega ilmuma uus "Eesti-Ma Rahva Kalender", kuulus esimese viieteistkümnenda aasta jooksul suur osa kalendri mahust piibllilooliste jutustuste kõrval ka ajaloolistele ülevaadetele, valgustades peamiselt Vene riigi ajaloolisi sündmusi (näit. Vene-Türgi sõja ülevaated, kus ülistatakse Vene riigi võimsust ja Vene soldatite vaprust).

Alles XIX saj. algul hakkas O. W. Masing oma "Pühapäeva Vahhe-lugemistes"¹ (1818), "Marahva Nädala Lehes"

¹ J. B e r g m a n n i andmetel kasutati "Pühapäeva vahelugemisi" ning siin ilmunud ajaloolist materjali rahvakooli õlemaa astmes ilmliku lugemikuna, kuigi vastu kohalike pastorite tahtmist. (J. Bergmann, Kligevere küla esimene koolmeister, Jurjevis 1898, lk. 14, 15 ja 18). Vrd. ka: Peeter Föld, Eesti kooli ajalugu, redigeerinud Hans Kruus, Tartu 1933, lk. 90 ja koguteos "Saaremaa", Maadeteaduslik, aajanduslik ja ajalooline kirjeldus, Tartu 1934, lk. 228.

(1821-1823 ja 1825) ning sisukate lisadega kalendrites (1823-1826) pakkuma ajaloolast populaarteaduslikku kirjandust, kus eesti talurahvale esmakordselt tutvustati Venemaa (ja sellega koos ka Baltimaade) ajalugu. O.W. Masingu sulest ilmus (algul kalendrites, siis eri raamatutena) esimene pikem ajaloolise sisuga kirjutis "Peeter Suure elulugu".¹ Esimesena eesti trükisõnas hindas Masing siin kõrgelt Eesti ühendamisest Venemaaga ja Peeter I suurt ajaloolist tähtsust.

Masing "kirjutas mitmel korral, et Eesti ühendamine Vene riigiga tegi lõpu endisele näljale ja alatistele sõdadele ning kindlustas püsiva rahu ja majandusliku arenmise võimalused. Masing näitas korduvalt Baltimaade majandusliku ja tööstusliku elu arengu lahutamatuid sidemeid Sise-Vene turuga nii varemmail aegadel kui ka kaasaegajal, samuti vene ja eesti rahva kultuuri ühtlasi sidemeid. Selliste kirjutistega aitas Masing süvendada eesti rahva sõbralikke tundeid vene rahva vastu."²

1839.a. tehti "Tarto- ja Võro- ma rahva kalendris ehk Tähttranatus" vististi esimene katse anda pikem ees-

¹ Peter I. Venemaa-riigi Ülemvalitsuse, kes esimesest ennast Keisriks nimetas, "Marahwa Kalender ehk Täht-ramat 1823", lk. 21-28 (algus).

² Eesti NSV ajalugu, I kd., Tallinn 1955, lk. 714-715.

tikeelne ülevaade Baltimaade ajaloo¹. Kirjutises antakse balti saksa käsituslaadis visandatud ülevaade sakslaste siiatulekust kuni Baltikumi ühendamiseni Venemaaga.

1845.-1848.a. talurahvaliikumise tagajärjel vene õiguseku siirdunud talupoegade jaoks hakati 1850-ndatel aastatel välja andma "Eesti rahva kalendrit", kus 1855.a. tehti järjekordne katse anda eestikeelne ülevaade Baltimaade ja kohalike rahvaste ajaloo¹. Kirjutised "Teadus lätlastest ja eesti rahvast, enne kui sakslased nende maale tulid" ja "Eesti ehk Tschuudi rahvas" kujutavad enesest andmete kogumit vene ja "Liivimaa kroonika" alusel. On ilmne koostaja püüe näidata eesti ja läti rahva põlist sõprust vene rahvaga, säilitada traditsioonilist usaldust vene rahva vastu, tõsta eestlasest lugeja iseteadvust.

31.jaan.1858.a. hakkas "Tallorahva Postimehe" (mille toimetajaks oli Tartu- Maarja koguduse kirikuõpetaja Adel-

¹ Kalendri jut 1839 mal aastal. Kuis koolmeister Jaan pühapäeva õddangul rahvale etteluggi ennistsiat asjust, nes meie Liivlandi maal oma sündinu, "Tarto- ja Öorro-ma rahva Kalender ehk Täht-ramat 1839", lk. 32-53.

Esimesena alustas küll Masing oma "Marahva Nädalalehe" 1822. aastakäigu 2. numbrist peale kirjutuste-seeriat "Meie maa ennemuistsiat asjust", kuid see katkes juba kolme numbril järel. Siiski oli autor jõudnud kirjeldada eestlaste seisukorda enne sakslaste Baltimaadele tulekut, ning teinud seda täiesti balti saksa sadli huvidele vastavalt, kujutades eestlasi metslas-tena ja saksa röövrüütleid ning katoliku vaimulikke kultuuritoojatena.

bert Hugo Willigerode (1816-1893) 30. numbris ilmuma piken, nähtavasti toimetaja enda kirjutatud kirjutuste-seeria "Kes sellel meile maarahwa luggu vannaast aiaat sadik?" Kirjutises püüti rakendada ebateaduslikku teoo-rist gootidest kui Eesti ala põliselanikest balti saksa aadli huvide teenistusse: "Ja kui maarahwale lubba anti Jummalast Vennemaalt meie male tulla selle rahva pääle, kes enne meid siin ellamas ollid, miks siis olleks sündi-nud Sakatele tullekit meie male ärrakeelda?"¹ Kirjutia suhtub heasoovlikult reetur Kauposse, kes olevat ära tund-nud, et "marahwast ilma Saksarahwata mitte eddasi saivad, ja neile ühendamis Sakstega nisanmote vaje olleivad, kui nisuggust ühendamis Preisimaal marahwa ning Lätlaste suggulastel olli vait olnud ja olli heaks ning õnneks sanud".²

Nagu näeme, domineeris eesti ajalugu käsitlevates eestikeelsetes kirjutistes täielikult balti saksa aadel-lik ajalookontseptsioon eesmärgiga iga hinna eest õigus-tada Baltikumi vallutamist XIII sajandil.

Alles C. H. Jakobsoni aastail 1868-1870 avaldatud "Kolm isamaa kõnet" avasid XIII saj. sündmusi ja nendele eelnenud perioodi teisiti hindavate rannatute seeria, kus

¹ Tallorahwa Postimees nr. 45, 23.V 1858, lk. 373.

² Tallorahwa Postimees nr. 5 1.VIII 1859. Jutt on siin preislaste alistamisest XIII saj., mille pu-hul Marx märkis, et maa muudeti kõrveks (Архан Марса и Энгельса , nr. V, lk. 3-4).

osaliselt või täielikult nihkus esiplaanile eesti kodanlik ajalooline kontseptsioon.

Üle Jaan Jungi üheksaandelise töö "Kodumaalt" (1874-1879) jõuame teoste juurde, millel oli ajaloo õpetamisega rahvakoolis juba tunduvalt tihedam seos.

Esimeseks õpetaja käsiraamatuks, ja võimalik, et kohati ka kodumaa /-eesti / ajaloo õpikuks, oli M. I. Eiseni¹ "Eesti, Liivi- ja Kuramaa ajalugu".

M. Veske, kes Eesti Kirjameeste Seltsi 14. ja 15.VI 1877.a. peetud XII koosolekul ilmunud raamatute kohta ülevaadet andis, pidas Eiseni raamatut "kasulikuks ja tänuvääriliseks raamatuks", kuid näitas samas üsna õigesti ära ka raamatu sisulised puudused. Ta ütles "raamatu sisu mitmes tükis puudulise ja mitte uue tarkuse põhja pääl seisva" olevat. Need puudused, olla enamiste juba selles Saksa keeli raamatust, mille järele see Eesti keeli raamat tehtud olla, see on: "Leitfaden der vaterländischen Geschichte der Ostsee provinzen".²

¹ M. I. Eisen, Eesti, Liivi ja Kuura maa ajalugu Muistsest ajast meie ajani, Tartu 1877.

² Eesti Kirjameeste Seltsi protokollid. Kaksteistkümnendal koosolekul 14. ja 15. juunil 1877 Tartu, "EKMS-i aastaraamat 1877," lk. 80. Tekstide võrdlemisel selgus, et M. I. Eiseni raamat on tööpoolest oma põhilises osas tõlge raamatust: Spalving, Leitfaden der Vaterländischen Geschichte der Ostsee provinzen, (I trükk 1869, II trükk 1874 ja III, parandatud trükk 1884). Iseseisvalt on kirjutatud ainult Eiseni raamatu esimene osa "Muistne aeg (vanad eestlased, eestlaste usk, eestlaste süüdeed ja eluviisid, eestlaste tähdused ja kunstid) "millega on asendatud Spalvingu raamatu esimene osa "Von der Gründung des russischen Reiches bis zum Regierungsantritt Peters des Grossen, 862-1689".

Sisuliste puudustena märkis M. Veske, et "eestlased ei olla, näituseks, ei Tacituse ega muul ajal Kuura, Saanogitia ja Preilimaal elanud, kuidas see raamat räägib, ei olla nemad ka kunagi "täieste merevaigu peremehed" olnud", ja näitas, et ka "uuea aja historia täädused olla selle arvamise vastu".

Samuti ei pidanud M. Veske õigeks autori arvamist, nagu oleksid "Toreida, Kukenoisí ja paar muud kindlust " eestlaste ehitatud.¹

Raamatu puudusteks ja eksimusteks ajaloolise töö vastu tuleb seega pidada eestlaste kaugema mineviku ilmselt idealiseerimist.

Hilisemate perioodide käsitluses domineerib täielikult balti saksa vallutajate, mitte aga eesti rahva ajalugu, kusjuures balti saksa feodaalide huve samastatakse Baltimaade huvidega. Eestlastest on raamatus juttu vaid niipalju, kui võrd sakslastel oli nendega sõjalisi kokkupuutumisi. Kergesti libiseb autor üle ka jüriöö sündmustest. Põhjasõja järgset aega periodiseeritakse raamatus tsaaride järgi, kusjuures käsitlus on õige napisõnaline ning eestlaste ajalugu jääb ka balti saksa seisukohalt

Edasine tekst ühtub juba peaaegu täielikult, kui mitte arvestada Eiseni tehtud ümberpaigutusi peatükkide jaotuses.

Muide leidub ka Eiseni raamatu 3. leheküljel märkus: "Järel tulev raamat on Eesti keelde ümber tehtud ühe Saksa keele raamatu järelle, mille nimi on: "Leitfaden der vaterländischen Gesichte der Ostsee provinzen".

¹ Eesti Kirjameeste Seltsi protokollid. Kaksteistkümnenda koosolek 14. ja 15. Juunil 1877 Tartus, "EKMS-i aastaraamat 1877", lk. 80.

hoopis tagaplaanile.

1913.a. ilmus M. I. Eiseni ajalugu teises, täiendatud trükis. Õpiku väljaandmist teises trükis nõjustas tõenäoliselt üldine nõudmine eesti ajaloo õpiku järele eriti seoses enakeelsete eesti haridusseltside koolide asutamise järel pärast 1905.-1907.a. revolutsiooni.

Kui 1882.a. A. Dido kurtis huvi vähesuse üle kodumaa ajaloo vastu, siis nüüd (1911.a.) "näikse meie kihelkonna- ja ministeeriumikoolide vanemate klasside õpilased... huvitust kodumaa ajaloo vastu... hästi tundvat".¹

Aega arvati kodumaa ajaloo õpetamiseks jätkuvat enakeelsel tundide ajal. Kooliõpetaja M. Väli, kes "Päevalhes" kirjutas "mitmete ametivendade nimel", pani ette koostada raamat kahe kooliaasta jaoks, kus üks tund nädalas või vahet natukene rohkem kodumaa ajaloole pühendataks. Sobivaks autoriks pidas kooliõpetaja M. Väli V. Reimanni.

Kuid M. I. Eisen temale omase operatiivsusega ennetas kõiki, avaldades oma raamatu kordu-trükis. Uues trükis avaldatud raamat oli kaunis suures ulatuses ümber töötatud, kusjuures eesti ajaloo varasem periood, Vene valitsemise aeg ja veel mõni osa ilmusid algupärase töödena.

Eiseni ajalookäsitlus oli endiselt balti saksa historiograafia mõju all: "...geotlased elasivad meie maal umbes rahvarändamiseni... alles rahvarändamine pani neid

1

Päevalent nr. 184, 16. VIII 1911.

...osalt taganema ehk sulatas peale tükkiva rahvaga, eestlaste esivanematega ühte." ¹

Ka raamatu uustrukis leidus rohkesti ajaloolise tõega vastuolus olevaid vigu. Nii oli lätlane Russin teatud liivlaste peameheks ², saksa laevamehed ei olevat Läänemere idapoolsetest randadest midagi teadnud ³, Waldemar olevat Eestimaal juba 1219.a. kloostreid ja koole asutanud ⁴ jne.

Kuigi kaasaegne kodanlik arvustus pidas Eiseni raamatut "iseäranis koolides mõnusaks käsiraamatuks" ⁵, ei saa me mööduda selle raamatu rahvavaenulikest tendentsidest. Nii pidas W. Eisen karistussalkade määratsemist 1905.a. detsembris ja 1906.a. jaanuaris "korra jalule seadmiseks" ⁶ ning ei väsinud ülistamast Rootsi riigivõimu tegevust eesti talupoegade eest "hoolitsemisel". ⁷ Sellele lisandus veel W. Eiseni ebakriitiline suhtumine balti saksa allikatesse. Saksa ristiaõdijate-rööv vallutajate ideoloogi Läti Henriku soov olevat olnud ainult "... tõtt kõnelda ja seda kõneleb ta ka igal pool" ⁸, väitis Eisen.

¹ M. I. Eisen, Eesti-, Liivi- ja Kuramaa ajalugu, Tartu 1913, lk.6.

² Sealsamas, lk.46.

³ Sealsamas, lk. 28.

⁴ Sealsamas, lk. 48.

⁵ Põhivaleht nr. 7, 20.I 1914; Postimees nr. 296, 23. XII 1913.

⁶ M. I. Eisen, Eesti-, Liivi- ja Kuramaa ajalugu, Tartu 1913, lk. 144.

⁷ Sealsamas, lk. 168.

⁸ Eesti Kirjameeste Seltsi aastaraamat 1879, lk.12.

Kokku võttes kujutas W. I. Eiseni raamat enesest halvasti varjatud katsed pakkuda eesti rahvale eesti autori nime all balti saksa rahvavaenulikke ajalookontsepte loone ning selle kasutamise koolides võis õpilastele ainult kahju tuua.

Jakob Hurda lepitava tooniga "Pildid isamaa sündinud asjust", mis ilmus 1871.a. "Eesti Postimehe" lisalehes ja 1879.a. eri raamatuna¹, oli autori poolt mõeldud rahvaraamatuks, mitte aga õpikuks.

Siiski oli J. Hurda raamat kõige tihedamalt seotud ajaloolase õppekirjandusega ning tal oli eesti ajaloo klassivälise lugemikuna kaasaegsele koolinoorsoole suur mõju, sest mitmed autorid (J. Lindenberg, J. Bergmann jt.) suunasid oma õpikutes õpilasi eesti ajaloo kohta ulatuslikuma käsitluse saamiseks lugema just J. Hurda "Pilte isamaa sündinud asjust".

Raamat sisaldab 7 pilti:

1. pilt - Vanad eestlased ja nende elu.
2. pilt - Sakslaste seietulemine.
3. pilt - Eestlaste kuuteistkümnne aastane sõda.
4. pilt - Vanade eestlaste merevägi ja meresõda.
5. pilt - Suur külsline kaugelt maalt.
6. pilt - Kuidas eestlased Saksa valitsuse alla saivad.
7. pilt - Ordo aeg.

1

Jakob H u r t, Pildid isamaa sündinud asjust, Tartu 1879.

Teos kujutas enesest läti Henriku kroonika überjuttustust sakslastele vastuvõetavas käsitluses.

Küll mõistis ka Hurt hukka röövvalituse ja eestlaste orjastamise, kuid oma maailmavaate ja teoloogilise eelhariduse tõttu taotles ta ajalookäsitluses tegelikult kaasaegsete halti saksa mõisnike rehabiliteerimist rahva silmis. "Meie kaebamine, nurisemine ja hukkamõistamine ei maksa tänapäev midagi, see ei aita meie nüüdisi asja karva väärt kaugemale. Niisama ei või meie /XIII saj. penirüütliite / järeltulijate käest vastamist selle eest nõuda, mis nende esivanemad omal ajal kurja ja kahju on teinud,"¹ kirjutas Hurt.

1884. a. ilmus Riias ajalehe "Рижский Вестник" omaaegse toimetaja slavofiil Jevgraf Tšešihhini² kirjutatud õpik "Краткая история прибалтийского края" (teine trükk 1894. a.).

Õpik oli mõeldud esmajoonel Liivimaal asuvate vene ühiskondlike organisatsioonide liikmetele Baltikumi mineviku tundmise soodustamiseks ja "oma oleviku ja tuleviku ülesannete õigeks mõistmiseks", nagu autor eessõnas märgib. Kirjutatuna suurvene šovinismi vaimus, ei pea Tšešihhini õpik vajalikuks rõhutada vene ja eesti rahva aja-

¹ Jakob Hurt, Pildid isamaa sündinud asjust, Tartu 1879.

² Tš e š i h h i n, Jevgraf (1824-1888), vene ametnik ja publitsist, toimetas aastail 1869-1888 enda asutatud slavofiilset ajalehte "Рижский Вестник", võitles Balti erikorra vastu.

loolist sõprust, küll aga leitakse XII-XIII sajandi sündmusi kirjeldades, et "eestlased ei tahtnud kergesti alistuda vene riikkondsusele"¹ ning et novgorodlastel tuli alistumatute taltsutamiseks teha sagedasti sõjaretki eestlaste naale.²

Tšešihhini kontseptsiooni järgi valmistas eestlaste ja lätlaste sõltuvus vene vüratidest ja oletatav õigeusu leviku algus nende hulgas ette mainitud väikerahvaste täielikku ühinemist vene rahvaga. /s.o. venestumist/, milliseks saatuses neid rahvaid olevat määranud ka Baltikumi looduslikud tingimused.³

Kahjuks aga olevat sellist asjade normaalsel arengul mõneks sajandike takistanud asjaolu, et Baltikum, mis kujutavat enesest Vene riigi loomulikku jätku, külgneb Balti meraga, mille tõttu ei suudetud vältida nende riikide anastuslikke plaane, kes taotlesid täielikku võimu Balti merel ja merekaubanduse kõikide hüvede omandamist.⁴

Käsitledes laialdaselt sakslaste sissetungi Baltikumil, vaikib Tšešihhin täiesti maha eestlaste ja venelaste ühi-

¹ E.В. Ч е ш и х и н, Краткая история Прибалтийского края, изд. второе, Рига, 1894, lk. 6.

² Sealsamas, lk. 6.

³ Sealsamas, lk. 7.

⁴ Sealsamas.

sed üritused sakslaste vastu, nähes XIII saj. sündmuste ainult sakslaste ja venelaste vahelist võitlust Baltimaade pärast.

Eestlaste osa võitluses saksa penirüütlitega on ta siiski sunnitud tunnistama: "Pärast liivlaste ja lätlaste alistamist algas eestlaste maa vallutamine, kuid siin kohtas Albert nii tugevat vastupanu, et pöördus abi saamiseks Taani sõjaka kuninga Valdemar II poole, paludes teda kaitsta Liivi kirikut." ¹

Taunides saksa rööv vallutajate tõelisi eesmärke Baltimaade vallutamisel, kirjutab Tšehhin: "...Vägivaldselt ristitud lätlased ja eestlased ei tahtnud alistuda oma valitsejatele, kuna nad nägid selgelt, et uued valitsejad ...hoolitsesid vaid sunniste kogumise, mitte aga äsjaristitute hingeõnnistuse eest, püüdes neid igati muuta oma tööjõuka." ²

Näidates Jüriöö ülestõusu põhjusena asjaolu, et "vassallid tegutsesid oma läänides sellise osavoliga, rõhusid maa päriselanikke sellise julmusega, et eestlastel muud üle ei jäänud kui oma valitsejate vastu üles tõusta kui üks mees", nimetab Tšehhin ülestõusu siiski "konutavaks tapatalguks", ülestõusnuid aga "metsastunud inimesteks". ³

¹ В. В. Ч е ш и н и, Краткая история прибалтийского края, изд. второе, Рига, 1894, lk. 16.

² Sealsamas, lk. 15.

³ Sealsamas, lk. 21.

Õpikus leiab käsitlemist peamiselt Baltimaade poliitiline ajalugu. Rahva olukord ja maa majanduslik areng pälvib harva autori tähelepanu. Kohati annab Tšešihhin siiski talurahva olukorrast /näit. Kateriina II külastäigu ajal Baltikumis / küllaltki tõetruu pil- di: "...seisustele kingitud laialdased õigused ja eeli- sed saavad osaks ainult ekanikkonna kõige väiksemale osale, elanikkonna tohutu mass ei kasuta kõige vähemalgi määral neid laialdasi õigusi. Talupoegade seisus, s.o. kogu maa päriselanike mass ei ole millegagi kaitstud mõisnike omavoli vastu, tal ei olnud õigust mingisugu- sele omandile, mille tulemusena talupoegade vaesus ja kerjuaalik seisund on hämmastav."¹

Hoolimata näilikust kaasatundmisest rõhutatud Eesti talupoegadele, kannab Tšešihhini töö reaktsioonilist Baltimaade põlisrahvaste venestamise poliitilist ideed, millele on allutatud kogu Tšešihhini metodoloogia.

1889.a. ilmus raamat, mille kohta A. Kitsberg pil- kavalt kirjutab, et "ülestalurahva kohtunik Rezold on ka ühe väga romantilise Eesti ajaloo välja andnud. Rää- giti, mõeldud ajalugu pole olnudki tema enda kirjutatud, vaid kellegi misionäri (Tiisfeldti?) pärandusest kuidagi Rezoldi kätte sattunud."²

1

Е. В. Ч е ш и х и н, Краткая история прибалтийского края, изд. второе, Рига 1894, lk. 53.

2

А. К и т з б е р г, Tuuletallaja II, Tartu 1925, lk. 85.

J. R. Rezoldti¹ "kokku seatud" "Üleüldine Eestlaste ajalugu" olevat 20-aastase materjalikogumise tulemus eestlaste ajaloo kohta. "Sakala" arvamust mööda seisis J. R. Rezoldti ajalugu "Üleüldse alamal Iga kriitikat... seal ajalugu on segatud ja säsitud".²

Reamat ei olnud õpikuks kirjutatud ega sobinud ka kooliraamatuks. Autor ei tundnud arheoloogiat, oletas absurdausi vanadest kroonikatest lähtudes. Liivlased ja eestlased olid arvatud üheks rahvaks, ajaloo periodiseering toimus kuningate, ordumeistrite ja piiskoppide järgi.

XIII saj. eestlaste vabadusvõitlusest oli siiski antud üsna põhjalik ja sakslastekriitiline käsitus.

H. Prantsu kaheköiteline "Eesti rahva ajalugu" (ilmus aastail 1912-1913, käsitles sündmusi 1558.a. lõpuni) oli järjekordeste katseks anda eesti kodanluse sotsiaalsele tellimusele vastavat eesti ajaloo üldkäsitlust. Käsitades soome sugu rahvaid IV sajandil võimsasse Gootide riiki³ kuuluvatena ning eestlaste ja gootide ajutist kooselu gootide ülemkibi⁴ alluvuses, sisaldas H. Prantsu "Eesti rahva ajalugu" samasegselt mitmeid eesti ja

¹ J. R. R e z o l d t, Üleüldine Eestlaste ajalugu, nende sõjad naabri-rahvastega ja seitsme saja aastane orjapõli, Tartu 1889.

² Sakala nr. 17, 28.IX 1893.

³ H. Prants, Eesti rahva ajalugu I, lk. 54.

⁴ Sealsamas, lk. 75.

vene rahva ajaloolist sõprust eitavaid viiteid.

H. Prants omistas Vene riigi loomise germaanlastele- varjaagidele, vähendas Kievi-Vene riigi tegelike rajajate- idaslaavi hõimude osatähtsust ning rõhutas ekslikult soome sugu rahvaste tähtsat osa Vene riigi rajamisel.

Rohke faktilise materjaliga küllastunud raamat oli kooliõpikuks täiesti sobimatu ega olnud selleks mõeldudki.

Siiski pidas Tallinna Eesti Kooliõpetajate Selts vajalikuks soovitada H. Prantsu raamatut õpikuna kasutamiseks, lähtudes esijoones selle kodanlusele vastuvõetavast sisust.

Nagu esitatust selgub, ei olnud Oktoobrirevolutsiooni-eelsel perioodil ilmunud eesti ajalugu käsitlevast õppekirjandusest õigupoolest ükski raamat spetsiaalselt eesti ajaloo kooliõpikuks kirjutatud (selleks polnud ju ka alust eesti ajaloo puudumise tõttu rahvakooli ametlikes õppeplaanides), kuigi näiteks eriti M. I. Eiseni raamatu juures seda võimalust oli silmas peetud, J. Tšeišihhini ja K. O. Lindequisti raamatuid aga kooliõpikutena tõepoolest kasutati. Siiski oli enamik nendest ajaloo õpetamisega rahvakoolis tihedalt seotud, kuna neid kasutati kas lugemina eesti keele tundides või õpetaja ülesandel klassiväliseks lugemiseks eesti ajalooga lähema tutvumise eesmärgil. Sel viisil on neid raamatuid koolinoorsoo hulgas nähtavasti küllaltki

ulatuslikult kasutatud ning populaarsematel nendest (J. Hurda ja A. Saali raamatud) on olnud kaheldamatu mõju eesti kodanliku ajaloolise mõtte kontseptsioonide süvendamisel.

5. Eesti algupärase ajaloolise ilukirjanduse
mõjust kaasaegsele koolinoorsoole.

Uurides ajaloo õpetamise klassiiseloosu eesti rahva-
koolides, ei saa mööduda sellisest tähtsast eesti rah-
vusest elanikkonna ideelise mõjustamise vahendist, kui see-
da on olnud algupärane ajalooline žanr Oktoobrirevolut-
siooni-eelses eesti ilukirjanduses.

Selle kirjandusliigi peaülesandeks oli tõsta eesti
rahva ajaloolist teadvust, teha teda teadlikuks oma muist-
sest minevikust. ¹

Teatavasti kujutas balti saksa reaktsiooniline his-
toriograafia eesti rahva alistamist saksa risticsõdijate
poolt kultuurimissioonina eestlaste suhtes ning, rõhutades
selle juures eriti tolleaegsete eestlaste **n e t s l u s t**,
õigustas saksa ekspuataatorliku väheniku õigust valitseda
eesti rahva üle.

¹ A. S a a l kirjutas oma "Vambola" eessõnas: "Eel-
seisva jutu kirjutamist on põhjustanud mõte, et sel
teel Eesti vana-aja ja tema ajaloo tundaist eden-
dada." (A.Saal, Vambola, Tartu 1936, lk.5).

Kuigi vene letopissid XIII saj. esimese poole sündmusi "Liivimaa kroonikast" täiesti erinevalt käsitasid ja dekabristid vene demokraatliku kultuuri esindajatena eesti rahva kangelaslikku võitlust oma maa vallutajatega kõrgelt hindasid¹, ei pääsenud need mõtted dekabristide kurva saetuse tõttu veel Baltikumi sumbunud olustikus kõlama.

Esimesed protestihääled eestlaste XIII saj. võitluse väärkäsitluse ja nende toleleagse kultuuritaseme võltshinnangu vastu ilmusid XVIII saj. lõpu ja XIX saj. alguse kohalike Baltikumi valgustajate H. J. Jannau, G. Merkeli ja J. Chr. Petri sulest. Tundes hästi prantsuse valgustus-filosoofide (Voltaire, Rousseau jt.) töid, olles pedagoogina ja ametnikuna talupoegade rõhumise otseseks tunnistajaks ning saades sellest äratust, jutustas G. Merkel oma kaheköitelises teoses "Liivimaa esiaeg" (1798-1799) edasi vanade kroonikate need teated, mis kujutavad Baltikumi põlatud pärisrahvaste minevikku (muistsed jõudu, kombeid, kultuuri) ta helgemast küljest, ning kind-

¹ Siinkohal on mõeldud väljapaistvaid dekabriste, konstitutsiooniprojekti "Russkaja Pravda" autorit Pavel Ivanovitš Pestelit (1793-1826), Ivan Dimitrijeviti Jakuškinit (1793-1857), luuletajat Wilhelm Küchelbäckerit (1797-1846) ja Aleksander Bestuževit (1797-1837), kes käsitledes oma töödes Baltimaade rahvaste kaasaega või minevikku, on võtnud teravalt balti saksa asdli vastase hoiaku. Vrd. näiteks: А. В е с т у ж е в, Поездка в Ревель, С.-Петербург 1821, lk. 71, 85, 114.

nitas, et balti saksa ajaloolaste üheski töös "polnud tõsiste Liivimaa elanikkude päris ajalugu... Igaühel nendest oli peaaesjalikult tegemist ainult tema rõhujate tegudega ja Saksa röövliriigi saatustega." ¹

Näidates, kuidas saksa röövvalutajad uputasid verre eestlaste ja lätlaste muistse kultuuri ning surusid orjusse siinsed põlisrahvad, püüdis Merkel ühtlasi esitada saksa röövvalutajate võidule eelnenud muistset minevikku nii idealiseerituna, kui seda võimaldasid tema käsutuses olnud andmed.

Kasutades Tacituse, Bremeni Aadami, Saxo, Hiärni, Isti Henriku, Thorer Hundi jt. teoseid, lõi Merkel laiahaardelise, mažoorsetes värvides maalitud eepilise pildi muinaseestlaste elust, kus senised "metslased" olid äkki muutunud otse kultuurrahvaks, senised "kultuurikandjad" võõrad aga ise "röövliteks" ja "barbariteks". ²

Sama seisukohta jagasid Merkeli mõtte- ja võitluskaaslased J. Chr. Petri ja H. J. Jannau.

Muidugi ei ulatanud need ideed tol ajal veel eestlasteni, kuigi ka talurahval ei puudunud ajaloolised teadmised, nagu nähtub H. G. Jannau jutlusest, kui ta püüdis ajalooliselt

¹ G. M e r k e l, Liivimaa esiaeg, Esinene anne, Peterburis 1909, lk.7.

² G. M e r k e l, Wannen Imants, eine lettische Sage, Leipzig 1802, Vorwort; tsiteeritud teose "Rahamatu osa Eesti arengus, Tartu 1935" järgi, lk. 85.

põhjendada eesti talupoegade vabastamist ilma masta. ¹

Merkeli ja Petri vaated avaldasid tugevat mõju kõigile XIX sajandi Eesti valgustajatele, kes siit annustasid enestele usku eesti rahva võimeteesse ja tulevikku.

Fachlmanni, Kreutswaldi ja C. R. Jakobsoni kaudu algas pärisorjusevastane ühiakondliku mõtte eaindajate H. J. Jannau, Merkeli ja Petri ideede edasiarendamine, kuid laiasse maaidesse jõuavad need alles aastakümneid hiljem Kreutswaldi "Kalevipoja", Kuhlbarasi, Koidula ² ja Reinvaldi luule, C. R. Jakobsoni "Kolme isemaa kõne", eeatikeelse ajaloolase õppekirjanduse, peamiselt aga eesti ajaloolise ilukirjanduse (Bornhöhe, Saal jt.) kaudu.

¹ Oma 1820. a. Harglas peetud priiusejutluses rääkis H. G. Jannau: "omaste kül mitte saap nüüd parhella teie vahnelt mõtlens: Se maa kus päl meie ellame, olli omaste meie enniste vannemide ommandus - meie tahhas teda ka!" Üige olevat, et Eesti rahva "ennitse vannemba meie nas kottussen oma ellamu, aga kui "maa pärimise pärast küsitlenine tuleb, siis tarvis perra otsida: missuggutse oigussaga?"

(V. Heiman, Kuidas priius meile tuli,.

"Eesti Üliõpilaste Seltsi Album, kolmas leht," Tartu 1895, lk. 167.)

² Eriti ilmekalt peegeldub Merkeli ja Petri eesti rahva muistse mineviku idealiseerimise idee järgmistes Koidula värssides:

Kuid ismelikkult kõndis, tassa
Üks muistne jut veel ille nas;
Kuis enne pri so rahvas olnud,

Kord Kalevide vapper kond
Ja kuidas oma põhja pin-
nal

Kord Eesti rahvas
pestitanud.

/L. Koidula/, Esmajõe Õpik I, Tartu 1866, lk. 32).

A. Palm¹, E. Nirk², H. Järvela³ on näidanud, et XIX saj. 90-ndate aastate algul jõuliselt esiletunginud ajalooline žanr tekkis ühiskondlike meeleolude ja läänekuul ka vene kirjanduslike mõjude kaastegevusel, kuajuures põhiliseks faktoriks oli rahvuslikust liikumisest tingitud tarve käsitleda sotsiaalseid ja rahvuslikke probleeme ajaloolisest aspektist.

Juurdelisatud tabelist⁴ nähtub, et eesti algupärane ajalooline jutustus saavutas oma haripunkti aastail 1889-1893, mil 5 aasta jooksul ilmus 20 ajaloolist raamatut, neist 11 A. Saali sulest. Üle XX saj. esimesel aastatel ilmunud J. Mändmetsa ja V. Morritsoni epiگونlike raamatute annab eesti XIX saj. algupärane ajalooline žanr ruumi E. Vilde realistlikus laadis kirjutatud lähemat minevikku käsitlevale ajalooliste romaani- de triloogiale.

¹ A. P a l m , Arkanisaja olustiku- ja ideeproosa ning ajalooliste jutustiste osatähtsus rahva elus, "Raamatu osa Eesti arengus". Koguteos, Toimetanud D. Palgi, Tartu 1935.

² Endel N i r k , Eduard Bornhöhe, kirjanik ja inimene, Tallinn 1961.

Endel N i r k , XIX saj. ajalooliste jutustiste ühiskondlikust funktsioonist, "Laias laastus", Tallinn 1957, lk. 191-193.

³ H. J ä r v e l a , Eesti ajaloolise ilukirjanduse tekkimine ja areng XIX saj. II poolel, TRÜ diplomitöö, 1957.

⁴ Vt. lisa nr.2.

Ajaloolised jutustused, kus sügava patriotismi ja poolehoidutundega kirjeldati eestlaste kangelaslikku võitlust saksa röövvalitajate vastu XIII sajandil (A. Saal ja J. Järv) ning saksa feodaalide vastase võitluse edasisi vorme juba feodaalse killustumuse ajajärgul (Börn-höhe jt.), paistsid tsaarivõimule nii ohtlikuna, et selle kirjandusliigi avaldamine Eestis keelati 1893.e.

Tõenäoliselt Tallinna tsensori J. Trousmanni informatsiooni alusel, kes juba 1892.a. juulis eraviisiliselt hoiatas Tartu tsensorit Jõgeveri ajaloolistele jutustustele trükiloo andmise eest,¹ saatis Eestimaa kuberner S. V. Šahhovskoi 22.septembril 1892.a. siseministrile märgukirja "Eesti poliitilistest parteidest", kus kuberner on erilist tähelepanu pööranud eesti ajaloolistele jutustustele ("Tasuja", "Vambola", "Aita", "Uudu ja Meeta", "Karolus" jt.), tuues igast teosest taitate nende tendentsi selgitamiseks.

"Sarnastes lendkirjades kirjeldatakse ajalooliste juttude nime all eestlaste võitlust iseseisvuse pärast nende allarõhujate vastu. Nendes kirjeldatud Eesti kangelaste, vanemate ja kuningate vägiteod, vaivustatud kõned ja võitlusele üleskutsed "sortsilaste" vastu kihutavad

¹ J. Trousmann oma erakirjas J. Jõgeverile 29. VII 1892.a. märgib: "Hoiduge tulevikus trükiluba andmast seesugustele brošüüridele nagu Järve "Karolus" 1892. Kui kuskil juhtub mäss olema ja sel puhul sellele raamatule tähelepanu juhitakse, siis läheb tsensoril jubedasti. "(Tsiteeritud P. Tuglase raamatu "Eesti Kirjameeste Selts", Tallinn 1958, lk. 333 järgi).

Esti lugejates tahtmata päritud viha sakslaste (õpetajate ja mõisnikkude) vastu üles. Arusaadavalt ei või sarnaste lendkirjade kirjutajatel tarvilikku ajaloolist teadmisi olla, mis õigust annaks nende kirjatöodes ajaloolist tõe otsida. Nende ilmumise sihiks on rahva kirgede ülesäsitamine maksvate agraarolude vastu ehk jälle aine- lise kasu lootus." ¹

Märgukirjas avaldatakse arvamist, et "Karolus" ühes teiste isamaaliste romaanidega on mõjutanud Narva töölis- rahutusi ja põhjustanud "sotsialistlikke vaateid ning viha venelaste vastu". ² Aruande lõpul nõutakse "kõikide Eesti ajalooliste lendkirjade läbivaatamist ette võtta, mis endise Tartu tsensori J/annsen/i poolt trükki lastud ainna ja kui see mitte raskusi ei peaks tegema, siis mõned neist juba ära korjata, igatahes aga uusi väljaandeid ilma sellekohaste parandusteta mitte enam lubada".

Samuti pannakse ette "ärakeelata edaspidi Eesti keeles igasuguste kirjatööde trükkimist, mille sisuks endiste aegade eestlaste võitlused sakslaste vastu ja mis rahva kirgesid üles äsositavad". ³

¹ Из архива кн. С. В. Шаховского, III, 261-277. Tõlge A. Palmi, Arkanisaja olustiku ja ideeproosa ning ajalooliste jutustuste osatähtsus rahva elus, "Raamatu osa Eesti arengus. Koguteos. Toimetanud D. Palgi," Tartu 1935, lk. 152 järgi.

² Vt. ka Fr. Tuglas, Eesti Kirjameeste Selts, Tallinn 1958, lk. 333.

³ Из архива кн. С. В. Шаховского, III, лк. 261-277, Tõlge A. Palmi järgi teosest "Raamatu osa Eesti arengus", Tartu 1935, lk. 152.

Peagi saabus Trükiasjade Peavalitsuse ülema 1892.a. 2.dets. dateeritud eeskiri Tartu üksiktsensorile "Tasuja" jt. ajalooliste juttude keelamiseks.¹

Vene tsaarivõimu vahelesegamise tõttu alates 1893.aastast peaaegu kümne aasta jooksul uut ajaloolist jutukirjandust enam ei ilmunud.²

Alles sajandite vahetusel, kui tsensuuriolud lahedamaks muutusid, hakkas uuesti ilmuma varem väljaantud ajalooliste jutustuste uustrükke ning avaldati mõned epigoonlikud uudisteosed.

Et tsaarivõimude kahtlusel eesti ajaloolise jutustuse revolutsioneeriva mõju suhtes ei puudunud omad alused, selle kohta on meie käsutuses andmeid, mis lubavad ühtlasi teha mõningaid järeldusi eesti algupärase ajaloolise jutustuse mõju kohta eriti koolinoorsoo hulgas.

Elanikkonna erakordset huvi ajaloolise žanri vastu tunnistab eri raamatuna ilmunud populaarsemate jutustuste trükkide rohkus ja leviku arv:³

Teose nimetus	Trükkide arv	Levitatud eks. arv
E. Bornhöhe "Vürst Gabriel"	4	24000
"Tasuja"	4	20500

¹ Prof. J. Depmani andmeil.

² Kui mitte arvestada 1898.a. ilmunud "Vürst Gabrieli" uustrükki.

³ Arvesse on võetud andmed raamatu esiktrükist kuni 1917. aastani. Tabel on koostatud A. Palmi viidatud teoses toodud nimekirja ja teiste trükiarvu kohta esitatud andmete alusel.

Teose nimetus		Trükkide arv	Levitatud eks. arv
J. Järv	"Vallinäe neitsi"	3	7200-9700 ¹
K.A. Hermann	"Auulane ja Olo"	4	vähemalt 14500 ²
A. Saal	"Vambola"	2	4600 ³
A. Saal	"Sõstrasilmad"	4	10000 ⁴
E. Bornhöhe	"Villu võitlused"	2	20000
A. Saal	"Aita"	2	6000
A. Kitzberg	"Maimu"	5	8800 ⁵
J. Järv	"Karolus"	1	4000
A. Saal	"Leili"	1	3000

Ajalooliste jutustuste mõju kohta on säilinud rohkesti ka kaasaegsete mälestusi.

1935.a. pöördus ajakiri "Looming" lugajate poole muu hulgas küsimusega: "Misugune kirjandusteos (või teosed) on Teisse jätnud kõige sügavana mulje Teie noorpõlves?" Saadud 32-st vastusest nimetatakse ajaloolist jutustust või romaani 20-1 juhul, kusjuures ühel juhul oli noorpõlves kõi-

¹ Teos ilmus 1885.a. , kusjuures esimest vinku trükiti 2500, järgmisi 2300 ja viimast 2000 eks. 1908.a. ilmunud 3. trüki arv võis A. Palmi andmetel olla 4000-6000.

² Teose 3. trüki kohta andmed puuduvad.

³ Teosest on 1909.a. paiku valmistatud ka dramatiseering (A. Palm oletab, et selle võis teha ka A. Saal ise), "näitemäng Eesti ajalooost rahvalauludega 13 pildis" mida on etendatud Tartu "Bürgerusses" aastail 1909 ja 1910 kolmel korral.

⁴ Arv on umbkaudne, kuna raamatu 3.trüki tiraaž pole teada.

⁵ Siinjuures pole arvesse võetud "Maimu" levikut 1892.a. "Postimehe" joonealusena.

ga sügavama mulje jätnud raamatuks-ajalooõpik.¹

Esikohal ajaloolise jutustuse kasuks antud vastuste puhul on E. Vilde triloogia (eriti "Mantra sõda") 11-1 korral, ajaloolised jutustused 7-1 korral, Saali ajaloolised jutustused 7-1 korral, "Kalegipoeg" 2-1 korral.

Ajalooliste romaanide ja jutustuste kohta antud hinnangud, mis on saadud ankeedivastuste või usutluste korras inimestelt, kelle noorusaeg langes Oktoobrirevolutsiooni-eelsesesse perioodi, samuti paljude inimeste mälestused ja memuaarid, pakuvad küllaltki huvitavat materjali² ning annavad alust järeldada järgmist:

1

Vastuse autor kirjutab: "... gümnaasiumi kolmandas klassis tekkis teine mõjuvaim raamatuelamus- see oli ajaloo õpperaamat. Õhukene, hääde piltidega vihik "История Греции и Рима" (autoriks vist Kovalevski). Selle kaudu ülitundlik ainult südame suunas elav noorus heitis esmaspilgu halastamatute vajaduste maailma. Eriti sügava mulje jättis Sparta oma riikliku ühiskasvatusega, võrdselt võimlevad poisid ja tüdrukud, lõpuni vastupidav nooruses näriiva rebasega põues, Ateenas kogelejast kõnemeheks tõusev Demosthenes, väikse Rooma avardumine maailmaks. Lisaks Egiptuse maagilised kultuurijuuured. (Sellel "nooreea-armastuse" pärast ma veel ülikooligi lõpetasin ajaloolasena)." (Looming 1935, lk.691).

2

Antud on järgmisi hinnanguid: "Tasuja" ja "Villu võitlused" "panid kindla põhja minu rahvuslikule iseteadvusele ja mõtlemisviisile" (Raamatu osa Eesti arengus, Tartu 1935, lk. 168). "Kahtlemata on omaaegsed raamatud, nagu... "Tasuja" etc. mulle mu nooreseas suurt mõju avaldanud, nagu neid raamatuid tol ajal rahvas suure isuga luges, sealt usku ja lootust ja enese lugupidamist ammutades... sarnaselt kui hiljemal ajal Ed. Vilde "Mantra sõda" ja "Anija mehed" rahvas viha ja vastuhakkamise vaimu õhutasid". (Ants Laikmaa vastusest, samas, lk. 169).

1. Ajalooline raamat ja jutustus on Oktoobrirevolutsiooni-eelsel perioodil olnud kõige levinum ja ühtlasi suurima elamusliku mõjuga kirjandusliik.

2. Eriti suur on ajaloolise žanri ideoloogiline mõju olnud noortele, kelle veel arenemata kriitiline meel aitas kergemini üle saada mõnegi sedalaadi teose kunstilisest küündimatusest.

"Lapsena (või natuke hiljem) olid mulle kõige armsaimaks raamatuks - "Tasuja" ja "Villu võitlused", Neid lugedes tõmbusid mu käed vapralt rusikasse. Need olid ka esimesed raamatud, millised soetasin isikliku raamatukogu jaoks. Või õigemini - need osteti mulle pärast seda, kui olin valanud pisaraid. Nii said nad mulle kahekordselt armsaks kauaks ajaks." (Looming, 1935, lk.600).

"Ärkamisaja teoseist on minusse sügavaimalt mõjunud "Tasuja", teatavat osa on etendanud ka "Karolus"... Kuidgi "Tasuja" mõju kõigest kirjanduslikest mõjudest minusse polnud kõige tugevam, oli "Tasuja" lugeaine "Uue Aja" piltidega varustatud väljaandes E. Aleksandrikooli õpilasena Põltsamaal haarav elamus. Kõed kiskusid rusikasse, viha täitis hinge, selge vahe tekkis meie ja sakslaste vahele; see teos kasvatas kättemaksu- iha, äratas varjusurmast rahvusliku tunde... Organiseerisime oma kodukülas Tasuja-rühma, olin selle juhiks. Üheskoos lugesime "Tasujat". Ründasime fiktiivseid kindlusi ja mõisu. See oli Vene-Jaapani sõja ajal. Isiklikult äratas "Tasuja" minus heroilisustunnet ja rahvuslikku tunnet vaenuna rahva ülekohtuste rõhujate vastu. Teose mõju süvendasid eriti pildid. Hiljem "Mahtsa sõda" lugedes süvenes viha veelgi. Võib üldiselt öelda, et ajaloolisil teoseil on olnud määratu mõju meie rahvasse, nad on äratanud latenttsesse olekusse tardunud ülekohtutunde. Landesvääri sõjast osavõtnud jutustavad, millise ürgjõulise vaimustuse ja elevusega sõditi, kuidas seal vallandus sajandite metsik viha...

Ühel minu kodukihelkonna mehel, kes langes Vonnu lahingus, leiti taskust "Tasuja". See on sümbolne. "Tasuja" ja muu ajaloolise jutukirjanduse mõjul tekkisid E. Aleksandrikoolis Põltsamaal 1905. a. rahutused, mille tõttu kool aasta lõpul jäädavalt suleti. Keisri pilt torgati puruks. Ühel kooli aktusel hakkasime laulma revolutsioonilisi laule ja pidasime mässulisi kõnesid. Kreisiülema saksasõbralikule abilisele Tatarinovile, kes tuli korda jalule seadma, läksime kaigastega kallale ja kihutasime ta minema. Vihast sakslaste vastu

3. Menukaimaks ja meeldesööbivaimaks teoseks noortele on olnud E. Bornhöhe "Tasuja", mille mõju on olnud väga suur:

- a) "Tasuja" mõjul tekkis noorte hulgas massiliselt balti saksa aadli vastaselt meelestatud noorte salku.

korjasime kogu koolist usuõpetuse raamatud, tegime neist ühel õhtul Uue-Põltsamaa mõisa väljal tuleriida, kallasime petrooliga üle ja pistime põlema. Tule ääres peeti kõnesid, milles Tasujat mainiti, ja kui õieti mäletan, kõneles üks poiss, et Jüriöö päevad on tagasi tulnud. Õpetajad..... vaatasid toimingut kooli verandalt pealt. - Minu isiklikud kogemused ja vaatlused ümbruses kinnitavad, et ärkamisaja ajaloolistel juttudel on olnud väga tugev mõju ellu, eriti rahvustunde virgutamises..."

(A. Palm, viidatud teos, lk. 171-172. Väide, nagu oleksid rahutused Eesti Aleksandrikoolis tekkinud ainult "Tasuja" mõjul, on muidugi ekslik).

"Isiklikult sain esmakordselt Bornhöhe töid lugeda valakoolis, kui ta teoste kogu ilmus "Uue Aja" kaasandena. Lugesime ja põlesime. Elamus oli igatahes suur. Ka täiskasvanud lugesid õhinal, jutt käis külas ringi. On üksikasjaliselt meeles väljaandes ilmunud pildid... Tekitas negatiivset tunnet, vihkamist mõisnikkude ja kaastunnet kaasaegsete vastu. Meelde sööbis vist seetõttu, et puudutas ürgtundeid, viha ja poolehoidu. Need elamused hiljemini arenesid teadlikuks rahvustundeks. Mäletan, et minu koduümbruses Virumaal tutvuti ajalooliste jutustustega esmakordselt 1905 "Uue Aja" kaasandis. Teisi ajaloolisi teoseid.... lugesin hiljemini linnakoolis- siis oli venekeelne kirjandus juba oma töö teinud ja need teosed ei mõjunud enam nii elamuslikult...

Ajalooliste romaanide elluhaarav mõju väljendub selki, et neis esinevate nimedega hakati ristima lapsi. Tean minu koduümbruses juhte, kus ema algatusel pandi poisile nimeks Vambola, teises kohas tütrele Aita." (Saras, lk. 172).

"Tasuja" lugemise mõjul noorte hulgas tekkinud mõisnikevastaseid meeleavaldusi kirjeldab Jüri Parijõgi oma jutustuses "Tasuja": Poissid loevad üheskoos "Tasujat", mille tulemusena tekkinud vihahoos otsustatakse mõisale kallale tungida; õhtul süüdatakse märgutuled ja tõrvikud, rünnatakse suure vaimustusega mõisa rohuaias müüri (-Lodijärve lossi) ja okaspõõsaid rohuaias (-Tallinnat); kui teisel päeval mõis endiselt paigal seisab ja kubjas mõisaväljal endiselt moonakaid käsutab, siis ei oska poisid

b) "Tasuja" mõjul tekkis koolinoorsoo hulgas eriti 1905.a. revolutsiooni päevil balti saksa aadli vastu suunatud meeleavaldusi.

4. Kinnitust ei leia tsaarivõimude oletus, nagu oleks eesti ajalooline jutustus põhjustanud või võinud põhjustada venevastaseid meeleolusid või väljaastumisi.

muud, kui tahavad parunile sellega kätte maksta, et hamustaksid ta kätt, kui see koolijõulupuul kingituste jagamisel kätt suudlemiseks sirutab.

(J. Parijõgi, Jaksuküla poisid, Tartu 1930, lk.12-23).

Samasuguse poisteorganisatsiooni olemasolu mäletab ka õpetaja-pensionär Jüri Uustalu: "Kord käis meie koolis ränddraamatukaupmees. Sellelt osteti "Tasuja", "Vürst Gabriel"... "Tasuja" haaras meid, eriti aga Karotomi. See poiss, algatusvõimeline ja seiklushimuline, nagu ta oli, hakkas poistest looma organisatsiooni, kes hakkaksid mõisu põletama. Poisid jaotati ära, kes kuskil mõisale tule otsa pistaks, kui kunagi selleks märku antakse. Ringi liikmeilt võeti isegi vandetöötus. Teatavasti läks ainult paar-kolm aastat aega ja mõisade põletamine sai teoks. Meie poistest vist seda küll keegi kaasa ei teinud, vist isegi mitte Karotom, kes mu silmapiirilt kadus." (EPTUI, toinik 14, Nelikümmend aastat õppimas ja õpetamas. Jüri Uustalu mälestused, lk. 17).

Et teolisi Tasuja - salgu esines isegi tütarlaste juures, sellest jutustab üks asjaosalisi järgmist:

"Tartus, E. Noorsoo Kasvatus Seltsi tütarlaste gümnaasiumi II kl. asutasime 7-8 tüdrukust koosneva salajase ringi. Käisime koos peamiselt mängimas. Kevade poole... keegi tüdrukuist... oli lugenud kodus "Tasujat". Ta tõi raamatu kooli kaasa ja jutustas meile selle sisu. See haaras kohe kõiki. Mitu õhtupoolikut käisime koos lugemas. Raamat oli piltidega ja selles oli ka muid Bornhöhe jutte, kuid kõige enam mõjus "Tasuja".

Hakkasime käima õhtupooliti Kaasitoomel nn. "nõianaja" juures sõda mängimas. See maja pidi olema sakslaste kindlus. R. Kriisk hakkas meist Tasujaks. Tasuja juhtimisel tormasime peale, käbid, puukaikad sõjariistuks. Kodus katsusime ka puust mõõku meisterdada. Pinevus oli äärmine... Koolis jagas Tasuja päevakäske järgnevaks õhtupooliks. Nii kestis sõda kogu kevade päevast päeva...

Suvel viibisin maal kooliõe pool Jõgeva lähedal, kus organiseerisime uue Tasuja-salga, mille liikmeiks olid kooliõde L. Unt oma vendadega ja paar naabrilast. Karjamaale tegime maalinna, mille ümber sõdisime päevade kaupa. Siin oli minu ülesandeks Tasuja osa mängida. Logu lõppes

5. Ajaloolise ilukirjanduse rahvalähedus ja mõju väljendub ka selles, et Eestis on laialdaselt levinud eesnimedena sellised Saali ja Bornhöhe teeste kangelaste nimed, nagu Vambola, Manivalde, Tasuja, Jaanus, Leili, Aita, Hilda, Leida, Vaike jt., neist Vambola ja Tasuja ka seltside, ühingute ja kolhooside nimedena.

Tähelepanu väärrib ajaloolise ilukirjanduse leviku viis elanikkonna hulgas. Teatavasti olid kooliraamatu-

sellega, et kord õhtul tegime valla magasialda kõrvale suure märgutule. Tuli kustutati täiskasvanute poolt, meid karistati ja keelati edaspidi nii sõjakaid mängima. (Tait. A. Palmi järgi teosest: Raamatu osa Eesti arengus, Tartu 1935, lk. 173).

Kirjanik Jaan Kärner mäletab, kuidas suvisel koolivaheajal tollas sõitvate mõisahärrade nägemine pärast Bornhöhe, Saali ja Vilde ajalooliste tööde lugemist tekitas arutluse ühiskonnaklassidest ja nende põnjustest, kasvas viha mõisnike vastu ning stimuleeris teda ennast kirjutama mingit romaani eestlaste ja saksa parunite vahelisest võitlusest, ülestõusust, mis algab kuskil mõisas (Maatra sõja eeskujul), levib sealt üle maa ja lõpeb eestlaste võiduga. Pärast 1905. a. sündmusi ja karistussalkade lahkumist aga tahtis jutustaja saada Tasujaks. (Jaan Kärner, viidatud teos, lk. 122, 127, 156).

Kooliõpetaja M. Okas, kes luges "Tasujat" esmakordselt seminaristina 1880-ndail aastail, mäletab seda kui "meeli vangistanud" teost (Eesti NSV RAKA, f. 2292, n. 2, s.-ü. 27, l. 9).

Rakvere linnakooli endine õpilane E. Veberman kirjutab: "Huvitavamaks ja lugupeetavamaks kirjanikuks oli meie arvates Bornhöhe ja Saal. Millise erilise vaimustusega ja sisemise värinaga sai loetud Bornhöhe "Tasujat"... Bornhöhe kõrval lugesime erilise naudinguga A. Saali ajaloolisi romaane, ... mis sügavama mulje jätsid eluks ajaks."

Mälestuste autor teab jutustada isegi loost, kus keegi poiss "Tasujat" lugedes balti sakslaste vülei sodavõrd ägestus, et kõik saksa keele õppimiseks vajalikud raamatud ära põletas. (E. Veberman, Rakvere koolinoorsugu 30 aasta eest. Kaasnegse muljeid XIX aastasaja lõpust, Rakvere Anna III algkool 1805-1930", Rakvere 1930, lk. 102-104).

kogud äärmiselt puudulikud ega sisaldanud peaaegu üldse eestikeelset ilukirjandust.

Kuigi näiteks Pärnumaa rahvakoolide raamatukogudes leidis 1911.a. ühe lapse kohta keskmiselt 1-2 peamiselt venekeelset raamatut, ei vastanud need sisuliselt oma ülesandele; need olid enamasti vanad ajakirjad, vaimulikud lendlehed, vananenud õpikud, raamatukaupluse kataloogid ja muud juhuslikud kooli sattunud väljaanded.¹ Et vene õigeusu abikoolid ja vallakoolid, kus õppis 83,5%² kõikidest Pärnumaa õpilastest, nendele vene keele lugemisest anda ei suutnud, jäi olemasolevategi raamatute sisu lastele tundmatuks. Eestikeelseid raamatuid aga oli kõikide Pärnumaa rahvakoolide kohta (kus 1911.a. õppis üldse 7284 õpilast) ainult 1136 ehk 1 raamat iga 7 õpilase kohta.³ Kogu 1911.a. jooksul nuretseti Pärnumaa rahvakoolide raamatukogudesse juurde ainult 211 uut raamatut.⁴ Paremas olukorras ei olnud üldiselt ka õpetajate raamatukogud, kuigi nimeliselt mitmes koolis sellised kogud olid olemas.⁵

Pärnumaa koolide õpetajad tunnistasid veel 1911.a. arvandeis üksmeelselt, et nad siit raamatuid lugeda ei ole võtnud, põhjusel, et

¹ M. R a u d, Pärnumaa rahvakool arvudes, "Eesti Kultuura" II", Tartu 1913, lk. 146.

² Sealsamas, lk. 121.

³ Sealsamas, lk. 149.

⁴ Sealsamas, lk. 150.

⁵ Sealsamas.

- a) raamatute laenuamise eest tuli maksta rubla aastas;
- b) raamatukogud on komplekteeritud ühekülgsest;
- c) takistab kaugel maa. ¹

Parem ei olnud ka mujal olemasolevate üksikute ² rahvaraamatukogude olukord.

Veel 1900.a. kurtis "Rahva Lõbu-leht", et Riia õpperingkonna kuraatori juures oleva erikomitee poolt kinnitatud eestikeelsete raamatute nimekirjas on ainult 130 nimetust, sealhulgas ajalooramatuid 16. Nimekirjast puudusid täielikult "tähtsamad eesti jutukirjanikud".

E. Vildest oli lubatud ainult 2 vanemat tööd. ³

Järelikult võis ajalooliste jutustuste oma aja kohta väga suur levik võimalikuks saada vaid elanikkonna eras-
tude teel. "Rahva Lõbu-leht" märgibki, et mitmes kohas on inimesed ise kokku astunud, et "mitme peale seda ehk teist raamatut muretseda, läbi lugeda ja jälle edasi müüa". ⁴

Raamatu levitamisel oli tähtis osa rändraamatukaup-
mehel, eriti vajalikul ja tol ajal igatsusega oodatud isikul. Rändraamatukaupmeeste hulgas oli selliseid kir-

¹ M. R a u d, Pärnumaa rahvakool arvudes, "Eesti Kultuura II", Tartu 1913, lk. 146.

² 1900 aastal oli Eesti jaoskonnas 5-6, Pärnu kreisis 3, Võru kreisis 1 ja Valga kreisis 2 maksuta rahva-
raamatukogu (Rahva Lõbu-leht nr.7, 1900, Kodumaalt I, lk. 431).

³ Rahva Lõbu-leht nr.7, 1900, lk. 430-431.

⁴ Sealhulgas, lk. 431; Vrd. ka: Hindrik Prants, Minu elukäik, Mälestusi ja pärimusi, Tartu 1937, lk.204.

jandusalevitajaid, kes " väikese teenistuse kõrval pearrõhku pani/d/ hea raamatu levitamisele, kõndides, raamatupakk seljas, koolimajast koolimajja, kihelkonnast kihelkonda, olgu tee või ila missugune tahes".¹

Väärrike lähemat uurimist rändraamatukaupmehe osatähtsus kirjanduse rahva hulka viimisel, neeldetuletamist need, "kea oma väikese, peasegu nägenatu tööga on aidanud kaasa kultuuri levitamisele raamatute näol kuni kõige kaugemate metsatagusteni".²

Üldistades II peatükis esitatud materjali, võime järeldada:

- 1) Eesti rahvakoolis ja eesti rahvakoolide õpetajaid ettevalmistavates õppeasutustes ajaloo õpetamist mõjustanud historiograafias võime eraldada neli peamist ajaloo põhiküsimustes ühistel idealistlikel seisukohtadel olevat arengusuunda, mille lähtekohad "isamaa" ajaloo valgustamise ja kohaliku (-eesti) ajaloo käsitlemise küsimustes olid erinevad.
- 2) 1860-70-ndail aastail ajakirjanduses, kooliõpetajate kongressidel ja talupoegade omavalitsusorganites arenenud poleemikas ajaloo õpetamise

¹ Jaan V a h t r a, Minu noorusmaalt II, Autobiograafilisi pilte ja jutustusi aastailt 1899-1909, lk. 169-170.

² Saalsamas, lk. 170. Vrd. ka EPTUI, toinik 14, Nelikümmend aastat õppimas ja õpetamas, Jüri Uustalu mälestused, lk. 17 ja Jaan Kärner, viidatud teos, lk. 50.

kohta avaldus võitlevate klasside tendents võtta ajalugu õppeaineks eesti rahvakooli õppeplaani ning kasutada selle sisu ideoloogilise relvana oma klassi huvides.

Poleemika toimus kõrgel ideelisel tasemel ning väljendus eesti ühiskonna progressiivse osa õigustatud nõudmisi.

- 3) Kui valitsevad klassid taotlesid ajaloo õpetamise kaudu õpilaste usulis- monarhistliku kasvatamise eesmärke, siis eesti valgustajad -demokraadid ning õpetajaskonna progressiivne osa võitlesid kirglikult religioosse vaimu ja pastorite mõju vastu kooliõpetuses ning püüdsid ajaloo õpetuse kaudu äratada õpilastes rahvuslikku teadvust ning kriitilist suhtumist isamaa asjadele. Eesti ühiskonna diferentseerumine andis neile mõistetele uue, areneva eesti kodanluse ideoloogiat väljendava sisu.
- 4) Ajaloo õppeplaanid ja programmid rahvakoolidele olid koostatud vastavalt ajaloo õpetamise ette seatud ülesannetele: kuni 1885.-1887.a. koolireformini eelistanati balti parunite huvides ajalookursuses üldajalugu, pöörates vähe tähelepanu vene ajaloolle. Pärast koolireformi hakati osutama erilist ja ühekülgselt tähelepanu vene ajaloolle, jättes täiesti kõrvale üldajaloo kursuse. Eesti ajalugu võidi kaudselt käsitleda vaid emakeele tundides.
- 5) Eesti ajaloolle ei antud tähtsust ka eesti kodanluse poolt ülalpeetavates koolides, kus taotleti õpi-

lastes kodanliku ideoloogia kasvatamist.

- 6) Kuigi ka eestikeelsed ajalooõpikud olid põhiliselt valitsevate klasside ideoloogia teostamise teenistuses, hindame nende ilmumist kui positiivset nähtust eesti pedagoogika ajaloos, kuivõrd nad arendasid keelt ja ajaloolast terminoloogiat, näitasid eesti rahva ajalugu käsitlevaid osi eesti rahvusliku ajaloolise mõtte kontseptsioonide kohaselt ning olid meie rahvuskultuuri koostisosaks.
- 7) Kõrgelt hindame eestikeelsete koolilugemike, eriti C. R. Jakobsoni lugemiku ajaloo-ainelisi osi kui eesti progressiivse kodanlik-demokraatliku ajalookontseptsiooni peamisi kandjaid eesti rahva hulka.
- 8) Eriliselt tähtis osa eesti ajaloolise mõtte kodanlik-demokraatliku kontseptsiooni levimisel kaasaegse koolinoorsoo ja elanikkonna hulgas oli eesti algupärasel ajaloolisel jutustusel, eriti E. Bornhöhe ja A. Saali teostel.

III PEATÜKK

AJALOO ÕPETAMISE METOODILISI PROBLEEME ÕPETAJAID ETTE- VALMISTAVATES ASUTUSTES JA EESTI RAHVAKOOLIS

1. Rahvakooli õpetajate ajaloolase ettevalmis- tamine tingimused.

Käsitletava teema mitmekülgse valgustamise huvides ei saa üldada rahvakooli õpetajate üldisest ja ajaloolasest ettevalmistusest, muutustest õpetajate koosseisus, nende pedagoogilise meisterlikkuse tasemest. On ja õpetaja alati olnud ja oli ka käsitletaval perioodil õppeprotsessis keskseks kujuks, mille tšetta õpetajate eneste ajaloolase ettevalmistatuse seisund avaldas oma vahetut mõju ajaloo õpetamisele rahvakoolis.

Rahvakoolile õpetajaid ettevalmistavateks asutusteks oktoobrirevolutsiooni-eelsel perioodil olid õpetajate seminarid. Kuna aga olemasolevate seminaride võrk kuugeltki ei suutnud katta õpetajate vajadust, rakendati peamiselt vallakoolide õpetajatena tšille eriti 1885.-1887.a. koolireformile oelnud perioodil ka kihelkonnakooli lõpetanuid. Pärast 1885.-1887.a. koolireformi valmistati õpetajaid ette veel naigukannuõpetajate ja linna- ning ministeeriumikoolide pedagoogilistes klassides. Rahvakooli õpetajana tšustamine õiguse omandasid samuti õpetaja kutseksaamid sooritanud isikud. XIX

sajandi 80-ndate aastate lõpul loodud ja kuni 1917.aastani funktsioneerinud laialdane õpetajate osvekursuste võrk teenis rahvakooliõpetajate osverkvalifitseerimise ja kvalifikatsioonilise ühtsuse eesmärke.

Kuidas toimis nendes õppeasutustes rahvakooliõpetajate ajaloolane ettevalmistamine, seda vastleme alljärgnevalt.

A. Seminarid.

Enne 1885.-1887.a. koordineeritud tegevusest rühmitajade poolt ülalpeetavates seminarides kestis õppekursus 2-3 õppeaastat; 40-45 nädalatuunise koormuse jaoks anti üldajaloo kursuse läbivõtmiseks 2 nädalatundi ja vene ajaloole 2 nädalatundi. Üksikatel perioodidel on täiendavalt käsitletud ka Baltimaade ajalugu.

Õppeplaanis ettenähtud aineid käsitleti kahes osas: aineid, mida tulevasel õpetajal tuli tegelikult õpetada, käsitleti põhjalikumalt, teisi, mida seminaristid õpetajana ei omandanud kasutada, kuid mis olid vajalikud nende üldhariduse seisukohalt, käsitleti ainult peajoonetes.

Kuni ajalugu rahvakooli õppeplaanis õppeainena ei omandanud, kuulus ajaloo õpetamine seminarides teise ainetegruppi; alles pärast 1874.(1875.) a. õppeplaanide kehtestamist hakati ka rühmitajade seminarides ajalugu käsitleda kui ainet, mida tulevastele rahvakooliõpetajatele tuli osatelt õpetada.

Seminaride õppeplaanidel ja ajalooprogrammidel püüdis igasugune osavaheline ühtsus, mis ühelt poolt tulenes aaja-

olust, et seminaride eesmärgid olid erinevad. Näiteks valmistas Valga seminar ette õpetajaid ja kihilõpetajaid, Tartu Eesti Vallasõpetajate Seminar, Kunda ja Kaarua seminarid vallasõpetajaid, Tartu I õpetajate Seminar aga oli asutatud eesmärgelt õpetajate ettevalmistamiseks linnasõpetajatele.

Teiselt poolt olid seminaride õppeplaanide ja programmide erinevused tingitud sellest, et igale seminarile kinnitati õppeplaan ja programm eraldi ja erinevatel aegadel. Rahvahariduse ministri korralduse rüütelkondade haridusalaalaste ettepanekuid kinnitava organina tuli erinevusi vene seminaride programmidega võrrelda ja asjaolu, et mõnede ainetes, nende hulgas ajaloo kursused on vene seminaride vastavastandusest kõrgemad, ¹ praktiliselt ei võtnud aga midagi ette programmide ja õppeplaanide ühtlustamiseks.

Olukord, kus mõned seminarides õpetati ajaloolisi diszipliine 2, mõnes 1 nädalatunniga, muutis rahvasõpetajate ajaloolase ettevalmistamise seminarides ebaharilikuks ja konkreetsest õppeasutusest sõltuvaks.

Ajaloo õpetamise peamine eesmärk rüütelkondlikes seminarides oli eelkõige kasvandikele balti rahva keele õpetamine, samuti olid need seminarid ise käsitletavatel perioodidel Baltimaade kõige reaktiooniliseimateks õppeasutusteks, kus kasvatati põlvkondi eesti ja vene rahva vastu, kuid ei püüdnud

¹ RAKA Leningradis, f.734, nr.3, s.-d.33, l.643-646.

vaeva aga vahendeid eestlaste germaniseerimise soodustamiseks ning seminaristide lähendamiseks kultuurilises suhtes saklastele.

Mõnel määral püüdis siin valitsevat vaime muuta kaal 1875.a. 25.aprilli määrus, millega kohustuslikus korras viidi nende seminaride õppeplaani vene keele, vene ajaloo ja geograafia õpetamine vene keeles ning allutati seminaride õppeplaanide ja programmide kinnitamine siseministeeriumile.¹ Määruse täitmise suhtes aga formaalselt ning veel 1886.a. juunis korraldatud Valga seminari eksamiitel selgus, et näit. vene ajalugu õpetati "ainult osaliselt vene keeles ja adagi vaid viimasel ajal".²

Sellist olukorda soodustas asjaolu, et seminaride õpetajateks töötasid peale tähtsusega erandite kas Saksamaa saklased või saksa hariduse saanud mehed, kelle mõjul valitsemis seminarides teravalt saksaosolne õhkkond.

Üheks tühisemaks vahendiks balti saksa osakirjade osavutamisel oli üldajaloo keelikursus, mille läbivõtmise käigus saklastest õpetajad, saksa autorite õpikud ja üldine seminarides valitsev vaime olid pandiks, et seminaristide ideoloogiline mõjustamine teinuks soovitud suunas.

Isegi pealiskaudne tutvumine üldajaloo õpikutelega, mis olid käibel Balti kubermangude gümnaasiumides ja õpetajate seminarides, annab veenva kujutluse sellest, kuidas kirjgi-

¹ RAKA Leningradis, f.753, s.171, s.-d.1292, l.526-527.

² Soalsmann. Vrd. ka Циркуляры по Дерптскому учебному округу за 1886, lk.218-219.

tati käsitleval perioodil tulevaste Eesti rahvakoolitajate teadvust.

Ertu Speringhonna koostööd olid 1865.-1867.a. koolireformi eelisel perioodil kasutusel järgised ajaleo Spikud:¹

Dittuari "Die Weltgeschichte in Umriss", ja

"Leitfaden der Weltgeschichte",

Dietsch'i "Grundriss der allgemeinen Geschichte",

Schostari "Tabellen zur Weltgeschichte",

Kooperti "Geschichte-Cursus",

Kappe "Kleine Weltgeschichte oder Geschichten aus der Geschichte",

Stüve "Leitfaden der Weltgeschichte".

Dittuari "Weltgeschichte" on protestantlik ajalooepik, mis näeb reformatsioonile võidukliku "durch die uralte des göttlichen Wortes bewegten Geistes der Völker unter dem Vorgang der deutschen Nation".²

Ajaloo jagab autor kahte osa, ajajärgude enne ja pärast Kristuse sündimist. Esimeses osas "alles unbewusst ihn schend und so ihn nicht hindringend erscheint", aga teises osas "alles von ihm ausgehend, durch ihn werdend und in ihn sich durch dringend erscheint".

Lühikes religioosne maailmavaade kui ajaloo kü-

¹ Конфиденциально. Отчет члена совета министра народного просвещения, тайного советника Могилынского, об осмотрове осенью 1865 года учебных заведений Лепель-уч. окр., лк. 76.
² Saksa keelseid teitandid siin võeti kasutusse 13. juulil 1867.a. teeriumi Riigikoolide Komitee istungi 13. juulil 1867.a. protokolli järgi, RAKA, Leningradis f.734, n.3, s.-d. 7, lk.595-604.

sitluse alusest, esitab autor vanaja sissejuhatusena ühikasjaliku piibliloo ja taunib karalt vanade rahvaste ootusele.

Kogu ajalugu kontsentreerub Spikus pea täielikult Saksa keelele. Põetri-ajalost Venemaal autor paneb ei maini, ja kui mainib, siis ei ole harvad sellised vead, nagu: "In der Mitte des 12 Jahrhunderts eroberte der Fürst von Suedal, Georg Dolgorucki Kiew und gründete Moskau. Bei den Theilungen die nach seinem Tod entstanden, gründete Andreas das Großfürstenthum Vladimir. Daneben hatte sich Novgorod als freies Pöbelswesen durch seine den deutschen städten nachgebildete Verfassung zu einer bedeutenden Macht erhoben".

Põetri-järgse Venemaa ajalugu esitatakse pisut ühikasjalikumalt, kuid siiski väga lühidalt ja seeläbi ainult väliselt. Venemaa suhteid Poolaga esitatakse tsaarri-Venemaa ametliku ajalookirjutuse seisukohalt vastuvõetavalt, nimelt ei süüdistata siin Venemaal vallutuspuudluses, ning isegi Adrianopoli rahu selgitatakse keiser Nikolai nõõnusega.

Dietsch'i "Grundriss der Allgemeinen Geschichte" on kokkuvõetud, kuid faktidest küllastunud üldajaloo konsept nii poliitiliste suhte kui ka hariduse ja kultuuri küsimustes. Järeldused esitatakse suurti konseptiivselt; ühikasjalik jutuvestus puudub kõikjal. Kogu Dietsch'i raamatost, nii on ka Dietsch'i Spikus kesk- ja vanaja kirjalikusel põhendatud lühivõtte Saksa keelele. Venemaa ajaloo kirjitusel, näit. Andrei Bogoslovski ja Novgorodi suhte, esineb väga nõõge Dietsch'ilgi. Põetri-järgset Venemaa valgustatakse Ra-

duolika Komitee arvates küllalt ulatuslikalt ja objektiivselt: tunnustatakse Peetri teeneid, Venemaa tantsu- ja muusikust, kuigi käseldakse vihjamaisi Venemaa sõjakäitumise plaanidest, mis nagu õhvardaksid Euroopat. Kriitika vastuvõttav teaduslikule Komiteele oli najas, et Spika autor ei tunnustanud Poolale.

Stave "L e i t f a d e n der Weltgeschichte" on lühike, peamiselt kronoloogiline konsept, kus kesk- ja uusaja kivistumisel on saanud esiplaanil Saksa. Vene ajalugu esitatakse lühidalt ja vigadega: slaaviased elad rüürahvas jne. Poola esimest jagamist selgitatakse järgmiselt: "Russland (pärast August III surma), das Polen niederhalten alle.... und Preussen mischen sich in die Wahl ... Gegen ihre verderbliche Einmischung in alle Reichsangelegenheiten wafften sich die katholischen Polen (conföderation von Bar 1767) und die Türken; und Russland, in Kriege gegen letztere, erobert 1769 die Moldau und Walachei. Gegen diese Vergrößerung Russlands vereinigen sich Friedrich und Joseph 1770". Friedrich isiklikest plaanidest pole aga sõnakestki. Poola teine jagamine on täielikult Venemaa arvele kirjutatud.

Poola 1830.a. ülestõusu olevat põhjustanud viha vene- laste vastu, ja seda nagu õigustatakse viiluga nendele paragrahvidele, kus kirjeldatakse Poola esimest ja teist jagamist.

Venemaa osast Ungari ülestõusu rahvourumisel sõnatakse vaikides. Krimmi sõja puhkemist selgitatakse keiser Nikolai nõuete plaanidaga.

Rappo "Kleine Weltgeschichte oder Geschichten aus der Geschichte" sisaldab rohkem lühendeid, lastepäraseid ning kül-

laltki elevalt coitatud lühijutustul ajaloost. Kaanatus püües autori arusa toetud talionduste haigast võime lugeda näitaks 1830. aasta Poola ülestõusu kohta: "Durch die Theilung Polens unter die drei benachbarten - Grossmächte war eine ehedee kräftige Nation in ihren heiligsten Interessen tief verletzt, und so ist es erklärlich, dass die Polen stets neue Versuche zu ihrer Befreiung machten. Am strengsten wurden sie von den Russen behandelt und so richtete sich denn gegen diese auch besonders ihr Hass."

Nagu ülaltoodust nähtub, kaanustasid käsitletud ajaloo-õpikud peale tolleajaste õpikute üldiste puuduste veel selle all, et nad sisaldasid ajaloohäsitluse eeskohale Saksa-
maa, et nad sisaldasid Venemaa ning vene rahva kohta pa-
haseovlikke väljendusi ja kajutasid mitmesuguseid poliiti-
list tähtsust osavald sündusi (Poola jagamine) tendentsi-
kne ja võõras valguses.

1865.-1867.a. reformi eelsestes Balti kubermangude kooli-
des, sealhulgas õpetajate seminarides, osistati poliitikale
nii suurt tähtsust, et koolid olid muutunud õpilaste gümna-
siacriaalse mõttes täiesti poliitilisteks asutusteks. Õpilaste
kasvatati arusaadust saksa kultuuri vastu ning sisendati
neisse mõtet, et Baltikum on osa Saksamaast.¹ Sama eesmärgi-
ga õpetati tähtsuseid õppeaineid, sealhulgas ajalugu. Saksa-
maa ajalugu õpiti kui isamaa ajalugu, vene ajalugu õpetati

¹ Исторический обзор меръ правительства для усиления в
остзейском крае способовъ къ изучению русскаго языка. Сос-
тавлено по актамъ хранящимся въ архиве Ригской гимназии.
Санктпетербургъ 1865, кн. 13.

tsaarivalitsuse kordvatust heistustest heeliata ainult üldajaloo osana.

Üldajaloo kursus koosnes reast mitmesuguste aegade, sotsiaalsed ja rahvaste valitsajate ja väljapaistvate isikute biograafiast. See rida avati Martin Luthoriga kui ajaloo teotruumi, alguse ja lõpuga. Tema järel talid Sokrates, Ivan Klostust, Nebukadnetsar jt. Venemaal valitsajatest nimetati ainult Pootar I, Katarina II, Aleksander I ja Nikolai I.

Ilma tendentslikkusega pöörati Pootar I elus erilist tähelepanu tsareviti Aleksai probleemile, Katarina II elus tema troonilistuleku loole. Sellele järgnesid mitmesuguste saksa vürstide ja balti saksa tegelaste nimed. Kursuse lõpul kirjeldati Baltikumi "õnoliku" oia kuul 1845. aastani, kehaliku elanikkonna jätkest, materiaalsed kindlustustest ja rahvahariduse arengut. Pärast 1845. a. märgiti konseptiivselt: "Nikolai I. Pimuduse aeg. Vene aoleetus ja religioosne hallumine (selle all mõisteti oostlaste ja lätlaste siirdumist vene õigeusk). Kes julges aoleetuse vastu välja astuda, saadeti Siberisse. Koolid sulleti."¹

Suurt tähelepanu omistati rüütelkondlikes õpetajate seminarides ajaloo õpetamiseks religioosne vaimus, et taluvad rahvakooliõpetajad mõistaksid "kuidas jumal juhtis inimkonda üraseletamata teodele ja valmistab teda otte oma igavsele riigile ja kuidas ta seda teeb pidevalt ka praegusel ajal".²

¹ Eesti NSV RAHA, f.384, n.1, s.-d.1210, l.1 jj.

² H. L a n g e, Das erste Dorpat'sche Lehrer-Seminar... Dorpat 1890, lk.16. Vrd. ka Tartu õpetajate Seminar 1826-1926, lk.14.

Ajaloo õpetaja vööruseks pidi olema "niisugane pühalik tšaine meel, mis tšüt mitte tšieiti ei pšura ja niisugune ottevaatlik vaim ja väga õnda, mis teda juhatab head meenet mõistlikult kõlvana, et sellest osal ajal head vilja võiks kasvada s o l l e pühane auka, kes oma riigi ajaloo ja ka maailma ajaloo alustaja, siendaja ja lõpetaja on oma üraarvamata tarkust ja üraüharamata võimust nõnda".¹

Peale õppeplaanis ettenähtud üld- ja vene ajaloo kursuse loeti seminaristidele ka ajaloo metoodika kursust ja didaktikat, mille mõitlaneis kõigus toodud mõited ajaloo valdkonnast võimaldavad saada teetava pildi ajaloolase metoodilise mõtte tasemest Eestis XIX saj. teisel poolel.

Kuigi vallakoolides ajalugu õppeainena ei õpetatud, ei peetud siiski õigeks vallakoolide õpilasi ajaloolasest haridusest hoopis ilma jätta. Et piiblitõlgu olevat osalt ka ajalugu või vähemalt ajalugu ottevalmistav aine, siis soovitati siin loiduvat materjali täiendada vallakooli lugemikoo olevate "ajalooliste tükkidega ilma loost, kiriku loost ja isamaa ajalooest".²

¹ V r. H o l l a n n , Kõned laste kasvatusisest ja õpetamisest, III and, Tartu 1885, lk.83-84.

² P a l k , Carl Joseph, Kaarua vallakooli õpetajate Seminaris õpilase Carl Joseph Palgi ülekirjutused metoodikast ja muust, 1894.a. (pagineerinata). Kuua Kaarua õpetajate seminar ainuke rüütelkondlik seminarina oli kahtatud 1885.-1887.a. koolireformi mõjude oost, mõlis siin õpetajate ottevalmistamine pühilicelt muutmata mõjul ka pärast koolireformi. Seepärast ei erinevad õpetajate ajaloolane ottevalmistamine Kaarua seminaris XIX saj. 90-ndatel aastatel oluliselt õpetajate ajaloolasest ottevalmistamisest rüütelkondlikas seminarides reformieelseel perioodil.

Seminaris metoodikaõpetaja oli veendunud, et "kui koolmeister neid tükkisid õieti mõistab läbi võtta ja tarvilikul korral laiendada ja järele jutustada lasta, siis on lastel pärast kooli kannis kogu ajaloolisi tükkisid ja piltisid; olivad need õieti ja kurda mõnda välja valitsetud, siis on laps oma juba ajaloolist tundust saanud. Siit ehitab nend kihilisena kool edasi."¹

Ajaloolist materjali soovitati õpilastele anda kolmes kontsentris, kusjuures iga kontsentris "piisav ajaloodüügilist kolmeast jooksust: vanast, keskmisest ja uuest ajast ette tulema, esimeses ja teises ringis kõige tähtsamad lood igast ajajooksust ja kolmandas ringis laiemalt". Kontsentrid pidid olema "selle järele nii üra seotud, et iga järeltullev ring eelminejat kordab ja laiendab. Kolmeastes kutsuakse on ajalugu enes olepildid, aga viimases kursuses ehk ringis rohkem koostaja ajalugu, eistki ka siin ikka veel kõige põhit ole- ja ajapiltide kujul."²

Sellised juhendid ajaloolise materjali valikuks ja jaotamiseks olid seminaristidele vajalikud, võttes arvesse, et eesti koolis tol ajal vastavat käsiraamatut ei olnud, saanti peadusid koolide programmides detailisemad näpunäited.

Suurt tähelepanu püüeti õpetaja ajalootunniks ettevalmistamise küsimusele ja õpetaja jutustusele.

"Iga loo peab koolmeister lastele rääkimiseks tabliste ette valmistama. Selleks tarvitagu ta ajaloo raamatuid nii

¹ Sealasmas.

² Sealasmas.

palju ja laialt, kui see iganes võimalik on."

Saatorjajalike, "olustamiseks ja lõbustamiseks" soovitati ajaloolisel "laulu". Nii sobivad Eeroja sõja juurde "Hektor ja Andromache", "Andreas Hofer", "Kaud. Bassano jões" ja. Selleks võib "koolmeister kohalisel laulul lugemise raamatust lugeda ette, kui seal ei ole, siis ette lugeda ja lühidalt seletada".

Märgiti, et "need laulud toovad ajaloo õpetuse selgema, toovad valgust ja äratavad osavõttaist". "Isiklik" peeti aga vajalikuks, "et koolmeister iga loo juures parajal materjalil oskab välja valitseda, siiti jutustada ja seletada".

Ühtlasi hoiatati õpetajate, et nad koolmeisteritena "ühe raamatu külge end jutustamiseks ei sooks, vaid vabalt jutustaksid".

Õpetaja jutustamisel peeti rida nõudeid: see olgu olav, vaba, voolav, näitlik, äratav, mõjuv, õpetlik, "lühidalt niisugune, nagu keegi jutustaks, mis ta oma silmaga on näinud, mille läbi ta tõesti osavõttaist tahab äratada".

Nimed ja aastarvud soovitati "isiklikult kindlasti mitte õpetada, selleks neid jutustamiseks kättesaadavile kirjutada," nii et need ühtlasi kavaks on, mille järel laps jutustamiseks kättesaadavil oskab seoses pidada".

Õpetajateks peeti, et lapsed sellise kättesaadavile kättesaadavile kirjutaksid, mis võiks seondada ajaloo õpetust.

"Jutustamine üldiselt järguõppes, mitte kõik loo korraga, vaid enne ühejagu. See jagu saagu tabuliste läbi võetud, ühe küsitud ja seletatud, nii et laps oma otsuse andmine

sead üratatud ja iga laps vabalt võib järele jutustada."

Ajaloolaseid näiteid sisaldas ka didaktika kursus.

Printsiipi "lühemalt kaugemale" illustreeris näide:

"Nii on lapsel... mitmed lihtsad jänd vanast ajaloost, isiklikult peretõena lugud (näiteks loud osivanemast, Aabramist, Iisakist, Jacobist, jutud kaugolastest n.a.o.) ligedamul, kui meie aja keerulised ja ajaloolised sündmused."(!)

Nagu eeltoodust nähtub, jahinduti rüütlikondlikes seminarides ajaloosõpetamisel sakra XIX saj. reaktsioonilise ajaloolis-antoloogilise mõtte seisukohtadest, kus ajaloo kursuse sisu, ajaloosõpetamise meetodid ja organisatsioonilised vormid täielikult vastasid ajaloosõpetamise seminaride õppeainele poolt varem analüüsitud tunnustelikele ja ideoloogilisele-kasvatelikele ülesannetele ning teenisid järelkõlalt baltisaksa aadli ja lutari usu vaimulike huviseid.

Koolinõu rüütlikondlikes seminarides teostatava õppekasvatelike tõi reaktsioonilisest iseloomust, mis eriti ilmekalt väljendas ajaloo kursuse tendentsideelikkuses ja organisatsioonilises seotuses religioosiga, sautsid need seminarid ainult teatavat osa oma kasvandikkonnast muuta saksa keele ja kultuuri reservatsioonidele austajatõks ning baltisaksa aadli ja lutari usu kiriku alamlikele teenreike ja täielistõks.

Põhiline osa seminarilõpetamisel õpetajateõks jäi tõuks oma rahvale, võttis kõige agressiivsemalt osa eesti rahvalike liikumise kodanlik-demokraatlike suuna tegevuseõks, taotles sõjast suure idaanõksri - vene rahvaga.

Kohalike talurahva vaimsete eostvedajateõks teatasid

nad C.R.Jakobsoni vaateid ning üritusi,¹ propageerisid vene keele õppimise vajadust kui lähenemise vahendit vene rahvale ja vene kultuurile. Koostavasti moodustasid just külakoolnoistrid eesti rahvusliku liikumise tuunika, võttes juhtivalt osa kõikidest selle liikumise üritustest ja avaldustest.

Need koolnoistrid seisendasid (nagu selle kohta on muusikakirjanduses ja muudes allikates rohkesti arvamisi) eesti maailmestesse usku rahva jõusse, võitlestahet balti saksa mõisnike ja pastorete vastu, kasutades selleks ajaloolist materjali emakeele ja ajaloo tundides. Seminaride andiste kasvandike hulka kuulusid mitmed meie tolleajaga rahvusliku liikumise tegelased (C.R.Jakobson, J.Kunder jt.).

Sellise tugova rahvusliku vastupanu tõttu balti saksa aadli taotlus germaniseerida kohaliku elanikkonda seminarides sellekohaselt ettevalmistatud maakooliõpetajate kaudu ei andnud soovitud tulemust.

Rahvakoollide ülevõimane rahvahariduse ministeeriumi süsteemi ja kontrolli alla 1865.-1867.a. reformi tulemusena likvideeris järsult balti saksa aadli monopoli ka rahvakooli õpetajate ettevalmistamise alal.

Olles veendunud, et talurahva germaniseerimine ja tema ideeline mõjutamine pedagoogiliste õppeasutuste kaudu aitas

¹ Sellele ajalehele juhtis tähelepanu juba C.R.Jakobson, kui ta J.Adamsonile kirjutas: "Bestima koolnoistrid näitavad üldiselt kõik minu sõbrad olevat... Et (ka) Kunda (seminari) kasvandikud minu sõbrad on, see tähendab aga väga palju, sest neid kasvatatakse seal nõnda, et nad selle kasvatamise järele minu varivõljalased peatsid olema. Besti mõhi ei ole nii berge ära eelkida." (C.R.J. - J.Adamsonile 8.VII 1871, tsit. R.Kaukma, Carl Robert Jakobson Tallinnas 1871/72, Tallinn 1939, lk.19-20 järgi).

tingimustes annab senisest veel vihem tulemust, milles rüütellikond tema poolt ülalpeetavad seminarid (väljaarvatud Kaar-
na seminar) üksteise järel aastail 1887-1890.¹

Seega lõppes viitlus eesti talupoja "vaimse hooldami-
se eest" vene tsariaani ja balti saksa mõistlike vahel rahva-
kooliõpetajate ettevalmistamise riindel balti sakslaste läbi-
sõnnisega. Ühtlasi algas uus etapp ka eesti rahvakoollide õpe-
tajate ajaloolase ettevalmistuse osas.

Seoses õiguse kihelkonna- ja abikoolide loomisega
Eesti aladel alates 1845.a. ning nende arvu pideva kasvoga
tõkkis peatselt vajadus ka nende koollide jaoks õpetajaid et-
tevalmistava õppeasutuse järele. Seepeetuseks asutati 1870.a.
Riias kolme Balti kubermanga tsentraalsis vene õppekoole-
ga Baltimaade seminar.

Õpilasteks võeti sinna eeskätt eestlasi ja lätlasi (sõl-
tunata nende kristlikust usutunnistusest), kellest taheti
koolitada vene õpetajaid Baltimaade rahvakoollide jaoks.²

Rahvahariduse Ministeeriumi Teaduslik Komitee, kes
Baltimaade seminari põhikirja projekti arutas, pidas antud
juhul eriti tähtsaks a j a l o o ja g e o g r a a f i a
õpetamise õiget korraldamist. Peeti vajalikuks, et ajaloo
õpetamise programmi oleks tingimata võetud Aleksander I ve-

¹ Циркуляры по Дерптскому учебному округу за 1887, I к. 379-

- 380.
² ВАРКА, Leningradis, f. 734, n. 3, s. - d. 14, l. 999 jj.

litsuse ajal teostatud "suured ümberkorraldused, peaaegalikult talurahvareform, avalik kohtukorraldus ja kogukonna ning senatvõimused".¹

Kinnitatud õppeplaani kohaselt õpetati seminaril algsest ajalugu kõigis kolmes klassis kahe nädalatuuga järgmise programmi kohaselt:²

- I k u r s u s (esineva õppeaasta): Kõige tähtsamad sündmused kogu Venemaal, peaaegalikult elulugudeks.
- II k u r s u s (teine õppeaasta): Vene ajaloo süstemaatiline läbikursus Rjurikust Pootar I-ni.
- III k u r s u s (kolmas õppeaasta): Vene ajaloo süstemaatiline läbikursus jätkuaine Pootar I-st kuni uusima ajani. Üldajaloo peajooned.

Taotledes 1875.a. Baltimaade Seminaril neljanda klassi avamist, lõi rektor (kaks põhjenduseks, et neljas klass võimaldaks põhjalikumalt käsitleda kõiki aineid, mõnes aines aga, nagu vene ja üldajaloo, isegi laiendada programmi. Rektor tegi soovitusena ettepaneku ka ajaloo nädalatuude arvu suurendamiseks I ja II klassis 3-le, III ja IV klassis vastavalt 2-le ja 1-le. Samasugusest tšütas seminaril juures harjutuskoolina 2-klassiline algkool, kus ajalugu õpetati II klassis 3 nädalatuuga üldise 95-tunnise nädalakoormuse

¹ Soalsamas.

² BAKA, Leningradis, f.755, n.170, s.-d.342, l.251-254.

juures.¹

Neljanda klassi avamise luba saadi 1877.a. ilma tundide arvu suurendamiseta ajalooos.

1878.a. kinditati seminarile uus õppeplaan, mille järgi tuli koos vene ajalooaga anda andmeid ka Baltikumi ajalooest ja mõningaid mõisteid üldajalooest, kuajures kõigis neljas klassis õpetati ajalugu 2 nädalatunniga.

1883.a. lubas haridusminister kuraatori ettepanekul suurendada vene ajaloo tunde ühe nädalatunni võrra, mille teotlemisel kuraator oli teetanud haridusministeeriumi üldmainitud ettekirjutusele pöörata erilist tähelepanu iseenes ajaloo õpetamisele Baltimaade seminaris.

Seega õpetati nüüd ajalugu I klassis juba 3 nädalatunniga, teistes klassides 2 nädalatunniga, kuajures programmi nägi endiselt ette vene ajaloo õpetamist koos Baltikumi ja üldajalooaga.

Selline tundide jaotus jäi tõenäoliselt ilma oluliste muutusteta pärisin kuni 1917.a. revolutsioonini, kuid 1916.a. programmist näitaks ei nähtu, et seminaris oleks jätkunud Baltikumi ajaloo õpetamist.²

1878.a. avatud vene õppekeelega T a r t u II õ p e t a j a t e S e m i n a r oli oma õppekava alatusse ja

¹ Iga seminari juures pidi olema 2-klassiline harjutuskool 5-aastase õppeajaga (I klass kolme jaoga vastas vallakoolile, II klass noorema ja vanema jaoga vastas kihelkonnakoolile või ministeeriumikooli II klassile) (Eesti NSV BAKA, I.384, n.1, s.-d.1408, l.3). Harjutuskooli II klassis õpetati vene ajalugu järgmise plaani kohaselt (seal-samas, lk.22-40): Noorema jagu: Vene ajaloo episoodiline kursus kuni Peeter Suureni. Vanema jagu: Vene ajaloo kursus 15petamine ja kordamine.

² BAKA, Leningradis, I.133, n.133, s.-d.135, l.63.

õpilastele antavate teadniste taseme poolest vahemaalne asetus tollaegse keskkooli ja 4-klassilise linnakooli vahel,¹ kus üldaineid, nende hulgas ajalugu, õpiti peaaegu sama ulatuses ja samade õppeaastate järgi kui gümnaasiumis. Seejärel lihenesid seminarilõpetajate teadmisel ajaloo gümnaasiumilõpetajate omadele.²

Õppetöö seminaris toimus rahvahariduse ministeeriumi poolt 1870.a. väljatöötatud niidisi-õppeplaanil kohaselt, kus ajalootundide jaoks oli igas kolmes klassis ette nähtud 2 nädalatundi.³

Seajures õpetati I klassis üldajalugu, II ja III klassis vana ajalugu koos üldajaloo ja anti aegade ka Baltika ajaloo kohta.⁴

Hiljem, 1903.a., kui juurde tuli ettevalmistusklass,⁵ õpetati ka selles ajalugu 2 nädalatuuniga.

Ajaloolise materjali jaotus klasside kaupa kujunes järgiseks.⁶

¹ Kuigi seminarilõpetajad ise pidasid seminarikursust täielikuna ja kõrgeaste linnakooli kui alama astme kooli osast, mida ta mõnes osas ka oli, ei saanud seminaridirektor 1900.a. sellekohase vajaduse korral siiski esotehnikalt suud tõendada, kui et "seminari täielik kursus võrdub oma mahult kreisi- või linnakooli kursusele". (Besti NSV RAKA, f.2292, n.1, s.-d.28, l.2).

² Tarta õpetajate Seminar 1828-1928, Tarta 1929, lk.149.

³ RAKA, Leningradis, 733, n.172, s.-d.136, l.37.

⁴ Besti NSV RAKA, f.384, n.1, s.-d.1408, l.6 ja 7.

⁵ Ettevalmistusklassi loomine õpetajate seminarides juurde oli algatatud kohtudel, kuni 3-aastase õppeajaga seminar ositis vaid üheaste raskustega programme läbi võtta. (NSV RAKA, f.384, n.1, s.-d.1408, l.22 jj.). Seejärel nõustus rahvahariduse ministeerium 1903.a. seminarikursuse õppeaastajali jaotamisega 4 aasta peale, tohes sellega vajalikud korraldused.

⁶ RAKA, Leningradis f.733, n.183, s.-d.1406, l.6 ja 7.

Ettevalmistusklassis õpiti vanasõga reaalkeeli kursuse ulatuses. Õpikuks oli K.A.Ivanovi vanasõja lühikursus. I klassis võeti läbi keek- ja uusaja ajalugu.

Kuna ajaloo õppimiseks I klassis ettenähtud 2 nädalatundi oli ulatusliku materjali läbivõtmiseks ilmselt vähene, siis tuli küsimusi käsitleda kokkureetult ning alustada mõnikord keekaja kursuse läbivõtmist ettevalmistavas klassis, juhul kui selleks jäi aega. II ja III klassis toimus vene ajaloo käsitlemine rahvahariduse ministeeriumi keekaste õppeasutuste vanemate klasside programmide ulatuses. Peale selle võeti III klassis lühidalt läbi ka ajaloo õpetamise metoodika.¹ Õpikuna kasutati K.A.Ivanovi vene ajaloo süstemaatilist kursust keekkeelide vanemate klasside jaoks. Peale nimetatut olid ajalooõpetusest kasutatud järgmised autorid: Ilovaiski, Vinogradov, Karejev, Carevitš (üldajaloo); Ilovaiski, Roždestvenski, Jelpatjevski, Platonov (vene ajaloo).

Seminaril ajalooõpetajateks olid tavaliselt vene keele ja looduslooo õpetajad, millel ajaloo õpetamine oli kõrval-

¹ Ajaloo metoodikat õpiti tannis tehtud üleskirjutuste alusel, mida õpetaja dikteeris Ulanovi õpiku järgi (Besti NSV BAKA, f.2292, n.1, s.-d.317, l.2).

ainete¹ (Zdanovitš,² Swidsinski, Leontjev, Šatalov, Stoljarov, Brotjakov, Prostakov,³ Podgajetski,⁴ Ševerov, Gorutškin jt.), mis alarööglinn negatiivselt mõjustas ajaloospetsiaalse tead.⁵ Kuid õpilaste mälestuste kohaselt on mõned neist siiski suutnud ainet käsitleda emotsionaalselt ja suure sügavusega.

Nii on märgitud Špetaja I. Šatalovi kohta, et see oli

¹ 3-klassilises seminaris, nagu 4-klassilises linnakoolis, valitakse naine - viis õpetust läbi klassistatemi, s.e. ühes klassis õpetaja kõiki aineid ühe õpetaja. Praktiliselt sõda mõnet ei täidatud täielikult inegi linnakoolis, rääkinata õpetajate seminarist, kuna loiti põhjendatult, et õpetaja, kes õpetaks klassis kõiki aineid, oleks täielikus valmises seisatus, suutmata täiendada oma teadmisi. Selle asemel peeti vajalikuks, et õpetaja viiks oma aines õpilase edasi kooli astumisest kuni lõpetamiseni, vastutades ühtlasi täielikult tema teadmiste eest. (Besti NSV RAKA, f.384, n.1, s.-d.1406, l.8-10).

² Seminaridirektori Zdanovitši ajalooõpetus on iseloometanud loenguline stiil ja kuulatud loengustest koos õpilastega lühikokkuvõtude tegemine (Besti NSV RAKA, f.2292, n.2, s.-d.21, l.4-5, Mihkel Iakini - lõpetas seminari 1982.a. - mälestustest).

1994.a. seminari lõpetanud M. Okas mäletab, kuidas kord Zdanovitš ajalooõpetandi tuli kuulama kurator Stackelberg, kollega Zdanovitš sattunud vaidlusesse Ivan IV suhtumise üle erinevatesse rahvakihtidesse. Niiolt selgus Zdanovitš, et Ivan IV oli "hirkus" ainult "üleantelo klassidele, mitte nii väga alamtele". Kurator Stackelberg aga viitas vastupidist (Besti NSV RAKA, f.2292, n.2, s.-d.27, l.6).

³ J. Prostakovi, kes põhiliselt oli loodusloõpetaja, iseloomustas ajalooõpetajana suur mõdilikus piinajade (niiit. Aleksander Suure hobuse nimi) teadlike suhtes (Besti NSV RAKA, f.2292, n.1, s.-d.223, l.7. August 1939 - lõpetas seminari 1909.a. - mälestustest).

⁴ 1913.a. seminari lõpetanud Ernst Falgi kirjutab, et J. Podgajetski "ajaloo jutustamise asemel ülenandmisel lugeda... lihtsalt õpperaamatust otse, mis kedagi ei huvitanud ja millepärast siis suurt agra tehti". (Besti NSV RAKA, f.2292, n.1, s.-d.271, l.3).

⁵ Besti NSV RAKA, f.384, n.1, s.-d.1406, l.6.

"huvitav, tark õpetaja, kes ajaloo ja kirjanduses suutis tulla ja ajajärke nii hästi isoleeritada, et nad on süüli-
mud sooles silmasmf.¹

"Vene ajalugu ja vene keele tundis ta hästi ja oskas neid õppeaineid ka elustada, et nad õpilastele igavaks ei jääks. Ka ei arvestanud ta sõnasõnalist pühetsupialist, ma-
ga mõnigi teine õpetaja, vaid leppis vabalt koondatud õppe-
tuki sisse üldõpetusega. Tõnal oli mõnikord ka küllalt kum-
matlikult vastasrvaalste ärakulaaniseks."²

Ühikeest noga enne Reimset maailmasõda (1912.a.) ava-
tud Rakvere õpetajate seminaris
toimus ajaloo õpetamise järgmise programmi kohaselt.³

I klassis õpetati 2 nädalatunniga K.Ivanovi õpiku
järgi viimasega (oolajaloolisest ajast kuni Rooma impeeriumi
langemiseni).

II klassis võeti esimesel poolaastal K.Ivanovi ühike-
se keskaja kursuse alusel läbi germaniseeritud kuni Bütsantsi
langemiseni; teisel poolaastal käsitleti vene ajalugu vani-
mest ajast kuni Vassili III-ni K.Ivanovi vene ajaloo õpiku
alusel.

III klassis (arutati 2 nädalatunniga) oli ette nähtud
läbi võtta I poolaastal uus aeg (humanism Itaalias ja Saksa-
maal kuni Inglise revolutsioonini) K.Ivanovi uusaja õpiku
järgi. II poolaastal oli ette nähtud vene aja-

¹ Tartu õpetajate Seminar 1828-1929, Tartu 1929, lk.105.

² Soolamae, lk.106.

³ BAKA Leningradis, f.733, n.183, s.-d.135, l.191.

lugu Vassili III-est kunni Katarina II-ni K. Ivanovi vone ajaloo Spika järgi.

IV klassis käsitleti 2 nädalatunniga

a) uueaja ajalugu: Vana kord ja valgustuseajastu kirjandus. Uusima aja tähtsaimad sündmused pärast 1870-ndat aastat;

b) vone ajalugu: Katarina II - Nikolai II;

c) ajaloo õpetamise meetodikat. Sissejuhatus. Kursside maht ja sisse. Materjali jaotamine. Vahendid mitmele klassile kasvatamiseks. Õppeabinõud ja õplind.

Rakvere seminaris õpetas ajalugu ja geograafiat V. H. Bernadski, suure teadmisega ja mitmekülgeste huvidega inimene, kes suutis üratada oma õpilastes määrata suur huvi vone ajaloo vastu. Harivate tundide kõrval õpetas Bernadski õpilasi iseseisvalt tööle ajaloo alal, andes neile viimase klassis koostööks ühe suulise ja ühe kirjaliku referaadi, millega seminarist pidi osnema klassivälises töös korras. Sellised ettekanDED nõudsid suure hulga kirjanduslike allikate tundmaõppimist ja seadustasid tunduvalt õpilaste teadmis- kasvu.

Bernadski organiseeris oma initsiatiivil õppetööst vabal ajal loenguid Baltikooli ajaloost, tekitades seega õpilastes huvi kodukoha ajaloo uurimise vastu.¹

Ühe koduüritusena tegevusega on Bernadski üratanud põhikooli (ülevaatusalises mastaabis. Tema ettekanne "Kodu- kohaürituse ringide loomisest õpetajate seminaride juures"

1

A. O. П и н т, Основные этапы истории педагогического образования в Эстонии в XIX-XX веках, том I, Москва-Тарту 1951 (Doktoridissertatsioon. Kasikiri NSVLiidu V. I. Lenini nimelise Riikliku Pedagoogika Instituudi), lk. 309-310.

kuulati ära seminaride direktorite ja õpetajate ülevenemaalisel nõupidamisel 1917.a. jaanuaris, kus see kirutas "täpsist tähelepann".¹

Õnnetoliselt just Bernadski ettepanekul võttis Rakvere seminari õppendekoga üldmainitud nõupidamiseks ettevalmistunise rannas seloukoha, et "Üksikutele seminaridele peab antama õigus teha vastavalt kohalikele tingimustele muudatusi õppekursustesse, eriti aga ajaloo ja geograafia programmidesse, kus tuleb pöörata tähelepann kodukoha uurimisele, aga ka kõikide ainete õpetamise metoodikatesse sissevõtte koosseisuga koolides".²

Rahvaskooli õpetajate ettevalmistamise sihtena võeti õppekeelega seminarides (sealhulgas ka ajaloolane ettevalmistus) oli reglementeeritud haridusministri poolt 4.juulil 1875.a. kinditatud instruksiooniga.³

Ajaloo õpetamise maht ja meetod seminarides olid kindlaks määratud instruksioonis antud esialgsete juhenditega, mille alusel ajalooõpetaja pidi koostama oma üksikajalise programmi (kuigi normaalprogrammide väljendamiseks õpetajate seminaride jaoks).

Et instruksiooniga ettenähtud ajalookursuse maht oli kindlaks määratud, lähtudes seminari astajate ootadadistest 2-klasiline maakooli ulatuses, oli seminaridele, kus sisse-

¹ RAKA, Leningradis, f.753, n.183, s.-d.135, l.191.

² RAKA, Leningradis, f.753, n.183, s.-d.135, l.52.

³ Eesti NSV RAKA, f.394, n.1, s.-d.1116.

võimalikult tõsine, nende väinase arengu kohane, võimalust
nõude toodudlik ajaloosõnades, unustamata seejuures, et kogu
sõllesest ainokkõitlusel on ainult siin, kui tõe on õpilase-
tole jõutakse ning kui kõik need andmed selgitatakse õpi-
lastele sedavõrd, et nad muutuvad neile täiesti arusaadava-
teks.

Ajaloo programmi koostamise suhtes kehtis nõue, et se-
minaris õppimise aja jooksul õpilased saaksid ained kui mit-
te väga detailselt, siis osati tervikliku ülevaate.

Õppeainedit instruksioonid kindlaks ei määratud, te-
hes selle mõttetuks õpilaste ettevalmistatuse ja arengu ast-
mest. Kõik aga hoiatati õpetajaid katsemeetilise meetodiga
liialduse eest, soovitasid seda kasutada vaid juhul, kui
õpilastel on katsemeetilise tarvis algendaist juba olemas.

Selle asemel soovitati sagedamini kasutada dogmati-
list meetodit, seejuures õpetajal tuli oma jutustust katse-
tada sagedaste kordamiskõigustega ja õpilaste omi selo-
tega.

Soovitasid pöörata suurt tähelepanu õpilaste iseseis-
va tõe harjumise kasvatamisele, ei peetud kasulikuks iseseis-
se tõe sõlles märkuste tegemist, mis kajutavad on-
dast õpetaja poolt klassis jutustatud materjali lihtsat sa-
berkirjutust, pealegi kus õpetajal ei olnud võimalust kiki-
de õpilaste juures parandada märkustes esinevaid võimalikke
vigu.

Soovasti peeti eriti teisel ja kolmandal õppeaastal
tõde õpikuga täiesti nõlvavajalikuks võtteks. Hoiatati vaid
õpiku liiga varajase õpilaste kätte andmise eest, seejuures

Spilased peatsid selle järgi õppima nende vihestundel astat-
jall.

Peeti õigeks, et õpetaja annab Spilastele õpiku kätt-
to alles siis, kui ajaloo põhjalused õpilaste poolt on ju-
ba omandatud. Siis toeks see nende ainult kasu, kuna õpiku
lugemine õpetaks neid lugema teadusliku seisuga raamatuid;
see aga on iga haritud inimese kõige aldasutatavam loomoo-
tlondanise viis.

Tegelikult sõltus seminarisõpilaste ajaloolase harit-
duse tase suurel määral ka ajalooõpetajate koosseisust. He-
ga varem märkisime, tulid ajalooõpetuse ette seatud aiasen-
notega edukalt toime vaid üksikud eriti andekad seminarisõpe-
tajad. Suures osas aga, õpetades ajalugu pealegi kõrval-
ainena, ei suutnud nad õpilastes selle aine vastu huvi ärat-
tada ega selle tohtuid kasvatuslikke võimalusi täiel mää-
ral kasutada.

Sellist olukorda soodustas seminaride ajaloo õppevahen-
dite tagasihoidlik tagavara,¹ eelkõige aga tunnid arvu vä-
heus ajalookursuse läbivõtmiseks eriti enne 1903.aastat,
mil seminarikursus kestis vaid kaks õppeaastat. Praktikas
selgus, et vana ajaloo kursus oli isoleeritud teiste Euroo-
pa riikide ajalooast, seda enam, et määratud viheks
ei võimaldanud II ja III klassis käsitletava vana ajaloo
kõrval isegi mõeldamises korrata I klassis läbivõetud üld-

¹ Tartu II õpetajate Seminar II looma (1882.a.) õpetaja
Mihkel Lukini mälestuste järgi oli seminar õppevahen-
te ja nende õppevahendite poolest väga väene. Kõnn
stipendiaatidele anti 3-4 õpilase kohta ainult üks õppe-
raamat, mille tšõtu poindid olid "sagedasti õppimisega
päril kimbud". (Eesti NSV RAKA, f.2292, n.2, s.-d.21,
1.8).

ajaloo kursust. Vene ajaloo kursside sellise isoleerituse tõttu teiste Euroopa riikide ajaloost tekkis raskusi Vene- maal ja Läänes toimunud sotsiaalsete muutuste vastandimisel, võrdlemisel ja selgitamisel; kannatas selliste ajajätkude mõistmise terviklikkus, nagu sugukondlik tõde slaavlaste ja germaanlaste juures, normannide vallutused Euroopa lääne- ja idaosas jne.

Suureks puuduseks ajalooõpetuse korraldamisel seminarides oli õpetamise ja osandamise abstraktsus,¹ küllaldane konkreetse sisu puudumine. Näitlike õppevahendite kombineerimise tagajärjel ei võimaldanud luua õpilaste ajus konkreetseid ajaloolisi kujutlusi, puudusid võimalused (vähel ka tahtmine) ettekursioonide korraldamiseks ajaloolistesse kohtadesse.²

Et seminaris oli ajaloo õpetamisel lubatud ja aimuvõimalik vaid üks suund - õpetada tulevasti õpetajaid valitseva poliitika reaktsioonilis-imperialistlikus vaimus, siis nõudsid konservatiivsemad õpetajad suurenevat šovinistidena ja vandenõu monarhistidena vene suurvägede ja isevalitsajate eluolude sügavat teadmist, koormasid õpilasi vaiksate vene väestike omavaheliste katkestajate suhtelise teadmisega, aastarvude ja üksikute ajalooliste tegelaste teoste loetlusega.

Rahvaste omasevalduse- ja vabaduspõhistele eksistentsile kasu teha tšhelepans või küsitlusi neid eriliselt hukkamistvõr-

¹ Vrd. J. K a r a a "Mõnest seminarist", Eesti NSV RAKA, f.2292, n.1, s.-d.239, l.4.

² RAKA, Leningradio, f.753, n.183, s.-d.135, l.32.

ja mitsulises valguses.¹

Loomulikult tuli seda meetlikku meenda silmas pidades ka liberaalsematel ja edumeelsematel õpetajatel, hoolimata sellest, kas nad isiklikult seda õigeks pidasid.

Iseloomulikud on abinõud, mida Tartu õpetajate Seminaris õppenõukogu 1910.a. pidas vajalikuks rekondada õpilaste patriootilise ja esteetilise kasvatusse edendamiseks ning iseenes ajaleo ja riigiteolo õpetamise parandamiseks.² Nimeit otsustas õppenõukogu:

"...parima patriootilise ja esteetilise kasvatusse tulemuste saavutamiseks võtta tarvitusele järgmised direktori soovitatud abinõud:

- 1) lära märkida ku odapäidi, ühele korra aastas, kooli-
nõud riigihünni laulmisega ja teiste küllusega;
- 2) seletada õpilastele nende ajalooliste sündmuste
tähtsust, mis pidupäevadega ühenduses;
- 3) hoolitseda võimalikult hea vana keele, ajaleo ja
geograafia õpetamise eest;
- 4) korraldada loenguid nende aine käsitlemiseks;
- 5) ette võtta ekskursioone nendes linnadesse ja ma-
kohtadesse, mis rikkad ajalooliste mälestusmärki-
de poolest;

¹ Tartu õpetajate Seminar 1928-1929, Tartu 1929, lk.129.

² Kõikides võeti õppenõukogu päevakorda Riia õpperingkonna
direktori Prutšenko korraldusel, kuna viimane oli mingi
kooli reviderimisel leidnud ühest ajaleo õpikust õpila-
se kirjutatud "Александръ Третий Миротворецъ, а Николай
Второй Винотворецъ" ning vastavad karikatuurid ja te-
gi sellest vajalikud järeldused.

- 6) suurendada võimalikult rohkesti raamatukogudesse vene ilukirjanduse ja kunsti tooteid;
- 7) valida eriti inimeselisi laule ja muusikapalasiaid õppimiseks ja ettekanneteks;
- 8) suurendada vene rahvusest olenanti õpilaste koosseisu.¹

Tuleb arvata, et otsuse viimane punkt valitseva veneaustamis-
suunaga silki koostöös ei olnud.

Suurt rõhku pani seminarides õpetajatele etteval-
mistamiseks pedagoogilise praktika kasutamisele. Praktiseerivatele
seminaristidele nõuti hoolikat ettevalmistumist proovitundi-
deks ning proovitundide kavade põhjalikku koostamist. Ajaline
õpetamise alal teostatud pedagoogilise praktika taseme iso-
loostamiseks esitas silmjärgnevalt praktikatundide arutelu
käige Tartu II õpetajate Seminaris pedagoogika nõutega proto-
kollis alusel 21. märtsist 1894.a.²

¹ Tartu õpetajate Seminar 1828-1828, Tartu 1929, lk.130.

² Eesti NSV SAHA, f.2292, s.1, s.d.82, l.6.1.

Koosolekust võttis osa ajaloõpetaja I. Satalov, har-
jutustooli õpetaja K. Liinamägi ja kaks III klassi (s.o.
13puklassi) õpilast. Koosoleku põhikorra oli semina-
ristide-praktikantide poolt 15. ja 16. märtsil antud aja-
lootundide arutelu. Arutelu käik oli järgmine. Seminaris
saad antud tunni arvestamiseks esma kuu praktikanti-
dest, kes püüdnud märkida, et ta on praktikatunni töö-
na "Jelisevets Petrovna valitsemisega" kaitseks ei
selgitanud õpilastele mõningaid väärtusi esma, nagu "sta-
diani", universiteet' jt. Teine praktikant pidas teema
"Katerina valitsemise I pool" kaitseks end püü-
teks ajaloosid, et 1) ütles ühe viigase lause,
2) nimetas ajaltalt viisjuttu soo- ja inimese pidi,
3) jättis selgitamata ajandi sõjako Kirgisa,
4) õnni 13puk klassis valitsemise kui tunni algul.

Praktikantide arutelu läbiviimine pedagoogikanõu-
kogu koosseisus näitab, kui suurt tähtsust saistati vene
seminarides pedagoogilise praktika küsimustele. Arutelud
ise toimusid seminaristide ja ajaosaliste õpetajate aktiiv-
sel osavõtul. Nõudis näite puhul prevaleerib arutelul tunda
didaktiline kälg, ja õige vene keele õpetamise küsimus aja-
loo õpetamise kohta, kuni ajalookäsitluse sisulised küsimu-
sed on jäänud enam tagaplaanile.

Järgnevalt anti õben tundi pealtkuulanud seminaristide-
le (hoopitantidele). Sõnavõtteudaga esinesid 5 seminaris-
ti, kes praktikandi puudusteks märkisid (esimese teema
puhul):

- 1) "Õpilased ütlesid" СВЯТЫЙ СИНОД " , olukord aga pi-
dand ütles " СВЯТЕЙШИЙ СИНОД "
- 2) praktikant küsis sageli küsimusi ja enam õpilasi;
- 3) praktikant ei parandanud õpilaste mõistmist vigu,
näit. " арестован "
- 4) praktikandi kõnes esines väljend " здесь много при-
шлось бороться Ломоносову с немцами "
mis õpilastele oli arusaamatu ja pealegi " неудобно
сказано " .

Teise praktikandi puhul märgiti:

- 1) tunniandja jättis ninotamata põhjuse, miks Jollisveta
Potrova võttis oma sõltumattomast sõjast;
- 2) praktikant kõneles abstraktses keeles;
- 3) ta kasutas oma jutustusel õpilastele tundmatuid sõn-
toid, näit. " Римляне ни спрашивали о числе врагов "
jt. (harjutuskooli õpilased üldajalugu ei õppinud aga
võinud teada, kes olid roomlased);
- 4) tunniandja ütles, et tähtsused sõnuid rahu Ruzant-
soviga pro venelestega.

Harjutuskooli õpetaja K. Kinnamägi leidis, et praktikand-
id ei osutanud küllaldast tähelepanu rõhuvigadele õpi-
laste hääldamises, näiteks ütlesid õpilased " умерла " pro
" умерла " .

Kokkuvõtte aruteluist tegi seminar ajaloõ õpetaja
I. Katalov, kes, ühineses varasemineadega, lisas, et käi-
gi praktikantide jutustus oli ebakindel, võib loota, et
nad ajalookooli õpivad ajalugu õpetama lihtsam, lastele
arusaadavam keeles.

Tol ajal oli seminaride pedagoogide hulgas populaars-
seks saanud jahtajate, et õpetajal tuleb metoodiliste võtete
abil aine teha niivõrd huvitavaks, et õpilane emandab selle
ilma vaevata, nagu mängides. Ajaloõpetaja I. Šatalov ei ja-
ganud sellist seisukohta ning arendas oma metoodikataandides
teesi, et "püüd kõike õpilastele huvitavaks ja kergeks teha
on sama, kui meelitada hobust koormat vedama, käies kaare-
matiga oes. Aine ei saa huvitavaks, kui temasse ei süvene,
süvenemine aga on töö, on vaev".¹

Nagu ülaltoodust selgub, oli venekeelsetes seminaride
des ajalooõpetus vaba puudustest, mis oleksid emandamad
eesti tulevast rahvakooliõpetajat vene rahvast ja kultuu-
rist.² Kuid õpetus kannatas nüüd teistlaadi puuduste all.

Ajalugu iseseisva õppeainena ei õpetanud seminarides
mitte ajaloolased, vaid peamiselt vene keele ja kirjanduse
õpetajad. Selle all kannatas ajaloo õpetamise tase. Peamine

¹ Eesti NSV RAJA, f.2292, n.1, s.-d.59, l.3.

² Seda vene õppekeeliga seminaride progressiivset hoiakut,
aga ka ajalooõpetuses kui ideoloogilise relva tähtsust
tunnetasid hästi baltid saksa ringkonnad ja pastoriid, mil-
le kohta järgmine iseloomulik näide. Õpetaja Kustav Ol-
lik palus Riiala pastoriilt Leopold Hirschholmanniilt semi-
nari tšüü kohta tõendid, et astuda odasi õppima Tartu vene
seminari. Hirschholmanni ütles: "Ah, Teie tahate astuda
vene seminari! Miski ma Teile annan, aga seda saama ma
hoaks ei kiida: rahkondaalist võib õpetada üksipuha kee,
aga see ei ole mitte ükskõik, k e s õ p e t a b
a j a l o g u . V a a d a k e , e t T e i e v a l e t e e l e o i
sats!" (Kustav Ollik, Võnnu vallakooli 1879-1887.a.,
EPTUI, tolmik 137, lk.75).

Saadudel motiividel keeldus Tartu maakonna preost
B.S. andmast õpetajate seminari astujale ristiuskustantsu:
"Alcoa, armas pois, kas sul kasti puudus on, et isa
kõrval põllul kanda ei või? Sa tahad karget olla, lihood
vene seminari, et keelameetriks hakata. Alcoa, armas
pois, sa mõtle järele! ... Ma sulle see tunnus ei
anna: s e m i n a r o n m ä s s e j a t e k o o l .
Lase oma isa tulla." (1907.a.) (Tartu õpetajate Seminar
1828-1928, Tartu 1929, lk.201).

rõhk pandi vene ajaloo õpetamisele, kuna üldajalugu õpetati soos vene ajaloo, ainult üldistes joontes ja kasutatavate õpikute nähes. Vene ajalugu õpetati soos-est võimalikult üksikasjalikult, kasutades täiendavaid materjale ja pühides ainele ande erilist värvingut.

Vene ajaloo õpetamist teostati täielikus vastavuses valitsuse poliitika reaktsioonilis-imperialistliku olemusega.

Rahvaste püüdlusi vabadusele ja enesemääratule vee-
deldi kui laisnevõimset tegevust ja nõusu. Eesti-nea ajalugu
ei õpetatud käsitletava perioodi lõpukõnanditel üldse.

Venemaa ajaloolise arengu kaiku püüti hinnata võitja-
te seisukohalt, rõhutades Venemaa võgevust ja suurust.

B. Õpetajate suvekursused.

XIX saj. 80-ndate aastate lõpul viidi Riia õppering-
konna käikides alg- ja keskkoolides õpetust järk-järgult
üle vene keelele, välja arvatud vallakoolides kaks esimest
klassi.

Vene keele õppimise ja õpperingkonna keelide õpetust
kvaliteedi parandamise eesmärgil rakendati koheselt rida
kiireloomulisi ja tähtsaid abinõusid.

Ühe esimese sellise abinõuna organiseeriti laialdane
kursuste võrk vaniste õpetajate ümberkvalifitseerimiseks
ja uute õpetajate ettevalmistamiseks. Neil kursustel võeti
läbi rida õppeaineid ja nende ainete õpetamise metoodika,
samuti ka si kursustel näitlikke ja proovituunde.

1892.a. veebruaris korras õpperingkonna kurator kolme

Vastavalt püstitatud eesmärgile jaotati 3-päevane kursus praktiliseks ja teoreetiliseks. Praktilises osas andsid tunde nii kursuselased kui ka kursuste juhendajad, teoreetilises osas toimusid juhendajate vestlused kursuselastega. Vestlustel võis olla loengute, kõnede jne. iseloom ning nende siuks võis olla: a) uued andmed algkoolides õpetavate ainete alalt;

b) üldised pedagoogilised reeglid tunnide jaotamise, korra ja ülesoituse kohta;

c) algkooli ainete parised õpetamismeetodid;

d) parimate õpetate kättejuhatamine ja nende analüüs;

e) tutvumine raamatute ja artiklitega rahvahariduse alalt, samuti täiendam pedagoogilise siuks katkonditega vastavatest teostest.

Hendele, kes kursustest kordevalt osa võtsid, soovitati poole algkoolis õpetavate ainete püürata tähtsopasu ka vene ajaloo õppimisole õpetajate seminaris kursuse alatuses.

1895. aastal toimusid sellised suvekursused Eesti ala õpetajatele Tartus, Pärnus, Rakveres ja Kuressaures, 1896. a. poole nimetatud kohtade ka veel Tallinnas, Paldos ja Põltsamaal. Üldse võttis Riia õpperingkonnas korraldatud suvekursustest 1896. a. osa 351 kuulajat (281 vastu 1895. a.).¹

Hendest 351-st kursuselastest olid oma hariduse saanud reformieelsestes riitvalkondlikes seminarides 60, linnakoolides 66, lateri usu kihelkonnakoolides 18, maakonna- ja

¹ Циркуляры по Рижскому учебному округу за 1898, I к. 388.

Kuulajate arv oleks olnud veelgi suurem, kuid erakordsest madala palga tõttu (eriti Eesti kubermangus) tegelasi õpetajad suveti talitsoovannete asoitiga (voorimeestena, kraavikaevaljatena jne.) ega saanud kursustest osa võtta.

reaalkoolides 2, orakoolides 16.¹

Üpperingtona kantsleil andmetel olid õpetajategevuseks parანი otte valaistatud ministeeriumi- ja linnakoolide juures korraldatud kursuste lõpetajad, halvemini, ja seda mitte ainult vana keele osas, vaid ka vallakoolide muudes ainetes, eriti õpetamise võttes, rüütelkondlike sõjavägede kasvandikud ja kihelkonna- ja vallakooli lõpetajad.

Kuigi nädalateundide arv vastavalt 1895.a. kinditatud õppeplaanile oli 20-22, kasvas kursantide tegelik nädalakoormus 26-27 tunnini praktiliste harjutuste täiendavate kursuste juures olevates ajutistes koolides.

Kursantide ajaloolast ettevalmistust ei teostatud kiskidel kursustel ühtlaselt. Kui 1895.a. nädal kursustel võeti läbi vana ajalugu Ilvanski koostamises õpiku järgi, siis teisel tutvustati kursante linnakooli ajalookaartide ja piltide koguga, selgitati nende kasutamiseviisi, saati ajaloo lugemikus olevate palade kasutamist, õpiti tunnikoormuste koostamist, ajaloo tunni andma ja neid analüüsima.

Nädal kursustel oli ajaloo jaoks oraldatud 4 nädalateundi, mis võimaldas metoodiliselt läbi tšütada Rõõdestvõnnuki õpiku rahvakoolidele Peeter I valitsusajaga lõpetades.

1896.a. tärte kursustel olid kuulajad ajaloolases ettevalmistuse järgi jagatud kolme gruppi: samal ajal kui vana rüha (osa ealt kõige nooremad) võttis läbi vana ajaloo tähtsaimid sündmusi ja ajaloolisi tegelasi, olid keskmise

¹ Куркулярн по Финскому учебному округу за 1893, Лк. 390.

grupi ajaloolased teadised ühna piiratud; noorem rühm aga (ealt kõige vanemad) koosnes peamiselt reformeelse kooli lõpetanud kursantidest, kel vana ajalooost ei olnud üldse mingit ettekujutust.

Õpperaamatute kõikide rühmade jaoks oli Ilovaiski õpiku lühikursus. Vanema rühma kursandid valmistusid selle järgi proovitundideks. Tähelepanu pöörati kõige kursantide vana kooli, andis vajaduse korral täiendavaid selustusi, visandas ajajärguot üldise ülevaate, tõi esile sündmuste seosmise seose. Erilist tähelepanu pöörati soojures rietimise vastuvõtisele vana raiva poolt, Venemaa koondumisele Moskva õnber, võitlusse tatarlastega, poolakatega, leedulastega, hiljem türklastega, Peeter Suure, Katariina II ja "tsaar-vabastaja" (Aleksander II) ajajärgule, sõjale Napoleoniga, Isamaasõjale ja Euroopa vabastamisele.

Keskmine grupp võttis ajalookurssi läbi õpiku järgi ja jõudis kursside lõpuks läbi lugeda ajaloolised palad Volperti lugemike III osast.

Kunagi grupi kursantidele selgitati, kuidas peab lastele õpetama isamaa ajalugu, kuidas soojures kasutada ajaloo kaarte, pilte jne.

Noorema rühmaga viidi läbi lühikooli ajaloolaseid vestlusi, millele sise kordamiseks näidati kätte vastavad palad Ilovaiski õpikust. Vestluse ainete olid ainult tähtsamad sündmused vana ajalooost.

Gruppidesse jaotamine toimis kontrollkatsete alusel. Analooiliseelt olid kursandid jaotatud kolme gruppi

Eriti vajalikud olid sellised kursused Saaremaa koolide jaoks, kus olukord õpetajate kaadriga oli äärmiselt halb (191-st õpetajast olid ainult 14 (7 %) õpetajakutsuga). See pärast teinud Kuramaa kursused kahel aastal (1913 ja 1914) järjest, mille jaoks valaistati ette 66 õpetajat ($\frac{1}{3}$ õpetajate üldarvust).¹

Kursuselased siin ise ajalootunde ei andud, need kuulasid pealt juhendava õpetaja näidistunde ja võtsid osa ajaloolastest vestlustest. Kaigi vallakoolis ajalugu õppeainena ka Saaremaal ei õpetatud, tuli ositi lapse tutvustada ajaloolise materjaliga vene keele õpikus ja ositi keele lugemiskus.

Seepärast anti kursuselastele juhendoid, kuidas laste mõistuse päraselt kasutada ajaloolist materjali. Eriti rõhutati vajadust pöörata laste tähelepanu vene viirside ja teatri "kangelastegudele", kasvatada armastust isamaa ja truudust tsaari vastu.

Õpetajate suvukursustel oli küllaltki tugev mõte rahvakooliõpetajate kaadri ettevalaistamisel XIX sajandi viimasel aastakümnel ja hiljemgi. Kaigi kursustel ei prevaleerinud kursantide ajaloolane ettevalaistus, said need siin siiski teatava mõttes tarvikliku ülevaate vene ajaloost mõttelisest rahvakoollides ning põhilised juhendid selle kallal iseseisvalt tähtsamaks. See aga tähendas ajalookursuse reaalsioonilisest siinest hoolimata suurenenud võimalusi ositi koolilaste tutvustamisel vene rahva ajalooga, nende lähemalast vene rahvale ja vene kultuurile.

¹ RAKA Leningradis, f.733, n.181, s.-d.377.

C. Linnakoolid ja linnas- ning ministeeriumikoolide pedagoogilised klassid.

Enkki linnakoolid (nagu nimetole eelnenud kreiskoolid ja vahetult järgnenud kõrgevad algkoolidki) ei volnud loo-
dad rahvaskooli õpetajaid ettevalmistavateks õppeasutusteks,
oli tegelikult rahvaskooliõpetajate hulgas tunduvalt osa linna-
kooli lõpetanud isikuid, samuti tõi nende linnakooli-
de juures pedagoogilised klassid rahvaskooliõpetajate ette-
valmistamiseks. Seetõttu ei saa me tsi terviklikkuse huvi-
des määda ajalee õpetamise olukorrest ka nende koolides.

Kreiskoolid loodi Baltimaadel 5.nov. 1804.a. Aleksan-
der I kindistatud õhtuskooli teatleva määruse¹ alusel teise
astme koolidena igasse kreisi- (maakonna-) linnas. Nende koo-
lide eesmärgiks oli:

- 1) noormehe gümnaasiumidesse astumiseks ette valaista-
da, kui vanemad soovivad oma lastele parimat hari-
dust anda;
- 2) "avada mitmesugusest seisusest lastele vajalikke
teadmisi nende seisuse ja kutseala kohaselt".²

Õppekursus kehtis neis koolides kaks aastat ja õppeaineteks
olid muu hulgas ka üldajalugu ja Venemaa ajalugu.

1804.a. kooliseaduse alusel tõi Tartu ülikooli koo-
likomisjon välja muu, lisandatud ja Baltimaade oludale ko-

¹ BC3, Tom XXV, № 21501.

² Soalsenaa, § 64; vrd. ka E. M e d S n a s k i, Pedagoogi-
ka ajalugu, II jagu, Tallinn 1950, lk.61.

handatud õppekorralduse (nn. modifikatsioonid kinnitas kuraator 31.aug. 1906), mis hakkas antama 1907.a. Need modifikatsioonid andsid põlvivaadid ja õppekorraldusjuhtumid ja õppekorralduse kättesaadavuse ning õppekorralduse kohta. Kreiskooli kurgus mooduti kolmeklassiliseks - tertias, secunda ja prima; iga klassis oli 52 nädalatundi, neist geograafiat ja ajalugu kokku tertiasis 3 nädalatundi, secundas 4 nädalatundi, primas ajalugu (ilma geograafiast) 4 nädalatundi.¹ Üldised didaktilis-metoodilised juhendid olid järgised. Õpetus kreiskoolis peab lähenema õpilaste võimetele niipalju kui võimalik; ta ei tohi aga lapsele teha muutuda, vaid tugevust ja põhjalikkust arusaadavusega ühendada. Ärge taotletegu, et tähelestatud õppeained laialt ulatuslikult läbi võetaks, vaid et neist õigesti aru saadaks. Seepärast nähti õpetajatele, et nad õpetaksid d i e l o o g i l i s e l t, kontrolliks k o r d a m i s e g a õ p e t u s e a s j a h e a l i t s e k s i d, et kodune viirak püüdnud ja kirjalikkude tugevuse kauda peaks klassis läbivõetega saama.

Ajaloo õpetamise ja õppeviisi selgitamiseks anti järgised juhendid:²

"Ajaloo õpetamisega tahakse algnest tertias teisel semestril, kus antakse ülevaade inimese kunstide, teaduste, loomade ja riikliku korralduse tekkimisest ning edasiminekust. Isiklikult väljapaisatud rahvaid mainitakse eriti,

¹ H. L o p i k, Rakvere Linna III algkool. Ajalooline ülevaade 1905-1930, "Rakvere Linna III algkool 1905-1930", Rakvere 1930, lk.10.

² H. L o p i k, viidatud teos, lk.11.

Ulemaa klassis oli ette nähtud 3 nädalatundi, kus õpilasi pidi tutvustatama omaa ühaikasjadega. Kuna eeldati, et õpilased Ulemaasse klassi jäävad kaheks aastaks (edukaid õpilasi võidi ka iga poolaasta lõpul ühest klassist teisele üle viia), oli ajaloo kursuse läbivõtmise eesmärgilt korraldatud; osinena, teine ja kolmas semester kasutati vana-, kesk- ja uusaaja läbivõtmiseks, kuna neljas jäeti Venemaa ajaloo jaoks.

Õppemeetodiks määrati algavat ainet jättev, kasutatakse õpetaja jutustus kronoloogiliste tabelite järgi. Jutustus pidi sisaldama silmapaistvate sündmuste, ajajärgude ja ajalooliste isikute tegude kirjelduse, mis õpilasel tuli koos aastaarvudega tabeli abil meelde jätta. Ühtlasi hoivatati, et ajaloo õpetaja ei tehi õpilastele ette dikteerida, lubada neil tunnis teha üleskirjutusi ega ka anda neile midagi koju ümberkirjutamiseks. Kõik vajalik pidi meelde jätta tunnis, aastaarvud ega tuli sageli kordamise ja täpsustamisega meelde pidada.¹

23. aprillil 1949. a. kinnitati rahvahariduse ministeriali poolt Tartu õppearingkonna kreiskoolidele uus õppeplaan, kus oli mõnevõrra vähendatud aasõpetuse ja suurendatud looduslooliste ainete ning ajaloo ja geograafia tunde. Uus õppeplaan järgi õpetati nüüd ajalugu sekundis 2, primaas 4 nädalatunniiga.

Oma iseloomult olid kreiskoolid täiesti saksa koolid, saksa õppekeelega ja sakslastest õpetajastega, kuigi siin

¹ ИСЗ, Том XXXVII, № 26303, §§ 32 ja 83.

õppisid saksa keelt oskajad lapsed peamiselt eestlaste ja "kadakate" hulgast, sest saksa kaupmehed ja käsitselised pidasid kreiskoolis oma laste jaoks liiga halvaks ja puudisid neid panna gümnaasiumi, millise kooli peanost kraad peeti parana seisuse märgiks.¹

Eis poutub ajalookirjanduse seisuse ja selle ideoloogilise suunitlusega kreiskoolides, mis vastas see (kuni kreiskoolide muutumiseni vana õppekoolega linnakoolideks 1880-ndatel aastatel) täielikult saksa ja balti saksa historiograafia traditsioonidele ja tol ajal kõikides Baltimaade koolides valitsevad saksa vaimule.²

Kreiskoolide õpetajate hariduslik tase oli kõrge. Nii näiteks aastail 1806-1858 Paide kreiskoolis töötanud 16-st "teaduste õpetajast" ei olnud ainult 2-3-õpetajal kõrgemat haridust; Haapsalu kreiskooli üheksa kooliõpetajat, kes olid siin töötanud ajavahemikul 1805-1857, olid

¹ P e e t e r P ä l d , Eesti kooli ajalugu, Tartu 1933, lk.100.

² Ilmekalt kirjeldab kreiskoolides valitsevad vaim ja ajalooõpetuse suunda 1870-ndatel aastatel E.Vilde, noorutades oma õppiaispäevi Tallinna Kreiskoolis. Ajaloo nime all sunniti poisse kuningate ja keisrite valitsemisajaga ja lahingute aastaarve alla lugitama, kasjures Saksaamaalt talnud, osalt ka balti sakslastest pärinevad õpetajad "kandaid sulle oost hoolt, et meie vana-de tontoonide ja kirbrite vägitagust, Brandenburgi kuurvürstide ja Preisi kuningate sõjakunsti lastlone õpiksime, kuna meie esivanematest ja meie tarvest minevikust nagu mõne Austraalia suguharukese asjast vaikides mõnda mindi". (E.Vilde, Artikleid ja kirja, Tallinn 1957, lk.240 jj).

Spetati 2-klassiliste linnakoolides 3 nädalatunniga.

Selles plaanis aga tegi kurator vastavalt koolide õppeainetele ottopanekutele vajaduse korral muudatusi.

Kui näiteks 1886/87.õppeaastal avati Rakvere linnakooli kaks uut klassi, jäi kooli juurde 1886le endise kreiskooli II (vanem) klass.

Selle klassi õpilastele lubati lõpetada õppekursus endiste programmide järgi, kuid suurendati vene keele ja vene ajaloo ning geograafia õppimist senise 1 nädalatunnini aastas 2-le nädalatunnile. Hendo ainese õpetamine pidi toimuda vene keeles, samal ajal kui muud õppeaineid lubati õpetada saksa keeles.¹

1888.a. võimaldati samas Rakvere linnakoolis vene ajalugu ja geograafiat õpetada alates I klassist (kumbagi õppeainet 1 nädalatunniga).²

1890.a. loodi Vene Rahvahariduse Ministeeriumi juures komisjon uue instruksiooni väljatöötamiseks linnakoolidele.

Vajadust uue instruksiooni järele tingis asjaolu, et õpilaste arv linnakoolide vanemas klassides oli liiga väike ning et paljud õpilased lahkusid koolist õppekursust lõpetamata. Selle põhie vältimiseks peeti vajalikuks anda võimalus linna algkooli edukalt lõpetanud õpilastele soovi korral jätkata õppimist linnakoolis ning lõpetada kogu kursus senise 4 aasta asemel 3 aastaga.

¹ Eesti NSV RAKA, f.1170, n.1, s.-1.29, l.48-49.

² Циркуляр по Дерптскому учебному округу за 1880, IX.145.

Et võimaldada linna algkooli lõpetanud õpilastel astuda ilma eksamiteta linnakooli IV jaksu, tehti komisjoni poolt ettepanek võrdustada linnakoolide esimese kolme jao (esimesed kaks õppeaastat) kursus linna algkoolide kursusega, tehes selleks linnakoolide õppeplaanis ja programides järgmisi muudatusi.

1. Linnakoolide III jao õppeplaanist jätta välja sellised ained, mida algkoolis ei õpetata (niiit. geomeetria, geograafia, loodusalugu), ning jätta plaani ainult need peamised, mida linna algkoolideki õpetatakse, suurendades nädalataundide arvu nendes õppeainetes.

2. Jagada linnakooli jaod kahte gruppi: kaks nooremat jagu, mis vastaksid linna algkoolile, ja kaks vanemat jagu, mis vastaksid endisele kreiskoolile (Sise-Vene kubermangudes).

3. Selleks seoses tuleks minevõrra vähendada linnakooli kolme vanema klassi programmi, kusjuures kärpimine peaks toimima ajaloo, geograafia ja loodusloos arvel.

Komisjoni arvates vastasid Peterburi õpperingkonna linnakoolide lõpuksaamite programmeid ulatähendatud põuestele.

Komisjoni poolt väljatöötatud uus õppematerjali jootuse projekt nägi ette ajaloo õpetamist IV, V ja VI jaoos (s.o. vanemas grupis) järgmiselt:

IV jago: Tähtsaimad andmed vene ajalooest olenevale vate programmide ulatuses. Õpetamine toimub õpikust lugemise ja loetu ümberjutustamise teel.

V ja VI jago: Vene ajaloo kursus peamiste ja oluava-

jalike andmetega üldajaloost (näitoks Petarburi õpperingkonna programmide alatuses).

Õppeplaanid projekteeriti anti ajaloo õpetamiseks 2 nädalatundi. Võrreldes linnakoolide 1872.a. määruse õppeplaani-ga oli vana ajaloo tundide arvu suurendatud, "kuna nende pole võimalik saada rahuldavaid tulemusi".¹

Komisjoni ettepanekuid saadeti koolide õppenõukogude seisukoha väljaselgitamiseks ka Riia õpperingkonna kuraatorile.

Nagu sellekohasest kirjetehtusest nähtub, leidsid Riia õpperingkonna linnakoolide õppenõukogud vajaliku olevat nädalatundide arvu mõnedes ainetes, sealhulgas ka ajaloo ja geograafias, suurendada, leides, et projekteeritud tundide arv neendes ainetes on programmi läbivõtmiseks liiga vähenenud. Seejuures väljendasid õppenõukogud arvamust, et selliste ainetes, nagu isamaa ajalugu ja vana geograafia õppimisel saavad õpilased võimaluse kõige paremini omandada teadmisi vana koolist ja saavutada õiget hääldamist, mille all eriti kannatavad Baltimaade õpilased.²

Komisjoni ettepanekuid peeti üldiselt vastuvõetavaks, kuna ka Baltimaal olevat olnud mitmete õpilaste arvu vähendamist vanemates klassides seoses vanemate vabusega.

Riia rahvaskoolide direktori arvates tuleks samuti mõnevõrra vähendada kolmas vanemas jaos ajaloo ja penniselt

¹ Eesti NSV RAKA, f.584, n.1, s.-d.1231, l.18.

² Sealhulgas, l.21.

loodusõpetuse programmi,¹ kuna Tallinna rahvaskoolide direktori arvates võinuksid ajalugu ja geograafia jääda ka II jaksu, sest neid aineid õpetati mitte ainult linnaskoolides, vaid ka evangeeliumi-luteri usu vallaskoolides.²

Ajaloo tundide arvu suurendamist linnaskooli VI jao 1 tunni võrra etteandvalt komisjoni poolt projekteeritud arvule pides vajalikuks ka kuraator, võttes ühelt poolt arvesse selle aine õppimise raskust vene keeles suulaestest õpilaste poolt, ning ka lähtudes sellest, et vene ajaloo tundides on õpilastel väga hea võimalus praktiseerida vene keelt, mida nad ei saa harjutada kodus.³

18.jaan. 1894.a. kinnitati haridusministri poolt uus linnaskoolide instruksioon, mille alusel linnaskooli VI jao lõpetajad pidid sooritama roa eksamid, nende hulgas ka suulise eksami ajaloo.⁴

Kuigi nii linnaskoolide 1872.a. määrus kui ka 1894.a. 18.jaan. orinstruktsioon kinnitati Riia õpperingkonna ettepanekuid tähele panemata, kalduti kohati siiski kohalike tingimusi arvestades kõrvale kinnitatud õppeplaanist. Nii suurendati nänevõrra nädalastundide arvu vene keeles, ajaloo ja geograafias, "kuna õpilased oma suuremas osas on mittevene päritoluga, eestlased või saklased, kes astuvad linnaskooli alamaisse jaksu ilma igasuguse vene keele

¹ Soalsamas, 1.56.

² Soalsamas, 1.43.

³ Soalsamas, 1.49

⁴ Eesti NSV RAKA, f.364, n.1, s.-1.1291, 1.120.

ostueta".¹

Kehtestatud programmide järgi võeti nüüd vene ajaloo kursus läbi kahel korral: ühe kord III jaos, kus õpilased pidid selle omandama õpetaja abinude järgi; teine kord IV jaos, kus kursus võeti läbi Noždostvenski ajalooõpiku järgi. Peale selle õpiti vene ajalugu veel aegsas üldajalooaga ka V ja VI jaos. V jaos käsitleti üldajalugu alates Vana-Idast kuni Karl Suureni ja vene ajalugu kuni Ivan III-ni.

VI jaos õpetati vaheldumisi üld- ja vene ajalugu kuni 1879.a. Selline ajalookursuste suur lünklikkus ja juhuslikkus tuli loomulikult kahjaks kursuste terviklikkusele ja kontseptsioonile, kuid oli tingitud juhtumistest, mille järgi üldajalool linnakoolides pidi olema vene ajalooaga võrreldes teisejärguline tähtsus, lisaks ei tehtinud üldajaloo kursusel olla süstemaatiline, vaid pühakirja, kiriku- ja vene ajalugu täiendav ja selgitav iseloom.

Pärast linnakoolide reorganiseerimist kõrgeimatele algkoolidele 1912.a. ja järgnevatel aastatel² lubati neil esialgselt juhinduda linnakoolide 3., 4., 5. ja 6. õppeaasta programmidest ja õppeplaanist ning saanti 1994.a. 18. jaanuari instruksioonist linnakoolide kohta.

Muudatusi instruksioonis lubati teha alles nüüd, et võimaldada õpilaste üleminekut kõrgeimate algkoolist üldhariduslikusse keskastme õppeasutustesse vastavalt 25. juuli 1912.a. põhikõrusele kõrgeimate algkoolide kohta. Nüüd tuli II klassis teha täiendav osaline õigus ajaloo, geograa-

¹ Eesti NSV BAKA, L.93, v.1, s.-d.46.

² Циркулярн по Рижскому учебному округу за 1912, Лк. 242.

fiias ja loodusloos.¹

Kõrgemad algkoolid pidid oma õppekavasse sisse ja mahuga rahuldama järgmisi nõudeid:²

1. anda vajaliku teadnistepagasi kõikidele neadole, kes mistahes põhjustel ei saanud või ei soovivad astuda keskkooli ning pidid rahuldama algharidusega;

2. anda võimalase mada küllaldast õttevalmistust keskkooli jaoks neil, kes mitmesugustel põhjustel ei saanud alustada oma haridusteed vahetult keskkooli nooremates klassides.

Lähtudes sellistest nõuetest, pidid kõrgemad algkoolid anda oma lõpetajatele teadnistevaru, mis oma mahuga ja koosseisuga peoldest vastata keskkooli esimese astme (esimese kolme klassi) õppematerjalile, et võimaldada takistamatult üleminnet kõrgemast algkoolist keskkooli. Sellistel asjaoludel tuli laiendada kõrgemas algkoolis omandatavate teadniste hulka reas ainetes, sealhulgas ka üldajaloos.

Liivimaa rahvakoollide inspektorite kokkatalokul, mis toimus 18.-20.aprillini 1913.a.³, vaadati läbi ülaltoodud seisukohtadest lähtudes linnakoollides kasutusel olevad õppeprogrammid ja leiti, et vene ja üldajaloo programm ei ole küllaldane ning ei vasta kõrgema algkooli nõuetele. Märgitati, et vene ajaloo kurssuse käsitlemiseks on saanil antud suhteliselt vähe aega, saanil ajal kui vene ajalool peab kroonikoolis olema vastav tähtis seisund.

¹ Циркуляр по Рижскому учебному округу за 1913, IX. 89 ж.
Leningradis.

² ВАКА, ф.755, н.180, с.-д.120, л.45-46.

³ Бості НВУ ВАКА, ф.384, н.1, с.-д.1247.

Seepärast koostati ajaloo õpetamiseks kõrgemas algkoolis järgmine kord:¹

I klassis ja II klassi algul lühike, episoodiline iseloomuga vene ajaloo kursus kuni Aleksander III-ni; II klassis vanaaja ajalugu; III klassis keskaja ja uusaja ajalugu ja IV klassis vene ajaloo täielik kursus seoses viimase kahe sajandi üldajalooga.

Rahvahariduse ministeeriumi poolt seisukoha võtamiseks esitatud kõrgemas algkooli õppeplaanil läbi vaadates leidis kokkutulek, et ajaloo ja geograafia nädalataundide arv (kokku 4 tundi nädalas igas klassis) tuleb jätta muutmata.

Kõrgemate algkoolide jaoks spetsiaalselt koostatud õppeprogrammide väljatöötamiseks jäeti aga alles 1915.a.² õpetuse eesmärgiks seati: anda õpilastele elementaarseid teadmisi kõikides peamistes ainetes; kasvatada selliseid tundeid, nagu rahvuslik iseteadvus, arastus koduma vastu, andumus oma monarhile. Kuna nende eesmärkide saavutamist pidi soodustama eelkõige ajaloo ja geograafia õpetamine, osistati nende ainetes programmide koostamisel peamist tähtsust isamaa ajaloole ja geograafiale. Üldajaloo kursusest peeti vajalikuks õpilastele episoodiliselt teatavaks teha vaid need faktid, millel on kas üldmaailmne tähtsus või mis on vahetult seotud isamaa ajalooga.

Seega kujunes ajaloo programm kõrgemas algkoolis järgmiselt:

¹ Eesti NSV RAKA, f.704, n.1, s.-d.1247.

² RAKA Leningradis, f.755, n.180, s.-d.120, l.45-46.

I klass (2 nädalatundi):

- A. Isamaa ajalugu (Ida-Slaavlastest kuni Moskva esilekerkimiseni).
- B. Ainsed üldajaloost (Egiptlased, feniiklased, kreeklased, roomlased - kuni Püha Kirilluse ja Methodiuseeni).

II klass (2 nädalatundi):

- A. Moskva riik - Pöör Suure järglased.
- B. Rahvaste rändamine - Lutheri reformatsioon.

III klass (2 nädalatundi):

- A. Keisrinnas Katerina II - keiser Nikolai II.
- B. Inglismaa Elisabethi ajal - slaavlaste riikide moodustumine Balkanil.

IV klass (2 nädalatundi):

Isamaa ajaloo kordav kursus koos täiendavate andmetega üldajaloost.

Vene ajaloo kursuse eesmärgiks kõrgeamas algkoolides oli õpilaste tutvustamine vene rahva oluga minevikus, koduma arusaamise kasvatanine, astuse kasvatanine ajalooliste tegelaste mälestuse vastu, truuduse kasvatanine anarhi vastu.

Nagu ajaloolise materjali üldteedud jaotusest nähtub, võeti vene ajaloo kursus läbi 2 korda: I, II ja III klassis elementaarkursus ja IV klassis kordav kursus, mille juures erilist tähelepanu pöörati Vene impeeriumi riikliku korralduse arengule.

Üldajaloo-klassi materjali läbivõtmiseks oli ajalooõpetamiseks ettenähtud ajast kolmas osineks klassis oraldatud teatav osa.

Selotuskirjas soovitati enne elementaarkursuse juurde asumist I klassis läbi viia vestlusi, mille aluseks olksid kohalikud ajaloolised pärimused ja mälestusmärgid. Järgnevalt tuli käsitleda inimeste elu erinevates looduslikes tingimustes ning erinevatel aegadel, üleminekut ühelt oluviisilt teisele, inimeste elu eeliseid histoorilistest ühiskonnast ja. Nendele vestlustele ei soovitatud palju aega kulutada, kuna eeldati, et I klassi astuvatel õpilastel (tavaliselt algkoolidest) on juba olemas mõningane algkoolist kasvatatud teadmiste varu isamaa ajaloost.

Kogu elementaarkursus soovitati rajada õpilaste elemendavetele teadmistele, pöörates tähelepanu sõdade kromoloogilisele järgnevuslikkusele.

IV klassis, pärast kogu vene ajalookursuse kordamist vajalike täienduste ja laiendustega, oli võimalik tutvustada õpilasi Vene impeeriumi kasvatuse sootsendilike ja administratiivsete asutustega.

Linnakoolide lõpetajate ajaloolase hariduse tasemele võis anda üldiselt positiivse hinnangu, võttes arvesse, et linnakoolide õpetajate seas töötasid enamikus vürdliselt tugevad ja hea hariduse saanud pedagoogid, kes ka ajalugu suutsid elavalt ja õpilaste silmaringi arendavalt käsitleda. Kui ajalookäsitluse üldsuund ka linnakoolides oli reaktsiooniline ja monarchile truudusliku kasvatamise toimistuses, aitas ajalooõpetuste loogika ja õpilaste enese juurdlev mõistus salaja loetud revolutsioonilise kirjanduse kaudu avaldada inimese ajaloolise arengu objektiveid soodsust. Kõik õpetajad olid kibi klassiõpetajad dikteeritud linnakoolide ajaloo õpetamiseks ning kujundada õpilaste maailmavaadet.

netuses materialistliku maailmavaate elemente.

Riitkolonilike seminaride sulgemise andis end nit-
metel 1885.-1887.a. koolireformi järgsetel aastatel õpetajate
pudnuse näol valusasti tunda. Kuratori arvestuste ko-
haselt oli tarvis igal aastal rekha kui 200 õpetajat tšü-
le paigutada. Tartu ja Baltimade seminar andis aastas
kokku keskmiselt 45 lõpetajat, Gatiina ja Pihva seminari-
dest loodeti saada Baltimadele tšüle igal aastal 8 eest-
last-lätlast, unest avamisol olevast Valga seminarist kol-
me aasta pärast igal aastal umbes 16-17 lõpetajat - seega
ainult umbes 70 inimest vaja oleva 200 osanoli.

Seepärast tegi kurator Lavrovski rahvahariduse mi-
nisteeriumile ettepaneku avada vallasooliõpetajate etteval-
mistamiseks viie 2-klassilise ministeeriumikooli juures pe-
dagoogilised klassid aastase kursusega 2-klassilise minis-
teeriumikooli täieliku kursuse parimatele lõpetajatele, va-
jaduse korral ka evangeeliumi-luteri ucu kihelkonnakoolide
lõpetajatele.

Ettepanekut arutas oma 1894.a. 27.eai istungil¹
Rahvahariduse Ministeeriumi Kriitomitee, kes leidis, et sel-
lisel õpetajate ettevalmistamiseks viisil on tšüised pudnused:
õpilased on liiga noored, õpetamiseks nii teoreetiliseelt
kui praktiliseelt vähe ette valmistatud. Väljapõhnanute oia-
korra tšütu otsustas Kriitomitee selle "õrniselt ebatšüino-
like süsteemiga" nõuetada, kuld teetleda tingimata ja kobe

¹ RAKA Leningradia, 1.734, n.3, s.-d.75, 1.380-390.

seminaride arvu seminaride avanist, kui rüütelkond sulges.¹

Tallinna rahvakoolide direktori ettepanekul määrati täienduskursusega ministeeriumikoolideks Jõhvis ja Aaspere need koolid.²

Pedagoogiliste klasside programmide koostamine tehti ülesandeks Riia rahvakoolide direktorile Baltimaade Seminaari direktori osovõtal, kuajures neil tuli aluseks võtta ministeeriumikooli 2.klassi kordav kursus.³

Klassid avati 1.aug. 1905.a. Peersõk langus vana koolile ja selle õpetamiseks, kuid õpetati midki üldhariduslike aineid, nende hulgas ajalugu.⁴

Hiljem avati pedagoogilisi klasse ka veel mujal (näit. Lohusuu).⁵

1900.a. asutati sellised pedagoogilised kursused ka linnakoolide juurde Tartus, Viljandis, Paldos ja Tallinnas, 1902.a. Valgas, Haapsalus ja Rakveres.

1912.a. muudeti kursused kaheastasteks ja avati need veel Kurssarres.⁶

¹ RAKA Leningradis, f.754, n.5, s.-d.75, l.380-390.

² Eesti NSV RAKA, f.584, n.1, s.-d.1247, l.41 jj.

³ Eesti NSV RAKA, f.584, n.1, s.-d.1281, l.432.

⁴ Kõneõpetuse süsteemide ja süllilised märkmete järgi on Aaspere pedagoogikaklassi õpilased 1906/07.õppeaastal õttenõitud 19-et praktikatunnist aastas ka 2 ajalootundi aastas kooli I klassi kolmandas jaos vana kooli lugemiku ajalooliste palade järgi. (EPTÜI, teinik 17, Aaspere (Liigusti) ministeeriumikool, Aug. Nõmme süllilised, lk.17).

⁵ Tartu õpetajate Seminar 1828-1928, Tartu 1929, lk.8.

⁶ Soaloomas.

Kursused koosneid kahest teineteisole järgnevast klassist ja nende eesmärgiks oli anda kursantidele pedagoogilist ettevalmistust koos laiaulda üldharidusega.

Vaste võeti mõlemast osast isikuid, kol oli linnakooli, kreiskooli, vaimulike kooli, progümnaasiumi või nendele koolidele vastav haridus. Nende erisainete kõrval pidi õpetatuna ka ainete käsitlemise metoodikat seminariprogrammide kohaselt, tutvuma parimate õpikute ja näitlike õppevahenditega.

Õpilane tegi läbi pedagoogiline praktika ning pärast 2.kursuse lõpetamist pidi sooritama eksamid kaks kursuse ulatuses. Peale suuliste eksamite kõigis ainetes tuli teha mõned kirjalikud eksamid, nende hulgas kirjalik eksam v e n e a j a l o o s .

Lõpetajad said õiguse õpetada algastme koolis.

Ülevaste saamiseks ajaloolase ettevalmistuse nahaust linnakoolide pedagoogilistes klassides teame näitena Rakvere linnakooli juures olevate pedagoogiliste klasside ajalooõpetamise programmi.¹

Esimesel aastal õpiti vene ajalugu kuni Fodor Aleksejevitsšini, üldajalooist vene aega, lõpetades Lääne-Rooma riigi langusega. Teisel aastal viidi vene ajaloo käsitlemine lõpule, üldajalooos aga õpiti kesk- ja uusaega.

Nädalatundide arv kummaski klassis oli 2. Peale selle oli pedagoogiliste kursuste õppeplaanis esimese aasta esimesel poolaastal ette nähtud ühe nädalatunni ega ajaloo me-

¹ Eesti NSV RAHA, 2.1170, n.1, s.-d.58, l.31.

toodika kursuse läbivõtmine järgmise programmi kohaselt:¹

"Ajaloosüsteem. Ajalugu kui teadus, kui õppeaine. Ajalooteaduse suhtumine ajaloosse kui õppeainesse. Isamaa ajaloo õppimise tähtsus. Isamaa ajaloo propädeutiline kurss. Ajaloospetsiaalse meetodiid koollis. Ajalooskoollikursuse sisu. Näitotund kodumaa ajaloo kursusest. Kordamine. Kronoloogia ja tema koht ajalookursuses. Keespektid ja kaart. Näitlikud õppevahendid. Ajalooalased loengud ja etskuratsioonid."

Õpikuteks kasutati K. Ivanovi õpikuid "Русская История", "Древняя История", "Очерки по методике истории" ja Malõšovi õpikuid "Средняя и Новая История".¹

Ajaloo õpetamise tegevusest ministeeriumi nikoollide pedagoogilistes klassides annab testava pildi 1898/99. õppeaastal Jõhvi 2-klassilises ministeeriumikoolis teostatud revisiooni akt: "Vene ajaloo tunnis kuulasin pedagoogilise klassi kasvandike põhjalikke ja üsikasjalikke vastuseid... Ka teine kord õppeaastast külastades kuulasin kasvandike vastuseid Joann III ja Joann IV vahelisele aegestest sündmustest. Õpetaja Postor talts aitas oma suunavate küsimustega selgitada sündmuste vahelist seost ja põhjuslikkust, pöörates suurt tähelepanu kronoloogiale."³

Selles kirjeldatakse aga ühe, et õppeaastases ei ole ainukestki ajalooalast aga ajaloolist kaart. Aktist nähtub, et revisioonis inspektor on soovitanud koolil suretada

¹ Eesti NSV RAKA, f.1170, n.1, s.-d.57, l.15.

² Eesti NSV RAKA, f.1170, n.1, s.-d.57, l.67,68.

³ Eesti NSV RAKA, f.93, n.1, s.-d.77, l.35.

"kas või ühe ajaloolase, näiteks Dobrjakovi oma".¹

Ministeeriumikoolide pedagoogiliste klasside lõpetajad on hiljem tunnistanud, et "teadmisel vana ajaloolast olid seal puudulikud ja puudulikaks jäid need ka koolist lahkumisel".²

Tehes kokkuvõtet rahvakooliõpetajate ajaloolase ettevalmistuse tasemest linna- ja ministeeriumikoolide juures avatud pedagoogilistes klassides, võime konstatatsiooni, et siin saadud ajaloolane ettevalmistus oli tunduvalt parem suvekursuste lõpetanute omast. Eriti kahtleb see linnakoolide juures olnud pedagoogiliste klasside kohta, kus vastuvõetute eelaridus oli kõrge ja kus õppe-ainetena baas rahuldab üldiselt kaasaaja nõudeid.

Puudulikuna ajaloolase ettevalmistuse suid ministeeriumikoolide pedagoogiliste klasside lõpetajad oma väikese eelariduse ja ministeeriumikoolide õppe-ainetena baasi nõrkuse tõttu.

D. Naigümnaasiumide pedagoogilised klassid.

Seoses rahvakooliõpetajate ajaloolase ettevalmistamisega peame meenutama, et osajagu aitasid XX saj. algul uusi õppejõude eesti rahvakoolide jaoks ette valmistada naigümnaasiumide pedagoogilised (8.) klassid, mille lõpe-

¹ Sealasema, Vrd. ka SPUI, toinik 4, Pala vallakool, Hall Suigu mälestused, lk.13.

² SPUI, toinik 17, Aaspere (Liiguste) ministeeriumikool, Aug. Nõmme mälestused, lk.13.

tajatest kannis suur protsent oli tegev linnades mitmesuguste koolide juures,¹ samuti eesti haridusseltside erakoolide õpetajatenas.

Rahvakooli õpetajate hulgas oli rida õpetajaid, kes oma hariduse olid osaliselt või täielikult saanud mitmesugustes ülihariduslikes keskastes õppesutustes. Seepärast käsitlegem üldjoontes ka selle õpetajaterühma ajaloolast ettevalmistamist XII saj. II poolel ja XIII saj. algul.

1850-60-ndate algustel, seoses balti saksa aadli kasvava aktiivsusega Baltikumi põhielanikkonnas sotsiaalsel, hakkas tsaari-valitsus oma tähelepanu pöörama Baltikumi koolielule, sealhulgas vene keele õpetamise võimalustele ajaloo õpetamise kaudu. Juba 1853.a. vene ajaloo kateedri loomise puhul Tartu ülikooli juurde märgiti haridusministri ettekandes keiserile, et "meie ajaloo õpetamine maal (s.o. Baltikumis), kus vene olendi domineerimine on nii tähtis, ei tohi jääda obarahaldavasse olukorda".²

1861.a. novembris toimunud Rahvahariduse Ministeeriumi Riigisõbraliku Komitee istungil, kus arutati vene keele tundide jaotamise projekti Tartu õpperingkonna gümnaasiumides, rõhutati vene ajaloo õpetamist kui võimalust vene keele õpetamiseks.³

¹ Tartu õpetajate Seminar 1826-1926, Tartus 1929, lk.9.

² Циркуляры по Дерптскому учебному округу за 1886, I к. III - III.

³ РАКА Ленинград, ф.734, н.3, с.-д.7, л.1018-1034.

Sama niisut korralti 1867.a. detsembris, nii Rahvahariduse Ministeeriumi Teaduslik Komitee spetsiaalselt arutas vene keele õpetamise laiendamise teid ja abinõusid Tartu õpperingkonna koolides ning pidas vajalikuks võtta ajaloolis-filoloogilise instituudi juurde stipendiaatidega Baltikomis glannasiumi lõpetanud veneid noori sakelasi, et neist ette valmistada vene ja üldajaloo ning geograafia õpetajaid, kes oleksid suutelised neid siinõid õpetama vene keeles.¹

Selliste abinõude rakendamist tingis ka asjaolu, et glannasiumide üldajaloo ja geograafia õpetajad, olles vabad igasugusest vastutusest õpilaste edasijõudmise eest vene ajaloo ja geograafias, ei pidanud oma kohustusteks nende sinetega lähemalt tutvuda vene allikate jürgi (ja jüraliltalt ka vene keeles). Selle taluseeks oli õpetajate hooletu suhtumine kõigesse venepeeresesse.

Õpilased oskards, mitte kohates üldajaloo käsitlemisel maailmaolukorras areenil vene niasid, võisid tulla jüraldasole, et vene ajalugu just sellepürgest õpetataksegi oraldi, et tema jaoks ei ole kohta ajalooliste maailmaritki-de halgas, et õppida vene ajalugu tähendab lihtsalt fermaalset ja ohvitsemist riigivalitsuse omaseornastusele.²

Kuigi vene ajaloo õpetamisega taotleti vene keele orkuse parana omandamise kõrval midugi ka "vene kodanike ha-

¹ РАКА Leningradis, f.734, n.3, в.-д.7, l.1142.

² Исторический обзор меръ правительства для усиления в остзейской крае способов к научению русского языка. Составлено по актам, хранящимся в архиве Рижской гимназии, Санктпетербург 1866, in. 12-13.

riinise jaoks eluliselt vajalikku isamaa ajaloolise osatuse õiget mõistmist",¹ pühaksid baltid saksa riigikonnad just se- da osa võimalikult tagaplaanile suruda nende teaduslikele eesmärkidele.

Sellise hoiaku tulemusena oli, et Baltikumil õppiv noorus pidas oma isamaise kitsama mõtte Liivimaa, laie- nas mõttes aga Saksa-annid; Baltikumil sahtleid Venemaa-aga aga käsitati analoogiliselt Holsteini ja Saani kuningiste saht- tega.²

Seepärast taanis Marta õpperingkonna kuraator oma korralduses 15.apr. 1886.a. vene ajaloo õpetamise kohta ee- nial laialt levinud vaadet, nagu peaks õpperingkonna kooli- des vene ajalugu õpetatama ainult vene keele õpetamise ees- märkeil. Sellise seisukoha tõttu olid vene ajaloo tunnid gü- naasiumides ja reaalikoolides jagatud ära mitme vene keele õpetaja vahel, mõnes kohas põlnud vene ajaloo tunnid vene keele tudidest üldse eraldatud.

Kuraator nõudis vene ajaloo õpetamist mitte keele õp- pise eesmärgest, vaid isamaa-armastuse ning riikliku ja rah- vusliku iseteadvuse kasvataniseks, vaimse osuse krataniseks ja kinnistamiseks minevikuga, mis pidi olama noorele põlv- nakkumisele pandiks.³

Seajures nähti, et ajalooõpetaja ise oleks läbi läbi- nud tõelisest armastusest aine vastu, ei piirduks ainult õpiku tundmisega, vaid uuriks põhjalikult ajaloo allikaid

¹ ВРАКА Ленинград, ф.734, н.3, с.-д.7, л.1142.

² Исторический обзор меръ правительства для усиления в
³ остзейском крае способов к изучению русского языка. Сос-
тавлено по актам, хранящимся в архиве Рижской гимназии,
Санктпетербург 1886, лк. 13.

³ Циркуляры по Дерптскому учебному округу за 1886, лк. IIО-
-III.

ja jälgiks vana ajaloo alalt ilmuvaid uusi teaduslikke
tõid.¹ Kuidas neid ulesandeid ajalooõpetamise alal tegeli-
kult täideti ja milline oli ajalooõpetamise tase Baltikaa-
õpetajaid ettevalmistavates naistõugimissioonides ja teistes
koostanud õppeasutustes, sellest saame võrdlemisi üksikas-
jalise ülevaate Tartu ülikooli professorite A.H. Jaõinaki
ja I.I. Lappe poolt XI saj. algul Riia õpperingkonna kooli-
koolides teostatud reviaajoni materjalide alusel.

Revideerimine toimus kuratori koostöös ja viidi
prof. Jaõinaki poolt läbi 22.nov. - 14.dets. 1905.a. ning
prof. Lappe poolt 1910/11.õppeaasta jooksul.

Üldse külastasid professorid 52 õppeasutust, nende
hulgas 28 naistõugimissiooni. Kuigi külastatud õppeasutuste
hulgas ei olnud ühtegi õpetajate seminarit, pole osati päh-
just arvata, et ajalooõpetuse üldine tase oleks nendes olu-
liselt erinevad külastatud õppeasutuste osast, võttes arves-
se, et õpetajate seminarides õpiti ajalugu saas ulatuses
ja samade õppeasutuste järgi kui gümnaasiumideki.²

Riia õpperingkonnas koostanud koolides XI sajandi al-
gel ajalugu õpetavat õpetajaskonda iseloomustas revideeri-
mise andmetel asjaolu, et kogu ringkonnas polnud ainatki
õpetajat, kes oma ettevalmistuse ja õpetajamuduste poolest

¹ Циркуляр по Дерптскому учебному округу за 1886, IX.110-
-111.

² Tartu õpetajate Seminar 1828-1928, Tartu 1929, lk.102.

poluks üldse vastanud oma ametile.¹

Kuid ongi ei tundnud tollesugsete ajalooõpetajate
enamik küllalt täielikult didaktilisi võtteid, mille põhja-
osks oli asjaolu, et tulevasi ajalooõpetajaid ei tutvosta-
tud kõrgemas õppeasutustes (peale väheste erandite) teo-
retiliselt metoodiliste võtetega ega õpetamismeetodite väl-
jatõstatamise ajalooga.

Soepäraselt kujundasid algaja õpetaja õpetamisvõtteid
toma tegelikult 1913 ajal järgmised tegurid:

- 1) mälestused sellest, kuidas õpetati omal ajal teda
ennast;
- 2) vestlused oma kogunud kooliõpetajatega ja kooli
juhtkonnaga;
- 3) järk-järgult kogunev isiklik kogemus;
- 4) üldpedagoogilise ja ajaloo metoodika alase kirjan-
duse lugemine.

I. I. Lappe tähelepanekute alusel on määratud olnud pea-
siselt kolm esimest tegurit, kusjuures nende tegurite mõju
järgi õpetamise võtetele oli võimalik tollesugseid õpetajaid
jagada kahte kategooriasse.

Esimeses kategooriasse kuulusid õpetajad, kelle juu-
res oli üldiselt teatav ajalooõpetajate pika rea poolt ar-
ma väljatõstatatud maneer. Need ilma iseseisvuse ja loova mõt-

¹ И. И. Лаппо, Отчет профессора Императорского Брѣв-
ского университета И. И. Лаппо по ревизии преподавания
истории в средних учебных заведениях Рижского учебного
округа, Брѣв 1912, стр. 105.

teta õpetajad lihtsai lihtsalt võõra kogemuse ja mõtte poolt rajatud teod, osandades vihe oma isiklikust kogemusest, või püüdsid isiklikust kogemusest anastatud tähelepanekuid viia lihtsalt käibelolevate ja nende teadusele kindlalt põhian jäänud põhiasutete alla, või kui need olid liiga vastuvõetavad, siis lihtsalt lüüdi neile kõlga.¹

Seda liiki õpetajateks kujunesid üldreeglinas need algajatest õpetajatest, kes osasid ajalooõpetaja vastutavale ametikohale ilma igasuguse kujutluseta oma pedagoogilistest ülesannetest. Neid tõi õpetajakohale lihtsalt vajadus kusagil teenida, ja teenistus õppesutusele tundus neile kõige mugavamana.

Nende hulgas oli aga ka palju seda tüüpi inimesi, kes oma odasises tegevuses sageli avastasid võimaluse suureks iseseisvaks ja loovaks tööks, juhul kui nad sattusid vastavasse pedagoogilisse keskkonda või kui nende isiklik kogemuse faktid ja suljed üritasid neile loova mõtte.

Teise kategooriasse kuulusid õpetajad, kelle juures oli sürgutav loova iseseisvuse ja võimete suurem või väiksem aste. Isikliku praktika ja kogemuse mõjul kohandasid nad võõra kogemuse leidlikult oma individuaalsusega ja oma töö tingimuste iseloomustega.

See õpetajate kategooria sai lappo arvates täiendust esiteks nende algajate õpetajate hulgast, kes pedagoogilisele tööle tulid sügavalt oitava vaatega sellele, kuidas õpetust tavaliselt tehti koolis.

¹ Н.Н. И а н н о, viidatud teos, lk. 107.

Neude isikliku õppeaine kogemused koolikoolis, eriti negatiivsed mõjud omaegsest õppeviisist, muutis nad režiini voolavaks ja nad püüsid oma pedagoogilises töös vältida selle vastu, mida nad režiini all mõistsid.

Olles nooremõpetajad iga hinnaga eest, suhtusid nad põlglikult vanasse ja püüsid õpetada uut moodi. Kuid nendegi hulgas oli õpetajaid, kes, olles omastanud uut võõraste kogemuse, ei suhtunud sellesse kriitiliselt ega pannud sellesse oma isikliku loomingu.

Teiselt kuulus sellesse kategooriasse ka koolile pedagoogiliselt vastuvõetavate tüüp õpetajaid. Need olid inimesed, kes soovisid pedagoogilisele tööle, tunnustades selle töö tähtsust ja raskust, soovides rakendada oma tööle seda, mis oli välja töötatud õpetamise sajanditepikkuse kogemuse pealt, ja kandsid seda töö eda huvides ka oma isikliku kogemuse ja oma isikliku loove mõtte mõju all väljatöötatud või täiustatud õpetamise võtteid.

Ajalooõpetajate kvalifikatsiooni tõstmise ja enesetäiendamise tingimuste parandamiseks pidas Lappe vajalikuks:¹

1) täiendada koolide põhivõimekuseid kirjandusega pedagoogika, pedagoogilise psühholoogia, kooli hügieeni ja metoodika alalt;

2) organiseerida võimalikult sagedasti ja võimalikult mitteametlikult vastlasi ajalooõpetajate vahel;

¹ H. H. Lanno, viidatud teos, lk. 109.

3) korraldada võimalikult mitteametlike vaatlusi kooli juhtkonna ja ajalooõpetajate vahel;

4) külastada vastastikku tunde.

Sellised abinõud võimaldavad Lappe arvates kõrvaldada keskkoolide ajalooõpetuse suurina puuduse, nimelt sõltuvuse¹ ülikoolikursusest ja ülikoolis tehtavatest teaduslikest töödest.

Revideerimisaruannete põhjal on kohatud Riia õppearingkonna keskkoolides mitmekesiseid õppetunni tüüpe.

Domineerivad õppetunnid on olnud tavaliselt 2-osalised: küsitlus ja õpetaja seletus. Kuid on esinenud ka loenguid (mida revideerijad on pidanud mittesoovitavaks) ja puhtakujulisi küsitlustunde. Tunni pikkus on olnud 50 minutit.²

Meile pakub kaheldamatult huvi, mida peeti tunni läbiviimisel puudusteks.

Õpetajate poolt tehtud tüüpiliste vigadena on esinenud:

1) terminite selgitamist, järelduste ja teeside dikteerimist õpilaste teadaisi kasutamata;³

¹ Sõltuvuse all ülikoolikursusest mõtles Lappe ajaloo kui teaduse ja ajaloo kui kooli õppeaine suhestamist, mis väljendub liigeses üksikasjades, mida õpetajad pekkusid ja nõudsid.

² А.Н. Я с и н с к и й, Стчет о постановке преподавания истории в Рижском учебном округе (22 ноября-12 декабря 1903 г.), Рига 1905, lk. 4.

³ А.Н.Ясинский, вилдatud teos, lk.6.

- 2) igavaid ja monotoonseid tunde;
- 3) Baltikooli koolides tavalise nähtena esinevad õpilaste hääldamisvigade parandamata jätkmist;
- 4) patustusi õpetajate eneste väljendustes;
- 5) pealiskaudset ettevalmistust õppetunniks, mille tulemusena on esinenud õpiku teksti ebaõigestunud hääldamis- ja kirjutamisvigade korrektsioonideks, milleks õpetaja poolt ja õpilaste märksa ilmekamaid jutustusi õpetajaga võrreldes;¹

6) keeleõppes metoodika nõuete ignoreerimist õpetaja poolt on esinenud ka kitsitluse juures,² nagu võrki või siisu poolt ebaõigeste küsimuste esitamine, praktika tüübide üksikute õpilastega, mitte kogu klassiga (kui õpilase kitsitluse puhul ei peetud vajalikuks lasta teistel vastamisest osa võtta ka juhul, kui vastaja mõnda asja ei teadnud või ei osanud täpselt väljendada), väga levinud harjumus vahetpidamata katkestada õpilaste vastuseid küsimustega, etteütlemisega, tarbetute märkustega (vahel on õpilase enese jätkumise asemel lõpetada õpetaja poolt alustatud lause).³ Põhjusena on märgitud ka mõnede õpetajate pealiskaudset murega märksa oma jutustuse ajal.

Tolleaegsele õpetamisviisile väga tüüpiline puudusena on esinenud õpetajate märksa rangust nõuetesuguste piirajate suhtes (Nii on märganud õpetaja: "Lõpetle kõik Kilevi

¹ Soalsamas, lk.7.

² Soalsamas, lk.25.

³ Soalsamas, lk.27.

vürstid ja valitsemissajad, alates Vladimir Kon usahhist!" jms.).¹

Rohkenti metoodikanäotest kõrvalokaldumisi on esinenud kordamise juures.

Sageli ei tehtud vahet tavalise ja kordamistunni vahel: jooksva tunni ja varem õpitud materjali vahelise vajaliku geneetilise ja loogilise sideme kõrval oli vägagi levinud süsteemiks küsida läbivõetud materjali väljaspool iga-sugust seost jooksva tunni materjalidega.²

Kaitaks oli üles antud patriitside ja plebeide vaheline võitlus, õpilastelt küsiti aga Salamis lahingut, Roomastokklast, Püraia sõda, Hollandi geograafiat jne., millel tunni teemaga polnud mingit seost.

Sisuliselt kujutas selline küsitlemine endast eksami kogu kurse üldises, ilase sooviga leida lõpuks lüüki õpilaste teadmistes, ning õpetajad, juhindades revideerivate õpperingkonna ülesaste soovist, tegutsesid selles suunas bona fide,³ s.o. puhtõhnamlikus usus, et selline küsitlemine on hea ja aus.

Suuri püüdui on esinenud õpetuse metoodikastandisel. Õpetajad ei teanud sageli klassi ajalokaarti ja tegid geograafiliste nimetuste esinemise puhul ebited katseid kiiresti kaarti tahville joonistada. Kuid ka kaardi klassis oleks korrald ol kasutatud seda alati, või näitas õpetaja kaardil ise seda, mille leidmiseks võinuks odakalt kasutada õpilaste

¹ A. H. РЕНЦКНД, viidatud teos, lk. 28.

² Soalsamas, lk. 29.

³ Soalsamas, lk. 31.

abi.¹

Suuresaks puudusoks oli asjaolu, et koolidel polnud küllaldaselt ajalookaarte.

Kaasaegne eesrindlik metoodika nägi ette mitmeid võimalusi tööks kaardiga, nagu seinakaardil antud geograafilise punkti leidmine. Spikrus olovait kaardilt, geograafiliste ja ajalooliste seinakaartide võrdlemine mineviku ja kaasaaja territoriaalsete muudatuste selgitamiseks eesmärgil jne. Kuid need võtted ei leidnud küllaldaselt määrat praktilist rakendamist.

Ka olusasolova pildimaterjali kasutamine on jätanud soovida. Piltidega kinnistati küll koolide koridore, riputati ka ajaloo tunnis ules mittevastavaid pilte, kuid näitlike vahendite laialdane kasutamine õppetunnis ei olnud levinud.²

Ühtsus on puudunud kronoloogia osas: kui ühed õpetajad näudsid liiga vähe kronoloogiat (ainult 5 daatumit kogu vana ajaloo kohta kuni XVI sajandini), siis teised sattusid liialdusse, nõudes rohkemgi, kui asotlik seletuskiri ette nägi, kusjuures dateeriti ka legendaarsoid sündmusi (Trooja langemine 1184.a. e.Kr., doerlaste rändamine 1104a. e. Kr., Korkose, Darioose, Alkibiadese surmanõud jao.).

Nõuise puudajälginis närgiti arvannetes üra õpilaste vihikute heolotut läbivaatamist ning ajaloolingoaiko vähest kasutamist.

¹ Soalsamas, lk.35 ja 36.

² А.Н. Яценский, viidatud teos, lk.37.

Kui ülaltoodud metoodilised puudused ei kutsu esile vastuvõtteid ka tänapäeva metoodika seisukohalt, siis aruannetes märgitud sisulised puudused on olnud mõnedal juhtudel tänapäeva seisukohalt vaadatuna pigem tunni veebruarsteks.

IX sajandi algul ajalooteaduses valitsevad suur huvi rahva ole majanduslike ja sotsiaalsete nähtuste vastu kajastus ka eesrindlike õpetajate ainekõsitluses.

Paljudes koolides püüti ajalugu õpetada majanduse ja rahva sotsiaalse ajaloo alusel.

Revideerivad professorid, kuigi ajaloolastena tunnustasid sügavat huvi majanduse ja sotsiaalse ajaloo vastu, ei pidanud õigeks keskkoollajaloo üleshitamist selles aluses. Vaja olevat kui mitte just vältida mineviku majanduslike ja sotsiaalsete nähtuste seletamist, siis vähemalt ei tulovat kõrvale kalduda peaaegu märgist, mis pidi seisnema õpilastele faktilise ajaloo küllalt täielikus ja selges ning pragmaatilises õpetamises.¹

Ette selle küsimuse selgitamiseks mõned iseloomulikud näited.

Naigünnansiini IV klassis, rääkides Soloni eesandlusest, selgitas õpetaja seda üknes Ateenas riigi sotsiaalse ajaloo alusel. Leppe kuulab tähelepanuslikult õpilastele esitatavaid küsimusi varem läbivõetud kohta ja märkas, et kõigil neil oli impersonaalne siin, s.o. nad puudutasid asutusi, ühiskondlike klasside seisundit jne.²

¹ H.H. Hanno, viidatud teos, lk.112.
² Sealasena.

Kasutades aasjalu, et kreeka müütide valdkonnast esitati sama laadi küsimusi, palus Lappo luba ka ise küsimusi esitada ja küsis üht õpilast Penelope kohta, millest tuntuks oli juttu seoses orjade olukorraga Kreekas (Penelope nial oli seotud õpetajal ainult eesmärgiga meenutada õpilasele tomale teadaolevaid andmeid Odüsseuse orjade kohta, millest räägitakse "Odüsseia" viimastes lauludes).

Küsitav (müütide väga hea õpilane) vastas, et Penelope - see on Odüsseuse naine, kes abiellus (!) naha kreeklase ajal. Sellest järeldas Lappo, et ajaloo sotsiaalne külje harrastamine õpetaja poolt tappis halastamatult Homerosse seepärast sisse lüü, tappis müüdi tema pedagoogilises tähenduses, tema ilu- ja inialiku väärikuse tunde arendamise tähenduses, rääkima juba sellest, et Homerosse jutustus Penelopest oleks võinud olla kenbekumee kasvatamise teenistuses, ideaalne naine ja eaa kaju loomise teenistuses.¹

Ka Jassinski arvates ei olnud majanduslike ja sotsiaalsete nähtuste käsitlemine koolis soovitatav. Ka põhjendas oma arvamust õpilaste mittetäielikse arenguga, küsimuse mittetäielikse läbitõttamisega ajalooõppimise poolt ning aasjoluga, et selline ajalookäsitlus toovad omasega kaasa alahindava suhtumise noorte mõistusele ja tunnetele täiesti vastuvõetavasse kirjanduslikku materjali.

Jassinski arvates viirastinna Natalja Borissovna Dolgorukova meenutid, mis kujutavad omaseast viljapaistva vana

1 H.H. Ланно, viidatud teos, lk.113.

Nõned õpetajad on jutustamisel ja küsitlomisel osavalt ja laiuldaselt kasutanud katehheetika elemente.

On lastud õpilastel grupeerida õpitud materjali, mis on puudutanud rahvaste religiooni, etnograafiat, kirjandust ja teisi kultuuriajaloo elemente,¹ võrreldud ja vastandatud eri maade ajaloolisi sündmusi (näit. Venemaal "so-gaduste"-aega interreegioniga Saksamaal pärast Hohenstauffenite dünastia lõppu, Granvaldi lahingut Kalikovo lahinguga, esimeste Kapetingide tegevust Vene värs tide - kogujate tegevusega jne.) ning pärast täpset piiritlomit õpetaja poolt on tšš toetused kirjutatud õpilaste vihikutesse.

Selliste võtetega on taetletud ja osavutatud õpilaste väga tššist suhtumist sedalaadi vestlustesse ning kasv ta tud harjumust oma mõtteid ja teadmisi täpselt väljendada.²

Rohkesti on ajalooõpetajad kasutanud uut tššni selgitamisel kui ka ige liiki küsitlomisise juures neid teadmisi, mis õpilased on osandanud teiste ainete tundides ja isegi koolivalises korras. Nii näiteks on õpetaja algul küsinud, kes õpilastest on laval näinud Schilleri tragöödiat "Maria Stuart", siis aga nende õpilaste abil selgitanud dramaturgi suhtumist ajaloolistesse sündmutesse.

Tššosal on õpetaja kasutanud Peeter Suure isikuses selgitamisel seda asjaolu, et lapsed lugesid parajasti vana keele tundides Pšškini teost "Peeter Suure moorlane".

Kohati on õpetaja õpilasi rakendanud vastastikmutesse

¹ А.Н. Ясинский, viidatud teos, lk.41.

² Соколов, lk.42.

vestluse nendes küsimustes, mis puutuvad ülesantud tunni ainesse, eesmärgil teada saada, kui sügavad on õpilase teadmised ja millises suunas arenevad nende vaimsed huvid ja teadmishimu.¹

Sellised võtted on õpilastes aratanud huvi ajaloo vastu ning ajaloo õpetamist elustanud.

Tolleaegsed parivad ajalooõpetajad, osates ühendada uut ainet selgitamist küsitlusega ning teha ühe õpilase küsitlusest kogu klassi tähelepanu keskneks (mis saavutati teiste õpilaste kaasatlebamisega vastamiseks väljatöötatud õpilase vigade parandamiseks, jutustuse täiendamisele jne.), suutsid tänu nende käes olevate vahendite ootamatule kasutamisele hoida kokku väärtuslikku aega ning kergendada mitmel viisil õpilaste kodusid tšükkooranst.

Toone sõnad näited oskusliku ajakavutamise kohta ajalootundides tolleaegsete parivate ajalooõpetajate interpretatsioonid.

Õpetaja kutsumine üheaegselt välja kaks õpilast, kuisid ühelt ülesantud tunni, teiselt aga andes ülesande klassitahvli juures (kirjutada tahvile arve, koostada teatava perioodi tähtsamate sündmuste või kultuurinähtuste loetelu, visandada geneoloogiline tabel, joonistada tahvile käsitletava maa geograafiline kontuur jne.).²

Nooremate klasside õpetajad on rakendanud õpilasi lugema uut osa raamatust, ise seletades raskemaid kohti ja

¹ A.H. Яценский, viidatud teos, lk.42.

² Sealsamas, lk.45.

nida õpilased meelidi tegid.

Mõnel õpetajal on olnud tavaks anda õpilastele ajaloolise eluga seotud koduseks lugemiseks ning nad on hiljem tinnis õpilaste kodust tööd sel alal kontrollinud.

Vanemas ja keskmises klassides on olnud väga levinud mooduseks ajalooliste kirjandite koostamine kodus loetud klassivalise ajaloolase lektööri kontrollimiseks, mida on kasutanud peaaegu kõik õpetajad. Kirilist tähelepanu sellele tööle on olnud Tallinna Aleksandriõpetajate ühingu ajalooõpetaja A.V. Belgerovski, kes õpilaste parimaid ajaloolaseid kirjandeid analüüsis sealis, mitme klassi õpilaste juuresolekul.¹

Paljud õpetajad on lasknud õpilastel õpitava materjali paremaks omendamiseks koostada lühikonspekte ning teha kronoloogilisi ja geneoloogilisi tabeleid, mida aga mõned õpetajad hooliga läbi ei vaadanud.

Esitatu annab aluse väiteks, et naisgümnaasiumi (või ka gümnaasiumi) lõpetanud rahvakooliõpetajad olid oma ajaloolase ettevalmistuse poolest kõige tugevam rühm eesti õpetajaskonnas, ületades selles osas kaugelt kõik muul viisil ajaloolase ettevalmistuse saanud õpetajad.

Skandinaavia õpetajate seminaril lõpetanud õpetajad, olles oma ajaloolase ettevalmistuse poolest naisgümnaasiumide lõpetajatega peaaegu võrdsed, ületasid neid oma pedagoogilise, metoodilise ja eriti praktilise ettevalmistuse poolest tunduvalt.

1 A.H. Hennemil,

viidatud teos, lk.49.

Saruti ei saa jätta märkimata, et vene nalgamaasial-
nid Eesti olid tunduval määral vene progressiivse kultuuri
ja ühiskondliku mõtte mõju all, mis ei jätnud mõjustamata
ka ajalehtkirjandusest nalgamaasialuades. Sellele asjaolule
juhtis tähelepanu juba proletaarne kirjanik V.Buk:

"Siin /Tartus/ avanes Eesti naisterahvale uus ilu, ail-
le eest Eesti ja Saksa naiskoolid teda hoivad ja hoitavad.
Siin viibib Eesti naisterahvas venelaste keskel: tema kuu-
spilased ja õpetajad on venelased, Vene naisterahvad. Peale
selle puutub ta siin üliõpilastega kokku: siin on venelased,
juudid, kaukaaslased, poolakad, lätlased. See on enamiste
kõik niisugune element, mida Baltiansa suubunud õhkkond kar-
dab."¹

B. Õpetajate kutseksamid.

a) Alghetse koolide õpetajate kutseksamid.

Kalkuleeritud asutustes hariduse saanud õpetajate
kõrval rakendati Tartu õpperingkonnas õpetajateks tšüle ka
ilma erilise pedagoogilise ettevalmistuseta inimesi, keda
koolivalitsus enne ametisse seadmist üldseadistes eksami-
neeris.

Kutseksamite eeskirjad ja kord rahvakoollis õpetajate
õiguse saamiseks määrati väljakujunenud tava kohaselt kind-
laks kas õpperingkonna laureatori või kohaliku rüütelkonna ja

¹ V.Buk, Naisterahvakoolitus, "Eeva I", 1915, lk.15-18.

luteri usu võimalikkonnas poolt, kelle vahetel juhtimisel oli tol ajal luteri usu meeskool. Ainukese lühikese juhendi kutseksamite korraldamise kohta Spetamise Siinse saamiseks "avalikes linnas algkoolides" andis Tartu Üpperingkonna Üppeasutuste põhikiri 4. juunist 1829. a., mille § 209 määrab: "Algkoolide Spetajaid valib koolide direktor vajalike katsete alusel".

Selle juhendi järgi määras kohalik koolivõim kindlaks katsete eeskirjad ja programmid linnas algkooli Spetaja katse saamiseks.

19. juulil 1854. a. kinnitas Tartu Üpperingkonna kuraator üksikajalikuks eeskirjad avalike linnas algkoolide Spetajate kutseksamite korraldamiseks, mille alusel eksamid toimusid Tartu Spetajate Seminaris või siis kuraatori eriloal mõne Tartu Üpperingkonna gümnaasiumi juures. Eksamitole labati ainult luteriusulisi vene alamaid, kes olid vähemalt 19 aastat vanad. Eksaminatsiooniks olid usupetuse, saksa ja vene keel, aritmeetika, geograafia, üld- ja vene ajalugu, looduslugu, muusika, ilukirjandus ja kirikulaul. Peale selle pidi eksamineeritav näitama, et ta tunneb Spetamine rahvakoollis Spetamise meetodeid ja üldpedagoogikat. Pärast eksamid pidi Spetajaamet kandidaat andma rahvakoollis proovitunni.

Näitusest isikutele nähti hoopis vähe, neid ei eksamineeritud näiteks geomeetrias, muusikas, loodusloos, ajaloo ja geograafias.

Riia Üpperingkonna kuraatori Kapustini andmete kohaselt¹ esitati Baltikumis juba tol ajal Spetajaamet kandidaatidele

¹ Eesti NSV RAHA, f. 384, s. - 3.1213.

kõrgemaid nõudis kui mujal Venemaal.

Seoses Tartu õpetajate seminariga sulgemisega 1869.a. katkesid ka avalike linnasõbralike õpetajate kutsekoosseisid.

Maakoolide õpetajateks eksamite kohta ei olnud aga mingisugust seadusandlikku akti.

Kubermangude koolivalitsused, mis koosseisid eranditult parun- ja pastorkonna esindajatest, määrasid oma krahvigaist nõnda kindlaks maakoolide kursuse mahu, kuna iga kihelkonna koolivalitsus pastori abil korraldas õpetajatele katseid¹

¹ Nii näiteks eksamineeris Tartus pastor Assent Adam Jakobsoni enne tema Tartu kihelkonnakooli õpetajaks võtmist, koostades selle kohta ühtlasi varnikohase Siendi, kus see hulgas oli märgitud, et Adam Jakobson on ajaloo Becki käsitsemise järgi mõningaid teadmisi osandanud (Sõna NSV RAKA, f.1197, n.1, s.-d.58, l.75; vrd. ka Viigi, A.K., Haridus ja kultuur Tartus XIX saj., 230 diplomitöö, Tartu 1960, lk.70).

Sjalgselt olid nõudised võrdlemisi madalad: koolmeister pidi olema "kolitud mees", s.t. pidi oskama igast rääkimisest selge arusaamisega ja koostanute võt-
rust teha lugeda, silpharval selgesti veerida, kirjutada, rahkendada, needist laulda ja enesestabistatavalt ka katkimeesse peabükk seletada ning piiblitugusid joutustada (Koli sekkas, Riias 1849, lk.1). Kihelkonna koolikohas eksamineeris ainult need koolmeistri kandidaadid, kellel puidus "Tallinnas- ehk Riias- oia koolmeistri kooli tunnistus" või kes kahes (Liivimaal kolmes) aasta jooksul polnud koolmeistriametit pidanud. (Seadmisel me-kolide pärrast Tallinnas- maal, Tallinnas 1867, lk.4; vrd. ka Liivimaa Lutheri usu Maakoolide Sekkas, 1874, Riias 1875, lk.5).

1868.a. andis Liivimaa Ülemkoolivalitsus korralduse, et valikoolmeistrite parvas ottevalalitusse osamärgil tuleb kutsekohtas olapidi sooritada mitte oma kohaliku koolivalitsuse oes, vaid kreiskoolivalitsuse või koolirevidentide oes, kus õpetajakandidaatidele ositati senisest tunduvalt kõrgemaid nõudisid. (/K. Saad-
lain/, Liivimaa rahvakooli ja lookraanis Pärnas kreiskoolmeistrite kooverentseil peetud keri kihelkonna koolias-
jas 18. Juunil 1886, Tartu 1887, lk.30).

ja andis neile välja koolmeisteritunnistusi õigusega õpetada luteri usu maakoolides.

Seoses koolireformiga uuris õpperingkonna valitsus võimalusi rakendada Balti kubermangude koolides vastavaid ülevenemaalisi eeskirju kutseeksamite korraldamiseks.

Leiti, et õpperingkonna kuraatorite poolt mitmesugustel aegadel varem kinnitatud kutseeksamite eeskirjade järgi läbiviidud eksamite nõuded olid odavõrd madalale langenud, et seminarikursuse lõpetaja, kes sai samasuguse algõpetaja õiguse, seisis oma teadmistelt võrdlematult kõrgemal sellast rahvakooliõpetajast, kes sooritas eksamid erikatsete eeskirjade alusel.¹

Seoses sellega tegi kuraator Kapustin 1890.a. rahvahariduse ministerrinnale ettepaneku koostada Balti kubermangude koolide jaoks erilised kutseeksamite eeskirjad, mis lõpetaksid segaduse ja raskused selles küsimuses. Kuraator rõhutas, et mingil tingimusel ei tohi vähendada nõudmist eksamineerivate teadlaste osas, kuna õpetaja haridusliku taseme igesugune vähenemine mõjaks paratamatult nii koolide tasemele kui ka riigivalitsuse reputatsioonile.²

Kapustini ettepanekuga oli ministerrinn küll nõus, kuid uute, väljatöötamisel olevate ülevenemaaliste kutseeksamite programmide ja eeskirjade oletatava peaaegu ilmaise tõttu lükkas selle kinnitamise edasi, lubades koostada Tartu õpperingkonna poolt esitatud programmide alusel ajutised eeskirjad.

¹ Eesti NSV RAKA, f.384, n.1, s.-d.1139.

² Soalsamas, s.-d.1213.

Nende järgi näuti rahvakoollõpetaja kutse taotlejatele nende ainete kõrval eksamit ka üld- ja vana ajaloos, juhitudes järgmistest teostest:

1. Д.И. Яловалский, Сокращенное руководство по всеобщей и русской истории. Курс младшего возраста.
2. Д.И. Яловалский, Краткие очерки русской истории. Курс старшего возраста.

Sellisel ajal kuratori ettepanek näne aja pärast ka kindl-
tati.

Praktiliselt aja ei saadud kutseeksamite tasest siiski hoida vajalikul kõrgusel. Riia õpperingkonna kuratori kirjust rahvahariduse ministerialile 4.apr. 1913.a. nähtub, et kutseeksamite teel õpetajakutse omandanud isikud osisid ka nüüd oma haridusliku taseme poolest palju madalamal õpetajate seminaril lõpetanud isikutest.¹ Seepärast tegi kurator ettepaneku täiendada eksamite läbiviimise eeskirju ja nõudis muuseas, et eksaminiprogrammi tuleks ka ajaloos laiendada täiendava üldajaloo elementaarkursusega õpetajate seminaril kursuse ulatuses. Samuti pidas kurator vajalikuks esitada vana ajaloos eksamineeritavatele nõudmisele gümnaasiumikursuse piires.

Senist korda katsekomisjonides, kus algkooli õpetajamaeti kandidaat faktiliselt proovitunde ei andnud, vaid ainult vestles eksaminaatoriga antud teemal ja esitas kirjalliku konsepti, ei pidanud kurator samuti rahuldavaks.

Dane eeskirjade jaoks nähtigi ette, et algkooli õpetajamaeti kandidaat teatud aja jooksul külastaks tunde, esitaks kuulatud tundide kohta rea konseptte ja annaks lõpuks

¹ ВРАКА Ленинградс, т.733, n.179, s.-d.242.

ise proovitud. Nende nõuete tähtsuse vajalikkuse eeltingi-
museks pidi aga olema vähemalt nende ainete metoodika tund-
mine, milles proovitud anti. Kõige selle saavutamiseks nõu-
dis kurator katseeksami läbiviimist mitte katsekojalajoni-
des, vaid õpetajate seminaride juures.¹

Kas rahvahariduse ministri üldalmainitud kirjas
osutatud nõuete alusel vajalikke korraldusi tegi, selle koh-
ta puuduvad andmed.

b) Kõrgemate algkoolide õpetajate katseksamid.

Seoses asjaoluga, et kõrgemad algkoolid olid järglas-
teks linnakoolidele, need aga osakorda kreiskoolidele, vas-
talgea lühidalt katseeksami läbiviimist ka kreis- ja linna-
koolide õpetaja kutse saamiseks.

Runi 1886.aastani korraldati eksameid kreiskoolide õpe-
taja kutse saamiseks kuratori poolt kinnitatud 1855.a.²
programmide järgi, mille nõuded Baltikumis olid tunduvalt
kõrgemad kui Vene tsaarimaa teistes osades.

Nendel eksamitel näuti peaaegu täielikku gümnaasiumihar-
vuse tundmist reas ainetes, nende hulgas ka ajaloos.³

Seoses koolireformiga ning kreiskoolide muutmisega lin-
nakoolideks ei peetud võimalikuks neid tingimusi säilitada,
seamti peeti sunnituduks nõudmist järskult ja oluliselt vähen-
dada.

¹ RAKA Leningradis, f.733, n.179, s.-d.242.

² Циркуляр по Дерптскому учебному округу за 1886, lk. 46.

³ RAKA Leningradis, f.734, n.3, s.-d.84, l.561-562.

Soopikrast, võttes arvesse, et õpetajaid linnakoolide jaoks seniste kreiskooliõpetaja kateet omavate õpetajate nõiul jätkub, katkestati alates 1886.a. 1. juulist kateetkonnad kreiskooliõpetajate ottevalmistamiseks täielikult. Kõrgema algkooli õpetaja kateet saamiseks sooritatavad eksamid jagunesid olenevalt õpetajamoti kandidaadi hariduslikast tasemest kahte liiki.

1. Isikuid, kel oli tunnistus näitava eelhariduse (eelkõhaste õppeasutuste loetelu oli vastavates 1913.a. eeskirjades ära toodud)¹ kohta, eksamineeriti lühendatud kava järgi pedagoogikas, vene keele ja aritmeetika metoodikas, ja kui nad olid valinud ajaloo endale õpetamise aineks, siis ka ajaloo õpetamise metoodikas õpetajate instituudi programi ulatuses.

Ka näuti ühe proovitunni andmist igas õpetamiseks valitud aines.

2. Isikud, kel ei olnud näitavat hariduslikku taset, pidid sooritama eksami täieliku kava järgi, s.e. kõikides eeskirjades loetletud ainetes, mille hulgas oli üld- ja vene ajalugu, ning nende ainete õpetamise metoodikas õpetajate instituudi programi ulatuses.

Peale teoreetiliste teadmiste näuti õpetajamoti kandidaadilt proovitunni andmist reas ainetes, nende hulgas ka vene ajaloo.

18.XII 1913.a. haridusministri poolt kindlitud programi kohaselt näuti eksamineeritavatele üldajaloo (vana-aeg, kesk-aeg ja uusaeg) ning vene ajaloo tundeist õpetajate

¹ Eesti NSV RAKA, f.584, n.1, s.-d.1139.

instituudi ajaloo programmide ulatuses.

Hütava programmi ajaloo õpetamise metoodikas teeme siinjuures näitena:¹

1. Ajaloo kursuse tähtsus, maht ja sisse kõrgemas algkoolis.

2. Ajaloo elementaarne ja süstemaatiline kursus. Kontsentrilised kursused. Elementaar- ja süstemaatiline kursus antaejal.

3. Ajaloomaterjali jaotamine kõrgemas algkoolis klasside järgi.

4. Milles peab seisnema ajalooõpetaja tegevus ajaloo tunnis.

5. Jutustus. Esimese- ja teisejärgulise tähtsusega faktid, nende paigutamise kord, jutustatu selgitamine. Järeldused ja paralleelid.

6. Õpik. Milliseid tingimusi peab rahuldama ajaloo elementaarkursuse õpik. Õpiku selgitamine ja täiendamise. Kõnehõbe. Lühivõtetu kordamine. Kronoloogia elementaarkursus.

7. Näitlikkus ajalooõpetamisel. Näitlikud õppevahendid: ajaloolised kaardid ja atlased (Zanšolovski, Dobrjakov ja Tormu); ajaloolisi sündmusi kujutavad pildid (Zelotovi, Rošdestvenski, Dobrjakovi pildid); ehituste ja muude mälestusmärkide pildid; Ostrogovski kronoloogilised tabelid.

Kuigi õpetajate kutseeksami eeskirjades koostatud nõuded formaalselt võrdneid vastavaid õpetajaid ettevalmis-

¹ Sealasamas.

tavate aostuste nüstega, tuleb seda õpetajate rühma siiski pidada ajaloolase ja üldharidusliku ettevõtmisena poolt kõige nõrgemaks eesti keele tähtsana kutsuga õpetajatest. Seda põhjustas kutsesõnake pöördumise oskus iseäranisvalt õppida, aja nappus, praktilisemad võimalused pöördumise ja rida muid põhjusi. Selle tähtsana olid peamiselt kõrgemate kutsesõnake ajaloolased teadised väga kesised, praktiline õpetamisoskus aga pöördumise. Karjäär vajades uute õpetajate järele aga ei andnud eksamikomisjonidele võimalust nõudmise kõrgele läbikutsuisele tööle ja nii langes kutsesõnake õpetajate oskuste kvaliteet lubamatult madalale, hoolimata õpperingkonna juhtkonna peamisest osast olukorda parandada.

Alates 1885.-1887.a. kehtisid eestis röö aostate jaoks eesti rahvakeelise õpetamise, osaga ka ajaloolise materjali õpetamise taseme teatavat langust, kusjuures selle peamiseks põhjuseks oli õpetajate haridusliku taseme allakäik osas karjääri kategoorilise nõudega rahvakeelise direktoritele ja inspektoritele, "et kihelkonna- ja vallakeelise õpetajateks määratakse ainult inimesi, kes vabalt ja teadest valdavad vene keelt ja võivad rääkida selles keeles õpetada".¹

Kõrgemate rahvakeelise õpetajate koosseis sellest juhuandist kindlalt näha tuleneb 1893-ndaks aastaks oli kujunenud,

1 Циркуляр по Дерптскому учебному округу за 1891, № 364.

selgub Riia Üpperingkonna algastse koolide 1893.a. aruan-
dest.¹

Õpetajate üldarv Riia Üpperingkonnas 2628 algastse koo-
li kohta oli 3629 (neist 259 üsüõpetajat). Haridusliku tase-
ne poolt jagunesid nad kutsega õpetajateks ja iseõppija-
teks. 3390-st õpetajast ei olnud 905-l õpetajal (26,69 %) õpetamise õigust, 2485 õpetajat olid lõpetanud kursused vas-
tavad õppeasutustes ja saanud õpetaja kutsetamistuse.

Õpetamise õigusega õpetajate hulgast moodustasid üle
poole koguarvust isikud, kes olid saanud õpetajakutse kutse-
eksamite sooritamise tulemusena ning keda Üpperingkonna koo-
livalitsus hindas nende teadmiste ja pedagoogilise etteval-
mistuse poolt teistest madalamal seisvatena. Halvem kui
Lõuna-Rootis oli olukord Põhja-Rootis (tolleaegses Rootsi
kubernangus), kus õigusteta õpetajaid oli üle poole õpetaja-
te koguarvust.

Linnades, kus õpetajate palgoluud olid paremad, oli
õpetajatõrgeteks ettevalmistatud õpetajaid võimalik saada
ja õppetase linnas algkoolides oli mõnevõrra parem. Samal
ajal aga vallakoolides, väga vähestel eranditega, oli olukord
tõiesti ebarahuldav.

Õpetajate madala haridusliku taseme üle kaebasid ka
inspektorid. Nii teatas Pärnu rajooni rahvaskoolide inspektor
inspektorite kokkutulekul 1894.a., et tal on nelja aasta jook-
sul olnud võimalus ahistase võtta ainult kahte seminaristi.
Enamik uutest õpetajatest on olnud linnakoolide lõpetajad,
kes, healinna vene keele küllaldasest valdamisest, ei tund-
nud õpetamise võtteid ja neid tuli pidada nõrgemaks vanema-
test õpetajatest, kes olid saanud pedagoogilise ettevalmista-

¹ Циркуляр по Рижскому учебному округу за 1895, №.493-495

se referaalselsetes õpetajate seminarides. Pedagoogilisele tööle lubati isegi üks endine soldat. Üldse tuli õppetöö tunnustada ebarahuldavaks 3/5-s Pärna inspektorirajooni koolides.¹ Analooogilisest olukorrast teatasid ka teiste rajoonide inspektorid.

Olukord paranes aga väga visalt. Veel 1902.a. märgiti Soetinaa kuberneri aruandes, et kihelkonnakoolide õpetajate hulgas on tervelt 164 isikut, kes ise on õppinud ainult üheklassilises kihelkonnakoolis, 76 on lõpetanud kaheklassilise kihelkonnakooli kursuse, 17 linnakoolikursuse, 10 on lõpetanud linnakooli kursust lõpetamata ja 4 osanud kodase hariduse.²

Soejuures ei osanud kaugeltki kõik õpetajad isegi mitte vene keelt. 1898.a. avastati Väandra kihelkonnakoolis, et siin õpetati kõiki aineid eesti keeles ja lapsed ei osanud üldse vene keelt, kaejuures see polnud sugugi alaus jahu.³ 1.jaan. 1907.a. oli Soetinaa rahvakoolide direktorile alluvates algastse koolides 811 õpetajat, neist 53 % kutsuga ja 47 % kutseta õpetajaid, sealhulgas 36 inimest täiesti hariduseeta (iseõppijad).⁴

Pient parem oli olukord Riia õpperingkonna õigouue rahvakoolides, keda koolireform ei puudutanud.

1902.a. oli õpetajate koosseis nendes koolides hariduse-

¹ Eesti NSV RAKA, f.384, n.1, s.-d.1247, l.34.

² Eesti NSV RAKA, f.384, n.1, s.-d.1316, l.173.

³ Soelmann, l.93; vt. ka EPTUI, tolmik 18, Aruküla (Jõe-pere) vallakool, Ang. Hõnaru mälestused, lk.11.

⁴ Eesti NSV RAKA, f.93, n.1, s.-d.73, l.1.

liku taseme järgi järgmine.¹

1. a. Ülikooli lõpetanuid	1
b. Vaimuliku seminaril lõpetanuid	69
c. Õpetajate seminaril lõpetanuid	197
d. Gümnaasiumil lõpetanuid	11
e. Naiste vaimuliku koolil lõpetanuid	17
f. Meeste vaimuliku koolil lõpetanuid	11
g. Linnakoolil lõpetanuid	17
h. Kihelkonnakoolil lõpetanuid	243
2. Kutseseamite teel õpetajakatse andanud	45
3. Lõpetamata kooliharidusega (lahkunud koolist ilma karsust lõpetamata)	113
4. Koduse haridusega	4

Väga halvas arvamuses eesti rahvakooli õpetajate koosseisust olid ka rahvakoolide inspektorid ise. Nii loiti veel 1909.a. toimunud direktorite ja inspektorite kokkutulekul, et õpetaja eesti koolis on sulane, kelle palk aastas on 40-60 rubla, seepärast pole ka võimalik saada sellele tšulle näid jõe.² Pedagoogilised klassid aga andvat õpetajate surrogaati, mis olevat veel hullem kui kihelkonnakoolide lõpetajad. Samuti andvat halba õpetajaid õpperingkonna valitsemise juures asuv kutseseamite komitee.

Tõedud andmed näitavad veenvalt, et eesti rahvakooli

¹ Отчёт о состоянии православных народных училищ прибалтийских губерний за 1901-1902 уч.год, Riga 1903, lk. 54.

² Vrd. ka: H. P a i n, Meie rahvakool, Tartu 1902, lk. 30-31.

õpetajate kaudri olukord XIX saj. lõpul ja XX saj. algul oli täiesti erinev. Naa ei 60 % õpetajastonnast oli kas hariduse või kunstidega seotud õpetajad, kelle ajaloolane ja metoodiline ettevalmistus kas puudus täielikult või oli äärmiselt puudulik. Seepärast ei võinud nende õpetajate ajalootunnid ja ajaloolise aine käsitletus enamusele tundeas õpilasi kaita, veel vähem osavutada ajaloo õpetamise otte osatut kasvatuslikke ja ideoloogilisi eesmärke.

Vaid ülejäänud 40 % hulgas võis leida ja leida pedagoogilise tase väljapaistvaid meistreid, kes metoodiliste vütete ja ajaloolise aine harrava käsitlemisega osatut õpilasi osatut, mõjuda nende osatutidele, järhikult kasvatada osatut õpilasi ajaloolise materjali abil selles suunas, mida diktooriaid õpetaja isiklikud veendumused ja osatutavus ning julgus leotada ametlikest ettekirjutustest.

2. Ajaloo õpetamise metoodika arengijooni eesti rahvakoalis.

Iga õppeaine õpetamise metoodika saab tekkida alles pärast selle dissipliini õpetamise algust koalis. Kuna esimeseks osatutkooleks ajalooõpikute osatut rahvakoalis oli J.G.Schwartzi "Sündinud sajade juttustamine", siis tuleb ajaloo õpetamise algust ning seega ka ajaloolase metoodilise mõtte tekkimise võimalust dateerida aastaga 1858, mil

Õpik eestikeelsele koolis käibele tuli.

On andmeid,¹ et Laisse kihelkonnakooli juhataja ja õpetaja Wilhelm Carel Heinrich Nieldänder on oma koolis aastail 1830-1860 esimesena eesti keeles ajalugu õpetanud. Ja tšüpoolest, Eesti NSV Teaduste Akadeemia Kirjandusmuuseumis säilitatakse tollaegse Laisse kättrikooli õpilase Peter Hansu p. A u n i poolt aastail 1841-1842 kirjutatud raamatud, koostatud tšonkoliselt õpetaja poolt dikteeritud või tahvile kirjutatud õppematerjali alusel, kus üks osa (lk.176-183) kannab pealkirja "Ennemuistsist asjust".

Õieti ei ole siin tegemist tšolise ajaloolise materjaliga vaid huvitava mõtte, vaid täielikult piiblike kui allikale (nii on ka viidatud) tugineva Israeli rahva looga maailma loomisest ja veeputusest alates ning 16 prohveti nimikirjaga lõpetades.

Teeme väljavõtte sellest raamatust: "Kideon (1180 aastat enne Kristust). Sellest räägib kohtumistjate raamatu 6 küüne 8 peatükki Jehova peatis Israeliid Amnrite klist, kohtumistjate raamatus 11 peatükis ja ohverdas oma tootust sõda oma tütri Jehovale.

Se luggu näitab, et ka veel inimelisi sel ajal ohverdati."²

Viimane lause on ka ainus järeldus, mis väljub tavallise piiblike raamidest kinnoselova raamatu "ennemuistsete asjade" peatükis.

¹ J. K õ p p , Laisse kihelkonna ajalugu, Tartu 1937, lk.558.

² Peter Hansu p. A u n i kirjutatud raamat Laisse kättri koolis 1841-1842.a., lk.179.

Mõningat materjali Baltimaade ajalooost sisaldab peatükk "Martin Lutherus", mis üheksal leheküljel juhib tähelepanu sellele, "mis Lutherus inimetele heaks on toinud".

Vastuseks küsimusele, "mil ajal ja kuidas viini on õige Jumala tundmine meie meile male tõusnud", rõhgitakse ühel leheküljel sellest, kuidas liivlased olid paganad, kes "põlva, kuu ja võeraid Jumalaid kumardasid".

1158.a. talid esimese kaupmehed, siis aga "üks õige ja vägga kung kes ninoga Meinhart".¹

Edasi rõhgitakse, et Bertholt ja tema järglased tahtsid vägivaldselt sundida rahvast ristiusku. Järgnevalt antakse lühike usupuhastuse ajalugu Eestis, rõhgitakse ka piibli tasuta jagamisest.

Kuna eeltooduga näib olevat piirdunud kogu ajalooline materjal Laiuse koolikoolis, ei saa me seda pidada ajaloo-õpetamise aluseks eesti rahvakoolis, seda ennea, et alles 1860.a. talurahvasaaduse järgi viidi Laiuse kooli sotsiaalselt õppeainena siia "lühike üldine ajalugu".²

Varasemad teated, mille alusel võiks teha järeldusi ajaloolise materjali esitamiseviisi kohta eesti koolis, ulatuvad aastasse 1805. Nimeilt leidub G.G.Marpurgi "Veikseses õppetuses ning lugemisesse Raamatus" (mis teatavasti oli ka õpetajale käsiraamatuks mõeldud) järgmine kahetähe:

"Tilje: Nimita meile, armas Koolmeister, wool teisi lino meie aast.

¹ Sealasmas, lk.175.

² J. K 8 p p, Laiuse kihelkonna ajalugu, Tartus 1937, lk.540.

Koolmeister: Paede liin, Viljandi liin, Tartu liin, kumb se kige wannab liin Liviandi na sissea on. See suur würost Jurjev Jarowlav on tedita 1839 ajastaijan Kriotuse ständimiasest pohjandann. Seperrast kututas tedita ka wenne kolen Jürgenow ...

Jaani: Kas Peterburri liin jo üts wannab liin on?

Koolmeister: Omasa müüdi sadia ajastaijan, kui se suur Wenne Keiser Peter se Keisarine wött tenna pohja panna.¹

Haga esitatust nähtub, müüras üpik ajaloolise materjali esitandiseks külsiais-kostandiseetodi seoses geograafiliste müüstete andandisega.

Müüsiel tasemel toimus üppetunni organiseerimise toel- loogaste üpetajate poolt, s.o. protsess, kus toimus koga pakutava ajaloolise materjali omandamine, selle kaitse on müüsi- lised suhteliselt vähe materjali.

Jaani Raasi poolt kirikukonwendi koosolekute protokol- lide põhjal koostatud Suuro-Jaani kihelkonnakooli kroonika² andmetel wötti selles koolis müüsi aasta pärast 1851/52.üppe- aastat üppetavasse loodusüpetuse ja geografia kõrwal ka üli- dine ajalugu.

Kooliüpetajaks oli Zinse seniaari haridusega müster J.Kapp, kes oli üli wote üppeainete kooli toomise initsiaator- riks.

Kuna een ükkoelised koolirannatud puudusid (Schwartzsi

¹ H a r p u r g , G.G., Waikene üppetusse nink lugemisse Raamat, Tartu linnas, 1895, lk.29 ja 35.

² KM KO, f.199, n 23:l.

alles Liivimaa Lutheri usu koolide õpetuse plaanides" (1874): "Koolmeister juttustagu peast ja näitlikult, tase õrgu mõistku saja mitte ilma õiguseta hukka, aga õrgu viitku saja laialise ja lahja manitsusega. Näituseks peab tundides seinakaard¹ abiks võetama."

1874. (resp. 1878.) a. õppeplaanides toodi ära ka näitlike vahendite loetelu, mis igas vallakoolis geograafia (ja ajaloo) õpetamiseks pidid olema: gloobus, Euroopa, Liivimaa kubermangude ja Palestiina seinakaardid.² Kihelkonnakoolis pidi nendele lisaks olema veel kaks "plaanigloobi (maailma kaarti)" ja üks kooliatlas.³

Samuti soovitati kasutada õpetuse näitlikustamiseks suurele seinatahvile õpetaja (või ka õpilaste eneste) joonistatud kaarti.⁴ Kaartide ise "aastikendamisest" loodeti

¹ Seinesed ajaloo seinakaardid ilmusid alles mõni aasta hiljem. Niselt näitas dr. Mihkel Veeke Eesti Kirjameeste Seltsi üheteistkümnendal koosolekul 4. jaanuaril 1877 koolijatele "kaht historia (ilma) kaarti värvidega, mis preili M.v.Lenz valmistanud ja Seltsile kinkitud. Need kaardid näitavad väga talused õpetused selle põllu pooli olevat, sest et nad õppimist ja meelepidamist õppijale väga kergitavad, sest et sila sila ka palju avitab."

Kõneleja soovis, et need kaardid ka Eesti kihelkonnakoolides "praugitad saaksaivad. Ehk nad küll Saksakeele nimedega on, siiski on iga Saksa keele nime kõrval nända palju rummi, et sinna ka veel Eesti keele võib kirjutada." (EKmS-i aastaraamat 1877, lk.74).

Kas Eesti Kirjameeste Seltsi ningisuguseid katseid tegi kõnesolevaid ajalookaarte kihelkonnakoolide jaoks paljudada, selle kohta puuduvad andmed.

² Liivimaa Lutheri usu koolide õpetuse plaanid 1874, § 8, punktid 2 ja 3.

³ Sealmanas, § 33.

⁴ Kooli õpetuse plaan, Viljandi 1876, punkt 6.

ühiselt üigustatult õpilastele enam kasu.¹

Koolides (nõit. Põlva kihelkonnakoolis) ongi kaarti-
dona kasutatud õpetaja sulejoonistusi, mida õpilased enam
tahtest agaralt järele on joonistanud.² Võimalust nõnda on
koolid püüdnud aretseda ka soovitatud kaarte. Gloobusi ole-
vat hurt Eesti koolide jaoks tellinud Saksamaalt.³

1877.a. Eesti Kirjanoste Seltsis peetud kõnes "Mõ-
nest pühõpetamise viisist" soovitatakse ajalehe õpetamiseks
kasutada "jutustamise õpetuse viisi", kusjuures õpetaja peab
jutustama "kvaldavalt, aegumõda, rõhuga, selge sõnaga,
lihtsalt ehk lapseelikult, lühidalt, näitlikult, kenalt ja
soojalt ehk südamelikult".⁴

Eriti rõhutatakse tunniks korralikku ettevalmistamist,
et vältida kordamisi ja kindlustada teadlikku, süstemaati-
list ajaloolise materjali esitamist. Samuti nõutakse, et õpe-
taja püraat uue materjali jutustamist kohe jutustust kõiaks.
Samas selgitatakse üksikasjalikult kateheetilist meetodit
ning hoiatatakse kõialise juures sagedasti tehtava vaa eest
- vastata ise, ootamata lastelt vastust.

Et ülalmainitud maakoolide õppeplaanides esitatud me-
teodilised juhendid täiesti kannaja nõuete kõrgusel oleid,

¹ Koolipidamise Seadus Eestisaa Evangeeliumi Luteruse uue
maakoolidele, Tallinn 1878, § 54.

² EPTUI, tolmik 35, Kassimurne, lk.2; tolmik 41, Jõgala,
lk.5.

³ J. Hurt, viidatud teos, lk.51.

⁴ P. Undritz, Mõnest pühõpetamise viisist, "Kas-i
aastaraamat 1877", Tartu 1877, lk.29.

sellele juhtis tähelepanu J. Kurrik Eesti Kirjanduse Seltsi XXI koosolekul 5. jaan. 1899. a., kus ta muusos kooliõpetuse metoodilise külje parendamiseks ettepaneku tegi, "et Eesti Kirjanduse Seltsis, nimelt koolmeisterite jauskannas, pedagoogilist ja hülst õpetamisviisist edaspidi saadumalt ja lihtsamalt soletust tehta".¹

Üksikajalikuks juhendoid andsid ajalooõpetajatele rahvakoollide 1899. a. näidisprogrammide.²

Ajalooõpetajate soletuskirjas juhiti õpetaja tähelepanu vajadusele klassis läbi lugeda ja lastele selgitada õpiku raskemaid kohti ning üksikuid väljendusi, et õpetada lapsi õpikust aru saama. Samuti soovitati jälgida õpilaste vastuseid ning harjutada lapsi alusest peale õigesti ja sootult jutustama. Selle eesmärgi saavutamiseks ja õpilaste tähelepanu kätikeseks pidi õpetaja lastele õpilastele korrata jutustust (kui õpetaja ise hülsti keelt valdas) või lugema klassis ette õpiku teksti, kuajures tuli iga hülsta oest vältida läbiloetud ja selgitatud teksti e d a s i a n d i s t e .

Materiali täielikuks, selgema ning arukama osundamise saavutamiseks anti kolm juhendit:

- 1) Ajaloo tundides tuli tingimata kasutada kaarti.
- 2) Vajalust sõda tuli kasutada ajaloolisi pilte.

¹ Eesti-1 protokollid, XXI koosolek, 5. Jaanuaril 1899, "Eesti-1 aastaraamat" 1899, lk. 62. Vt. ka: Käesolev tšh lk. 63-64.

² Примерные программы предметов, преподаваемых в начальных народных училищах Рязанского учебного округа, Рязь 1899.

3) Sagedamini tuli korrata läbivõetut.

Kronoloogiliste andmete minimeerimiseks (kuigi see ei olnud halgalt suur) nähti seloetuskirjas kindlasti, kuna ainult sel juhul pidi võime kronoloogilisi andmeid kasutada vajalikul määral, eriti kursuse kordamise juures eesde viisi, et luua sidet mitte ainult üksikute ajalooasutuste, vaid terve ajaajarkade vahel.

Lõpuks pandi õpetajale sõdemale võtta arvesse õppeahterjali ja selle kaittemiseks eraldatud aja piiratust, ohtuda eriti heolikt om tundidesse just ajaloo, oelleks et kasutades tüpselt kindlaksmääratud faktiliste andmete piiratud tagavara võiks täie oduga mõjuetada õpilastes tõeliseelt külbeliste kaldevuste ja pariaste patriostiliste tunnuste arengut, mitte lastes silmest, et ajalugu kui üldravuelik aine peab oodustama ja laiendama õpilaste valmsoid võlmsoid.

Praktilise õpetamise kohta XI saj. algul on andmeid roost heolidest.

Üht materjali õpetaja harilikult jutustas. Vahel laskis ta õpilastele raamatut tähtsamad kohad alla kriipsutada.¹ Mõnes koolis kriipsutas õpetaja tähtsamad kohad alla ühes õpikus; seejärel kriipsutasid õpilased vastavad lused alla oma õpikis ja õppisid need pühe.²

¹ L. H a l l e p , õpetaja-pensionäri Gustav Roiali usutlus, EPTUI, toinik 74, lk.12.

² L. H a l l e p , Põlise postiteonija-pensionäri Oswald Kurali usutlus, EPTUI, toinik 75, lk.3.

Kõnikord ositas õpetaja uue materjali tutvustamisel ka mõne küsimuse. Siis andis ta õpilastele ülesandeks õpikust vastav osa vaikelt läbi lugeda ja võrrad sõnad välja kirjutada,¹ kuajaures ta võrrasid seletas ja koos seletusega tahvlile kirjutas, kust õpilased need osa viiakatsesse märkisid.²

Õpiku kontrollimisele ei kaalutatud palju aega. Lasti tutvustada vaikete osade kohta, ositades küsimusi kogu õpitud materjali kohta.

Kolga-Jaani kihelkonnakooli III klassis on õpetaja küsitlused valitud küsimusi ka üldajalooest. Sel puhul õpetaja kas tutvustas ise vastavaid osa või laskis õpilastel lugeda J. Bergmanni "Üldajalooest ajalooest" (sest õpikud selliste ei olnud).³

Kui õpetaja vana kool oli viltsavõitu, jälgis ta ise õpikust, kui õpilane tutvustas. Ajaloo tunnid olid seetõttu igavad ja eedustasid korrarikkumist.⁴

Mõnes koolis pole aga tutvustest nähtudki, on vaid lopitud õpetaja küsimustele vastamisega.⁵

¹ L. H a l l o p, õpetaja-pensionäri Gustav Kõlali usutlus, NPTUI, toinik 74, lk.12.

² L. H a l l o p, õpetaja-pensionäri Oskar Nageli usutlus, NPTUI, toinik 132, lk.5.

³ L. H a l l o p, õpetaja-pensionäri Gustav Kõlali usutlus, NPTUI, toinik 74, lk.12.

⁴ Sealoomas.

⁵ L. H a l l o p, õpetaja-pensionäri Oskar Nageli usutlus, NPTUI, toinik 132, lk.14.

Vallakoolides on kasutatud selliseidki meetodeid, nagu venekeelne konverentsioon (võis kasutada ka eesti keelt) vene keele tundides vene ajaloo tähtsamatel teemadel ajaloolise süžee piltide järgi,¹ samuti lugemise ajalooliste palade lugemine, arutamine ja jutustamine.²

1915.a. kõrgete algkoolide ajaloo programmi seletuskirjas³ püstitati juba nõudmine kasutada ajalooalasele läbivõtvaile ilukirjanduslike teoseid, pilte ja teisi õppevahendeid, külastada muuseume ja teostada okakarselise ajalooliste koostöö ja mälestusmärkide vaatlemiseks.

Tegelikult on eesti rahvaskoolis mitmesuguseid ajalooalase välise töö vorme rakendatud juba tunduvalt varem. On teateid, et sageli võimaldasid õpetajad õpilastel oma raamatukoga kasutada, et juba rahvusliku liikumise ajal loeti õpilaste hulgas hooliga Jakobsoni "Kolme isamaa künne",⁴ "Kalevipoega"⁵ ja ajaloolise sisuga juturakendusi.

1890-ndate aastate lõpul levis mitmes rahvaskoolides vene ajaloo ja kirjanduse alaste loengute pidamine koos valguvõrkide abitaolusega projektioonilaternaga abil.⁶

¹ EPTUI, toinik 14, Helikümnendi aastat õppimise ja õpetamise. Juri Oestala mälestused, lk. muudkõiki.

² EPTUI, toinik 11, Olevande Kõrgema vallakooli olust a.1904-1913, G.Vilbaste, lk.6.

³ RAKA Leningradis, f.733, n.180, s.-d.120, 1245-46.

⁴ KM KO, f.200, ship.- ar, M 9:2, l.125.

⁵ Sealasmas, lk.114.

⁶ Vrd. ka Eesti NSV RAKA, f.2292, n.2, s.-d.55, l.14, Jaan Hennani mälestused.

Üpperingkonna 1900.a. tsirkulaaride liides nr.1 propageeriti Liivimaa kubermangu Valga inspektorirajooni kogemusi, kus 1897/98. ja 1898/99.üppereasta jooksul soetasid rahvatööliid andile 24 projektsioonilaternat koos vastava hulga piltidega. Koolenõukonnas huvitatud selliste loengute vastu küsitleb anjale, et suure osa vajalikust rühmamuusast soetasid koolidele elanikud ise.

Valguspiltide põhjal pidasid loenguid õpetajad, kes hankisid paljudel juhtudel ise ka vajalikud muusast projekt-sioonilaternate ja piltide ostmiseks pidude ja kantsertide korraldamiseks teel nendes kohtades, kus selliste ei leidunud muid allikaid.

Kõnealolevas inspektorirajoonis assigneerisid kooli-kohtunad iga valla kohta 10 rubla koolidele inventari soetaniseks ning sel viisil saadud 30-50-rublane summa oost sooteti reale koolidele projektsiooniparandid vajaliku arvu valguspiltidega, mis jäid teatava kooligrupi omandiks ning anti iga 2-3 nädala pärast edasi järgisele koolile. Selline piltide vahetamine koolide vahel pidi võimaldama edaspidi loengute jätkamist ilma uute rahaliste kulutusteta. Üpperingkonna valitsus pidas tealiste loengute korraldamist väga soovitatavaks ning tõi ära kõlgilolevate valguspiltide nimistiku. Ajaloosessid pildiseeriaid oli 14, igas seerias 6-20 pilti, mis kajutasid järgiseid sündmusi vene ajalooest:

1. Ristiusu vastuvõtmine Venemaal.
2. Põha Vladimiri pojad.
3. Vladimir Monomahh ja tema testament.
4. Tatarlaste pealetung ja värsed Mihail Iveretoi.

5. Siberi vallutamise.
6. "Sõjaduste aeg" Venemaal.
7. Romanovite trooniletulek.
8. Pöeter Suur.
9. Pöeter Suure järglased.
10. Katarina II.
11. 1912.a. rahvasõda.
12. Jutustusi sotsiaalsõjast.
13. Keiser Aleksander II elust ja tegevusest.
14. Romanovite dünastia.

Kaigi ajaloo programmide selletuskirjades soovitatud teodilised võtted aeg-ajalt talitajad aga tekitasid ka tänapäeva seisukohalt otsesid vastuoluid, kaigi silmas inspekteerimiskomisjonid¹ kalustatud ajalootundide kohta oma enamusel rühtuvad õpilaste hoid ajaloolise materjali tundmist, olid enoti tolleaegse ajalooõpetuse ideoloogiliseks joonteks ning saanud suhtumise õpilastesse, pedagoogide ja formaliin.

Veel 1903.a. kirjuti Ühe Riia õpperingkonna õpetajate

¹ Kirjuti vähe usaldusväärseid ja tegelikult vastuolulisi mõnedel juhtudel inspekteerimise andmed, hoolimata asjaolust, et inspekteerimisel erilist tähelepanu pöörditi just vene keele ja vene ajaloo õpetamisele, selle kohta järgmine ideoloogiline lausung vene õpetaja üllatusest: "Õpetasin kolm korda (oli oodata revidendi tulekut) vanemas klassis. (Liiguste ministearianikoolis) vene ajalugu. Lüksis klassis ja ütlesin õpilastele: "Palju olen teist." - "Mistama," oli vastus...

...Kõige pealt hakkas Rogosinnikov 2.klassis õpilastelt küsima vene ajalugu. õpilased ei jätanud ühtegi küsimust vastamata. Pärast õpilased vastasid sulle: "Teine paar päeva tablisti tšud".
(NPTUI, tolmik 8, Liiguste (Aaspere) ministearianikool. 8.Aastil õpetustused, lk.29-30).

Vihnen kontrollisid ajaloo õpetamist pastoriid, kes pidasid vene ajaloo tundmist teisejärguliseks, ebaoluliseks ning püüdsid oma ideoloogiat usulõpetuse range kontrollilise abil peale suruda (NPTUI, tolmik 9, Kustla Koolkooli ajaloo, lk.4).

Õppetunni meetodoloogid läbiviimist takistas vene õpetekooli, mis eriti häiris vene keelt puudulikult oskavaid õpilasi. Geograafia, ajaloo jt. õppeainete alla mõisteti õpilased "hirmas venekeelsete sõnade rüga, millel mingit arusaadavat mõtet ei ole". Sellised tunnid olid "kõige hirmuäratav terava nädalaks".¹

Õpilane, kes nendes tunnid pidid õppima oma emakeelt, oli "hirmus tühine ja soovikata: õppis pähe, mis üles anti, aga miski asi ei mõistnud teda huvitavat".²

Selle süsteemi puudused muutis õpilase oma elu juba keelelise osisestest päevadest alates, peletades huvi mine vastu. Mõhnamiline õppimine seisnes selles, et õpetaja andis üles ja küsis õpiku järgi ülesantud, õpilane aga õppis ülesanta pähe tavaliselt veel täiesti arusaamatus keeles, mõistes paremal juhul ainult osa sellest, mida ta õppis.³

"Vene ajaloo ja geograafia õpetamine Baltimaade koolides toimub siiski üldiselt ebarehuldavalt, mõhnamiliselt, ja nagu mul on tulnud tegelemises kogeda, on selle peamiseks põhjuseks õpetajate puudulik ajaloo- ja geograafiaolene ettevalmistus ning puudulikud metoodilised teadmised," kirjutas Volnari õpetajate seminaridirektor 1904.a. oma

¹ Sealsamas, lk.17.

² Sealsamas, lk.30.

³ Kuna õpilased vene keelt küllaladalt ei osanud, lihtsasti ajaloo õpetamine seisukohalt vähemalt osatunde õppeaasta lihtsalt kaduma. Lapsed õppisid lühikülgede kaupa tundmatut teksti pähe, ilma et nad sellest midagi oleksid aru saanud. Alles õppimise lõpu poolt hakkasid lapsed õpitavast tekstist üht-teist eduselt taipama. (SPUI, toimik 27, Viikula ministerröökooli, S. ja J. Kallak, lk. 29. Vrd. ka SPUI, toimik 33, Kustla koolkooli ajaloo, lk.4.

kirjas kuraatorile, tohes ottepaneku seminaril nädalatuundide arvu suurendamiseks ajaloo.¹

Teelise olukorra põhjused juurdusid nähtavasti mitte ainult õppetunni halvas organiseerimises ja mitte-osakeelses õpetuses, vaid ka ajaloolise materjali sisus. Need olid ajalooõpetaja tegevuse kogu negatiivset organisatsiooniliselt ootud külge oktoobri revolutsioonilises eesti rahvaskoolis.

Sisu oli see siiski mitte ainult õpitava materjali huvitavast, vaid peamiselt selle otsimise külge.

Ulitoodud näited ajaloo õpetamise olukorra kohta revolutsioonilises koolis tõestavad, et positiivseid tulemusi ajaloolise materjali õpetamisel rahvaskoolis võidi saavutada ainult kahe elemendi - materjali sügavuse ja tunni sisse organiseerimise osaval ühendamisel.

Et eesrindlikud õpetajad selle ülesande lahendamiseks edukalt toime tulid, ka selle kohta on revidoriliseaktides, kritika ja kaasaegsete sülestustes, säilinud mõningat materjali.

Nii on Tallinnas II linnasalgkooli õpetaja P. Koit väga osavalt seletanud uut ainet Pöcker I kohta, lugedes raskema jürgi ja selgitades II klassi õpilastele tundmatuid sõnu.²

Sükkalt on ajalugu õpetanud Tallinnas 4-klassilise linnakooli õpetaja A. Tamm, kelle poolt 1898/1899. õppeaastal saadud ajalootunni kohta leidub revidoriliseaktis üksikasjalik

¹ Eesti NSV RAKA, f. 384, n. 1, s. - d. 1406, l. 22-40.

² Eesti NSV RAKA, f. 93, n. 1, s. - d. 77, l. 7.

kirjeldus, mille põhjal saame küllaltki ülevaatliku pildi sellest, milliseid õppetunni organiseerimise võtteid kollel eelarindlikuks peeti.

"II jao II klassi ajalootunnis esitas õpetaja A. Jann kogu klassile kronoloogias püüdnud ühiskondliku sündmuste kohta teinud Peeter Suure surmasõnumi keiserinna Katariina II valitsemisaja lõpul, kuajures õpetaja küsides viis esitas õpilastele orienteeruda ajaloolistes faktides, andes võimaluse avaldada olulist vahelühendit ja seda kindlalt kindlustada õpilaste silmu.

Peale selle sundisid õpetaja küsides õpilasi mõtlema ja jutustama järgi koguma ühe ja sama objekti mitmesuguseid tunnuseid, seades eesmärgiks ajaloolise ole erinevate olukordade külgede ja nähtuste selgitamist.

Õpetaja A. Jann väärtuste hulka tuleb lugeda tema küsimuste esitamise eest, sest need sundisid õpilasi vestuse ole mõtlema ja olid nejuures lühikesed, täpsed ja täiesti selgepiirilised, nõudmata mingisuguseid täiendavaid, nn. suunavaid küsimusi, nii et neid peaaegu aldas ei tulnud selgitada. Vastamisel nõudis õpetaja läbisõeldad, lühikesed, täielikud ja selget vastust, parandades pidevalt väljenduste ebatäpsusi ja harjutades selliselt õpilaste kõnekeelt. Kõigest (oli) näha, et õpetaja mõtleb selnevalt läbi tanni kaigu, et mitte esitada liigsid küsimusi. Üldse peab märkima, et A. Jann on Tallinnas 4-klasnilise linnakooli parimaid õpetajaid."¹

Revideerimisaruannetes märgitakse rida õpetajaid, kes

¹ Eesti NSV RAKA, f.93, n.1, s.-4.77.

sed teosed ja millisel annatal õhinal neid loeti. Need te-
ritasid juba varakult meie tähelepanu mitte üksi kirjandus-
lik-kultuuriliste, vaid ka ühiskondlikkude küsimuste ja oma
allasurutud rahva osatuse vastu. Need tegid neid aina vas-
tuvõttlikumaks sellele, mis ajas oli liikvel oma rahva üles-
rühkumisele õhutamiseks õigusteta inimhulga seisundist¹...
Bernhøbe ja Saali ajaloolised romaanid pustusid me kätte
sel koollitelvel. Saali P ä r i s ja p r i i osakorda
täiendas me napppe teadmis eesti ajalooost...²

Hans Põllasepp "heidis ning kasvatas me armastust ko-
du ja koduma vastu, selle...kacai ajaloo vastu, me osive-
nemate vastu... kes kšik on elanud sel maal ja tšššd ardanud
selle maa pürast".³

Kõrgelt hindab ka Friedebert Suglas oma ajaloo õpe-
tajat Martin Otsast Tartu linnakoolist: "Me hindasime - kui-
gi osatute ka naorsime - ta vaianustust oma õppeaine vastu
ja isiklikku, mitteõpikalist suhtumist sellesse. Ta lahkus
vahel kateedriit, istus meie sekka koollilase murgale ja hak-
kas mõni üksikseika selgitama, unustades kšik me ning kis-
kudes meidki kaasa. Me mõlatsime, nagu oleks ta ise Lõuna-
Venemaal ja Vliike-Aasias liikunud. Ta kirjeldas meile üht
kreeklaste ja pärslaste lahinguvälja: see on veel praegugi
täis inimalid, aga mõtelge - kreeklaste pealend on terved,
pärslaste omad aga puha peon kil upuru. Kuid mille järgi

¹ Jaan K ä r n o r , viidatud teos, lk.111.

² Saalsamas, lk.127.

³ Saalsamas, lk.115.

võib siis otsustada, missugune koip kellele kuulab?

- Tall paus, mille jooknel meie sajata on kolpasid vaevasime.

- A vot tšto, päralaste pool olid alati kinni säõõitud ja hollad, kreeklased käisid aga palja päi ning karnatšid end päikese ja pakase kiles. Sellopärast poovad nende kolbad veel pärast surangi nii kasa vastu! -

Ega meie teadnud, et juba vana Herodotose oli samal kombel egiptlaste ja päralaste poolaid surteerinud. Igatahes seeldis meile see seletus. Kritis seeldis sulle, et just see loomikaine - ajaloo õpetaja saja nii isikupärast vihklist võttis. See tšstis aine vastu veelgi rohkem huvi? ¹

Seoses varem esitatuga pakub meile huvi ka õpilaste edasijõudmine ajaloo, võrreides teiste õppeainetega.

Esimesed sällinud kokkuvõtted selle kohta pärinevad 1895/96.õppeaastast. Rakvere linnakooli aastaruandest nähtub, et 1895/96.õppeaastal jäeti peamistes õppeainetes edasi järgmiselt:

Tabel 4²

Õppeaine	Edasijõudmise protsent 1896.aasta ³	
	I poolaasta	II poolaasta
Vene keel	64 %	67 %
Matemaatika	60 %	74 %
Füüsika ja looduselugu	63 %	74 %
Ajalugu ja geograafia	64 %	76 %

¹ Friedebert P a g l a n , Mällestused, Tallinn 1960, lk. 99-100.

² Eesti NSV RAKA, f.93, n.1, a.-d.47, l.58.

³ Poolaastaid on kol ajal arvestatud kalendriaastate, mitte õppeaastate järgi. Seega 1896.aasta II poolaasta tähendab siin tegelikult 1896/97.õppeaasta I poolt.

Selle juures märgitakse ära, et 1896.aasta I poolaasta õppeaastase protsent ajaloos (84) on olnud kõrgem 1895. aasta I poolaasta õppeaastasest (80 %). Õppeaastase langemist 1896.a. II poolaastal olevat vähemalt osaliselt põhjustanud õppetöö hilinenud algus ning õpetaja vahetus.¹

Ajaloo õpetamise taseme kohta numbrilises väljenduses on võimalik teostavat kokkuvõtet teha ka Laisse kihelkonnakooli aruannote ja hinnote raamatute alusel 1879/80.-1885/86. õppeaasta piires.²

Tabel 5

Ajaloo hinded Laisse kihelkonnakoolis.

Hinded	Hinnatud õpilaste arv õppeaastate järgi õppeaasta lõpul	Hinnatud õpilaste arv õppeaastate järgi õppeaasta lõpul		
		1879/80. a. (19 õpil.)	1882/83. a. (19 õpil.)	1885/86. a. (25 õpil.)
tolleaastas viljenduses	ligikauds tänapäeva viljenduses			
1 (väga hästi)	5	2	3	2
1/2 (õige hästi)	5-	2	1	-
2 (hästi)	4	3	10	14
2/2 (kannis hästi)	4-	3	-	-
3 (keskmine)	3	1	3	4
3/2 (vaevalt keskmine)	3-	7	1	-
4 (kõhn, sent, halb)	2	1	1	-
4/2 (õlge kõhn)	2-	-	-	-
5 (väga kõhn)	1	-	-	-
Ebasijusdalse %		91	91	100
Keskmine hinne (tänapäeva viljenduses)		3,7	3,9	4,1

¹ Eesti NSV RAKA, f.93, n.1, s.-d.47, l.88.

² Eesti NSV RAKA, f.4186, n.1, s.-d.1.

³ Kihelkonnakooli põhjustel 3 õpilast on hindamata jätetud, pole teada.

Nagu andmed näitavad, on numbrilises väljenduses olnud ajaloo Spetamise tase eestikeelses koolis eestikeelse Spika järgi kõrgem kui venekeelses koolis venekeelse Spika järgi. Kaigi teodud andmed on üldistuste tege-amiseks äärmiselt napid, on osoti täiesti tõenäoline, et Spilaste puudulik väljendus- ja lugemisoskus vene keeles on oluliselt mõjutanud ajaloo hinnete taset vene Sppe-keelega koolis.

Tolleaegsete koolilõpetate tähelepanek, et "üld- ja vene ajaloo, kus rehketa tšütub (Spilase) ollu, Sppisid Spilased, hästi: teadasi oli palju ja neid (osoti) oda-ai anda nii vastustes üheikatele küsimustele kui ka aja-keeliste sündmustega seotud ümberjutustustes, kusjuures criti hästi on Spilased osandanud nende sündmuste krono- loogia",¹ kahtib peamiselt ainult linnaskoolide kohta, kuna maal asuvad rahvakoolid jäid venekeelse Spetuse pe- rioodil esimestest tunnultvalt maha ka ajalooSpetamise poe- lost.

Kaitatud küsitluses on vaadeldud ajaloo Spetamise mitmesuguseid külgi eesti rahvakoolis ja Spetajaid otte- valmistavais Sppeentosis. Jämb üle lahendada veel küsi- mus sellest, kas ja millisel määral on võimalik seda pö- randit kasutada eesti ahtkogude koolis.

Tuntud ahtkogude metoodik V.G.Kartsov,² küsitluses

¹ Eesti NSV BAKA, f.93, n.1, s.-d. 65, l.6.

² В.Г. Карцов, Идейная борьба в вопросах преподава- ния истории в русской школе второй половины XIX века (К вопросу об использовании в советской школе дорево- лutionного методического наследия), "Ученые записки Тульского Государственного Педагогического Института", вып. 4, Тула 1953.

Oktoobrirevolutsiooni-eesle vana kooli ajaloo õpetamise metoodilise pärandi kasutamise võimalusi nõukogude koolis, püstitab otseselt küsimuse: "Mida tuleb revolutsioonilise ajaloolase metoodilise mõtte pärandist üle võtta ja milliste joonte vastu võidelda?" ning annab sel-
lele küsimusele konkreetse ja õige, kuigi mitte veel lõp-
liku ja ammendava lahenduse.

Lähenedes Oktoobrirevolutsiooni-eesle eesti kooli metoodilise pärandi kasutamise küsimusele saame planeerida ja eesmärgidest lähtudes, võime väita, et vana, tsaarisaegse kooli igandite jäljed ei ole veel praegu-
gi lõplikult meie eesti nõukogude koolist, sealhulgas ka ajaloo õpetamise praktikast kadunud ning võivad püüda ka eesti NSV Ülemnõukogu seaduse "Kooli ja elu sidumise tugevdamisest ja NSV rahvahariduse edasisest arengust", eesti NKP Keskkomitee ja NSVL Ministrite Nõukogu määruse "Mõningatest suundumustest koolide ajaloo õpetamises" täita.

Noorime liidusbariigina olene vanematelt vanaa-
bariikidest halvemas olukorras selles mõttes, et 20 aastat kodanliku diktatuuri eaga ja ajalooõpetamise metoo-
dilise mõtte arengut kodanlikus vaimus võisid eesti õpe-
tajaskonnas ainult süvendada neid ajaloo õpetamise punde-
si, mille vastu me peame võitlema. Põhuse vihan kui 20 aastat ajaloo õpetamine nõukogude metoodikat ei ole olnud kau-
geltki küllaldane nende igandite jälgede täielikuks välja-
juurimiseks eesti koolist, kus enam kui 80 aastat on aja-

lugu õpetatud selleks, et sisendada õpilastesse feodaalset, kodanlikku ja isegi fašistlikku ideoloogiat. Ajaloo õpetamise metoodika on teadus ajaloo õpetamise sisust, vormidest ja meetoditest; neid peame vastloos lahutamatuks omavahelises ühtsuses ning need oleuvad lõpptekstivõtte siiski ajaloo teaduses omase sisest. Kodanliku ajaloo teaduse sisse aga, nagu eelnenud käsitlusest tuleneb, on ajaloo õpetamise protsessi, ajaloo õpetamise metoodikat, ootkõige aga ajaloo koolikursuse sisse oluliselt mõjustanud.

Klassivõlas 1933s teodud rahvaarvulistest faktidest nähtub, et ajaloo kui keeli õppesine sisse Oktobrirevolutsiooni-eelses cesti rahvakoelis ja õpetajaid ettevalmistavates õppeasutustes oli pealfoodaalne, hiljem kodanliku ideologia propoganda teonistuses, mille sisse õpilasi puutis võanda kehtiva ühiskondliku korra eolistes ning mitmes revolutsiooniliste ümberkorralduste tarbetuses ja kahjulikkuses. Juba eoliste ülesannete seadmine ajaloo õpetamiseks ette rahvakoelis viiendas võimaluse ajaloo teaduspärasuste, faktide ja nähtuste teaduslikke analüüse ning läi pinnas ajalooõpetajali kõige meelvaldemaks valikute ja tõlgendamiseks, ühiskondliku elu nähtuste põhjuste ja tagajärgede kõige tendentslikumaks valgustamiseks. Oktobrirevolutsiooni-eelses keolis ei teotletud ajaloo käsitlemisel ühiskondlike suhete põhiolemuse selgitamist, vaid valitsevate klasside huvide kaitsmist. Sellest tulenevalt kujutas ajaloo koolikursus Oktobri-revo-

näitlikustamine, ajaloolugemise võhene kasutamine (nende puudumise tõttu) jne.

Saga näitab V.G.Karctsovi konkreetsete näidete vartat tontud analüüs¹ Hõakegude kasti keelidest kasutatud oleva prof. J.A.Kozminski keekaja õpiku, samuti vanaaja kursuse kohta, sisaldasid ka need kuni viimase ajani vthet tühtest materjali, isiku- ja geograafilisi nimesid ning tühje fraase, mille teadmine õpilastele midagi ei anna ning mis unustatakse kohe pärast esimest koostu õllesannote kontrolli, kuid mille üraõppimist õpetajad loomulikult nõuavad, sest nad osinavad ju õpikus.

Üheks tühtsamaks näetogude ajalooõpetamise metoodika õllesõdets on leida puresid vana ja meetodeid konkreetses ajaloolises protsessi ja tema seedusõraste viimiseks õpilaste teadvusele. See on võimalik ainult marksisistlik-leniniliku tunnustusteoria baasil, mis on meie ajaloo õpetamise metoodika aluseks.

Kõikide ajaloo õpetamisest Oktoobrirevolutsioonilisele perioodil näitas, et tol ajal ei pööratud küllalidast tähelepanu konkreetsete ajalooliste kujutluste loomisele õpilaste teadvuses.

Marksisistlik kütites aga leiab, et kütides mõistetes peegeldub objektiivne reaalsus, sest mõistete kujunemises alilikaks on lõppkokkuvõttes ikkagi reaalsus maailm, mis peegeldub inimese mõtlemisprotsessis. Mõtted tekivad nende aistingute, tajude ja kujutluste alusel, mida inimese on osanud praktilise subtilemise käigus väliseekstennaga.

Engels näitas, et "...kujundi mõiste on laenuatud

¹ В.Г. Карцов, viidatud teos, lk.55-56.

oranditselt välismaailmast, mitte aga peaaegu peaaegu mõtle-
misest tekkivad. Pidi olema esjad, millele oli kuju ja
nillede kujusid võrreldi, enne kui võidi jätta kujundi
mõisteni.¹

Järelikult kulgeb tõe tunnetamise dialektiline tee
"olevalt kaemuselt abstraktselt mõtlemaisele ja sellelt
praktikale".²

Et ajaloolaste põhimõtete osandamine õpilaste
juures kulgeb põhiliselt sama teed kui tunnetamine üldse,
pöörab ajaloo õpetamise märksislik metoodika suurt tähe-
lepanu ajalooliste mõistete kujundamise probleemile aga
luba opereerida üldiste mõistetega, millel pole erilisi
ja konkreetseid tunnuseid, nagu see oli osana ajalooõpe-
tamisele revolutsioonilises rahvakoolis.

Osati võime Hõbekogude Eesti koolipraktikas kõige lä-
hemast minevikust tulla küllaldaselt näiteid, kus õpetajad
ei kontrollinud, millised kujutlused seostasid õpilase
teadvuses õpitava mõistega, vaid rahuldusid, kui õpilane
oskas mõistet esitada õiges kontekstis. Selline mehhaani-
line pühõpitatud fraaside ülesõttamine ilma kasutatud mõis-
test aru saamata võib ainult seostada formalismi levii-
mist õpilaste teadmistes.

4. klassi ajalooõpetuse põhimõtete osandamise
kõhta tehtud kirjalikud kontrollitööd vabariigi 22 kooli

¹ Friedrich Engels, *Anti-Dühring*, Tallinn 1954, lk. 55.

² В.И. Ленин, Конспект книги Гегеля "Наука логи-
ки", Соч., том 38, lk. 161.

76-s klassis aastail 1960 ja 1961 näitasid, et õpilaste teadvuses olemasolevate sotsiaalsete muutuste ning nende mõju ignoreerimine klassis õpitava ajaloolise mõiste kujundamiseks, samuti elukestel programmide ja õpikud viisid paratamatult minevikuhähtuste moderniseerimisele.

Õpilaste selline arusaamine pärisorjastliku korra põhiklassidest, nagu "Ühtedes klassides olid rikkamad inimesed ja teistes klassides vaesemad ... klassides oli väga kitsas ruum. Rikkaid oli rohkem õppimas kui vaeseid",¹ on olukorra ilmekaks näitaks.

Karjalastlik ajaloo õpetamise metoodika peab leidma ja kahtlemata leiabki pärisaid viise selliste ja teistestaste ajaloo õpetamise peaduste kõrvaldamiseks mõkogeude koolis. Nende probleemide kallal tšestavad edukalt nii meie kui vanaaavabariikide pärisad pedagoogid ja metoodikud, ning minevikupärandi tundmine peab nende tšest kergendam.

Kõesolev uurimus näitab veenvalt, et väike ja primitiivne on see pärand, mille meile on jätnud teaaririigi kui "rahvaste vaugle" mõrude vahel kiratsemud eestri rahvakooli.

Ent kuigi siin on väike positiivset, mida saaks vahetult rakendada tänapäeva mõkogeude koolis, siis leiame seda rohkem materjali ja analoogiaid selle kohta, kuidas

¹ S. P a l a m o t s . Ühikooliik-ajakooliste põhiootote kujundamisest 4.klassis, "Mõkogeude Kool" nr.4, 1962, lk.271 (269-275).

ei pea organiseerima ajaloo õpetamist; võime õppida negatiivsete näidete varal vältima revolutsioonilises koolis tehtud vigade kordamist.

Mida õpetlikku sisaldab siis eesti rahvaskooli "pedaagogiline pärand" ajaloo õpetamise alal nätekogude kooli jaoks?

1. Nagu varasemistest nähtub, leiame tänapäeva koolistki sellist revolutsioonilise kooli pärandit, mis näite eestehkanete jookul ei ole lõplikult välja juuritud, kuid mis nätekogude koolist tuleb kõrvaldada.

Selliseks pärandiks on:

- a) rasked ja abstraktsed ajalooline materjal meie kooli nooremate klasside ajalooõpetamises ja õpikutes;
- b) õpetatavate mehhaniline kvaõppimine ilma sellesisese eelneva lahtinõustamiseta;
- c) vähene tähelepanu pööramine õpetamisel näitlikkustele.

Ajaloole, et enamasti vigu esineb kooli ajalooõpetamises juba enam kui poolaada aastat, nähtub, et õpetajate analüütilik, empiirilise viis ajalooõpetamises olukorras parandada ei anna parimaid tulemusi. Selliseid küsimusi tuleb lahendada meie teaduslike uurimise meetoditega lähenedes ja dialektilise materialismi seisukohtadelt lähtudes.

2. Võttes arvesse kahju, mida tõi eesti koolile eesti ajaloo puudumine rahvaskoolis, saame eesti ajaloo ja ko-

duloolise materjali püüdnud Nõukogude Eesti kooli 4. klassi ajaloo kursuses isikuteituse perioodil, ei tohi me enam korrata tsaarigaegse kooli viga, kus aastakümnete kestol valditi eesti rahva ajaloo tundaõppimist tsaarivalitsuse venestamispoliitika huvides. Eesti ajalugu sisaldab heroilisi episoodide rahva kangelaadlikust võitlusest oma rühajate vastu, arendaid lohetulgi eesti ja vene tšütava rahva ühisest võitlusest okupatsioonijate vastu, eriti väärtuslike andmeid eesti ja vene rahva ajaloolise sõpruse ja koostöö ning ühisest võitluse kohta saksa agressoritega XIII sajandil. Eesti ajaloo teaduslikult põhjendatud ja tšepkrene kšaitlusine nõukogude koolis tekitab õpilastes viha okupatsioonise ja okupatsioonijate vastu, sisendab nolesse proletarise internatsionalismi ideid, kasvatab arendust tšütava rahva ja kalli Nõukogude kodama vastu. Eesti ajaloo õpetamine nõukogude koolis on aktiivne tegur noorese kommunistlikul kasvatamisel.

5. Vttes arvesse eesti ainovikakooli negatiivset püramit ajaloo õpetamisel, kus kasa aega püüdnud algapüreesed eestikeelsed ajalooõpikud, ajaloo lugemikud ja muud ajaloo õpetamiseks vajalikud kassaja teaduse ning tehnikatasele vastavad õppevahendid, tuleb Nõukogude Eesti koolis avada iver tee eed: liiki originaalteoste loomiselo. Siin ürgs püüduga regulaarsed konkursid andekate kohalike autorite leidmiseks ja nende ergutamiseks, osanti võimalused parinate tšüde trükimiseks ja õppevahendite valmistamiseks massilises tiraašis. Algapüreane eestikeelne ajaloo-

alane õppekirjandus on osa meie rahvaskultuurist, millel pealegi ei pandu hood traditsioonid. Meie vanaid rahvaliku ja sotsialistliku, rahvaste sõpruse ja internatsionalismi ideid kandva kultuuri selle külje ulatuslik arendamine võib näitogude koolile ja tema pedagoogilise kadri kasvatamisole ainult kasu tuua.

4. Võttes arvesse revolutsioonilise kooli koguseid, kus valitsevad klassid pühkivad ajaloo õpetamist ära kasutada oma poliitilistes huvides, käsitledes ajaloo teadlikkusele sisse kui ideoloogilist relva, tuleb ajaloo õpetamise ideoloogilise-teoreetilise tasemele näitogude koolis osutada erilist tähelepanu. Ajaloo õpetamine peab ka näitogude koolis olema ideoloogiliseks relvaks kodanliku nationalismi ja muude kodanliku ideoloogia igandite vastu, peab olema õpilastes marksistlik-leninliku maailmvaate kasvatamise vahendiks, mis ajalooõpetamisel sotsialdemokraatide ebanõrke abil võitab õpilasi sotsialismi disolutsiooni kapitalismi, kasvatab usku kommunismi võidusse, usutavust sotsialistlikule kodumale, armastust rahva kui kõikide materialistide ja valitsevate vääruste looja vastu, sisendab proletariaadi internatsionalismi ja rahvaste sõpruse ideoloogiat.

5. Revolutsioonilises koolis rakendati ajaloo õpetamine vana keele parema ja kiirema osendamise teadlikkusele, ja mitte ilma positiivsete tulemusteta keele õppimise seisukohalt. Mida ei võiks tänapäeva vana keele õpetajad katsutada keeleõpiku kõrval vastava klassi ajalooõpiku ve-

nekeelset eksemplari klassivälise lektüürina?

Või oleks koguni mõeldav vabatahtlikkuse printsiibil NSV Liidu ajaloo õpetamine vene keeles nende klassides, kus see on jõukohane?

6. Võttes arvesse juba Oktoobri-eelsel perioodil Rakvere Õpetajate Seminaris V.N.Bernadski eestvõttel alustatud aktiivset kodu-uurimuslikku tegevust ja kodu-uurimusliku töö arendavat mõju uue inimese kasvatamisel vastavalt kommunismiehitaja moraalikoodeksi¹nõuetele, on vajalik, et Eesti NSV õpetajaid ettevalmistavates õppeasutustes antaks eriti tulevastele ajalooõpetajatele võimalikult põhjalik teaduslik, metoodiline ja organisatsiooniline ettevalmistus kodu-uurimuslikuks tööks. Selle juures tuleb eriti rõhutada ajalooõpetaja määravat osa õpilaskonna aktiviseerimisel kodu-uurimuslikule tööle.

7. Võttes arvesse eesti algupärase ajaloolise jutustuse, eriti E.Bornhöhe "Tasuja" erakordset mõju kaasaegsele koolinoorsoole ajalookäsitluse kodanlik-demokraatlike ideede sisendamisel ja selle positiivset osa ideoloogilises võitluses balti saksa parunite, luteri usu vaimulike ning feodalismi igandite vastu, tõuseb meie kirjanike ja kunstnike ette tänuväärne ülesanne - luua eesti töötava rahva revolutsioonilise mineviku ainetel teoseid, mille osatähtsus võitluses ajaloo õpetamise ette seatud ülesannete täitmise eest nõukogude koolis võrduks E.Bornhöhe "Tasuja" mõjuga ja populaarsusega revolutsioonilise eesti kooli õpilaskonna hulgas.

¹ Nõukogude Liidu Kommunistliku Partei Programm(vastu võetud NLKP XXII kongressi poolt), Tallinn 1961, lk.110-111.

Üldistades eelnevas peatükis käsitletud aetorjali, viime järeldata:

1) Rahvaskooliõpetajate ajaloolane ettevalmistamine riistatöndlike seminarides enne 1885.-1887.a. koolireformi oli alustatud balti saksa aadli ja lateri uus vaadlikkonna klassiühidole. Seminaril kasvatatakse sarvearisi ajalugu aadellik-religioosne vaime, saksa XIX saj. historiograafia kontseptsioonidest lähtuvate sakskoolsete üldajaloo õpikute alusel ning tugeva germaniseerimise tendentsiga.

2) Koolireformi ettevalmistamise ja teostamise käigus loodud vene õppekeelega seminarides oli ajaloo õpetamisol lubatud ja ainuvõimalikeks osanaks õpetada tulevasti õpetajaid tsaarivalitsuse reaktsioonilis-imperialistliku poliitilise suuna õigustamise vaime.

Ajalookursuse siin oli monarhistlik-religioosne. Kuid ajalooõpetus oli vaba sellistest peadustest, mis oleksid eemaldanud eesti tulevast rahvaskooliõpetajat vene rahvast ja kultuurist.

3) Rahvaskooli õpetajate ettevalmistamise ja kvalifikatsiooni tõstamise täiendavad võrsid (õpetajate suvekursused, pedagoogilised kursused ministerruumi- ja linnakoolide juures, õpetajate kutseeksamid) olid samuti allutatud vene aadellik-monarhistliku historiograafia ülloannetele tulevaste kooliõpetajate ajaloolase ettevalmistamise osas. Teatavat tähelepanu osutati ajaloo õpe ..

- tanise metoodika teoreetilistele küsimustele ja õpetanise praktikale.
- 4) Ünn üldharidusliku ja ajaloosalase õtvevalmistuse poolt moodustasid nalogiknaastunide pedagoogiliste klasside lõpetajad õpetajaskonna parasa ünn.
 - 5) Soolinata rahvahariduse ministeeriumi poolt rakondatud abinõudest rahvakooll õpetajate paranna õtvevalmistamiseks, kujunns õpetajate koosseis nende haridusliku taseme poolst nittarahuldavaks. Selle tõttu ei rahuldunud ka üldine ajaloo õpetanise tase.
 - 6) Kui ajaloo õpetanise üks põhilisimusi "kuida õpetada?" revolutsioonilises eesti rahvakooll ja rahvakooll õpetajaid õtvevalmistavates seutustes oli tolleaegsete ühiskondlike klasside vahelise ügenda ideoloogiline võitluse probleemiks, siis ajaloo õpetanise teise põhiprobleemi "kuidas õpetada?" ümber diskussiooni tekitamiseks ei olnud tol ajal veel vajalikke eoltingimusi nii õpetajate ünniku nõdala üldharidusliku ja ajalooosalase õtvevalmistuse kui ka rahvahariduse patiliseerimise probleemide osiplaanil oloka tõttu.
 - 7) Ajaloo õpetanisel rahvakoollis juhitudi seotlike õppeplaanide ja ajalooprogrammide seletuskirjedest, kus peanist tõeolepanu püürati õpetaja ilmekale jutustamisele, jutustuse näitlikustamisele (ajalookaardi ja vñialuse karral ajalooliste piltide kasutamise nñel) ning segedasele läbivõetu kordamisele, nittu unusta-

dos õpilaste religioosset ja külbelist mõjustamist.

- 8) Praktiliselt kujunes venekeelse ajaloolise materjali osandamine rahvaskoolis õpetajate endi puuduliku vene keele oskuse tõttu silmaseliseks põhetuupäraseks. Teadlikumalt osandaid õpilased ajaloolist materjali venekeelsele tundidele, kus õpetajad oskavad ajaloolist pala analüüsida ja õpilastele selgitada.
- 9) Ajaloo õpetamise tulemusel suuremal määral on keelireferatsioonis eesti õppekeelega rahvaskoolis olnud paremad kui referatüüriga vene õppekeelega rahvaskoolis, mida põhjustas õpilaste puudulik viljendus- ja lugemisoskuse tase vene keeles.
- 10) Kuigi eesti rahvaskooli pedagoogiline pöörand on väike ja primitiivne, sisaldab see siiski mõndagi õpetlikku ka eesti nõukogude tänapäeva kooli jaoks, näidates, milliseid vigu tuleb vältida ajaloo õpetamise korraldamisel.

halba ja mis oli veel meile kasulik, ja tuleb osata
sealt vilja valida see, mis on kommunistidele tarvilik.¹

Kui vardi eesti rahvaskooli oli praktiliselt kujunenud
valitsevate klasside tüüristaks eestlaste väikeses orjaste-
nise ühiskonda tähtsisel, toimus selle tüürista omadiisi-
guiselt pärast "omnike" vahel 3ge võitlus XIX saj. 60-ndate
aastate lõput kuni 80-ndate aastate lõpuni. See arjale
tõi enesega kaasa võistluse evangeeliumi- luteri usu koo-
lide ja vene Sigenu koolide eestlaste ja nende olukorra
parandamise eest, mis seostetuna kapitalismi kiire arengu-
ga Baltimaadel tähendas objektiivselt eesti koolilaste tee-
tavat paranemist.

Eesti kodanlik rahvuslik liikumine esetas G.R. Ja-
kobseni, J. Adamseni jt., kes nõgid rahvaskoolis eestlaste
kultuurilise iseseisvumise tegurit, kasutades osavalt vene
tsaarivõimu ja balti saksa aadli omavahelist hõõrumist ning
esines erakoolise kooli ja tunduvalt laiendatud õppeplaan
nõudmisega, mis oli tähtis koht ka ajaloo, eriti eesti aja-
loo kui rahvaskooli õppeaine koolikursusel.

Käesolevast tšest ilmsel, et ajaloo kui õppeaine vöö-
mise küsimine eesti rahvaskooli õppeplaanis ning ajaloo (eri-
ti eesti ajaloo) koolikursuse sisu olid XIX saj. 60-ndate
aastate lõput alates kuni Oktoobrirevolutsioonini üheks
klassivõistluse alaks ideoloogilisel rindel.

Eesti kodanliku rahvusliku liikumise ja luteri usu

¹ V. I. L o n i n , Neeresehingute ühiskond, Teosed,
31. kd., lk. 255.

pastorite kui balti saksa valitsevate klasside ideoloogilise fronti rindevõitlejate vaheline võitlus ajaloo koolikursuse süü pärast oli tegelikult võitlus eesti noorsoo ja tema ühiskondlik-politilise maailmvaate eest, kummitades Baltimaade ajaloo XIII sajandi sünnust: kui ta näi- lo järele "pimeduseaja" tundmüügilise süüga kindlate noorsoo hoidaku balti saksa aadli kui rühma klassi süüga.

Selle ajaajaluga on seletatav ka ajaloo kui õppeaine eest peetava võitluse võrdsed eriti lai diapasoos, mis ulat- tua algusest poleemikast 60-ndate - 70-ndate aastate aja- kirjanduses vallaolukogude kokkolektsiooni ja isegi selliste drastiliste võimude, nagu kooliõpetrite vallandamine.

Võitluse tulemusena võisid õigustatult selles küsimu- ses konstateerida kodanlik-demokraatliku loori võitu, kum- C.R.Jakobsoni "Kooli lugemise raamat", mis sisaldas eesti ajaloo kodanlik-demokraatliku käsitluse põhikontseptsiooni, jõi eesti rahvakoolis kõige laialdaslikumalt käibel ole- vaks kooliraamataks enam kui 40 aasta jooksul.

Ajaloo õpetamist koolis nõjustasid Baltimaadel etais- teoriline erinevad historiograafilised koolkonnad: kuni 1885.-1887.a. koolireformi valitses eesti rahvakooli ja õpetajate seminaride üldajaloo koolikursuses saksa XIX saj. historiograafia täielik mõju, kumjuures ajalookäsitluses eesti esiplaanile Saksa ajalugu kui "isema" ajalugu, kum aga Venemaa ajalugu käsitati konverentsiooni lähtem- terjalina vene keele õppimiseks.

Pärast 1885.-1887.a. koolireformi, kui kõikides Balti-

Rahvaleheliselt võeti viimase Aleksandri tähtsusele kaasa mõeldud saajad 80-ndate aastate eesti algopirane ajalooline liikirjandus.

Eesti rahvuslikus liikumises järjest selgenini avaldav talurahva klassivõitlus, liikumise lõhenemine ja mõeldud saajad 80-ndatest aastatest peale järjest hoogsamaks muutuvad proletariaadi enesevaldused viisid eesti rahvusest olamattomale diferentseerumisele ja eesti kodanluse väljakujunemisele. Pildid "Iseme" ja "Rahva ühtsuse" loomingu all esineda kogu rahva nimel, propageeris eesti kodanluse 1905.-1907.a. revolutsiooni põhil loomad eesti haridusseltside erakoole üldrahvusliku koollina ning pidas neid eesti "rahvusliku" hariduse päästjateks. Tegelikult oli haridusseltside erakoolide Aleksandri tagetada kodanluse klassipositatsioon, nagu selgesti nähtub ka nende koollide jaoks koostatud eesti ajaloo programmi analüüsist. Soopärast astus eesti bolševistlik ajakirjandus revolutsioonilise proletariaadi seisukohti kaitstes nende koollide vastu välja ja selgitas, et teetanise väärt on ühnes üldine, kõigile kättesaadav algkool ning õppeainete, sealhulgas ka ajaloo koollikursuse põhjaliku ümberkorraldamise nõue.

Koollineta mitmesuguste rahvakooliliikide ametlike õppeplaanide, ajalooprogrammide ja õpilaste erinevatest revolutsioonilises eesti rahvakoolis, võime need ühise nimetaja alla paigutada järgiste oluliste tunnuste alusel:

1. Ajalookursuse Aleksandri oli kaotada õpilastes religioosseid tundeid, alistumist valitsevatele

klassidele ja trenaaliallikust isovalitsusele.

2. Ajalookursuse peamiseks sisuks oli poliitiline ajalugu, s.o. jutustused sõdadest, kuningate, keisrite, värsude olust ja tegevusest, "tarkadest" valitsejatest, silmapaistvad kirikuistendest, ja seda võimalikult positiivses ja heasoovlikas valguses.
3. Rahvaliidumisel kas ei käsitletud üldse või tehti seda ajalugu järeldalt vältides.
4. Sündmuste käiku seletati väljapaistvate isikute teatega, nende tegevuse motiivide esiletõdemisega või jumaliku ettehooldisega.
5. Rahvasside osa ajaloos ignoreeriti täiesti.
6. Eesti ajaloost käsitlest ajalooprogrammeid ette ei näind.

Kodanliku rahvusliku liikumise, talurahva klassivõitluse ning areneva tööliikumise tingimustes pidasid professorid loogi niisugust ajalugu kahjulikuks õppeaineks ja olid kogu vaadeldaval perioodil häälstatud ajalooõpetuse vastu.

1905.-1907.a. revolutsiooni mõjul vallandunud ühiskondlik-pedagoogilise mõtte alavormine väljendus osaliselt eestikeelsele publitsistikale ajalookursuse sisse ja kehtivate ajalooõpikute kriitika mõel, kus tähelepanu juhiti vajadusele käsitleda ajalooõpetamisel ka majanduse ja klassivõitluse küsimusi, samuti mõeti kohaliku, s.o. eesti ajaloost käsitlemist rahvakoollis.

Mõningat progressi täheldama vaadeldaval perioodil eestikeelse rahvakooli jaoks kirjutatud ajaloolase õppekirjanduse arengus.

Kui J.G.Schwartzi ja J.Bergmanni ajalooõpilaste sünnikujutuse endast vaid ninaviiskümne aasta lihtsat jutustamist, siis XI sajandi algul ilmunud J. Sitska ja E.Assoni õpilaste os ajalooõpetuses selgeini jaotatud perioodideks, iga ajastat os isoleerustatud kindlate joontega, on püütud silitada õhikonas sisenist arengut. E.Assoni õpiku juures on särgata märksaani otseel või kaadeti ajal tüholepans oaitanist sajandeliku arengu kui inimhiskonna ajaloo oluliseks külje isoleerustamiseks.

Besti rahvakooli õpetaja ajaloolase ettevalmistamise juures võlne selgeiti oraldada varesoolitataga analoogilisi tendentse. Baltimaade rüütelkondade peoit ülalpeetavate seminaride kasvandikesse püüti kuni 1885.-1887.a. koollireformini ajaloo õpetamise kanda sisenada reaktsioonilisi ideid, saksa kultuuri üleolekut vene kultuurist. Kõitades Baltimaid Saksaans osana, püüti seminariste kõigiti osaldada vene keelest ja kultuurist. Seevastu pärast koollireformi tegutsenud vene õppekeelega seminarides vastas ajalooõpetus külli reaktsioonilise vene adellik-senaaristliku historiograafia traditsioonidele, kuid üldine kasvatusalustoon lühendas seminariste klassikalise vene pedagoogika humanistlikele ideedele, mis olid osaj aja kohta kõige oserrindlikumad maailmas.

Andmed ajaloo õpetamise koollipraktikast revolutsioonilisele rahvakoolis lubavad järeldada, et oserrindlikumad õpetajad pidasid osan pealtesandeks mitte ainult õpilaste küttsioonist, vaid nende õpetamist osotsionaalse, kaagakiskuva

jutustuse, vestluse ja näitlike õppevahendite (ajaloolise sisuga pildid, tahvlijoonised, kaardid) oskusliku kasutamise abil. Omistades suurt tähelepanu klassivälisele lugemisele (organiseerides selleks omal algatusel võimalusi) ja iseseisvale tööle õpikuga, on nad suutnud luua oma õpilaste juures patriotismi, rahvusliku iseteadvuse ja klassiteadvusegi kasvatamisel püsivat kvaliteeti.

Selliseid õpetajaid andsid rohkesti just õpetajate seminarid ja naisgümnaasiumide pedagoogilised klassid.

Nõrgema üld- ja pedagoogilise ettevalmistusega õpetajaid produtseerisid mitmesugused madalama tasemega pedagoogilised kursused, ja eriti õpetajate kutseksamid. Siit tulid üldreeglina ka õpetajad, kes harrastasid ajaloolise materjali õpetamisel tuupimismeetodit, kroonuliku ainekäsitlust õpiku järgi ega suutnud seetõttu jätta oma õpilastesse sügavamaid jälgi.

Uurimus ajaloo õpetamise olukorrast eesti rahvakoolis XIX saj. II poolel ja XX saj. algul näitab, et selle eriti suure ideoloogilise tähtsusega õppeaine ümber arenes äge poliitiline võitlus, milles selgelt peegeldus valitsevate ja rõhutatud klasside ning rahvaste vaheline võitlus. Võitlust ajaloo kui rahvakooli õppeaine ja ideoloogilise mõjutusvahendi eest toitsid eesti ühiskonnas vaa- deldud ajalõigus toimunud suured muudatused ja klassijõu- dade ümberpaiknemised, mis hoidsid ajaloo õpetamise prob- leeme teravalt päevakorras. Selle vägagi komplitseeritud ideoloogilise võitluse tundmisel on suur tähtsus eesti üldise poliitilise ja kultuuriajaloo, sealhulgas kooliaja-

loo mõistmisele, võttes arvesse kooli kui kultuuriteguri olulist osa ühiskonna elus ja ringus.

Ajaloo õpetamise ja ajaloolase metoodilise mõtte keerukas arengutee eesti rahvakoolis enam kui poole sajandi jooksul kujutab enesest tähtsat allikat ka tänapäeva Nõukogude Eesti kooli didaktika, metoodika ja kasvatusprobleemide lahendamiseks, loovalt töötava, avara pedagoogilise silmaringiga ajaloo õpetaja kasvatamiseks. Selle võitlusrohke arengutee tundmine annab tänapäeva ajaloo õpetajale ja õpetajakutseks valmistuvale üliõpilasele võimaluse kõrvutada kaasaegseid suurepäraseid töövõimalusi revolutsioonielises koolis valitsenud tingimustega, aitab kaasa sihiselguse saavutamisele ning õigete meetodite valikule õppe-kasvatustöös.

Ajaloo õpetamise olukorra ja selle õppeaine ümber toimunud võitluse tundmine ajajärgul enne 1917. aastat omab vaidlematut tähtsust Suure Sotsialistliku Oktoobri-revolutsiooni ajaloo, selle subjektiivsete eelduste väljakujunemise ja arenemise uurimise seisukohalt. Me saame selgema ettekujutuse sellest kultuurilisest keskkonnast, sellest koolist kus omandasid teadmisi ühiskonnast töölisklass ja talurahvas, koolist, mis oluliselt mõjutas revolutsiooniliste jõudude ideoloogiat; näeme, kuidas Oktoobri-revolutsiooni võitu valmistas ette samaaegselt ja käsikäes teiste Venemaa rõhutatud rahvaste võitlusega ka eesti rahva võitlus oma rahvusliku kultuuri ja kooli eest.

Nagu käesolevast tööst nähtub, kajastus eesti ühiskonnas arenev ühiskondlik-politiline võitlus ja

siinse ühiskondliku mõtte areng õige eredalt ajaloo koolikursuse õpetamises. See asjaolu on seotud ideoloogilise võitluse nendegi ülesannetega, mis säilitavad aktuaalsuse ka tänapäeva jaoks, ning annavad töös käsitletud materjalile poliitilise tähtsuse. Tolleaegse ajalooõpetamise tendentside tundmine võimaldab meil paremini paljastada praeguste Lääno-Saksa imperialistide ja balti-saksa kännust põlvnevate ajaloovõltsijate revanšistlikke eesmärke, kes avalikult räägivad, et neid "on vallanud lootused kaotatu (s.t. Baltimaade - K.K.) tagasivõitmiseks nagu joobumus. Kellelt see on rahu röövinud ja mõnes mõttes pilgu ähmastanud, see ei tohi minevikku meenutades seda unustada."¹⁾

Dissertatsioonis käsitlemist ja analüüsimist leidnud ajaloolase õppe-, populaarse- ja ilukirjanduse tundmine soodustab süvenemist eesti XIX saj. II poole ja XX sajandi alguse historiograafiasse, aitab mõista ajaloolase õppekirjanduse osa klassivõitluses.

Ajaloo õpetamise arenguloo vanemate perioodide läbitöötamine loob meile aluse eesti koolis toimunud ajaloo õpetamise kogu arengutee teaduslikuks läbitöötamiseks. Ilma sellise ajaloolise tagasivaateta ei ole võimalik edukalt realiseerida neid suuri ülesandeid, mida seab meie ette teeksilolev koolireform ja tulevase kommunismiehitaja kasvatamine.

1) Reinhard Wittram, Baltische Geschichte, Die Ostseelände Livland, Estland, Kurland (1180-1918), München 1954, Helmärkasi, lk.8.

RAGUATUD KIRJANDUS.

**I. Marksismi-leninismi klassi-
kud**

М а р к с, К., Хронологические выписки. Архив Маркса и
Энгельса, том У-УШ, Москва 1938

М а р к с, К., К критике гегелевской философии права,
К. Маркс и Ф. Энгельс, Сочинения, том I, Москва
1954, Iк. 219-368

Б а г о л с, Friedrich, Anti-Dühring, Tallinn 1954

Л е н и н, V.I., Ettekanne Rahvakoissaride NSBakogu toge-
vusest II. (24.) jaanuaril, Teosed, 26.kd., Tal-
linn 1954, lk.419-435

Л е н и н, V.I., Kriitilisi märkmeid rahvuskõlasuse kohta,
Teosed, 20.kd., Tallinn 1953, lk.1-33.

Л е н и н, V.I., Majandusliku romantismi isoleerustantsu
(sionismi ja meie kodumaised sionistid), Teo-
sed, 2.kd., Tallinn 1949, lk.167-230

Л е н и н, V.I., Millisest paradist me loobume, Teosed,
2.kd., Tallinn 1949, lk.439-480

Л е н и н, V.I., Noorsooühingute ülesanded, Teosed, 31.kd.,
Tallinn 1955, lk.252-268

Л е н и н, V.I., Rahvavariduse ministeeriumi poliitika kü-
simusest, Teosed, 19.kd., Tallinn 1953, lk.114-
123

Л е н и н, V.I., "Rahvusliku kultuurautonoomia" kohta,
Teosed, 19.kd., Tallinn 1953, lk.459-462

Л о н и н , V.I., II Internatsioonali krahh, Pöösed, 21.
kd., Tallinn 1955, lk.179-229

Л о н и н , V.I., Vene koolis õppijate rahvuslik koosseis,
Pöösed, 19.kd., Tallinn 1955, lk.485-487

Л о н и н , В.И., Конспект книги Гегеля "Наука логики",
Сочинения, том 38, Москва 1958, I к. 73-231

Ншкгогодо Lide Kommunistlike Partei Program (vaste võetud
NKP XII kongressi poolt), Tallinn 1961

II. A r h i i v i a a t e r j a l i d .

Eesti NSV Riiklik Ajaloo Keskarchiiv (Eesti NSV RAKA) Tartus

Fond	93	-	Eestimaa Kubernangu Rahvakoolide Direktor
Fond	206	-	Eestimaa Kubernangu Vene Vabrika- Inspektor
Fond	304	-	Tartu (Rita) Üpperingkonna Kustator
Fond	392	-	Eesti Noorsoo Kasvatamise Selts
Fond	1170	-	Rakvere Kõrgealgeool 1807-1918
Fond	2292	-	Tartu õpetajate Seminaril Viieaastas- kogu
Fond	3460	-	Eesti Noorsoo Kasvatuse Seltsi au- statud Tatarlaste Gümnaasium
Fond	3725	-	Pärnu Eesti Kooli-selts
Fond	4186	-	Lainee 6-kl. algeool

**Eesti NSV Teaduste Akadeemia Fr.R.Kreutswaldi nimelise
 Kirjandusmuuseumi käsikirjade osakond (KKA KO)
 Tartus**

- Fond 2 - C.R.Jakobson - J.Adamsonile, M 1:4
Fond 25 - J.Bergmann - M.Rissenile, M 2:1
Fond 36 - J.Bergmann - M.Kampaanile, M 1:6
Fond 66 - J.Bergmann - J.Kunderile, M 1:6
Fond 149 - J.Kunder - M.Veskole, M 6:58
Fond 199 - AAS stipendiaatide aruanded, M 23:1
 ja M 31:1
Fond 200 - NKS stipendiaatide aruanded, M 4:2
 ja M 9:2
Kurgja fond J. Rosenberg - C.R.Jakobsonile,
 M 1:4

Eesti NSV Pedagoogika Teadusliku Uurimise Instituut (EPTUI)

- Toimik 4 - Pala vallakool, Mall Saigu mälestused
Toimik 8 - Liiguste (Aaspere) ministerruumikool,
 E.Ausi mälestused
Toimik 11 - Ülevaade Kehra vallakooli olust
 a.1904-1913, G.Vilbaste
Toimik 14 - Helikülmend aastat õppimas ja õpetamas,
 Juri Uustalu mälestused
Toimik 17 - Aaspere (Liiguste) ministerruumikool,
 Aug. Nõmme mälestused
Toimik 18 - Aruküla (Jõepere) vallakool, Aug.
 Nõmme mälestused
Toimik 24 - Johan Kroon, Ülevaade muusika ja laul-
 mise olukorrast keelides, kus olen
 õppinud ja tšüstanud, 1906
Toimik 27 - Vihula ministerruumikool, E. ja J.Kal-
 lak
Toimik 33 - Mustla koolkooli ajaloost
Toimik 35 - Kassimurao

- Toimik 41 - Jügalid
- Toimik 74 - Õpetaja-pensionäri Gustav Relati
uutlus
- Toimik 75 - L.Hallop, Põlise postitsoonija pen-
sionär Oswald Kurai uutlus
- Toimik 95 - Johan Kotka uutlus
- Toimik 96 - L.Hallop, Õpetaja-koolitegelase
Aug. Kukoi uutlus
- Toimik 128 - E.Kohla, Andoid Seurendisa 7-ai.
kooli kohta (1895-98)
- Toimik 132 - L.Hallop, Õpetaja-pensionäri
Oskar Nageli uutlus
- Toimik 137 - Kustav Olik, Võms valla kool
1873-1887

Riiklik Ajaloo Keskariiv (R A K A) Leningradis

Fond 733 - Rahvahariduse Departemang

Fond 734 - Riiklik Komitee

III. Publitseeritud allikad.

Õesti algkoolide õppekavad, Tallinnas Õesti Kooliõpetajate
Seltsi korraldused, Tallinn 1917

Kooli seadus, Riias 1849

Koolipidamise Seadus Bestinaa Evangoliumi luterlase usu mee-
-koolidele, Tallinn 1878

Kooli õpetuse plaan, Viljandi 1876

Lihelondi-aa luterlase Seadus, Kolmas jagu, Riia 1820

Liivimaa luteri usu koolide õpetuse plaanid, (Riigas
Jaankorikuel 1874. Liivimaa Olus-Kooli kohta
Viljandis trükitud 1877)

Provinzialrecht der Ostseegouvernements, Zweiter Theil,
St. Petersburg 1845

Pärnu Eesti Kooli Seltsi selgumissuuni õpperaud, Pärnu
1910

Rakvere Eesti Hariduse Seltsi III järgu orakooli õpperaud,
Tartu 1912

Seednised aa-kolide pärrast Tallinna-aal, Tallinn 1867
Täiendused Eesti Tähtlaste I. järgu kooli õpperaud jaude,
Tartu 1912

Viljandi Eesti Hariduse Seltsi II järgu Tähtlaste-kooli
õpperaud, Viljandi 1914

Исторический обзор мер правительства для усиления в остзей-
ском крае способов к изучению русского языка.
Составлен по актам хранящимся в архиве Рижской
гимназии, Санктпетербург 1866.

К вопросу качественного подъема средней школы. Религиозные
отчеты г.г. профессоров Императорского Брьевского
Университета, Рига 1912

Конфиденциально. Отчет члена совета министра народного про-
свещения, тайного советника Ногалинского, об ос-
мотре осенью 1865 года учебных заведений Дерптско-
го учебного округа

Отчет о состоянии православных народных училищ прибалтий-
ских губерний за 1899-1900, Рига 1901

Отчет о состоянии православных народных училищ прибалтий-
ских губерний за 1901-1902 уч.год, Рига 1903

Примерные программы предметов, преподаваемых в начальных
народных училищах Рижского учебного округа, Рига
1899

Примерные программы предметов преподавания в начальных пре-
вославных народных училищах прибалтийских губер-
ний, Рига 1900

Полное Собрание Законов Российской Империи, Собрание второе (IIЗ)

Циркуляры по Дерптскому учебному округу за 1880

Циркуляры по Дерптскому учебному округу за 1886

Циркуляры по Дерптскому учебному округу за 1887

Циркуляры по Дерптскому учебному округу за 1889

Циркуляры по Дерптскому учебному округу за 1891

Циркуляры по Рижскому учебному округу за 1895

Циркуляры по Рижскому учебному округу за 1898

Циркуляры по Рижскому учебному округу за 1903

Циркуляры по Рижскому учебному округу за 1907

Циркуляры по Рижскому учебному округу за 1912

Циркуляры по Рижскому учебному округу за 1913

Циркуляры по Рижскому учебному округу за 1914

IV. Kirjandus.

A.H., Jälle natukene meie koolidest, "Eesti Postimees"
nr.35, 2.IX 1979

A i t , N. /-Jaan Anveolt/, "Harva"-hariduse tegelaste lahingute puhul, "E33" nr.5, 1909, lk.21-24

A n r o j e v s k a j a , N. ja B e r n a d s k i , V.,
Ajaleo Spetamise metoodika, Tallinn 1949

A n t i k , R., Eesti raamat 1535-1935. Arengulooline ülevaade. Arvulised kokkuvõtted. Reproduktsioonid,
Tartu 1936

A . / n v e o l t , Jaan /, Eesti kultuura ja tema lühikujud,
"Harva Kiir" nr.2, 13.IX 1913 ja "Harva Kiir"
nr.4, 25.IX 1913

/ A n v e o l t , Jaan /, Rahvahariduse üle lobisemine,
"Kiir" nr.3, 29.IV 1912

A n v e o l t , Jaan, Rahvakool ilma rahvata, "Julius täht-
raamat 1915", Tallinn /1914/, lk.40-73

/ A n v e o l t , Jaan /, Rahvakooliõpetajate kongressi pe-
hal, "E33 E331" nr.6, 14.I 1914

/ A n v e o l t , Jaan /, E33rahva hariduse pühised, "Kiir"
nr.5, 13.VII 1912

A s s o n , Emma, Vana ajalugu, Tallinn 1912

/ A u n , Peter /, Peter Haasa p. Auni kirjutatud raamat
Laiuse küstri koolis 1841-1842. Käsikiri Eesti
NSV TA Kirjandusmuuseumis

Baltische Kirchengeschichte, herausgegeben von Reinhard
Wittman, Göttingen 1956

B e r g , K.S., Uus ABD ja Luggemisse-Raamat, Perno linna
1811

B e r g m a n n , J., Kiigewere kula osimeis koolemeister,
Jurjev 1898

B e r g m a n n , J., Üleüldine ajalugu, Kooskoog, Tartu 1880

B e r g m a n n , J., Üleüldine ajalugu. I jagu. Vana aeg.
II trükk, Tartu 1908

Bischof Dr. Ferdinand Walter, weil. General-Superintendent
von Livland. Leipzig 1891 - II. Fünf Predigten
zur Eröffnung der Landtage.

/ B l u m b e r g , G. /, Heimathskunde, stofflich begebenst
und methodisch bearbeitet von G.Blumberg, Dorpat
1869

B l u m b e r g , G., Juhstaja koda- ja isamaa tundmisele.
Lastele Spotuooks, Tartu 1871

B l u m b e r g , G., Koduma Spotusest, "Eesti Kirjameeste
Seltsi aastaraamat 1874", Tartu 1875

D u k , V., Sainteralvaktsians, "Eva I", 1915, lk.15-18
Eesti biograafilise leksikon I-IV, Tartu 1926-1929

Eesti Entsüklopeedia, II kd., Tartu 1933

Eesti Entsüklopeedia, IV kd., Tartu 1934

Eesti Haridusseltside Aastaraamat I, Tartu 1909

Eesti Haridusseltside Aastaraamat II, Tartu 1911

Eesti Kirjameeste Seltsi aastaraamat 1873

Eesti Kirjameeste Seltsi aastaraamat 1875

Eesti Kirjameeste Seltsi aastaraamat 1877

Eesti Kirjameeste Seltsi aastaraamat 1879

Eesti Kirjameeste Seltsi aastaraamat 1884 ja 1885

- Eesti Kirjanduse Seltsi Aastaraamat II, Tartu 1910
- Eesti Kirjanduse Seltsi Aastaraamat III, Tartu 1911
- Eesti Kirjanduse Seltsi Aastaraamat V, Tartu 1912
- Eestlase Rahvabariduse Seltsi 1906.-7.a. aruanne
- Eesti NSV ajalugu (kõige vanemast ajast tänapäevani).
Toim. G.Neem, Tallinn 1957
- Eesti-rahva Kasuline Kalender 1870
- Eestlane ja tema isand, Tallinn 1959
- B / g l o n , J. /, Mis onnen tarvis, seda hakakev onnen
peale, "Eesti Postimees" nr.40, 3.X 1870
- B i s e n , M.J., Eesti, Liivi ja Kuura maa ajalugu. Muist-
sost ajast meie ajani, Tartu 1877
- B i s e n , M.J., Eesti-, Liivi- ja Kuuramaa ajalugu. Teise
täiendatud trükk, Tartu 1915
- B l a n g o , A., G.R. Jakobson õpikute koostajana, "G.R.
Jakobson ja tema ajastu", Tallinn 1957, lk.105-127
- B l a n g o , A., Eesti kooli ja pedagoogilise mõtte aren-
gu peotapid, "Pedagoogika ajalehe küsimusi", Tar-
tu Riikliku Ülikooli toetamine, Tartu 1958, lk.
87-136
- B l a n g o , A., Eestimaa rahvuspäedagoogiline organisatsi-
on Eesti, "Kasvatus" 1928, nr.1, lk.1-6
- B l a n g o , A., Fr. R.Kreutzwaldi seisukohti rahvabariduse
ja kooli küsimustes, "Tartu Riikliku Ülikooli Toe-
tised", vihik 38, Tallinn 1955, lk.71-92
- Fr.R. Kreutzwald 1803-1882. Elu ja tegevus sõnas ja pildis,
Tallinn 1959

- G a u s o , F., Deutsch-slawische Schicksalsgemeinschaft.
Abriss einer Geschichte Ostdeutschlands und seiner
Nachbarländer, Kitzingen/Main 1952
- G r o n s t e i n , A., Eesti Inimiskorras, Tartu 1898
- G ü r l i t s , W., Die Junker-Adel und Bauer in deutschen
Osten. Geschichtliche Bilanz von 7 Jahrhunderten,
Glücksburg Ostsee 1957
- / H ü r s c h o l m a n n , F. jt. / Toine vastus C.R.J.
kirje peale, rahva väljarendamise pärast. (Kooli-
dest.), "Eesti Postimees" nr.27, 8.VII 1878
- H o l l m a n n , F., Die Volksschule in Livland nach einem
Vortrage von F.Hollmann, Seminardirektor in Dor-
pat, Dorpat 1876
- H o l l m a n n , Fr., Kõned laste kasvatamisest ja spota-
misest. III and, Tartu 1885
- / H e r t , J. /, Kiri Eesti Kirjameeste Seltsi esimehele
koosolekule (1872), "Jakob Hurda kõned ja avalik-
kud kirjad", toimetanud Hans Kraus, Tartu 1939,
lk.103-105
- H e r t , Jakob, Mis keeles ja mis ulatuses tuleb meie Eesti
rahvakoolides spotaeda? Kõne pedagoogilisel ühtel
Tartus 1869, "Jakob Hurda kõned ja avalikud kir-
jad", toimetanud Hans Kraus, Tartu 1939, lk.49-63
- H e r t , Jakob, Pildid isamaa sündinud asjust, Tartu 1879
- J a k o b s o n , Carl Robert, Arthur ja Anna eak vana ja
uue aja inimesed. Üks röövelik näitemäng kolmes
järgus. Lauletanud C.R.Linnutaja, "Valitud teosed
I", Tallinn 1959, lk.71-224

- J a k o b s o n , Carl Robert, Sessioon /raamatule "Teadus ja Sõprus päeval I"/, "Valitud teosed I", Tallinn 1959, lk.227-229
- J a k o b s o n , Carl Robert, Karjad meie põllumajanduse riiklikus võitluselises teel (Pööstud Viikrus 22.veebruaril 1976), "Valitud teosed I", Tallinn 1959, lk.259-275
- J a k o b s o n , C.R., Kooli lugemise raamat. 25ine jagu. I trükk, Tartu 1875
- J a k o b s o n , C.R., Kooli lugemise raamat, I jagu, Koljas trükk, Tartu 1878
- J a k o b s o n , Carl Robert, Kuidas eesti rahvas vaimeharimise teel oma õigusele jõuab, "Valitud teosed I", Tallinn 1959, lk.395-411
- J a k o b s o n , Carl Robert, Kuidas teeme rahvale kooli-asjad arvestada? Mis sõna kooliadministrale ja kõigile õpetajatele, "Valitud teosed II", Tallinn 1959, lk.11-14
- J a k o b s o n , Carl Robert, Kust tuli mulle mõtted väljarändamise tuju eesti talupoegadele ja kuidas oli soovitud hali tuju üldiselt võimalik?, "Valitud teosed II", Tallinn 1959, lk.80-84
- J a k o b s o n , Carl Robert, Meie kalla- ja kihelkonnakoolid. (Veel üks sõna kõigile õpetajatele), "Valitud teosed II", Tallinn 1959, lk.20-23
- J a k o b s o n , Carl Robert, Mis on meile tarvis, seda tahame saada peale, "Valitud teosed II", Tallinn 1959, lk.96-98
- J a k o b s o n , Carl Robert, Mis hiilgab, ei ole mitte igakord kuld; mis trükitud, ei ole igakord õige, "Valitud teosed II", Tallinn 1959, lk.102-105

- J a k o b s o n , Carl Robert, Mõnda meie koolluajadest, "Valitud teosed II", Tallinn 1959
- J a k o b s o n , Carl Robert, "Sakala" väljasaaja avalik vastu kirikherra J. Kurda teise kirja peale, "Valitud teosed II", Tallinn 1959, lk.165-180
- J a k o b s o n , H., Kõli-laste raamat. Kesiseanne jagge. Tartu 1861
- / J a k o b s o n , Peter /, Ajalugu Eesti alamskoolidele, Rakvere 1885
- J a n s e n , B., Eesti valgustajad-demokraadid võitluses kiriku ja religioosse konservatismi vastu, "Religiooni ja ateismi ajalooest Eestis", Tallinn 1956, lk.152-163
- J a n s e n , B., Erinevate suundade küsimusest eesti rahvuslikus liikumises 1860-1880-ndatel aastatel, "C.R. Jakobson ja tema ajastu", koostanud B. Jansen, Tallinn 1957, lk.34-72
- J a n s e n , B., Väljarändamisiikumusest 1860-ndate aastate lõpul ja selle peegeldumisest erinevate ideoloogiliste suundade võitluses Eestis, "C.R. Jakobson ja tema ajastu", koostanud B. Jansen, Tallinn 1957, lk.3-32
- J a n g , J., Kodu-aast nr.1-3, Tartu 1874-1879
- J ä r v o l a , H., Eesti ajaloolise ilukirjanduse tekkimine ja areng XIX saj. II poolel, ERÜ diplomitöö (kõhikiri), Tartu 1957
- J ü r g e n s t e i n , A., Ajalooraamatud koolikirjanduses, "Eesti Kirjanduse Seltsi Aastaraamat III", Tartu 1911

- K a h k , J.**, Lääne-Saksa reaktioonilised ajaloolased
benediktineeride teenistuses (historiograa-
filised märkused), "Kaasaaja ajalooest. Iohannitlik-
lite kogumik", toimetanud J.Kahk ja P.Larin, Tal-
linn 1961, lk.32-47
- K a h k , J.**, Rahutusel ja reformid. Talupoegade klassi-
võitlus ja mõistlike agrarpoliitika eestis
XVIII ja XIX sajandi vahetusel (1790-1810), Tal-
linn 1961
- K a h k , J.**, Sisseseisust. Eestlane ja tema isand. Ta-
lupoegade majandusliku olukorra ja nende seisun-
di valgustamiseks Eesti maal. Kirjutanud Koogi,
kes pole eestlane ega tema isand, Tallinn 1959,
lk.7-29
- Kalendri jut 1839 maal** ajastal. Kuis koolmeister Jaan pühä-
päeva õidangul rahvale etteoluggi õnnitselst so-
just, mes mesie Liivimaa maal omal sundimul, "Tar-
to- ja Võro-ma rahva Kalender ehk Riit-raamat
1839", Tartu /1838/
- K a m p m a n n , M.**, Eesti koolikirjandus aastal 1906,
"Eesti Kirjanduse Seltsi aastaraamat I", Tartu
1909, lk.
- K a m p m a n n , M.**, Kooli lugemisraamat, I-III kooli-
tasel, Tallinn 1905
- K a m p m a n n , M.**, Kooli lugemisraamat. Teine jagu, Tal-
linn 1907
- K a u r , M.**, Noorsoo õigusetu olukord eestises Vene revol-
utsiooni eelsetel aastatel, "Noorte Hääle" nr.30,
5.II 1955
- K o n k n a n , R.**, Carl Robert Jakobson Tallinnas 1871/72,
Tallinn 1939

- K i r o t a r , J., Kaarsa seminar kui Eesti kultura te-
gur, "Eesti Kultura I", Tartu 1911, lk.97-98
- K i t s b e r g , A., Tuletallaja II, Tartu 1925
- K i v i s a a r , J., Tartu oesti vallakoolisõpetajate
(Hollmanni) seminar, 1873-1887, Tartu 1932
- K o i d u l a , L., Mäidendid, Tallinn 1946
- Klassilised vastukohed koelikuleluses, "Kiir" nr.54,
16.V 1919
- K o n k s , A., Eesti valla- ja kihelkonnakool aastatel
1874-85, ERJ diplomaatöö (käsikiri), Tartu 1955
- K r e n s l i n , A., Das Vüstungsproblem in Lichte ost-
deutscher Siedlungsforschungen, "Zeitschrift für
Agrargeschichte und Agrarsoziologie", Heft 2
- / K r e u t s w a l d , Fr.R. /, Kalevipoeg. Üks eanoniiste-
ne Eesti jut kahelkõnes laulus, Koopie 1862
- K r e u t s w a l d , Friedrich Reinhold, Mõista ja mõnda,
Tallinn 1953
- Kreutswaldi ja Koidula kirjavahetus I, /Tartu 1910/
- K r u u s , H., Eesti ajaloost XIX sajandi teisel poolal.
60-80-ndad aastad. Lühikirjandus, Tallinn 1957
- K r u u s , Hans, Eesti Aleksandrikool, Tartu 1939
- K r u u s , H., Jakob Hurda pärand oesti rahvalikule mõtte-
le, "Jakob Hurda kõned ja avalikud kirjad",
toimetanud Hans Krus, Tartu 1939, lk.7-52
- K r u u s , H., Linn ja küla Eestis, Tartu 1929
- K ü p p , J., Läluse kihelkonna ajalugu, Tartu 1937

"Besti Kirjastuste Seltsi toimetused nr.58",
Tartu 1884

H e r l i n g , E., Bestinaa konsistoriaalringkonna kirik-
lik tegevus 1856-1914 sinodi protokollide põhjal,
Magistritöö, Tartu 1937. Käsikiri ERS Teadus-
likus Raamatukogus

H e u n a n n , Mikkel, Kuude seminar ja tema kaovandikud,
Tallinn 1928

H i r k , Endel, Eduard Bornhöhe, kirjanik ja inimese,
Tallinn 1961

H i r k , Endel, Friedrich Reinhold Kreutzwald. Laulmise
olulugu, Tallinn 1961

H i r k , E., XIX saj. ajalooliste jutustiste ühiskondli-
kust funktsioonist, "Laias leustus", Tallinn
1957, lk.171-192

Kuustaku Kooli Seltsi ja Kooli kümne aastase tegevuse aru-
anne 1907-1917

G. L. D'Or. / = /, Kuidas meie päevil ajaloo-
raamatut peab kirjutama, "Harva Kiir" nr.1,
14.IX 1913

P a l a n e t s , H., Ühiskondlik-ajalooliste põhikõhite
kujundamisest 4.klassis, "Nõukogude Kool" nr.4,
1962, lk.269-275

P a l k , Carl Joseph, Kaarna vallakooliõpetajate seminar
õpilase Carl Joseph Palgi üleskirjutused metoo-
dikaast ja muust, 1894. Käsikiri Besti NSV TA Kes-
kraamatukogus

P a l m , A., Villon Roimaa, saavutusarhitekt rahvuslik vöit-
loja, Tartu 1937

- P a i n , A.**, Arkanisaja olustiku- ja ideoprotsessi ning ajalooliste jutustiste ootähtsus rahva elus, "Raamatu osa Eesti arengus". Koguteos. Toimetanud D.Palgi, Tartu 1935
- P a i n , H.**, Meie rahvakool, Tartu 1902
- Peter I.** Wenne-rigi Üliõnswallitseja, kes esimesest ennet Keisriks nimetas, "Marahwa Kalender ehk Riht-raamat 1823", Pärnu 1822
- / P e t e r s o n , E.**, Eesti Kooli Lõpseiseraamat. Siinene jagu. Kokku seadnud E.Peterson. Piltidega. EestiKubernangu Kooliõpetajate Vastastikküsimandaise Seltsi kirjastus, Tallinn 1914
- P e t e r s o n , G.**, Bach, I., Inselberg, H., Das ritterschaftliche Pfarochiallehrer Seminar in Walk, seine Lehrer und Zöglinge, 1839-1890, Riga 1898
- P r a n t s , H.**, Eesti rahva ajalugu I, Tartu 1912
- P r a n t s , H.**, Kujutused Eesti kirjanduse ajalooost peoleesaja aasta eest, "Eesti Kõdu" nr.7, 1911 lk. 130-134
- P r a n t s , H.**, Minu elukäik, "Mälestusi ja pärimusi", Tartu 1937
- Põhijooni majanduslike mõtte ajalooost Eesti XIX sajandil,** toimetanud L.Brutus, L.Loone, Tallinn 1958
- P õ l d , Peeter,** Eesti kooli ajalugu, redigeerinud Hans Kraus, Tartu 1933
- P õ l d , Peeter,** Eesti Noorsoo Kasvatuse Seltsi Tütariaste Keskkoool 1906-1916. Tagasihvaade kümnendastase tegevuse päiale, Tartu 1916
- P ä r n , J.**, Mõistlik ajajepidaja ja lastekasvataja, ühisõuandlase raamat peroneestele, perenaistele,

koolaeistritele ja kes veel seks saada soovivad, Tartu 1878

Põõgelmann, H., Kool ja kirik, Tallinn 1907

Raamatu osa Eesti arengus, toimetanud D.Paigi, Tartu 1935

/ Raadleina, K./, Liivimaa rahvakooli ja isikranis Pärna kroisi koolkoolide ajalugu. Tori õpetaja kōne Pärna kroisi koolaeistrite konverentsil peetud Tori kihelkonna koolinajas 18. Juunil 1866, Tartu 1887

Raud, H., Pärnasmaa rahvakooli arvades, "Eesti Kultuur II", Tartu 1913, lk.114-154

Reinann, V., Ajaloo-kirjandus aastal 1908, "Eesti Kirjanduse Seltsi Aastaraamat I", Tartu 1909

Reinann, V., Koolikōne. Pidades VÕieliku Odiste kooli ümberaustalise puhul 12.okt. 1900 E.Reinann, Kolga-Jaani õpetaja, Tartu 1900

Reinann, V., Kuidas priius meile tuli, "Eesti Üliõpilaste Seltsi Album. Kolmas leht", Tartu 1895, lk.149-175

Reinoldt, J.R., Üldiline Eestiaste ajalugu, nende sõjad naabri-rahvastega ja seitsme saja aastase orjapäli, Tartu 1889

Ritter, G., Friedrich der Grosse. Ein historischer Profil, Heidelberg 1954

Rohc, Richard, Vana Võrumaa. Mälestusi, Tartu 1934

Saai, A., Wambola, Tartu 1936

Saaremaa. Maaõenduslik, majanduslik ja ajalooline kirjeldus. Koguteos. Tartu 1934

- S a a r n i i t , Joh., Vastseliina algkool 1737-1937,
Vastseliina 1937
- S c h w a r t s , J.G., Koli raamat. Seitsemes jagos. Sündi-
nud asjade juttustamine. Esimese pool, Tartu
1858
- S c h w a r t s , J.G., Koli raamat. Seitsemes jagos. Sündi-
nud asjade juttustamine. Teise pool, Tartu 1861
- S i h v e r , J., Vallavelituste ülesanded, "Õhuline"
nr.58, 20.IX 1917
- S i i l i v a s k , K., Rahvuslik liikumine Eesti IX sa-
jandil, "Looming" nr.2, 1957, lk.279-292
- S i l l a o t s , H., Algajad, Tallinn 1912
- S i t o k a , J., Ajaloo algpöetus, Tallinn 1908
- S i t o k a , J., Üleüldine ajalugu. I jagu. Vana aeg, Tal-
linn 1910
- S i t o k a , J., Üleüldine ajalugu. II jagu. Keskajad, Tal-
linn 1911
- S i t o k a , J., Üleüldine ajalugu. III jagu. Uus aeg,
Tallinn 1908
- / S p a l v i n g / , Leitfadon der Vaterländischen Geschieh-
te der Ostseeprovinzen, Dorpat 1869
- / S p a l v i n g / , Leitfadon der Vaterländischen Ge-
schichte der Ostseeprovinzen, Zweite Auflage,
Dorpat 1874
- / S p a l v i n g / , Leitfadon der Vaterländischen Ge-
schichte der Ostseeprovinzen, Dritte verbesserte
Auflage, Riga 1884

- S p e e r**, Helmut, Das Bayerschulwesen im Gouvernement Estland von Ende des achtzehnten Jahrhunderts bis zur Russifizierung, Tartu 1936
- S s s t**, K.S., Paul Undrits, "Eesti Kirjandus XIV", 1929 lk.355-360
- Tartu õpetajate Seminar 1828-1928, Tartu 1929
- T i i k**, A., Ühislooming eesti koolides XIX saj. II poolal. Dissertatsioon. Kõhikiri RRU Teaduslikus Raamatukogus, Tartu 1958
- T u g l a s**, Friedebert, Eesti Kirjameeste Selts, Tallinn 1958
- T u g l a s**, Friedebert, Mälestused, Tallinn 1960
- T u r p**, H., Koduma geograafia, Viljandi 1912
- U n d r i t s**, P., Ajaloo õppimise tähtsusest (Kõne, mis Eesti Kirjameeste Seltsis 7.jaan.1879 peetud), "Sõnala Livaloht" nr.4, 6 ja 7, 27.I, 10.II ja 17.II 1879
- U n d r i t s**, P., Mõnest põlv-õpetamise viisist, "Eesti Kirjameeste Seltsi aastaraamat 1877, Tartu 1877, lk.27-33
- V a n t r a**, Jaan, Minu noorusaast II. Autobiograafilisi pilte ja jutustusi aastailt 1899-1909
- V e b e r m a n**, B., Rakvere koolinoorsugu 50 aasta eest. Kaasaegse aegade XIX aastasaja lõpuast, "Rakvere Linn III algkool 1805-1950", Rakvere 1950, lk. 90-105
- Venemaa Sotsialdemokraatiline Ühliisepartei (enamlaste) nõudmised Tallinna linna valimistel, "Ühiline" nr.8, 24.VII 1917

V i i g i, A.K., Haridus ja kultuur Eestis XIX saj. 180
diplomitöö (käsikiri), Tartu 1960

V i i d e, E., Artikleid ja kirja, Tallinn 1957

Viljandi maakonna kooliõpetajate koguolek, "Sõudisad"
nr.95, 9.XII 1905

V i r g o, Edward, "Klambid", "kalkunaid" ja "karatskoid".
Mälestusi Rakvere koolielust 35 aastat tagasi,
"Rakvere Linna III algkool 1865-1930", Rakvere
1930, lk.81-84

W i t t e r A m, Reinhard, Baltische Geschichte, Die Ostseelände Livland, Estland, Kurland
(1180-1918), München 1954

Vaiko-Maarja kihelkonnakool, praegune algkool 1873-1923,
Rakvere 1923

Ülevaade Eesti Vabariigi Kommunistliku Partei ajaloost, I osa
(XIX sajandi 90.aastad - 1920), toimetanud A.Frank-
sojev, A.Liebman, Tallinn 1961

Б е с т у х о в, А. Поездка в Ревель, С.-Петербург 1821

В а н н и т е й н, О.Л., Историкография средних веков в свя-
зи с развитием исторической мысли от начала сред-
них веков до наших дней, Москва-Ленинград 1940

/ В и л ь е в, А., П р а в д и н, В., П о п о в, И., У с -
п е н с к и й, И. / О положении начального обра-
зования в прибалтийском крае. По поводу Журнала
комитета Министров 10 мая 1905 г., Рига 1906

Д а н и л о в, А.И., Проблемы аграрной истории раннего сред-
невековья в немецкой историкографии конца XIX -
- начала XX в., / Москва 1958 /

З а м о н ч к о в с к и й, П., К истории сельской инородчес-
кой школы в Прибалтийских губерниях и ее рефор-
ми, Рига 1902

З у з и с, Я.Я., Основные направления в историкографии наро-
дов Восточной Прибалтики (XIX-XX вв), Москва
1955

И л о в а й с к и й, Д.Н., Руководство к русской истории,
Средний курс, Москва 1909

Из архива кн. С.В. Шаховского Ш, С.-Петербург 1910

К а р о т а м и, Н.Г., Русско-эстонский словарь, Москва
1940

К а р ц о в, В.Г., Идеиная борьба в вопросах преподавания
истории в русской школе второй половины XIX века
(К вопросу об использовании в советской школе
дореволюционного методического наследства), "Уче-
ные записки Тульского Государственного Педагогиче-
ского Института", вып. 4, Тула 1953

К у з н е ц о в а, Е.М., Борьба за историю, как науку в
школьном преподавании (Из истории научно-мето-
дического движения в 60-х годах XIX века), Моск-
ва 1950. Dissertation. Kazikiri Nev Liida
V.I. Lenini nimelises Vasmatakoigus Moskvas

К р у г л а к, М.И., Развитие основных взглядов на препо-
давание истории в русской школе. Dissertation.
Kazikiri Nev Liida V.I. Lenini nimelises Vasmata-
koigus Moskvas

Л а п п о, И.И., Отчет профессора Брѣвского университета
И.И. Лаппо по ревизии преподавания истории в
средних учебных заведениях Гинского учебного ок-
руга, Отдельный оттиск из Ревизионных отчетов
г.г. профессоров Императорского Брѣвского Уни-
верситета, Брѣв 1912

Л в ф и н, В.Г., Русская история для народных училищ, с во-
просами для повторения учащихся при прохождении
изд. II, Феллин 1914

Н и к и ф о р о в, Д.Н., Методы наглядного преподавания ис-
тории в русской дореволюционной средней школе,
Москва 1944-1947. Dissertation. Kazikiri Nev
Liida V.I. Lenini nimelises Vasmatakoigus Moskvas

Обзорные Русско-эстонской истории от начала Руси до наших времен,

Обозрение Русской истории от начала Руси до наших времен,
Рига и Дерпт 1877

П и н т, А.О., Основные этапы истории педагогического образования в Эстонии в XIX-XX веках, том I,
Тарту-Москва 1951. Doktoritöö avaldamine. Kaalikiiri NSV Liidu V.I. Lenini nimeliseks Varrastatavaks Moskvas

Т у п у л о в и Ш е с т а к о в, Чему учат в народной школе на западе, Москва 1910

У и н в с к и й, К.Д., Сочинения, том V, Москва-Ленинград 1949

Ц е р е т е л и, Н.П., Вопросы преподавания истории в школах Грузии в 1804-1874 гг., Тбилиси 1954. Автореферат

Ч е ш н и н, Е.В., Краткая история прибалтийского края, изд. второе, Рига 1894

Ш а ф ф, Адам, Объективный характер законов истории. Некоторые проблемы марксистской методологии историографии, Москва 1959

Э р и к, П.Д., Школьное преподавание истории и историко-методическая мысль в России XVIII века. Avaldamine. Kaalikiiri NSV Liidu V.I. Lenini nimeliseks Varrastatavaks Moskvas

Эстонская Советская Социалистическая Республика, Большая советская энциклопедия, том 49, второе издание, лк. 196-225

Я с и н с к и й, А.И., Отчёт о постановке преподавания истории в Рижском учебном округе (22 ноября - - 14 декабря 1903)

V. Ajalend ja ajakirjad.

Besti Kirjandus 1913
Besti Kodu 1911
Besti Postimees, 1867
Besti Postimees 1870
Besti Postimees 1880
Besti Postimees 1885
Extrablatt zur Revalischen Zeitung 1861
Kiir 1907
Kundja 1883
Looming 1935
Looming 1957
Koolajuhataja 1885
Olevik 1882
Olevik 1884
Perno Postimees 1881
Peterburi Postaja 1909
Postimees 1892
Postimees 1910
Postimees 1913
Põvaliht 1911
Põvaliht 1914
Rahva Lõbu-leht 1900
Sakala 1893
Sakala Lõualiht 1879
Tallorahva Postimees 1858
Tallorahva Postimees 1859
Uudised 1905
Virulane 1885
Virulane 1886
Virulane 1906
Jigus 1908

Ülevaatlik tabel ajaloo õpetamise kohta koolide
ja perioodide järgi

Perioodid	Kuni 1874.(1878)aastani	1874.(1878.) a. kuni 1891.a.	1891.a. kuni 1917.a.
Koolitüüp			
1. Interi usu val- lakool (3 õppe- aastat)	Ajalugu kui õppeainet ei õpetatud; õpilased said piiratud algteadmissi ajaloo kohta ainult lugemisraamatute ajalooainelistest paladest.	Ajalooalaseid algteadmissi lubati anda ühenduses geograafia ja piibliloo õpetamisega ning lugemisraamatutega kindlakääratud ulatuses.	Ajaloo õpetamist õppeplaanid ette ei näinud; geograafia õpetamisel näuti suurte Venemaa linnade puhul lühiteadmissi andmist nende ajaloolisest tähtsusest. Tegelikult on paljudes vallakoolides 3. õppeaastal õpetatud vene ajalugu. Emakeele lugemikud on endiselt tähtis koht ajaloo propedeutilise kursuse tegeliku õpikuna.
Interi usu kihel- konnakool (2 õppe- aastat)	Üldajalugu hakati koolmeistrite algatusel üksikutes kihelkonnakoolides õpetama 1890-ndatel aastatel: esialgu õpetaja jutustuse või diktaadi alusel, hiljem J.G. Schwarz'i ajalooõpiku "Sündinud asjade jutustamine" järgi.	2. klass (4.õppeaasta): Vana-, kesk- ja uusaja (2 nädalatun- di); 1.klass (5.õppeaasta): Episcodiline kursus vana-, kesk- ja uusaja "vaimu harimise tundisest"; lühilüüvaade Baltikumi ajaloo kohta (2 nädala- tundi).	Alas jagu (4.õppeaasta): Vene ajalugu Rjurikust kuni Pöter Saureni (3 nädalatundi). Üles jagu (5.õppeaasta): Vene ajalugu Pöter Saurest kuni Kaasaegse tänapäevani (3 nädalatundi).
2	Kuni 1886.a.	1886.a. kuni 1899.a.	1899.a. kuni 1917.a.
2. Kahoklassiline ministeeriumi- kool I klass - 1.-3. jagu (3 esimest õppeaastat)	Ministeeriumikoolid puudusid		Ajalooalaseid teadmissi said õpilased G.R.Jakobsoni "Kooli lugemise raamat" alusel.

II klass-1.-2.
jagu (2 järgmist
õppeaastat)

Enne 1899.a. loo-
dud ministeeria-
nikoolide jaoks
kinnitati igale
koolile eraldi
õppeplaan.

Pärast 1899.a. loodud ministeeriumikoolides
rekordati luteri usu kihelkonnakoolidele 1899.a.
kinnitatud õppeplaan ja näidiprogramm, seega:
1. jagu (4. õppeaasta): Vene ajalugu Rjurikust
kuni Peeter Suureni (3 nädalatundi).
2. jagu (5. õppeaasta): Vene ajalugu Peeter
Suurest kaasaegse tänapäevani (3 nädalatundi).

1850.a. - 1900.a.

1900.a. - 1917.a.

3. Vene õiguse õpilased said ajaloolaseid algteadmisi ainult ema-
abikool (3.õp- keelse koolilugemiku kaudu
peaastat)

Ajaloolaseid teadmisi said õpilased C.R.Ja-
kobseni koolilugemiku alusel.
3.õppeaastal: Vene ajalugu vanadest slaavlastest.

Vene õiguse ki- Vene tsiviil- ja kirikuajaloo õppimine vene keeles.
helkonnakool (2 Igasugused programmid puudusid.
õppeaastat)

4.õppeaastal: kuni Aleksander III-ni (3 nädala-
tunniga).
5.õppeaastal: Vene ajalugu koos Skumoenilise
kiriku ajaloo algusest kuni
kaasaegse tänapäevani.

1907.a. - 1917.a.

4. Eesti haridus- Kuni 1905.-a. - 1907.a. revolutsioonini see kooli-
seltside ema- tüüp puudus.
keelsed III
järgu erakoolid.
I klass-1.-3.
jagu (3 esimest
õppeaastat)

2.jagu (2.õppeaasta): Üks eesti keele tund
nädalas kasutati kodulooliste
palade lugemiseks.
3.jagu (3.õppeaasta): Vene ajaloo episoodil-
ne elementaarkursus vene riigi
algusest kuni Aleksander II-ni
(2 nädalatunniga).

II klass-4. ja
5.jagu (2 vii-
mast õppeaastat)

4.jagu (4.õppeaasta): Vene ajalugu vene riigi
algusest kuni Nikolai II-ni
(2 nädalatunniga).
5.jagu (5.õppeaasta): Vene ajalugu algusest
18puni (2 nädalatunniga). Üld-
ajalugu (vana-, kesk- ja uusaj) (2 nädalatunniga).

Hüneses haridusseltside erakoolides nähti otte
ka eestlaste ajaloo käsitlemist.

5. Eesti hari-
dusseltside
erakoolid
II järgu era-
koolid (progna-
naasiumid)
Ettevalmistus-
klassid (1.-3.
õppeaasta)

Põhiklassid (1.-
4. gümnaasiumi-
klass)

1. ja 2. gümnaasiumiklassis vana ajalugu
naigümnaasiumide programmi ulatuses.
3. ja 4. gümnaasiumiklassis vana eeg.

Selles koolitubis oli ette nähtud ka eest-
laste ajaloo käsitlemine.

Ajaleevalase õppekirjandase ilmuise sünkronistlik tabel

Ühiskondlik-poliitilisi ja majanduslikke sündmusi	Pedagoogilisi ja kirjanduslikke sündmusi	Ajaloo õpikud ja emakeele lugemikud	Algupäraseid ajalooliseid juttusid
		1805 - G. Marburgi "Õikeste õpetuse ning lugemisse Raamat"	
		1811 - K. R. Bergi "Uus ABD ja lugemisse Raamat"	
1816 - Eesti- ja talurahvasaadus			
1819 - Liivimaa talurahvasaadus			
	1821-23; 1825 - Anti välja "Maarahva Kõdalalehte" W. Madinaga toimetusel		
	1828 - Asutati saksa õpetajate Tartu I õpetajate seminar		
1849 - Talurahvasaadus Liivimaal	1849 - Asutati saksa keelne Valga kihelkonnakoooliõpetajate seminar		
	1854 - Asutati eestikeelne Ruula seminar		
1856 - Talurahvasaadus Eestimaal			
1857 - Asutati Kroonholmi maa-faktuur	1857 - Hakkas ilmuma "Pärnu Postimees" J. W. Jannsoni toimetusel		
1858 - Talurahva rahatused Eesti- maa kubermangus. Maatra õde. Asutati Voltveti ka- levivabrik			
1859 - 61 Revolutsiooniline situat- sioon Venemaal	1857-61 - Ilmus eesti rahvapäevik "Kalevipoeg"	1858-61 - J. C. Schwartzel "Eestimaa asjade juttustamine"	
1861-19. veebr. talurahvarofoor Venemaal		1861 - H. Jakobsoni "Kõllaste ra- mat"	
1868 - Teoreetilise meetodi kaotamine			

1869 - Reimene Eesti üldlaulupidu

1870 - Avati Palti raudtee. Asutati Kunda tssemenditehas ja Tallinna raudteetehasod

1872 - Kreenholmi streik

1875 - Tõelisering Kreenholmis

1879-1880 - Revolutsiooniline situatsioon Venemaal

1870 - Elmus C.R.Jakobsoni "Kolm isamaa künnet"

1871 - Asutati eestikeelne Kaarna seminar

1872 - Eesti Kirjameeste Seltsi asutamine

1873 - Asutati eestikeelne valla-kooliõpetajate (Hollmanni) seminar Tartus

1874 - Uute valla- ja kihelkonnakoolide õppeplaanide koostamine Liivimaal

1878 - Uute valla- ja kihelkonnakoolide õppeplaanide koostamine Eestimaal. Asutati venekeelne algkooliõpetajate seminar Tartus

1879 - 82 - "Sakala" väljaandmine C.R.Jakobsoni toimetusel

1879 - P.Undritsa kõne Eesti Kirjameeste Seltsis "Ajaloost õppimise tähtsusest"

1867 - G.R.Jakobsoni "Kooli lugemise raamat I"

1872 - J.Hurda "Pildid isamaa sündinud asjust" ("Eesti Postimehe Lisalehes"); G.Blumbergi "Juhataja Kodu- ja isamaatundiselo"; J.Lindenbergi "Wenne rahvas ja Wenne riik"

1873 - K.Kalvi "Laulud ja laulid I ja II"

1875 - C.R.Jakobsoni "Kooli lugemise raamat II"

1876 - C.R.Jakobsoni "Kooli lugemise raamat III"

1877 - H.J.Eiseni "Eesti, Liivi ja Kuremaa ajalugu"

1879 - J.Hurda "Pildid isamaa sündinud asjust" (arirannatuna); J.Bergmanni "Vana aeg"

1880 - J.Bergmanni "Kestkaeg"

1880 - E.Bornhöhe "Tasuja"

1881 - Fr.Wilhelmi "Martin Lennep"

- 1882-1883 - Senaator Manasseini revisjon Liivimaal
- 1883 - Organiseeriti "333 Vabastuse" rühm. Stoeik Kunda tsomenditohases
- 1886 - Erhvide ja palgaraamatute seadus
- 1889 - Avati Valga-Võre-Pihkva randtee
- 1882 - 68 - "Virulase" väljaandmine J.Järve toimetusel
- 1885 - Baltimaade koolide allutamine ülevenemaalisele rahvabariduse ministeeriumile
- 1887 - Vene õppekoole sisseviimine koolidesse. Pastorite otsuse võimul likvideerimine kooli üle
- 1882 - J.Nebocati "Üleüldine maailma ajaraamat"
- 1884 - J.Tšehhini "Lühike Baltikumi ajalugu" (vene keeles);
K.Kalni "Laulud ja laud III";
J.Kuchelli "Geograafia Spetsiaalse käsiraamat I"
- 1885 - P.Jakobsoni "Ajalugu Eesti alamatele koolidele";
P.Koidu tälgitud ilovaiski "Vene riigi ajalugu"
- 1888 - A.Grenasteini "Eesti lugeamisraamat II"
- 1889 - J.R.Rezoldi "Üleüldine eestlaste ajalugu"
- 1882 - Markus Kalju /-V.Johanson Pärna/ "Jaaku Hiinat"
- 1883 - G.E.Luiga "Rudsel ajal";
A.Kruusi "Isamaa tütar"
- 1885 - J.K/under/i "Jumala kuju";
J.Järve "Vallialde noitsed";
G.E.Luiga "Ohakad". "Võõrsil leidnud"
- 1886 - G.E.Luiga "Kurused";
K.A.Hermann "Aulane ja üle"
- 1887 - G.E.Luiga "Abikaasa ustavus"
- 1887 - J.Kõrvi "Laiemale õlli"
- 1889 - A.Saali "Vanbola"
- 1890 - A.Saali "Sõstrasiland", "Hilda", "Aranda"; E.Bronhõne "Villia võitlused"
- 1891 - E.Aspe "Anna Dorothea";
J.Järve "Ristitud tütar";
A.Saali "Aita", J.Kõrvi "Pilte endisest ajast"
- 1892 - A.Saali "Tada ja Meeta";
"Kubetniku palous"; E.Roissoni "Elanikud tubastemüel"; A.Kitsbergi "Maimu";
J.Järve "Karolus"
- 1892-93 - A.Saali "Lõlli"

1893 - Loodi esimene marksistlik ring Tartu üliõpilaste hulgas

1895-1897 - Harva tüüliste marksistlik ring

1900-1903 - Leninliku "Iskra" ilmunine

1901-1904 - Loodi sotsiaaldemokraatlik organisatsioon Bestis

1905-1907 - Revolutsioon Venemaal (ja Bestis)

1907-1912 - III Riigikogu

1910 - Ilmus osaliselt K.Marxi "Kapital" eesti keeles

1912 - Asutati Vene-Balti ja Bekkori laevatehased Tallinnas

1913 - Tööstustöölise l. sai streik Bestis

1914 - Algas esimene maailmasõda

1916 - Rajati põlevkivitööstus Bestis

1917, 27.veebruar - Isevalitsuse kukutamine. Petrogradi tüüliste ja sõjaväe dekadante nõukogu moodustamine

1899- Riia õpperingkonna algastöö koolide näidisprogrammi de koostamine

1907 - Katselise teatri loomine Tallinnas ja Tartus

1909 - Asutati Eesti Rahva Muuseum

1912 - Ilmus "Pravda" esimene number

1912, 15.(23.) juunil - ilmus "Kiire" esimene number

1914 - Asutati Kunsttööstuskool Tallinnas

1893 - M.Reinsoni "Kaitse-ingel"; A.Saali "Saarepiiga", "Hugo ja Tekla", "Dan ja Singa"; E.Bornhöhe "Vürst Gabriel"

1895 - K.A.Hermann "Hindrek ja Anna"

1900 - A.Rühka "Tunnior"

1901 - J.Hindmetsa "Tulesse"

1902 - V.Horritsoni "Heeme"; E.Vilde "Mõntra sõda"

1903 - E.Vilde "Kui Anija nohed Tallinnas kisisivad"

1905 - M.Kaspmanni "Kooli lugemisraamat"

1907 - M.Kaspmanni "Kooli lugemisraamat II"

1908 - J.Sitka "Ajalee algõpetus. Üldine ajalugu III. Uus aeg"

1909 - A.Maava tõlgitud "Greeka muinaskangelased"

1910 - J.Sitka "Üldine ajalugu I. Vana aeg"; A.Maava tõlgitud "Rooma muinaskangelased"

1911 - A.Maava tõlgitud "Kuidas inimesed vanast elasid"; J.Sitka "Üldine ajalugu II. Keskaj"

1912 - E.Asoni "Vana ajalugu"; H.Turbi "Koduma geograafia"

1913 - M.J.Eiseni "Eesti muistsed jumalad ja välgimõhed"

1914 - E.Petersoni "Eesti Kooli lugemisraamat"

1907 - A.Raha "Jüriöö"

1911 - A.Raha "Kurb armastus"